1950-1960 Demokrat Parti Dönemi

Türk-Sovyet İlişkilerinde

Amerikan Faktörü

Melih Aktaş

1950-1960 Demokrat Parti Dönemi

Türk-Sovyet İlişkilerinde

Amerikan Faktörü

Melih Aktaş

SEMA

1950-1960
Demokrat Parti Dönemi
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE
AMERİKAN FAKTÖRÜ

ŞEMA YAYINEVİ
Şema Yayınevi: 2
Tarihi Dizisi: 2
Türk-Sovyet İlişkileri
Yard. Doç. Dr. Seyfullah Kara

İç Düzen: Burhan Maden
Kapak: Sabahattin Kanaş
Baskı: Şenyıldız
Cilt: Savaş
ISBN: 975-9158-01-9
1. Baskı: Ocak 2006
Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/14
34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 514 64 43
Faks: (0212) 514 58 20
Ocak 2005

1950-1960
Demokrat Parti Dönemi
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE
AMERİKAN FAKTÖRÜ

Dr. Melih Aktaş

Babam H. Basri Aktaş'ın hatırasına

SUNUŞ

Türkiye Cumhuriyeti devletini yönetenlerin hangi dünya görüşüne meyilleri olursa olsun onların vatanseverliğinden kuşku duymak mümkün değildir. Her biri olanakları çerçevesinde ve çoğunlukla şartları zorlayarak devletin bekası ve milletin refahı için çalışmışlardır. 1998 yılından geriye doğru bakıldığında olaylar değerlendirilirken “bu böyle yapılmamalıydı” düşüncesini zihinlerde doğuran olayların, en fazla yönetimlerin uzak görüşlülüğü eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Sonuç itibariyle uluslararası ilişkiler ve dış politikayı da kapsayan “Tarih” disiplininin gelecek yıllara projeksiyon yapmak için insanların elinde bir anahtar olması lazım gelir. Bu bakımdan amaç, tarihi yargılamak değil, tarihi yorumlamak ve gelecek yıllara dönük projelerde geçmişin penceresinden süzülen ışıkları veri olarak sunabilmektir. Bu açıdan bakıldığında 1950-1960 yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin görünümünü doğru tahlil etmek de gelecek için Türkiye’ye fayda sağlayacaktır.

Orijinal kaynaklara dayalı olarak yürütülen bu çalışmada “belgeler” Demokrat Partinin sekreterliği, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü ve X., XI. dönem Kastamonu milletvekilliği görevlerinde bulunmuş olan merhum H. Basri Aktaş’ın özel arşivinden temin edilmiştir.

Hocam Prof. Rıfkı Salim Burçak’ı rahmetle anıyorum. Sayın Prof. Dr. Sertaç Başeren’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Sibel Ceren’e, Süveyda Çıttır’a, Hilal Oytun Altun’a, Mehmet Gürlek’e, Doç. Dr. Ceval Kaya’ya, Doç. Dr. Mesut Şen’e, Dr. Aylin Koç’a, Dr. Erhan Afyoncu’ya, Üner Kırdar’a, Sinan Kuneralp’e metin, görsel malzeme ve basımla ilgili çeşitli konulardaki yardımları için, ve ayrıca, özel olarak Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali’ye teşekkür ederim.

Bu çalışma, Celal Bayar Vakfının Türkiye’de özgün bilimsel araştırmaları desteklemek amacıyla 2005’te düzenlemiş olduğu tez

yarışmasında birincilik ödülüne layık bulunmuştur. Bu vesileyle, teveccühleri dolayısıyla Vakıf Başkanı Dr. Nilüfer Gürsoy'a, Dr. Mehmet Genç'e, Prof. Dr. İlber Ortaylı'ya, Prof. Dr. Ali Lütfi Karaosmanoğlu'na, Prof. Dr. Süheyl Batum'a, Prof. Dr. Selçuk Esenbel'e, Doç. Dr. Gökhan Çetinsaya'ya şükranlarımı sunarım.

Dr. Melih Aktaş

Ankara 2005

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren dış politikasına yön veren temel prensibin, ülkenin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiçbir taviz vermeksizin korumak, bütün ülkelerle ve özellikle komşularıyla iyi dostluk münasebetleri kurmak ve Türk milletinin refah ve mutluluğunu temin etmek olduğu bilinmektedir.

Türk dış politikasının bu temel prensibi dikkate alındığında kuruluşundan beri Türkiye'nin dış politikasında bir istikrar olduğu söylenebilir. Bu istikrar, ülkede hangi parti yönetimde olursa olsun[1] aslında nitelik değişimine uğramamış, dahası dış politikaya niteliğini veren olgu dünyadaki genel konjonktür olmuş, izlenen stratejinin etkiye tepki şeklinde gelişmiş olmasının kabulü bir zaafın itirafı olmayıp, Türk dış politikasının temel prensibinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle, Türk dış politikasının incelenmesinde esas alınacak dönemler bizi aynı sebep-sonuç tablosuna götürecektir.[2] Bu bağlamda burada ele alınan 1950-1960 dönemini bir anlamda farklı kılan yön,

1. 1945-1950 geçiş yıllarından sonra ABD'nin Türk dış politikasına net bir şekilde müdahil olması ve

2. bu belirleyici faktöre ilaveten, Stalin'in ölümü üzerine (1953) SSCB'de meydana gelen dış politika değişikliği iddiasının,

3. Türkiye'de yapılan serbest seçimler sonucu (1950) iktidara gelen Demokrat Parti dönemine rastlamasıdır.

Bu üç olgunun bir arada değerlendirilmesi, Türk dış politikasının farklılığıyla değilse bile, yoğunluğu sebebiyle dönemi önemli kılmaktadır. Hatta bu önem, 1950-1960 yıllarının bir dönem olarak değerlendirilmesini de sağlamış ve konumuzun sınırlarını çizmesi açısından yeterli görülmüştür.

1950-1960 Demokrat Parti dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerikan faktörü, söz konusu yıllardaki Türkiye-SSCB ilişkileri, Türkiye'deki ABD

varlığına bağlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Başka bir ifade ile görüşümüz ve savunduğumuz tez, Türkiye-SSCB ilişkilerine 1950-1960 yıllarında yön veren olgunun, Türkiye'deki ABD varlığı olduğudur.

II. Dünya Savaşının sona erdiği 1945 yılı dünya dengelerinin henüz yerine oturmadığı ya da oturtulmaya çalışıldığı bir kaos yılıdır. Savaşın dehşetini üzerinden atmaya çalışan ve kan ve gözyaşı ile yoğrulmuş savaşları bir kez daha yaşamak istemeyen devletler nekahet devresi bitmeden güvenlik arayışlarına girişmişlerdir. Tabiî olarak Türkiye'de de dış politika "güvenlik" kavramı etrafında şekillenmiş, devleti yönetenler ve kamuoyu bu kelimeden hangi çağrışımları algılıyorlarsa, dış politikanın temel felsefesi oluşturulurken onlara ağırlık verilmiştir.

Söz konusu yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinde gözlenen durumu formüle edersek, yukarıda zikredilen "güvenlik" ihtiyacından kaynaklanan atılımları ile Türkiye; özellikle 1952 yılından sonra Türkiye'nin bu güvenlik önlemlerinden rahatsızlığını dile getiren girişimleriyle SSCB ve nihayet bu iki devleti gözleyen üçüncü taraf ABD'den oluşan üçgen ortaya çıkacaktır. Tezin problematiği de bu güvenlik kelimesinde odaklaşacak, dahası SSCB'nin Türkiye tarafından alınan güvenlik önlemleri karşısında duyduğu endişe ve kırgınlık açıklanmaya çalışılacaktır. Zira Sovyetler Birliğinin, Türkiye'nin aldığı güvenlik önlemlerinden kendi amaçları açısından rahatsız olması ile, alınan bu önlemlerin güvenlik sınırlarını aşmasından dolayı kendi güvenliği açısından rahatsız olması başka başka şeylerdir. Birinci durumda hangi devlet olursa olsun diğerinin rahatsızlığını dikkate almayacaktır. Çünkü burada onun kendi millî çıkarları söz konusudur. Ancak ikinci durum için söylenecek farklı sözler vardır. Bir başka ülke ile beraber (burada ABD) alınan savunma önlemleri ve bu amaçla girişilen işbirliği, algılanan tehditle nispetsizlik arz eder ve siyasî konjonktürün gerektirdiğinden ileri düzeye giderse, üstelik karşı taraf komşunuzsa, haklı olarak güvenlik kaygısına kapılabilir. Bu son durumda dengeyi sağlamak için gereken düzenlemeleri yapmak lazımdır.

Ancak görünen o ki, denge gözetmede zaaflar yaşanmış, terazi daima Batı tarafına ağırlık çekmiştir. Ne zaman dengeyi sağlamak için bir takım girişimlerde bulunulmak istenmiş, o zaman da talihsiz bir darbe ile bunu gerçekleştirmek dönemin iktidarı Demokrat Partiye nasip olmamıştır.

Konu, neden-sonuç ilişkisi içinde, neden-nasılcı bir anlayışla ele alınmış ve birincil belgelere dayanılarak incelenmiştir. Bu bakış açısı içersinde olayların izah ve tahliline azamî dikkat ve önem atfedilmiştir.

SSCB-Türkiye ilişkilerinin 1950-1960 dönemi bir notalaşma süreci olarak da nitelenebilir.[3] Bu bakımdan tezde de dönem ilişkilerinin niceliği esas alınacak ve olayların incelenmesi söz konusu notalarla yapılacaktır. Çalışma, Türkiye'nin herhangi bir girişimine Sovyetler Birliğinin tepkisini yansıtırken Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilen notalı tepkileri esas aldığından sadece bu kapsama giren olaylar ele alınacaktır. Bu bakımdan, mesela Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye, hakkında nota vermediği Balkan Paktı incelemenin dışında tutulmuştur.

1 Türkiye'de iktidar olmuş iki ayrı Partinin CHP ve DP'nin yöneticileri beyanlarıyla bunu doğrulamaktadırlar:

a) "Başbakan Saraçoğlu partiler ve dış siyaset konularında *Daily Telegraph* (Londra)'a verdiği demeçte 'Dahili işlerden dolayı partiler arasında ne gibi anlaşmazlık ve ihtilaflar çıkarsa çıksın, biz dış siyaset konusunda birleşmiş bulunuyoruz. Dış siyasetle ilgili işlerde aramızda hiçbir görüş farkı yoktur'. dedi." Bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiyede Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, 1976, s. 19.

b) "Fuat Köprülü France Presse'e Demokrat Partinin politikası konusunda bir demeç vererek, dış siyasette hiçbir değişiklik olmayacağını söyledi." Bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., 69.

2 Yakın geçmişte iktidar olmuş bir siyasî liderin, Turgut Özal'ın kişiliğinden kaynaklanan uygulamaları saklı tutuyoruz.

3 Bu durum özellikle 1952'de Türkiye'nin NATO'ya katılmasından sonra belirgin bir hâl almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1945-1950 YILLARI ARASI TÜRKİYE-SSCB VE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

Bilindiği üzere her çeşit sosyal olay/olgu birden bire meydana gelemeyeceğinden, hangi dönem ele alınacak olursa olsun, o dönemi önceleyen bir hazırlık/birikim döneminin varolacağı gerçeği karşımıza çıkacaktır. Bu bakımdan 1950-1960 yılları arasında Türkiye-SSCB/ABD ilişkilerinin hangi zemin üzerinde oluştuğunu sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için, hiç olmazsa 1945-1950 yılları arasında gelişen belli başlı olaylara değinmek gerekecektir. Bu belli başlı olaylar içerisinde, Türkiye'nin konferanslara, Truman Doktrinine ve Marshall Planına konu olması, demokratik hayata geçişi ve Boğazlar meselesiyle muhatap olması sayılabilir.

1945 yılının dünya siyaseti açısından önemi, dünyanın geleceği ve bir anlamda taksimi hakkında kararlar alınan bir konferansın, 4-11 Şubat 1945 tarihinde toplanan Yalta Konferansının yapılmasıdır.

I. Konferanslar Döneminde Türkiye-SSCB-ABD İlişkileri

A. Yalta Konferansı

II. Dünya Savaşının müttefikler lehine seyir izlemesinde bir dönüm noktası olan Stalingrad Muharebesinin, Türk-Rus ilişkilerinde de bir dönüm noktası teşkil ettiğinde tarihçiler ittifak halindedirler.[4] Buna göre Sovyetler 1943 yılında Türkiye'ye karşı sert bir tutum sergilemeye başlamışlar ve bu sertlik savaş sonunda artık bir Sovyet tehdidine dönüşmüştür.

Savaşın sonuna yaklaşıldığında, bir takım askerî ve siyasî sorunları görüşmek için ABD, İngiltere ve SSCB'nin Yalta'da toplantı yaptıkları 1945 yılına Türkiye Sovyet tehdidi algılamasıyla girmiş, bu kaygısından ötürü de toplantıyı endişeyle izlemiştir.

Savaş sonu kombinezonları içerisinde müttefiklerin Türkiye'yi hesaba katmaları gereği ortaya çıkmış olmasına rağmen, Yalta'da Türkiye Boğazlar

ve Birleşmiş Milletler dolayısıyla gündeme geldiği sırada, Washington ve Londra, Türkiye konusunda halen açık bir tutumu Moskova'ya bildirmemiş bulunuyorlardı.[5]

Yalta Konferansında Stalin Boğazlar konusundaki taleplerini ifade ederken, Türkiye'nin Boğazlar vasıtasıyla Rusya'nın gırtlağına sarılmasına artık tahammül edeme-yeceklerini belirtmiş,[6] Rusya'nın çıkarları gözetilerek eskimiş Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi gerektiğini söylemişti.[7] ABD ve İngiltere ise SSCB'nin sıcak denizlere inme hedefine bu kez Boğazların kontrolünü ele geçirmekle ulaşmayı düşündüğünü biliyorlardı.[8] Diğer yandan ABD Başkanına ABD Dışişleri Bakanlığının 1944 Ekim ayında hazırladığı bir memoranduma göre, Yalta'ya gelmeden önce ABD'de Boğazlar konusunda bir görüş oluşturulmuştu. Montreux'nün iyi uygulandığı, herhangi bir köklü değişikliğin Türkiye'nin egemenliğine zarar verip, Balkan ve Orta Doğu dengelerini bozabileceği, bu sebeple değişikliğin antlaşmada öngörüldüğü gibi 1946 yılında yapılmasını tercih edecekleri ve SSCB ancak küçük değişiklikler önerirse bunu kabul edebilecekleri görüşün esasını oluşturmaktaydı.[9]

Ancak konferansta ABD ve İngiltere konuya, SSCB'nin ulaştırma ihtiyacından kaynaklanan bir sorun olarak yaklaşmayı uygun gördüler. Bunda, sonuna doğru yaklaşılsa da halen devam etmekte olan II. Dünya Savaşının dengeleri etkili olmuştur. Hatta ABD Başkanı F. Roosevelt, SSCB'nin bir şekilde sıcak denizlerdeki limanlardan yararlanabilmesini kabul etme eğiliminde olduğunu, Sovyetler Birliğine Mançurya'daki bir limanı telkin ederek göstermiştir.[10]

Toplantıda Boğazlar konusundaki SSCB isteklerini ABD ve İngiltere'nin prensip itibariyle kabul ettiğini, konuya ilişkin olarak alınan karar göstermektedir. 14 maddelik Yalta Protokolünün xıv. maddesindeki karara göre, üç devlet dışişleri bakanlarının Londra'da yapılacak olan bir sonraki toplantısında, Sovyet hükûmetinin Montreux Sözleşmesi hakkında yapacağı öneriler incelenecek, görüşler bakanlarca hükûmetlerine bildirilecek ve Türkiye hükûmeti uygun zamanda bilgilendirilecekti.[11] Ancak bu toplantı yapılmadı.[12]

B. San Francisco'dan Potsdam'a

II. Dünya Savaşına girmesi için yapılan telkinlere rağmen müttefikler lehine ve harp harici politikasını koruyan Türkiye, savaşın sonlarında gerek bu tutumun ve gerekse Sovyetler Birliğinin tedirgin edici davranışlarının etkisiyle bir yalnızlık içine düşmüştür. Yalnızlığını ve Sovyet tehdidini uluslararası barış ve güvenlik şemsiyesi altında gidermek ihtiyacı, bundan sonra Türkiye'yi ittifak organizasyonlarına özel önem vermeye itecek, önce BM, sonra NATO'ya katılımı ve peşinden Bağdat ve Balkan Paktlarını gerçek-leştirebilme gayretleriyle daima güvenlik arayışında olacaktır.

Bu çerçevede zikredilen ilk organizasyon Birleşmiş Milletler'in hazırlık çalışmalarından biri olan San Francisco konferansına bir devletin katılabilmesi için, söz konusu devletin 1 Mart 1945 tarihine kadar müttefiklerin yanında savaşa girmesi koşulu Yalta Konferansında getirilmişti. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek, San Francisco konferansına katılmaya hak kazandı.[13] [14]

Türkiye'nin 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı, Sovyetler Birliğinin tazyikini hissettiği bir sırada, savaş sonrası yeni dünya düzeninden soyutlanarak SSCB'ye kolay hedef olma tehlikesini bertaraf etmek içindi. Zira savaş sonrası dünya düzeni için uluslararası bir güvenlik teşkilatı kurulacağını, ABD, İngiltere ve SSCB 30 Ekim 1943 Moskova konferansında ilan etmişlerdi ve bahsedilen dünya düzeni fikri somut ifadesini Birleşmiş Milletler bünyesinde bulacaktı.[15] İşte II. Dünya Savaşına katılma kararında, milli şeflik felsefesine aykırı olarak demokratikleşme yolunda bazı düzenlemeleri zorunlu kılsa da bu sıkışmışlık duygusu belirleyici olmuştur.[16]

San Francisco Konferansı 25 Nisan 1945 tarihinde açıldı. Türk heyeti konferans için yola çıktığında Türkiye artık SSCB'den algıladığı tehdidin somut verilerine sahipti; kısa bir süre önce, 19 Mart 1945'te SSCB Türkiye ile 1925 yılında yapmış olduğu Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshetmek istediğini Türkiye'ye bildirmişti.[17] Verilen notada Sovyet hükûmetinin, SSCB ile Türkiye arasındaki dostluğun devam etmesi için bu antlaşmanın değerini takdir ettiği, ancak II. Dünya Savaşında meydana gelen derin değişikliklerden dolayı antlaşmanın yeni şartlara uymadığı ve

bir iyileştirmeye ihtiyaç duyduğu, bu yüzden antlaşmayı feshetmek istediği belirtiliyordu.[18]

Türkiye notayı aldığında hem şaşırmadı, hem de “derin değişiklikler” ibaresinin hangi sonuçları doğuracağını kestirebiliyordu. Çünkü, Ankara, savaş sırasında üç müttefikin yaptığı görüşmelerde Boğazlar konusunun ele alındığını ve 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının yürürlük süresinin sonuna yaklaştığını, dolayısıyla SSCB’nin bu antlaşmanın süresini uzatmak için öne süreceği şartlarda Boğazlar meselesinin olacağını biliyordu.[19]

San Francisco Konferansının arifesinde SSCB’nin bu teşebbüsü iki şekilde açıklanabilir: Birincisi daha önce değinildiği üzere Yalta Konferansındaki performansından rahatsız olan politbüro üyelerinin hoşnutsuzluğunu gidermek isteyen Stalin’in bir aktiflik denemesi ve diğeri de Türkiye’nin Batı’dan sağlayabileceği desteği tartmak istemesi. Stalin’in böyle bir istek için kendince haklı sebepleri ve süresi dolmak üzere olan bu antlaşma ile elinde fırsatı vardı. Her şeyden önce Stalin Batılılar tarafından cesaretlendirilmişti. Bilindiği gibi, Stalin Yalta’da Montreux Sözleşmesini gündeme getirmeden çok önce Boğazlar meselesi uluslararası platforma 1943 Tahran konferansında Churchill tarafından getirilmişti. Savaşa girmemesi halinde bu durumdan Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki haklarının etkileneceğini ifade eden Churchill, Stalin’e Boğazların bir pazarlık unsuru yapılabileceği izlenimini vermiştir.[20] Diğer yandan Washington ve Londra’nın Türkiye konusunda Kremlin’e açık bir tutum bildirmemeleri ve Yalta’da Boğazlar konusunun Sovyetler’in birtakım alternatifler teklif etmesine bırakılması, Stalin’de Batı’nın Türkiye’yi sağlam bir şekilde savunamayacağı fikrini uyandırmıştır.[21]

Türkiye cephesinden durum tam bir güvenlik sorunu olarak görülüyordu. Çünkü Armaoğlu’nun söylediği gibi feshedilen antlaşmanın bir saldırmazlık antlaşması olması, Sovyetlerin artık saldırmama taahhüdünden kurtulmuş olmaları demekti.[22] ABD’nin o tarihteki Ankara Büyükelçisi Steinhart’a göre ise, Sovyet hükûmeti Boğazların yönetim ve kontrolünü bir Karadeniz sorunu olarak görüyor, diğer yandan Türkler, Montreux’de yapılacak olan ve rıza göstermeyecekleri bir değişiklikle Sovyet nüfuz bölgesi içine çekilmekten endişeleniyorlar ve İngiltere ile ABD’nin desteğini arıyorlardı.

Türkiye’yi tatmin etmeyen destek, 28 Mart’ta Ankara’ya bir telgrafla ABD’nin Londra Büyükelçisinden geldi: Şayet SSCB Türkiye’yi Boğazlar konusunda ikili görüşmelere zorlarsa, SSCB’ye Montreux’nün uluslararası niteliği hatırlatılmalıydı.[23]

Türkiye SSCB’ye 4 Nisan 1945’te verdiği cevabı nota ile “Yeni bir muahede akdi için Sovyet teklifini bekliyoruz.” diyerek hamle sırasını tekrar Sovyetlere verdi; Sovyetlerin mukabil girişimi nota ile değil ama 7 Haziran 1945 Sarper-Molotov görüşmeleriyle olacaktır.

Bu arada San Francisco Konferansı devam etmektedir. Türk heyetinden Dışişleri Bakanı Hasan Saka konferansta yaptığı konuşmada: “Bütün insanlık ünlü gayretleriyle Nazi ve faşist emperyalizminin ezilmesinin başlıca amili olan müttefik büyük devletlere minnettardır.”[24] demekteyken, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi hususunda SSCB’nin Yalta çizgisini takip eden talepleri, ABD basın organlarında çıkan haberlerle işlenmektedir. Tekzip edilen bu haberlerde, Hasan Saka’nın ağzından, Türkiye’nin dört büyük devletle, Montreux Sözleşmesini değiştirmeye hazırlandığı iddiasına yer verilmektedir.[25]

1925 Antlaşmasının yenilenmesinde esas alınacak noktaları tespit etmek için 21-22 Mayıs’ta Ankara’da Sarper ile SSCB Büyükelçisi Vinogradov görüş alış verişinde bulunurlarken, Sarper’in Ruslarla olan dostluğun ittifaka kadar götürebileceğini söylemesi, Feridun Cemal Erkin’e şu yorumu yaptırmaktadır:

“Sarper’le Sovyet Büyükelçisi arasındaki görüşmeler belirli bir ölçü ötesinde, gayet tehlikeli idi: fakat bu temaslar yapılmış hatta Mart ayında Sovyetlere verdiğimiz cevabı notada ileri sürdüğümüz şartlar dışına da çıkılarak dostluk ve ittifak teklifi yapılmıştı. Ayrıca yeni yönün ruhsal şartlarını yerine getirmek çabası ile, iki Rus katil özel affa mazhar edilmiş, arkasından Türk’e özgü kutsal konukseverlik geleneğimizin dışına çıkılarak bir kaç soydaşımız ölüme teslim edilmişti. Nihayet bütün bu olaylar baştan sona kadar müttefiklerimizden gizli olarak yapılmış ve bilgi isteklerini karşılamaktan kaçınılmıştı.”[26]

Bu ittifak teklifi hiçbir zaman gerçekleşmeye imkan bulamadığı gibi, Moskova’ya dönen Sarper’in Molotov’la görüştüğü 7 Haziran 1945 günü, SSCB’nin taleplerini biraz daha arttırdığını göstermektedir. SSCB 1925

Antlaşmasını yenilemek için Boğazlardan üs ve Doğu Bölgesinde yeniden bir sınır düzenlemesine gidilmesini istemektedir.[27] Tabii ki Türkiye bu teklifleri kesinlikle kabul etmeyecektir. San Francisco'da Birleşmiş Milletler Antlaşması görüşülürken bu tekliflerin yapılıyor olması alay niteliğini taşımaktadır. Oysa Türkiye bu ruha pek umut bağlamaktadır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka San Francisco Antlaşmasıyla ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşmada bunu açıklar:

"Yeni sistemin ilk nazarda göze çarpan faydaları şunlardır: Saldırganlık siyaseti gütmek isteyecek herhangi bir devlet, karşısında kuvvet ve kaynak itibariyle önde gelen devletlerini bulacağını önceden bilecek ve bu vaziyet onu maceraya atılmadan önce derin düşüncelere sevk edecektir. Her şeye rağmen saldırganlık vuku bulduğu takdirde ise adedi mahdut bir heyetin durum hakkında derhal karar alması ve yangını daha başlangıçta söndürmek için fiili ve müessir bir tarzda bütün müşterek kuvvetlerini harekete getirmesi kolay olacaktır."[28]

Ne var ki "dünyanın kuvvet ve kaynak itibariyle önde gelen devletlerinden" biri olan SSCB aşırı isteklerde bulunmaktadır. Bunun üzerine durum, Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur tarafından "dünyanın kuvvet ve kaynak itibariyle önde gelen devletlerinden" bir diğerine, ABD'ye intikal ettirilir. ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi Wilson da 20 Haziran 1945 tarihli bir telgrafla durumu ABD Dışişleri Bakanlığına bildirir:

"Rusların Türkiye'ye teklifleri bizim yeni bir dünya teşkilatını birlikte kurmak için Sovyetler Birliğinin saygılı olmasını istediğimiz ruhla ve prensiple taban tabana zıttır. Rusların bu sırada, üç büyükler toplantısının arifesinde Türkiye'ye karşı silâhlı bir harekete kalkışacaklarına ihtimal vermemekle beraber inanıyorum ki bizim kendi görüşlerimizi süratle ve kesin ifadeyle Moskova'ya bildirmemiz büyük önem taşıyacaktır, durumun kontrolünün elden çıkmasını önleyecektir ve bir çarenin bulunmasına yardımcı olacaktır."[29]

Bu arada BM Antlaşması 26 Haziran 1945'te imzalanmış ve aynı gün Türkiye de ABD'nin düşüncelerine muttali olmuştu. ABD Potsdam arifesinde SSCB ile havayı gerginleştirmek niyetinde değildi ve Molotov-Sarper görüşmelerinin sadece bir görüş alış verişi olduğunu, SSCB'nin

somut bir tehditte bulunmadığını, eğer bir tehdit varsa, bunun BM'yi ilgilendiren bir mesele olduğunu, Boğazlar meselesini Potsdam'da Stalin'le görüşmenin, Moskova'da yapılacak görüşmelerden daha etkili olacağını söylüyordu.[30]

Bu noktada Türkiye'nin ABD'nin ilgisizliğinden dolayı endişeleri iyice arttı. Potsdam Konferansı bu hava içinde başladı.

C. Potsdam Konferansı

ABD Başkanı Truman, 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanan Potsdam Konferansına giderken çantasında kendisi için hazırlanmış üç ayrı memorandum taşıyordu. Söz konusu memorandumlarda, konferansta masaya geleceğine ihtimal verilen Boğazlar konusuna ilişkin olarak ABD'nin görüşleri yer almaktaydı. Buna göre, Amerikan delegasyonu, Rusların kendi savaş gemilerini her zaman Boğazlardan geçirme hakkı istemelerini destekleyecek, hatta Rusların bu taleplerini haklı bulduğunu Türkiye'ye bildirecek ve fakat Sovyetler üs talebinde ısrar ederlerse konunun BM'ye götürülmesini isteyecekti.[31]

Bu noktada Türkiye ABD'nin Potsdam'da sergileyeceği tutumu merakla beklemekteydi. Çünkü İsmet İnönü'ye göre Doğu ve Batı iki bloka ayrılacak ve Batı blokunu ABD yönetecekti,[32] bu yüzden Potsdam'da ABD'nin tavrı gelecek yıllar açısından önemli ve bir o kadar da belirleyici olacaktı.

Oysa ABD'nin önceliği tamamen savaşın Uzak Doğu'daki gidişatıyla alakalıydı. O sıralar Uzak Doğu Savaşının bütün yükü ABD'nin üzerindeydi. Kesin bir barış için bu savaşın da bitmesi gerekiyordu, süreyi kısaltmak içinse, Rusya'nın Japon savaşına katılması şarttı. ABD'nin, Sovyetler Birliği ile görüşmelerinde hep alttan almasının ve şimdiye dek Stalin'e taviz verilmesinin sebebi buydu.[33] Truman hatıratında:

"Potsdam Konferansına katılmak isteyişimin bir çok sebepleri vardı. Fakat bunlardan en önemlisi, Stalin'le karşı karşıya görüşerek, Rusya'nın Japonya'ya karşı harp açmasını sağlamaktı" diyerek[34] birinci ağızdan bunu doğrulamaktadır.

Konferansta, beklenildiği gibi Stalin Boğazlar konusunu gündeme getirerek, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesini, Boğazlardan kendilerine üs verilmesini istedi.[35]

Ancak Yalta'dan itibaren istek yelpazesini genişletmişti ve şimdi bir de Kars ile Ardahan'ı istiyordu. En önemli ayrıntı ise, bu meseleleri Türkiye ile ikili görüşmeler yoluyla halletmek niyetini İngiltere ve ABD'nin oluruna sunuyor olmasıydı. Bu iki devleti ikna çabasında verdiği örnekler, "sizden farklı davranmıyorum" mesajıyla yüklüydü. Stalin'e göre, şayet Boğazlarda uygulanan rejim, Süveyş Kanalında uygulanıyor olsa, İngiltere, Panama Kanalında uygulanıyor olsa, Amerika da, buna rıza göstermezlerdi. Sovyetler Birliğinin güvenliğinin Türkiye'nin eline bırakılamayacağını gerçeklendirdiği bu örneklerle, o tarihte Mısır için İngiltere, Panama için ABD ne ifade ediyorsa aynı durumu Türkiye ile kendisi arasında oluşturmak istediğini belirtiyordu.[36]

ABD Başkanı Truman, elindeki memorandumlara paralel olarak, son yirmi yıl içinde savaşların bu bölgede patladığını, Sovyet Rusya donanmasına ve ticaret filosuna hem savaşta hem barışta Boğazlardan serbest ve engelsiz geçiş sağlanması için Montreux Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesini desteklediğini, ancak toprak meselesine ABD'nin karışmayacağını, bunun Türkiye ile SSCB arasında bir sorun olduğunu söyleyerek, ABD tarafının düşüncelerini aktardı.[37]

Truman, Japon savaşına katılmasını sağlamak için SSCB'nin suyuna gitmeye çalışsa da, "Stalin kendisinden evvel Rusya'da gelip geçmiş bütün Çarlar gibi Karadeniz Boğazlarının Rusya'ya verilmesini istiyordu."[38] tespitini yapmış, SSCB'nin geleneksel Rus politikası olan sıcak denizlere inme hedefini gerçekleştirmeye çalıştığını anlamıştı. Boğazlardan üs edinmek için Türkiye ile anlaşma yapma konusunda Molotov'un, bunun doğal bir istek olduğunu ve Türkiye ile Çarlık Rusya'sının 1805 ve 1833 tarihlerinde aynı içerikte antlaşmalar yaptığını söylemiş olması Truman'ın kanaatinde etkili olmuştur.[39] Çünkü burada Molotov'un atıf yaptığı geçmiş, 1917 devrimi ile SSCB'nin redd-i mirasta bulunduğu Çarlık Rusya'sı zamanına tekabül etmektedir.

Konferansta Boğazlar konusunda üç büyükler net bir anlaşmaya varamadıklarından konu, konferansın nihai bildirisinde yer almadı. Geliştirebildikleri tek ortak davranış, Boğazlar konusundaki protokolün xvı. maddesindeki karar olmuştur. Buna göre, üç hükûmet, günün şartlarına uymadığı için Montreux'de yapılan Boğazlar Sözleşmesinin değişmesi

ihtiyacını kabul etmişlerdir. Konunun üç hükûmetin her birince Türkiye ile doğrudan yapacakları görüşmelerde ele alınmasına karar verilmiştir.[40]

Durum Türkiye'de hoş karşılanmamış, tedirginliği kuvvetlendirmiştir. Potsdam'da ABD'nin tavrına bir kriter anlamı yükleyen ya da yükleme eğiliminde olan Türkiye'ye göre, Potsdam kararına ABD'nin katılması, Karadeniz'i kapalı bir deniz, Türkiye'yi de kapı bekçisi yapmak isteyen Sovyet tutumuna paralel bir tutumdur.[41]

Potsdam kararını değerlendiren Esmer'e göre, bu karar, Montreux'nün değiştirilmesini kabul ettirmesi ve Türkiye ile ayrı görüşmelere girişilmesini temin etmesi bakımından SSCB'nin zaferidir. Türkiye açısından tek faydası ise, Potsdam'la birlikte artık Türk Boğazları konusuyla ilgili devletlerin arasına ABD'nin de girmiş olmasıdır.[42]

Türkiye'yi Boğazlar kararı kadar endişelendiren bir diğer husus, Amerika'nın, SSCB'nin Türkiye'den toprak istemesini, iki ülkenin arasındaki bir sorun olarak değerlendirmesi, bunu en fazla BM'yi ilgilendiren bir konu olarak görmesidir. Zira ABD'nin ilgisizliği SSCB'yi cesaretlendirebilecektir. Gerçekten de Potsdam'dan sonra ABD hareketsiz kaldıkça, SSCB Türkiye'ye yönelik olarak giriştiği psikolojik savaşın dozunu arttırmıştır.[43]

1945 Eylül'ünde Moskova, Atina ve Washington üçgenindeki üç Amerikalının geliştirdiği bilgilendirmeler Amerikan hükûmetinin tavrının netleşerek tepki göstermeye başlamasında etkili oldu. 25 Eylül 1945'te ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığına bir rapor gönderdi. Wilson raporunda, Türk-Sovyet ilişkilerinde meselenin Boğazlar olmadığını, asıl amacın Türkiye'nin rejimini değiştirmek olduğunu, Sovyetlerin Baltık'tan Karadeniz'e kadar kurdukları zincirde Türkiye'nin istedikleri rejimle yönetilmeyen tek ülke olduğunu[44] belirtti. Wilson'un görüşlerini, Washington'da Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson ile daha sonra 22 şubat 1946'da devletine gönderdiği "uzun telgraf" denilen bir belge ile Stalin'in dış politikasını yorumlamak için felsefi ve kavramsal bir çerçeve sağlayacak olan Moskova'daki Amerikan Maslahatgüzarı Kennan paylaştılar.[45] Bu üç ismin gayretleri 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye verilen ABD notası ile sonucunu buldu. notada, Amerika, Montreux'de gereken değişiklik, sözleşmenin normal gözden geçirilme zamanı olan 1946'da

uluslararası bir konferansla yapılsın, şayet davet olunursa ABD böyle bir konferansa katılacaktır demekteydi.[46] Türkiye'nin 20 Ağustos 1945 tarihli notasına[47] cevap mahiyeti taşıyan bu nota ile, 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının hukuken sona ereceği 7 Kasım'dan beş gün önce Türkiye, ABD'den umduğu desteği bulmuş oluyordu. Desteğin sözde kalmadığını gösteren ilk işaret, 5 Nisan 1946'da vefat eden Türk Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün nâşını Amerikan savaş gemisi Missouri'nin İstanbul'a getirmesi olmuştur. Bu ziyaret, Türkiye'de "Amerikalıların bile beklemediği psikolojik bir etki yapmıştır."[48]

II. Türkiye-SSCB-ABD İlişkilerinin Türk Siyasi Rejimine Etkisi

A. Türkiye'de Demokratik Hayata Geçme Gereğinin Doğması

Bir yanda İngiltere ve Fransa'nın savaş yorgunu halkı, diğer yanda iki dünya savaşına da İngiltere'nin tazyiki ile giren ve dolayısıyla bu savaşların sebeplerini kendi kıtasına teğet geçen meseleler olarak değerlendiren ABD kamuoyu, tek parti rejimlerine karşı nefretle yüklüydü. Çünkü II. Dünya Savaşını tek partili rejimlerle yönetilen devletler çıkarmıştı ve kamuoyuna göre bunca kanın, gözyaşının sorumlusu onlardı. İşte ABD'nin II. Dünya Savaşından sonra Monroe Doktrininden[49] ayrılıp etkin bir siyaset gütmesinde etkili olan faktörlerden birisi kamuoyunun bu nefretiydi. Savaşta faşizmi ve Nazizm'i yenen demokratik devletler artık totaliter rejimlere müsamaha göstermeyeceklerdi.[50]

Savaşın galiplerinin demokrasiye bağlı devletler olması, savaş sonrası düzende ABD ve İngiltere'nin yanında yer almak isteyen devletlerin rejimlerini gözden geçirmelerini zorunlu kılmıştır.[51] Bu çerçevede Türkiye de demokratik atılımlar yapması gerektiğini anlamakta gecikmemiştir.

Türkiye'nin savaş dışı kalmakta direnmesi ve İnönü'nün II. Dünya Savaşı boyunca yürüttüğü sarkaçvari dış politika, müttefiklerde belirgin bir kızgınlığa sebep olmuştu.[52] Diğer yandan Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün gittikçe totaliterliğe kaydığının göstergeleri vardı:[53] İnönü, 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığını uhdesine aldıktan sonra, 26 Aralık 1938 günü yapılan olağanüstü CHP kurultayında ülkenin milli şefi ve CHP'nin değişmez genel başkanı seçildi. Böylelikle rejimin karakteristiği tam bir tek parti yönetimine büründü. Ancak savaş sonrası düzende

Türkiye’nin talip olduğu safta tek parti yönetimleri olamazdı ve eğer Türkiye SSCB’ye karşı kendisini korumak için Batılı devletlere yanaşmak istiyorsa, bu demokrasisiz mümkün görünmüyordu.

Bu yüzdendir ki daha 1945 yılının başında, tek parti yerine esnek bir demokrasi denemesinin yapılmasını arzu edenlere İnönü “Savaş bitince gidişatımızın yumuşayacağını umanlar, savaş sonu tutumunuzun şimdikinden daha sıkı olacağını bilsinler.”[54] demekteyken, aynı yılın Nisan ayında San Francisco Konferansına giden heyete, “Orada Türkiye’nin demokratik hayata geçmeye kararlı olduğunu söyleyeceksiniz.” talimatını vermiştir.[55]

Henüz savaş sırasında ve fakat savaşın galiplerinin kısmen belli olduğu 1944 yılında, Batılı devletlerin sürekli itirazlarına yol açmış olan Varlık Vergisi uygulamasının kaldırılması da, bu konu açısından iç siyasetin dış siyasete uyarlanmasındaki en belirgin örnektir.

Savaş sebebiyle bozulan Türk ekonomisi için bir takım tedbirler alma yoluna giden hükûmet, bu bağlamda Varlık Vergisi adı altında yeni bir vergi almaya başlamıştı. Savaşın başından beri geçen zaman içinde edinilmiş servet ve kazanca bir ölçüde el koyma yetkisi tanıyan ve 11 Kasım 1942’de Meclis’te onaylanan[56] Varlık Vergisi Kanunu,[57] olağanüstü dönemlerde devletin vatandaşlarından bekleme hakkına sahip olduğu bir fedakârlık anlamı taşıyordu.

Ancak tatbikatta bunun “gayrimüslim”, “dönme” ve “ecnebiler”e uygulanan bir zulme dönüşmesi, vergisini ödemeyen borçluların zorla çalışma kamplarına gönderilmesi ve çalışma kamplarına gönderilenlerin arasında hiç Müslüman vatandaşın olmaması,[58] batılı demokrat devletlerce, Türkiye’nin Hitler özentiliğinde olduğu şeklinde yorumlandı.[59] Varlık Vergisi, II. Dünya Savaşının müttefikler lehine dönmeye başlamasıyla Mart 1944’te kaldırıldı.[60] Varlık Vergisinin kaldırılma gerekçesinin, verginin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler olarak gösterilmiş olmasına rağmen, “... gerçekte, özellikle ABD’nin tepkisine olumlu bir yanıt vermek ve Türkiye ile Batılı demokrat devletler arasında soğuyan ilişkileri düzeltmek...” amacıyla yapıldığı bilinmektedir.[61]

İnönü’nün, San Francisco Konferansına giden heyeti, Türkiye’nin demokratik hayata geçeceğini orada söylemeleri için talimatlan-dırmasında

etken olan faktör yine dışarıda aranabilir. SSCB'nin Türkiye'ye yönelik taleplerini, ABD ve İngiltere'nin yeterince ciddiye almamış olmasını içerideki antidemokratik yönetim yapısına bağlayan İnönü, bu devletlerden arzuladığı desteği alabilmesinin, demokratikleşmeyi zorunlu kıldığını anlamıştı.

Türkiye'de siyasetin liberalleşmesinde dönüm noktası kabul edilen tarih, 19 Mayıs 1945'e tesadüf etmektedir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Gençlik Bayramı münasebetiyle verdiği mesajda: "Memleketimizin siyasî idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir..." şeklindeki sözleri bu yargıya delil olarak gösterilmektedir.[62] Aynı şekilde İnönü'nün 1 Kasım 1945'te TBMM'yi açış nutkunda, "Tek eksiğimiz hükûmet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır." demesi de çok partili sistemin kuruluşunda önemli bir adım olarak değerlendirilir.[63]

Dönemin koşullarıyla beraber, Türkiye'nin bulunduğu uluslararası taahhütler de, demokratikleşmeyi ve çok partili sisteme geçilmesini zorlamaktaydı. 26 Haziran 1945'te imzalanan BM Antlaşmasındaki İnsan Hakları Bildirisinin 20. maddesi, tek partili rejimlerle uzlaşmıyordu. Bu bakımdan Türkiye BM Antlaşmasının yüklediği uluslararası sorumluluğu göz ardı edemedi.[64]

B. Demokrat Partinin Kurulması

Kurulan partilerin en etkini olan Demokrat Parti, CHP'nin içindeki muhalif hareketten doğmuştur. CHP milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, 7 Haziran 1945'te Dörtlü Takrir adı verilen bir muhtırayı CHP Meclis Grubuna vererek,[65] demokratik kurumların serbestçe doğup yaşamasına engel olan bazı kanunların değiştirilmesini ve yine bunun için parti tüzüğünde gereken değişikliklerin hemen yapılmasını teklif ettiler. Öneri 12 Haziran'da CHP grup başkan vekilliğince reddedildi.[66] Dörtlünün muhalefeti Eylül'de Köprülü ve Menderes'in, Ekim'de de Koraltan'ın partiden ihracı ve Aralık'ta Bayar'ın partiden istifa etmesi ile 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulması sonucunu doğurdu. Partinin kurulduğu 7 Ocak 1946 Pazartesi günü akşamı bir basın toplantısı düzenleyen Celal Bayar tarafından açıklandı.[67]

Türkiye’nin çok partili demokrasisi artık başladı. Dış faktörler bu denli etkide bulunmamış olsaydı Tek Parti yöneticileri belki bir süre daha çok partili hayata geçmeyi düşünmeyeceklerdi. İç politikanın dış politikaya uyarlanmasındaki en belirgin örnek olan bu durum, yöneticilerin birincil olarak sorumlu oldukları vatandaşlarının taleplerini gözetme konusunda gösterdikleri direnci dış belirleyiciler söz konusu olduğunda gösteremediklerini ortaya çıkarması açısından da önemlidir. Ortaya çıkan durum dünya siyasetinin daha az alışık olduğu bir durumdur. Genellikle devlet yöneticileri dış siyasetlerini iç siyasete malzeme olarak kullanma eğilimindedirler. Bu kez yaşanan tam tersidir ve Türkiye siyasal rejimini demokratikleştirerek dış politikasında bir koz edinmek istemiştir.

III. Truman Doktrini / Marshall Planı ve ABD’nin Değişen Türkiye Politikası

1947 Truman Doktrinine kadar ABD’nin Türkiye’ye karşı tutumunu ifade edecek en doğru kelime kayıtsızlıktır. Bu kayıtsızlık sebebiyle ABD 1945-1946 yıllarında Türkiye’nin SSCB ile olan sıkıntılarında davranış tarzı belirlerken sürekli olarak İngiltere ile görüş alış verişinde bulunmuş, İngiltere tarafından bilgilendirilmiş ve ona göre davranmıştır. Elbette ki ABD’nin o yıllardaki genel dış politikası çerçevesinde dikkate aldığı faktörler İngiltere’ye yöneliminde etkili olmuştur, ancak, bu yönelimin gerisinde 1942 Casablanca Antlaşmasının olduğu da unutulmamalıdır. Zira Casablanca’da ABD, Türkiye’nin İngiliz nüfuz bölgesinde olduğunu kabul etmişti.[68]

ABD’nin ciddi olarak Türkiye’nin farkına varması 1947 yılına rastlar: Savaş sonrası içinde bulunduğu ağır ekonomik sıkıntılar sebebiyle İngiltere, Yunanistan ve Türkiye’ye yaptığı askerî ve ekonomik yardımı Mart 1947’den sonra kesmek zorunda kalacağını 1947 Şubat ayında ABD’ye bildirirken, Batı savunması açısından Türkiye’nin önemini vurgulamış ve ABD’nin dikkatini Türkiye’ye çekmiştir.

İngiltere’nin 21 Şubat 1947’de sunduğu bildiri, ABD Başkanı Truman değil de Roosevelt olsaydı hemen kabul edilir miydi bilinmez ama, Truman ve ekibinin bakış açısı, 12 Mart 1947’de açıklanan Truman Doktrinini getirecek şekilde ABD yönetiminde hüsnü kabul görmüştür. 27 Şubat

1947’de Başkan Truman, Dışişleri Bakanı Marshall ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson’ın yaptıkları toplantıda Acheson,

“Dünyada sadece iki büyük güç kaldı: Sovyetler ve ABD. Eski zamanlardan beri benzeri olmayan bir duruma geldik. Roma ve Kartaca’dan beri yeryüzünde böyle bir güç kutuplaşması görülmemiştir. ABD için, Sovyetlerin veya yıkıcı komünist faaliyetlerinin tehdit ettiği ülkeleri güçlendirmek için tedbir almak ABD’nin güvenliğini korumaktır.”[69]

demek suretiyle zaten hazır olduklarını belirtmektedir. Bu hazırlığın başlangıç tarihi, yani ABD’nin dış politikasında bir dönem noktası kabul edilen tarih F. D. Roosevelt’in ölmesiyle 1945 Nisan ayında H. S. Truman’ın Başkan seçilmesidir. Başkan Truman, Roosevelt’in yaptığının tersine SSCB’ye karşı sert bir politika izleme taraftarıydı. Hatta San Francisco Konferansında ABD’nin bundan sonra izleyeceği politika hakkında Sovyetler Birliği ABD Dışişleri Bakanı Stettinius tarafından bilgilendirilmişti. Stettinius Molotov’a:

“Bundan böyle Rusya’ya Amerikan yardımı, tamamıyla Amerikan milletinin şuursal ve ruhsal durumuna tâbi olacaktır. Bu konferans Rusya’nın bizim yardımımıza liyâkatine bir ölçü olacaktır. Roosevelt’in Rusya’yı yatıştırma politikası artık sona ermiştir. Bundan böyle ilişkilerimiz ver-al esası üzerinden yürütülecektir.”[70] diyerek yeni Amerikan yönetiminin tavrını ortaya koymuştur.

ABD, İngiltere’nin Şubat 1947 bildirisini aldığında, mağlup Almanya’nın işgali konusunda Batılı müttefiklerle Sovyetler arasında çıkan görüş ayrılığı, Doğu Avrupa’daki Sovyet etkinliği, SSCB’nin Yunanistan’da çıkmasına sebep olduğu iç karışıklık ve Türkiye’ye karşı takip ettiği tehditkâr politika sebebiyle, Monroe Doktrininden artık ayrılma ve ABD çıkarları için Sovyet yayılmasına engel olma zaruretine inanmış durumdaydı. Henry Kissinger’e göre: “O noktadan itibaren Türkiye-Yunanistan yardım programı, demokrasi ile diktatörlük arasında yer alan global mücadelenin bir parçası olarak çizildi.”[71]

Ancak daha o yıllarda ABD’nin global mücadelede abarttığını düşünenler de bulunmaktaydı. Vatikan’ın yayın organı *Osservatore Romano*’nun müdürü Kont Giusseppe della Torre 1947 Ağustos’unda yazdığı makalelerde şu görüşlere yer veriyordu:

“Sovyetler Birliğini saldırı politikası izlemekle suçlamak kolaydır. Ancak böyle bir hükme varmak, karşı tarafın yani Amerika’nın, hayat sahası ve antikomintern yolu ile izlediği saldırı politikası yüzünden bizzat kendisinin tehlikeye uğramış bulunduğunu ileri süren Rusya’nın da daha iyi korunmuş ve daha güvenli sınırlara mâlik olmak hakkını inkâr etmek manasına gelir.”[72]

ABD Başkanı Truman, savaş sonrası düzen için kendisine biçtiği Avrupa’nın askerî, ekonomik ve siyasî istikrarını sağlama görevini Truman Doktrini ve Marshall Planı ile gerçekleştirmeye başladı.

A. SSCB’nin Truman Doktrinine ve Doktrin Kapsamında Türkiye’ye Yardım Yapılmasına Tepkisi

Truman Doktrini genel bir amaç çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan’ın faydalanabildiği özel amaçlı bir uygulamadır. Doktrinin genel amacı, Sovyet genişlemesini çevreleyerek, Amerikan ekonomik ve siyasî anlayışının yayılmasını sağlamak; özel amacı ise, Türkiye ve Yunanistan’ı bu genel amaç çerçevesinde ekonomik ve askerî yardımlarla güçlendirmektir.[73]

Truman, 12 Mart 1947’de, Senato ve Temsilciler Meclisinin ortak toplantısında yaptığı konuşmada,[74] 100 milyon Doları Türkiye’ye 300 milyon Doları Yunanistan’a olmak üzere toplam 400 milyon Dolarlık yardım yapma ve Türk ve Yunan askerî personelinin donanım ve eğitimi için yetki talep etti.

Türkiye’ye yapılacak yardımın gerekçesi olarak, Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson’ın, Türkiye ve Yunanistan’da özgürlük ilkelerine bağlı yönetimlerin yıkılıp totaliter rejimlerin kurulmasının Orta Doğu ülkelerini kötü etkileyeceğini söylemesi[75] ve Truman Doktrininin, diktatörlük ile demokrasi arasındaki mücadelenin bir parçası olarak nitelendirilmesi, Türkiye merkezli bir sorunu, demokrasi sorununu ABD yönetiminin önüne getirdi. Muhalifler, Türkiye’nin insan hak ve özgürlüklerine önem vermeyen kendini beğenmiş bir askerî diktatorya rejimiyle yönetildiğini, bu yüzden ABD’nin hükûmet biçimi demokratik olmayan ülkelere yardım etmemesi gerektiğini söylüyorlardı.[76] [77]

ABD yönetiminin, Yunanistan ve Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidini Amerikan halkı ve meclis üzerinde Sovyet korkusu yaratmak için birer

örnek olay olarak ustaca kullanması nedeniyle “Türkiye ve Yunanistan’a Yardım Kanunu” kongrede kabul edildikten sonra 22 Mayıs 1947’de Başkan tarafından onaylanıp yürürlüğe girdi.[78]

Truman Doktrini Türk yöneticilerince sevinçle karşılandı. İstenildiği gibi dünyanın en kuvvetli ve en büyük demokratik devleti artık Türkiye’nin geleceğiyle ilgileniyordu.[79] Bununla beraber bu doktrin bazı kesimlerde tepkilere de yol açmamış değildi. Başbakan Recep Peker 1 Nisan 1947’de İzmir’de yaptığı bir konuşmada ABD’nin Türkiye’ye yapacağı yardımı eleştirenlere cevap verirken bu yardımın Türkiye’nin bağımsızlığını hiçbir şekilde bozmayacağını, Amerika’yla dost olmanın Rusya’nın düşmanı haline gelmek olmayacağını ifade etti.[80]

Ancak Sovyet Rusya pek Recep Peker gibi düşünmüyordu. Truman Doktrini ile Amerika’nın Türkiye’ye yardım kararı vermiş olması, ilk önce, 13 Mart 1947 tarihli *İzvestiya* gazetesinde eleştirildi. Amerika’nın bu yardımı, İngiltere’yi Türkiye ve Yunanistan’dan çıkararak, bu iki devleti ABD’nin kendi kontrolü altına alma çabası olarak yorumlandı.[81] Daha şiddetli ikinci tepki, 7 Nisan 1947 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde konuşan Sovyet delegesi Gromiko’dan geldi. Gromiko Türkiye’nin II. Dünya Savaşında hiç sıkıntı çekmediğini, müttefiklere yardım etmediği gibi, Almanya’ya stratejik önemde maddeler sağladığını, dolayısıyla Amerikan yardımına hakkı olmadığını söyledi.[82] En şiddetli Sovyet tepkisi 12 Haziran 1947 tarihli *Pravda* gazetesinde yer aldı. Gazetede yayınlanan bir yazıda, Türkiye’nin Truman Doktrini ile ABD’nin kontrolü altına girdiği, askerî bakımdan bağımsızlığını kaybettiği, yabancı sermayeye kapılarını açtığı iddia edildi.[83]

B. Marshall Planı ve SSCB’nin Tepkisi

ABD’nin Kuzey ve Güney Amerika dışında kalan halkların sorunlarına ilk kez barış zamanında müdahalesi anlamına gelen Truman Doktrininden sonra, ABD yönetiminin üstlendiği, Avrupa’nın siyasi, askerî ve ekonomik istikrarını sağlama görevinin ikinci ayağı olan Marshall Planını, ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 5 Haziran 1947’de Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmada teklif etti. Teklif, savaşta büyük zararlara uğrayan Avrupa devletlerinin kalkındırılmasını öngörüyordu.[84] [85] Bazı yazarlarca 5 Ocak 1946’da Dışişleri Bakanlığına getirilmesi ABD dış politikasında

dönüm noktası olarak kabul edilen Marshall’ı[86] bu teklifi sunmaya sevk eden kanaat, Moskova’da 10 Mart - 24 Nisan 1947 tarihlerinde, Almanya ve Avusturya ile yapılacak barış antlaşmalarının şartlarının konuşulduğu ve fakat uzlaşma sağlanamadığı için dağılan 4 büyük devlet dışişleri bakanları toplantısında oluşmuştu. Orada Marshall, Stalin’in Avrupa ekonomisini çökertmek istediğini düşündü.[87] Eğer ABD yardım etmezse, Amerikan ekonomisi açısından da ciddi sonuçlar doğuracak bir ekonomik, siyasî ve sosyal çöküş kaçınılmaz olacak; böyle bir çöküş ise, Avrupa’yı komünizmin kucağına atacaktı. Acheson açıklamasıyla Marshall Planının amacını derinleştirdi:

“Amerikan ihracatı yılda 16 milyar doların üzerinde, ithalatı ise yılda 8 milyar doların altındaydı. İhracatın çoğu Avrupa’ya yapılıyordu. Eğer Avrupalılar bu malların parasını ödeyeceklerse, dolar bulmak zorundaydılar, bunu da ancak Amerika’nın ithal edeceği malları üreterek yapabilirlerdi. Aksi takdirde Amerika’nın ihracat pazarı yok olacaktı. Askerî açıdan bakıldığında ise, ancak sağlıklı bir ekonomik sistem sayesinde Avrupa Kızıl Ordu’yu durdurabilecek bir güç oluşturabilirdi.”[88]

ABD’nin kaygılarını gidermek için bulduğu formül, Marshall Planı, görüldüğü gibi, Avrupa’nın tümüne komünizmin yayılmasını engellemek niyetinin ötesinde ve öncelikle ulusal ekonomik gerekçeleri barındırmaktaydı.

Sovyetler Birliğinin plana tepkisi, Batılıların Avrupa’yı ikiye böldüğünü, dolayısıyla bunun sorumluluğunun da Batı’ya ait olduğunu söyleyerek eleştiri yöneltmek şeklinde oldu.[89]

Planı kabul eden 16 Avrupa ülkesi, 12 Temmuz 1946 tarihinde Paris’te toplanan Avrupa Ekonomik İşbirliği konferansı ile uygulama çalışmalarına başladılar. Konferansa Türkiye de katıldı ve kendisine 615 milyon Dolar dış yardım yapılmasını istedi. Türkiye’nin talebi, bu planın ulusal kalkınma programlarının finansmanı için değil, savaştan yıkık çıkmış Avrupa’nın kalkınması için hazırlandığı gerekçesiyle reddedildi. Ancak yardımlar savaştan görülen zarar ile orantılı olarak değil, ABD’nin siyasî hesaplarının gerektirdiği eşitsizlikle dağıtılacaktır. Mesela Fransa savaştan az bir zararla çıkmasına rağmen, yardım programının yaklaşık olarak dörtte biri olan 2.8 milyar Dolar ile en büyük payı almıştır. Türkiye ise 1948-1952 yılları

arasında, plan çerçevesinde istediğinin ancak yarısı olan 351 milyon Dolar yardım alabilecektir.[90]

Türkiye, yardıma iktisadi boyutunu aşan siyasî bir anlam yükleyerek, bunu Batı dünyası içerisine girme yolunda önemli bir aşama olarak değerlendirmesine rağmen[91] yardımdaki asıl amacın Amerikan ekonomisine yeni pazarlar yaratmak olduğunu bilmektedir. Adnan Menderes'in danışmanı Prof. Dr. Memduh Yaşa "Amerika bu plandan yararlanmak için yardımın sağlanmasında kendi mallarının alınmasını ön koşul olarak öne sürdü." diyerek bunu teyit eder. Ancak yine Yaşa'nın ifadesiyle "Türkiye'nin o yıllarda bu yardımı almaktan başka şansı yoktur."[92]

Savaştan fazla zarar görmemesine rağmen Türkiye'nin Marshall Planına, Avrupa'nın tarımsal açıklarını kapaması için dahil edildiğini söyleyen Prof. Dr. İlhan Tekeli'ye göre ise Marshall Planının Türkiye açısından olumlu ve olumsuz iki sonucu vardır. "Ağır sanayileşme dediğimiz politikasından Türkiye'nin vazgeçmeye zorlanması yardımın olumsuz; tarım ve ulaşımın gelişmesi ise olumlu sonucu oldu."[93] [94]

Daha önce de belirttiğimiz gibi Marshall Planı da tıpkı Truman Doktrini gibi Sovyetler Birliği tarafından tepki ile karşılanmıştır. Sovyetlerin tepkisi temelde iki nedenden kaynaklanmaktaydı. Birincisi 16 Avrupa devleti ile ABD arasında ilk kez bu denli sıkı bir işbirliği doğuyordu ki, bu durum uluslararası siyasî ilişkilere mutlaka yansıyacaktı. Diğer yandan Avrupa'da savaş sonu meydana gelmiş olan karmaşa, orada, komünizmin yayılabilmesi için uygun bir ortam sağlıyorken, şimdi bu Amerika'nın müdahalesiyle ortadan kaldırılıyordu. Tepki, SSCB'nin Truman Doktrini ve Marshall Planına karşı Kominform'u kurmasıyla somut bir cevap halinde uygulama alanına taşındı. Bir diğer uygulama ise Molotov Planı adı altında, uydu devletlerle Sovyetler Birliği arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla iki ticaret antlaşmasının yapılmasıdır.[95]

Nasıl Truman Doktrini ve Marshall Planı SSCB'nin tepkisiyle karşılaşmışsa, Ekim 1947'de Kominform'un kurulması da, ABD tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Durum Amerika'da, Sovyet Rusya'nın Amerika'ya siyasî savaş ilanı olarak değerlendirilerek, ideoloji savaşlarının başladığı belirtilmiştir.[96]

IV. Boğazlara İlişkin Sovyet Notaları

Sovyetler Birliği Boğazlar konusundaki taleplerini verdiği iki nota ile resmiyete kavuşturdu. Verilen ilk notada[97] Boğazlar için teklif edilen rejim şu esaslar üzerine oturtulmak istenmişti:

1. Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine açık tutulmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine sürekli olarak açık tutulmalıdır.

3. Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin, özellikle öngörülen haller müstesna, Boğazlardan geçişi yasaklanmalıdır.

4. Boğazlardan geçiş rejiminin tayin yetkisi Türkiye ve Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.

5. Boğazların Karadeniz devletlerine düşman amaçlarla kullanılmasını engellemek için Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ortak savunma düzenlenmelidir.

SSCB verdiği notanın sonunda, bu notadan ABD ve İngiltere'yi de haberdar ettiğini bildiriyordu.

Türkiye'nin notaya cevabı SSCB'ye tevdi edilmeden önce, 19 Ağustos 1946 tarihinde ABD kendi cevabını SSCB'ye verdi. Bu kez ABD, Türkiye'nin teziyle mutabıktı ve Boğazlar konusunun diğer ülkeleri de ilgilendiren bir mesele olduğunu, notadaki 4. ve 5. maddelerin kabul edilemez olduğunu ve Boğazlar konusunda toplanacak konferansa ABD'nin de katılacağını belirtti.[98]

Türk hükûmeti ise cevabı notasını[99] 22 Ağustos 1946'da SSCB'ye tevdi etti. Türkiye notada SSCB'nin ilk üç teklifini bazı şartlar dahilinde zaten kabul etmiş bulunduğunu, Boğazlardan geçiş rejiminin sadece Karadeniz devletleri tarafından düzenlenmesi teklifinin halen yürürlükte olan Montreux Sözleşmesini ve Sözleşmedeki âkit tarafları yok saydığı için kabul edilemez olduğunu ve 5. maddede yer alan ortak savunma fikrinin, bağımsız bir devletin egemenlik hakları ile güvenliğini ihlal ettiği için kesinlikle reddettiğini bildirdi.[100]

Konuyla ilgili ikinci notada[101] SSCB aynı tezini tekrarladı. Burada vurgulanan ve Türkiye'yi esas endişelendiren nokta, SSCB'nin Potsdam kararlarına gönderme yapmasıydı: Yani Montreux Sözleşmesini tadil etmek için uluslararası bir konferans toplanmadan önce Türkiye ile üç müttefik

devlet arasında doğrudan görüşmeler yapılmasını istemesiydi.[102] Anlaşılacağı üzere SSCB Boğazlar konusunda Türkiye ile birebir muhatap olma arzusunda ısrar ediyordu ve Türkiye şayet bu teklifi bir şekilde kabul ederse, süreç sonunda, aynen Sovyetler Birliğinin arzuladığı şekilde bir yalnızlığın içine düşebilirdi. Uzun ve yorucu bir diplomasi mücadelesiyle ABD'nin desteği sağlanmışken, böyle bir yol, Türkiye'nin göze alacağı bir risk değildi.

Bu arada ABD de, Türkiye'ye verdiği desteği artık daha yüksek ve kararlı bir sesle gösteriyordu. ABD, SSCB'nin 24 Eylül 1946 tarihli notasına 9 Ekim 1946'da verdiği cevapla, Montreux Sözleşmesini değiştirmek için toplanacak konferansa katılacağını yineledi ve Boğazlara yapılacak bir saldırının BM Güvenlik Konseyine getirileceğini ifade etti.[103]

Türkiye ise cevabını 18 Ekim 1946 günü verdi.[104] notada Sovyetler Birliğinin tüm iddiaları cevaplandırıldıktan başka, âkit devletleri taahhüt altında tutan tek belgenin Montreux Sözleşmesi olduğu, kaldı ki, Potsdam kararları gereğince öngörülen bütün çalışmaların fiilen bitirildiği hatırlatılarak, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi için bir uluslararası konferans toplanmasına engel kalmadığı bildirildi.[105]

18 Ekim 1946 tarihli Türk notası, SSCB'nin 1939 yılından itibaren sürdürdüğü Boğazlar mücadelesini bir daha açılmamak üzere sona erdiren belge oldu. Bunun nedeni, aynı zaman dilimi boyunca Türkiye'nin gösterdiği kararlılık olduğu kadar, SSCB'nin uluslararası arenanın kuvvetli kesiminden ve özellikle ABD'den destek görememesidir. Sonuç olarak 1946 yılından sonra Sovyetler Birliğinin bir daha toprak ve üs talebi söz konusu olmadı ve Moskova'nın bir takım gelişmelere tepki göstermesi dışında Türk-Sovyet ilişkileri neredeyse dondu. Buna koşut olarak ise Türk-Amerikan ilişkileri ivme kazandı.

4 Bu konuda ittifak hâlinde olan iki yazar için bkz. 1) Ahmet Şükrü Esmer, "Türk Diplomasisi III", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 7, Ağustos 1997, s. 81-85; 2) Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1960*, Ankara 1973, s. 736.

5 George S. Harris, "Dertli İttifak, Türk-Amerikan İlişkileri", Çev. Zerin Alnar, *Milliyet* gazetesi, 1975.

6 Fahir Armaoğlu, *Siyasi...*, age., s. 739.

7 A. Suat Bilge, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk*, Ankara, 1992, s. 261.

8 A. Suat Bilge, age., s. 262.

9 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Ankara, 1991, s. 125.

10 A. Suat Bilge, age., s. 263.

11 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle…*, age., s. 127.

12 Yalta Konferansını yorumlayan yazarlardan bazıları, ileriye dönük sonuçları itibariyle bu konferansın kendisine atfedilenden daha fazla etkilere sahip olduğunu söylüyorlar. Buna göre, Sovyet politbüro üyeleri Stalin’i Yalta’da tavizkar davrandığı için eleştirmişler, bu sebeple Sovyetler Birliği Yalta’dan kısa bir süre sonra kuşkulara yer verecek şekilde davranmaya başlamıştır. Bkz. A. Suat Bilge, age., s. 264.

13 Aynı gün Türkiye ABD ile Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşmasını imzaladı. ABD 1941’den itibaren ulusal savunması için çok önemli gördüğü ülkeleri güçlendirmek için ödünç verme ve kiralama kanunu çerçevesinde yardımlarda bulundu ancak savaş sonrasında yardımı alan devletler, kötü durumda oldukları gerekçesiyle, borçlarını ödemeyeceklerini açıkladılar. Bunun üzerine ABD, alacaklarını silmek zorunda kaldı ve bu meyanda Türkiye’nin borçlarını da 7 Mayıs 1946 antlaşmasıyla sildi. 7 Mayıs 1946 Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşmasının metni için bkz. Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle …*, age., 144-147.

14 İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi. (1945-1975).* İstanbul 1997, s. 3.

15 Cemil Birsel, *Birleşmiş Milletler San Fransisko Çalışmaları*, İstanbul, 1946, s. 3.

16 Demokratikleşme meselesi “Türkiye’de Demokratik Hayata Geçme Gereğinin Doğması” başlığı altında ele alınacaktır.

17 Feridun C. Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 247.

18 İsmail Soysal, age., s. 4.

19 Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara, 1971, s. 3.

20 Mehmet Gönlübol ve bşk., *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1990)*, Ankara, 1993, s. 175.

21 George S. Harris, agm.

22 Fahir Armaoğlu, *Siyasi …*, age., 740.

23 Metin Toker, *…1945 Kabusu.* age., 20.

24 Cemil Birsel, age., s. 18.

25 *Vatan* gazetesi, 12 Mayıs 1945, *Ulus* gazetesi, 27 Mayıs 1945.

26 Feridun, C. Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar 1*, Ankara, 1980, s. 149.

27 7 Haziran 1945 günkü bu görüşmede Molotov sınır düzenlemeleri yapılmasını isterken, Türkiye ile SSCB arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmış olan Moskova Antlaşmasına atıf yapmaktadır. Molotov’a göre sınır değişikliği meydana getiren 1921 antlaşması, SSCB’nin zayıf olduğu bir zamanda imzalanmıştır ve bunun düzeltilmesi lazımdır (*Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, TC. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s. 265). Bilindiği gibi 1921 antlaşması Kafkasya sınırının 93 Harbi öncesindeki sınır

olduğunu teyit etmektedir [Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1934, s. 290]. 93 Harbi öncesinde Kars ve Ardahan'ın Türk sınırları içinde olduğu ve bu savaş sonrası yapılan 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'ya bırakıldığı bilindiğine göre (Reşat Ekrem, age., s. 222) Molotov'un sınır değişikliğinden kastının Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesini istediği anlaşılmaktadır.

28 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın San Francisco Antlaşmasına müteallik olarak TBMM'de yaptığı beyanat, (Ankara, 1945, s. 177).

29 Metin Toker, *…1945 Kabusu.* age., 49.

30 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, 4, İstanbul, 1978, s. 1582.

31 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle* …, age., s. 128-133.

32 Metin Toker, *…1945 Kabusu.* age., s. 60.

33 R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri,* Ankara, 1983, s. 179.

34 S. H. Truman, *Hatıralarım,* Çev. Cihat Baban ve Semih Tuğrul, Ankara, 1968, s. 196.

35 Feridun C. Erkin, … *Boğazlar Meselesi.* age., s. 268.

36 Metin Toker, *…1945 Kabusu,* age., s. 77-78.

37 *Tahran, Yalta ve Postdam Konferansları*, Çev. Fahri Yazıcı, İstanbul, 1972, s. 246.

38 S. H. Truman, age., s. 144.

39 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., s. 741.

40 Foreign Relations of the United States-Diplomatic Papers: The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Vol. 2, Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1960, 1496-1497; [Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle* …, age., 140'dan naklen].

41 George S. Harris, agm.

42 Ahmet Şükrü Esmer, agm., s. 82.

43 Bu psikolojik savaş Sovyetler'in özellikle radyo yayınlarında yaptıkları Türkiye karşıtı propoganda ile gerçekleştirilmiştir. Bkz. Feridun C. Erkin, … *Boğazlar Meselesi.* age., s. 273.

44 Metin Toker, *…1945 Kabusu.* age., s. 88.

45 Henry Kissinger, "Reflections On Containment", *Foreign Affairs.* Vol. 73, No 3, (May 1994). s. 114.

46 *Foreign Relations of the United States-Diplomatic Papers*, 1945, Vol. VIII, 1265-1266.

47 Türkiye 20 Ağustos 1945'te Washington ve Londra'ya verdiği notada özet olarak geçiş serbestliğine ve Boğazlar bölgesinde barışın korunmasına ABD'nin garantisini, Boğazlar için bulunacak formülün Türkiye'nin egemenlik ve güvenliğine kesinlikle zarar vermemesini istiyordu [Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan) *Belgelerle* …, age., 141].

48 A. Suat Bilge, age., s. 229.

49 Monroe Doktrini, ABD'nin ilk Başkanı George Washington 1796 yılında başkanlıktan ayrılırken yayınladığı bir mesajda ABD'nin diğer devletlerle ticari ilişkilerini geliştirmesi ama siyasî ilişkileri mümkün olabilen en alt düzeyde tutması ve Avrupa'nın karmaşık işlerine karışmaması gerektiğini

söylemişti. Bu sözler ABD'nin 150 yıl sürecek olan dış siyaset prensibinin başlangıcı oldu. Bunu doktrin haline, 1817 yılında göreve başlayan ABD 5. Başkanı James Monroe getirdi. Doktrin ABD'nin Avrupa'nın meselelerinden uzak kalması esasına dayandırıldı [Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* Ankara, 1997) 708-709]. Aynı zamanda bu Doktrin ile ABD'nin başka ülkelerle siyasî ittifak bağlaşmalarına girmesi engellendi.

50 Necdet Ekinci, *II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler,* İstanbul, 1997, s. 8.

51 Necdet Ekinci, age., s. 8.

52 Bu kızgınlığa rağmen savaşa katılmış liderlerin anılarından, müttefiklerin Türkiye'ye savaşa girmesi için baskı yapmadığı, Türkiye'nin adeta kendi haline bırakıldığı anlaşılmaktadır. Oysa resmi tarih bunun tam tersini iddia etmektedir.

53 Necdet Ekinci, age., s. 135.

54 Hikmet Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, İstanbul, 1970, s. 133.

55 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, 1944-1973, Tek Parti'den Çok Parti'ye, 1944-1950*, Ankara, 1990, s. 198.

56 12.11.1942 Tarihli Varlık Vergisi Hakkında Kanun metni için bkz. *Düstur*, Tertip III, C. 24, s. 9; Resmi Gazete, s. 5255.

57 Varlık Vergisi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bakınız; Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, (t.y.).

58 Rıfat N. Bali, "Varlık Vergisi Üzerine", *Tarih ve Toplum*, XXVIII, 165 (Eylül 1997, s. 47-59.

59 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, 1992, s. 73.

60 15 Mart 1944 Tarihli Varlık Vergisi Bakayasının Terkine Dair Kanun metni için bkz. *Düstur*, Tertip III, C. 25, s. 173; Resmi Gazete, s. 5657.

61 Necdet Ekinci, age., s. 233.

62 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 13.

63 *Cumhuriyet* gazetesi, 2 Kasım 1945, s. 1.

64 Necdet Ekinci, age., s. 276.

65 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 13.

66 Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi),* Ankara 1970, s. 11.

67 Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, s. 48.

68 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1599.

69 Henry Kissinger, agm., s. 117.

70 Feridun C. Erkin, … *34 Yıl...*, age., s. 150.

71 Henry Kissinger, agm., s. 117.

72 Feridun C. Erkin, … *34 Yıl...*, age., s. 207.

73 Oral Sander, *Türk-Amerikan ilişkileri, 1947-1964,* Ankara, 1979, s. 18.

74 Bu konuşmanın metni için bkz. Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle* …, age., s. 152-157.

75 Oral Sander, age., s. 16.

76 Türkiye'nin Truman Doktrininden yararlanmasına muhalif olanların diğer itiraz sebepleri şunlardır:

a. Türkiye'nin savaş dışı kalması ve hatta nazilere sevgi ve yardım gösterdiği iddiası,

b. Amerika'da etkili olan Ermeni lobisinin de gayretleriyle Türkiye'nin Ermeni soykırımı yaptığı iddiası (Doğan Avcıoğlu, age., s. 1600).

77 İnönü, Associated Press ajansına verdiği bir demeçte: "Amerikan yardımının demokrasiyi kurmak yolunda bir adım olduğu"nu söyleyerek bu eleştirilere karşı kendini savunmuştur (Doğan Avcıoğlu, age., s. 1682).

78 Oral Sander, age., s. 21.

79 Ahmet Şükrü Esmer, agm., s. 83.

80 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 31.

81 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., s. 768.

82 R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri*... age., s. 190.

83 A. Suat Bilge, age., s. 334.

84 İsmail Soysal, age., s. 42.

85 Marshall'ın konuşmasının metni için bkz. Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle* …, age., 165-167.

86 A. Suat Bilge, age., s. 297.

87 Stephen E. Ambrose, *Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*, Çev. Ruhican Tul, Ankara, 1992, s. 68.

88 Stephen E. Ambrose, age., s. 68.

89 İsmail Soysal, age., s. 44.

90 M. Ali Kılıçbay, "Marshall Planı 50 Yaşında", *Boyacı Küpü (Marshall Boya Sanayii Dergisi)*, 38, Güz 1997, s. 15.

91 Oral Sander, age., s. 48.

92 Berrin Sağlam ve Mutlu Demirbağ, "Sam Amca'dan Marshall Masalı", *Cumhuriyet Ekonomi*, 32, 2 Haziran 1997, s. 4.

93 Berrin Sağlam ve Mutlu Demirbağ, agm., 5.

94 Tekeli'nin olumlu sonuç dediği ulaşımın gelişmesini, Amerikan yardımının doğrudan karayolları inşasında kullanılmasıyla demiryolu ulaşımının zarar gördüğü ve aşırı benzin tüketen büyük Amerikan arabalarının 1960'lı yıllarda Türkiye yollarında gezmeye başladığı gerekçesiyle olumsuz sonuç olarak nitelendiren görüşlere de rastlanmaktadır (Berrin Sağlam ve Mutlu Demirbağ, agm., 5.).

95 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., 770.

96 İsmail Soysal, age., s. 46.

97 Nota metni için bkz. Ek 1.

98 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle* …, age., 148-149.

99 Nota metni için bkz. Ek 2.

100 Feridun C. Erkin, … *Boğazlar Meselesi,* age., s. 300.

101 Nota metni için bkz. Ek 3.

102 Feridun C. Erkin, … *Boğazlar Meseles,* age., s. 304.

103 Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası, 1939'dan Günümüze Kadar*, Ankara, 1983, s. 181.

104 Nota metni için bkz. Ek 4.

105 Feridun C. Erkin, … *Boğazlar Meselesi,* age., 315.

İKİNCİ BÖLÜM

1950-1953 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELER VE SSCB'NİN TUTUMU

I. Türkiye'de Serbest Seçimlerle Meydana Gelen İktidar Değişikliği

CHP hükûmetinin 1 Mart 1950 günü genel seçimlerin 14 Mayıs'ta yapılacağını açıklamasıyla Türkiye seçim atmosferine girdi. Partiler çalışmalarına hız vererek iktidar için mücadeleye giriştiler. Ancak bunu yaparlarken iki etkin parti olan ne CHP ne de DP 14 Mayıs seçimlerinin böyle bir sonuca ulaşacağını tahmin ediyorlardı.[106] Seçim tam anlamıyla DP'nin zaferiyle sonuçlanmıştı.

14 Mayıs 1950 seçimleri hem huzur içerisinde gerçekleştirilmesi ve hem de bir iktidar değişikliğini getirecek olması bakımından Batılı devletlerde yankı yarattı. 14 Mayıs sonrası basında çıkan haber/yorumlardan sonuçların en fazla ABD'de memnuniyet yarattığı görülmektedir.

A. Seçim Sonuçları Hakkında ABD'de Yapılan Değerlendirmeler

14 Mayıs seçim sonuçlarının ABD'deki yansıması 16 Mayıs'tan itibaren görülmektedir. Henüz kesin sonuçlara ulaşılmamış olmakla birlikte seçimi Demokrat Partinin kazandığının anlaşılması üzerine Amerika Dışişleri Bakanlığı resmi çevreleri, sonucu demokrasinin Yakın Doğu'da gelişmesinin bir nişanesi olarak değerlendirmişler ve Türkiye ile ABD arasındaki samimi dostluk bağlarının eskiden olduğu gibi devam edeceğini ifade etmişlerdir.[107]

Sonuçların ABD basınındaki yansıması takdir derecesinde şekillenmiş, *New York Times*'ın 17 Mayıs 1950 tarihli başmakalesinde: "Türk seçiminin hayret verici neticesinden yalnız Türkler değil Garp demokrasileri de hakkıyla gurur duysalar yeridir."[108] yorumundan sonra, dış politikada herhangi bir değişiklik olmayacağı, Soğuk Savaşta Türkiye'nin yine

Batı'nın yanında yer alacağı, Celal Bayar'ın "Özel teşebbüse ve insan hürriyetine önem vereceklerini" vadettiği belirtilmiştir.[109] [110]

Aynı tarihli *Philadelphia Inquirer* gazetesi, Türkiye'nin Demokrat Parti yönetiminde de Rus aleyhtarı olacağını ve komünistliğe karşı olmaya devam edeceğini belirterek seçim sonuçlarını SSCB'ye karışı Batı'nın zaferi olarak yorumlarken,[111] *New York Herald Tribune* gazetesi, Demokrat Partinin iktidara gelmesini görülmemiş bir hızla cumhurbaşkanlığı diktatörlüğünden demokrasiye geçişin ispatı saymıştır.[112] Washington Star, seçim sonuçlarını işlediği başmakalesinde, Demokrat Partinin hükûmet masraflarını azaltmak ve özel teşebbüsü teşvik etmek dışında iç politikasının Halk Partisininkine çok benzediğini söyledikten sonra dış politikada iki partinin tamamen uyum içinde olduğunu, bu sebeple stratejik önemi olan Türkiye'deki değişiklikten Kremlin'in kesinlikle rahatlamış olmayacağını, diğer yandan Türkiye'nin yeni hükûmet yönetimi altında da Sovyet tehdidi karşısında bağımsızlığını korumada her zamanki gibi kararlı kalacağından emin olunması gerektiğini ifade etmiştir.[113]

18 Mayıs 1950 tarihli *Washington Post* gazetesi, seçim sonuçlarına Sovyet faktörünün yanı sıra ekonomi açısından yaklaşmakta ve DP'nin iktidar olmasının ABD için geçici bir ilgiden öte anlamlar taşıdığını, çünkü Türkiye'nin, askerî yardım programı dolayısıyla Amerika'ya sıkıca bağlı olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'deki sonuçların siyasî özgürlüğün kuvvetlenmesi bakımından anlamlı olmasını da, Sovyet Rusya tarafından II. Dünya Savaşı sonundan itibaren sinir savaşına uğratılan Türklerin hiçbir şekilde yumuşamamış olmasını referans göstererek, ABD'nin ideolojisinin zaferi olarak nitelemektedir. Yine, Türkiye'nin siyasî hürriyet alanını genişletebilmesini, ABD'den aldığı askerî yardımın bir sonucu olarak gören *Washington Post*, Truman Doktrininin semeresini verdiğini düşünmektedir.[114]

Seçim sonuçlarının, SSCB ile bağlantılanarak en geniş şekilde yorumu *Washington Daily News* gazetesinde Ludwell Denny imzasıyla yapılmıştır. Yazar:

"Türkiye'de vukua gelen hükûmet değişikliği Stalin'in bu stratejik saha üzerinde baskısını yenileyeceği zannını hasıl etmektedir. İki parti arasında Sovyetlere karşı memleket müdafaası bakımından hiçbir görüş farkı yoktur.

Bununla beraber memlekette 27 sene hüküm süren iktidarın el değiştirmesi bazı meseleler ve meçhullerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunu Rusya'nın istismar etmesi beklenebilir. Rus 5. Kol faaliyetleri artmaktadır. Bu faaliyetler, Türkler Ruslara karşı hassas olduklarından ve Türk komünistlerinin azlığından dolayı şimdiye kadar Rus muvaffakiyetleri sadece casusluk sahasına inhisar etmiştir. İstanbul'un karışık nüfusu Boğazlar mıntıkasında casusluğun önüne geçmek hususunda güçlük arz etmektedir. Fakat Ankara ve dahilindeki Sovyet ajanları güçlük çekmektedirler: Stalin'in bu mıntıkadaki başlıca gayesi Boğazların kontrolüdür. Ege ve Akdeniz'e mahreç teşkil eden Boğazların stratejik ehemmiyetini hâvi kuvveti ortadan kaldırmış değil, bu ehemmiyeti değiştirmiştir. Rusya İran'da da baskı yapmakta ve orada Stalin'in ajanları büyük faaliyet göstermektedirler. Kuzey İran kızılların eline düşerse Türkiye'nin durumu çok daha müşkülleşecektir. Türkiye'nin harp etmesi hususunda ciddi şüphelere mahâl olmamakla beraber Türk ordusunun Sovyet kuvvetlerine karşı muvazene teşkili beklenemez. Türkiye'ye Amerikan yardımı bu muvazeneyi temine mâtuftur. Türkiye'de, Amerikan yardımı, sarf edilen doların azlığına nispet edilirse her memleketten daha fazla faydalı olmuştur. Türkiye'de bir siyasî rejimden diğerine dönüş, müşterek müdafaa hazırlıkları ve planları üzerinde kaçınılmaz taahhütler doğuracaktır. Fakat uzun vadeli görüşe göre, Türkiye'deki değişiklikler daha iyi neticeler verecektir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün yarım diktatörlüğü altında Türkiye'de iktisadi ve sosyal dertler büyümüştür. Demokratik rejimin vücuda getirdiği yeni liderlik, devletçilik hususunda daha gevşek davranılacağını gösterdiğinden memleketin iktisadi durumu her halde iyileşecektir."[115] diyerek geniş bir değerlendirme yapmıştır.

30 Mayıs 1950 günü Türk seçim sonuçları Amerika Senatosu'nda da görüşme konusu olmuştur. Senato üyelerinden Fullbright;

"Atatürk'ün 1923'te önderliği üzerine almasını takip eden devre zarfında Türkiye'de idarenin bir diktatörlük olduğunu ve hükûmet şekliyle müttefik olmamamız gerektiğini, Türkiye'deki rejimin gerici olduğunu öne sürerek bizim bu ülkeyle dostane ilişkiler yürütmemizi ve Türkiye'ye yardımda bulunmanın demokratça bir hareket olmadığını iddia etmişlerdi. İki Dünya Savaşı arasında ve özellikle son yıllar zarfında, Türkiye'nin karşı karşıya

kaldığı tehlike takdir olunursa, Türk halkının serbest seçimle yönetimini değiştirmeye razı olmasının önemi görülür. Bence Türkiye yardımımızın verim sağladığı ülkelerden biridir. Hiçbir olay, demokrasinin daha önce hiç uygulanmadığı bir alanda demokrasi kuvvetinin bu tezahüründen daha cesaret verici olamaz. Demokrat Parti programı özel girişime önem vermekte ve devletçilikten ayrılmayı öngörmektedir. Bu bakımdan Türk seçimi daha da cesaret verici olmuştur."[116] şeklinde bir konuşma yapmıştır.

ABD basınında ve resmi çevrelerinde seçim sonuçları konusunda yapılan değerlendirmelere bakıldığında, gözlenen memnuniyetin büyük ölçüde, ABD ideolojisinin bir devlette daha kabul görmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Özellikle, bu sonuca ABD'nin maddi yardımlarla yaptığı katkının vurgulanması, dış politika uygulamasında ABD'nin kendi adına doğru yolda olduğu sonucunu çıkarmış olduğunu göstermektedir. Anlaşılan o ki, ABD izlediği dünya politikası çerçevesinde, 1947 Truman Doktrininden itibaren, Türkiye'yi destekler politika gütmüş olmakla beraber, Türkiye'deki rejimin niteliği sebebiyle, bu yaptığı içine pek sinmemişti. Belki bir beklenti (İnönü'nün demokratikleşme için verdiği sözleri hatırlayarak) belki de sonucu etkileyecek bir planın takibi, 1950 Mayıs'ında Türkiye'de sistemin değişmesi sonucuna ulaşınca, ABD bu anlamda rahatladı.

B. Demokrat Partinin İktidara Gelmesi

Daha önce de zikredildiği gibi 14 Mayıs 1950 genel seçimleri, 7 Ocak 1946 tarihinde kurularak Genel Başkanlığına Celal Bayar'ın getirildiği Demokrat Partinin zaferiyle sonuçlandı. Demokrat Parti bu seçimlerde, kullanılan oyların %53.3'nü alarak 408 sandalye kazandı.[117] 22 Mayıs 1950'de ilan edilen ilk Adnan Menderes Kabinesi, 2 Haziran 1950'de güvenoyu aldı.[118] Bu tarihte başlayan Demokrat Parti İktidarı 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle sona erdi.

II. NATO (ABD), Türkiye ve SSCB

A. NATO'nun Kuruluşundan Türkiye'nin NATO'ya Kabulüne Uzun Bir Maraton

1. NATO'nun Kuruluşu

Kuzey Atlantik İttifakının oluşumunda bir aşama niteliğinde olan Batı Avrupa Birliği, taraflarından biri Avrupa'da silâhlı bir saldırıya uğradığında,

diğerlerinin her çeşit araçlarla, o devlete yardım etmeleri amacının da dahil olduğu geniş bir işbirliğini öngörerek 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa ve Benelux ülkeleri tarafından kuruldu.[119]

BAB muhtemel bir saldırıyı Sovyetler Birliğinden bekliyordu ve askerî açıdan güçlü bir örgüt olabilmek için ABD'nin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. ABD, kuruluşundan itibaren bu ittifakı destekledi, ancak tek başına destek yeterli değildi. Zira BAB'ın algıladığı Sovyet tehdidi sürekli artıyor (SSCB 1948 yılı Haziran ayında Berlin'i ablukaya almıştı.) ve bu da, ABD'yi müdahil olmaya zorluyordu. ABD'nin bu noktada karşısına çıkan sorun ise, geleneksel dış politikasının ittifaklara katılmasına izin vermemesiydi.

Dış politikasında Truman Doktrini ile ilk radikal değişikliği yapan ABD, 11 Haziran 1948'de kongrenin kabul ettiği "Vandenberg Kararı" ile ittifaklara katılmama ilkesinden vazgeçti. Bu karar gereğince ABD artık güvenliğini korumak için ittifak politikaları izleyebilecektir.[120]

Vandenberg Kararından sonra, 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşmasının imzalanmasıyla kurulan NATO ile hem Batı ittifakı savunma açığını kapatarak Sovyet yayılmasına karşı etkili bir set oluşturuyor, hem de, batı bloku, Sovyet bloku karşısında denge sağlamış oluyordu.[121] [122]

2. Türkiye ve NATO'nun Birbirine Bakışı

NATO'nun kuruluş amacının Sovyetler Birliğinden gelebilecek saldırılara karşı üye devletlerin (kendilerini) savunmaları olması sebebiyle, Sovyet tehdidine Batı Avrupa'dan çok daha fazla mâruz kaldığını düşünen Türkiye, bu pakta katılmaya kendinde hak gördü. Bu haklı görüşün temelinde yatan ikinci düşünce ise, Sovyetler Birliğinin üs ve toprak talepleri nedeniyle II. Dünya Savaşının sonundan itibaren silâh altında tuttuğu büyük orduyu terhis edememesinin Türkiye'yi ekonomik olarak çok fazla zorluyor olmasıydı.

Ancak Türkiye hem ekonomik yükünü hafifletmek, hem de savunmasını güçlendirmek için kurucu üyesi olmak istediği Atlantik Paktının hazırlık çalışmalarına davet edilmedi.[123] Çünkü, Kuzey Avrupa devletlerine göre, kendisine karşı savunma ittifakı oluşturdukları SSCB, Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla tahrik olabilecek ve bu devletler doğrudan kendilerini ilgilendirmeyen bir mesele yüzünden daha başlangıçta belirecek

bir savaş ihtimali ile karşı karşıya kalacaklardı. Nitekim Türkiye’nin katılım isteği, Kasım 1948’de ABD ve İngiltere’nin ortaklaşa olarak Türk Dışişleri Bakanlığına sundukları memorandumla, Paktın sadece Kuzey Atlantik Bölgesini kapsayan coğrafi bir savunma sistemi olacağı gerekçesine dayandırılarak reddedildi.[124]

Batının sunduğu bu gerekçe Türkiye için belki kabul edilebilir/makul karşılanabilir bir gerekçe olabilirdi. Ancak NATO’yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşması 4 Nisan 1949’da imzalandığında, İtalya stratejik konumu ve iç komünist tehlikesi nedeniyle; Cezayir’deki Fransız toprakları da, Fransa’nın baskısı nedeniyle pakta dahil edildi. İşte bu durum, Türkiye için pakta alınmama sıkıntısını, pakta alınmama sorununa dönüştürdü.[125]

Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 12 Nisan 1949’da Washington’da, Türkiye’nin NATO dışı bırakılmış olmaktan duyduğu üzüntüyü ABD Bakanı Acheson’a anlattı. Sadak, özetle, 1948 yılı sonbaharında Türk yetkililerle yaptıkları görüşmelerde Batılıların, söz konusu ittifakın sadece Kuzey Atlantik Bölgesini kapsayacağını söylediklerini, Türkiye’nin aynı nitelikte bir paktın Akdeniz ülkeleri için de, yapılacağına inan(dırıl)mış olduğunu, oysa bu son durumda İtalya ve Cezayir’deki Fransız topraklarının pakta dahil edilmesinin, hem paktın, Kuzey Atlantik Bölgesini ilgilendirdiği iddiasını çürüttüğünü ve hem de, muhtemel bir Akdeniz Paktı projesinin gerçekleşme şansını yok ettiğini ifade etti. Şimdi Türkiye’de beliren endişe, “acaba ABD Türkiye’nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasına eskisi kadar önem vermiyor mu?” cümlesiyle özetlenebilirdi.[126]

Bahsi geçen görüşmede Sadak’ın “Ruslar Türkiye’ye saldırırsa Amerika savaşacak mı?” sorusuna Acheson’un -sadece- Truman’ın dostlarına ihanet etmeyeceği ve tutamayacakları vaatlerde bulunmadıkları mealindeki sözlerle cevap vermesi ve sonradan Başkan Truman’ın Cumhurbaşkanı İnönü’ye yazdığı mektupla, Türkiye’ye verilen önemin kesinlikle azalmadığını söylemesi de Türkiye’yi rahatlatmadı.[127]

Türkiye bu reddedilmişliğin üzüntüsünü yaşarken, 5 Mayıs 1949’da 10 Avrupa devleti tarafından kurulan Avrupa Konseyine dahil edilmemekle ikinci kez hayal kırıklığına uğradı. Gerçi Türkiye sonradan, 6 Ağustos 1949’da konseye katılması için çağırıldı, ancak bu durum bazı çevreler

tarafından, Türkiye'yi NATO'ya almayan Batılıların bir telafi çabası olarak yorumlandığı için, ülkede NATO'ya yönelik umutlu beklentiler konusunda endişeler doğurdu.

Bununla beraber Dışişleri Bakanı Sadak'ın, muhalefetin bu kaygısını paylaşmadığı görülüyor. Bakana göre Türkiye'nin Avrupa Konseyine katılması, Anadolu'nun Avrupa siyasî ve ekonomik birliği sınırları içine girmesini sağlayan önemli bir "olay"dı.[128]

a. Türkiye'nin NATO'ya Katılmak İstemesinin Nedenleri

Türkiye'nin NATO'ya katılmak istemesinin nedenleri, siyasî/askerî ve ekonomik nedenler olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir.

1. Siyasi/Askerî Neden: Türkiye'nin NATO ittifakına katılmak istemesinin temel nedeninin Sovyet faktörü olduğu bilinen bir gerçektir. II. Dünya Savaşının sona ermesinden itibaren Sovyetlerden duyulan endişe, sürekli olarak ABD ile yapılacak bir ittifak şemsiyesinde giderilmek istemiş, ABD'nin savaş sonu dünyasında İngiltere'nin yerini alan gücü ile birinci aktör devlet olmasının yanında, bir Sovyet tehdidi olduğu konusunda Türkiye ile ABD arasındaki düşünce paralelliği bu ittifak arayışında etken olmuştur.[129] Ancak Amerika'nın geleneksel dış politikasının, ittifak türü bağlantılara izin vermemesi nedeniyle ilişkiler arzulananın gerisinde ve yavaş ilerlemiştir. Ne zaman ki Amerika Vandenberg kararı ile geleneksel dış politikasından ayrılıp ittifak politikasına başlamış, o andan itibaren Türkiye'nin de umudu artmıştır. İşte, hem Sovyet tehdidine karşı savunma amacıyla kurulan ve hem de, ABD'nin motor güç olarak bünyesinde bulunduğu NATO, Türkiye'nin arayışına çok yanlı cevap verecekti. Eğer Pakta alınmazsa, NATO'nun Türkiye'yi dışlayarak çizdiği savunma sınırı, Türkiye'yi eskisinden daha fazla Sovyet tehdidine maruz bırakabilirdi. Çünkü bu kez, Türkiye'nin Sovyetlere karşı savunulacağına dair verilen şifâhî sözleri anlamsız kılan bir ittifak antlaşması vardı ve bu yazılı belge bu haliyle Türkiye'nin savunmasızlığının teyidiydi.

2. Ekonomik Neden: Yine ABD merkezli bir neden, Türkiye'nin ABD'den aldığı ekonomik ve askerî yardımın âkıbetine ilişkin kaygılar, Türkiye'nin NATO'da olmak istemesinin nedenlerinden biridir. NATO'nun kurulmasıyla ABD'nin yardımı NATO devletlerine de yapılmaya

başlanacaktı ki, kaynakların bu şekilde başka devletlere kanalize edilmesi, NATO dışında olduğu takdirde Türkiye'nin aldığı yardımı azaltabilirdi.[130]

Türkiye'nin NATO'ya girmek isteme nedenlerinin ABD merkezli nedenler olması ve fakat pakta alınmaması, 4 Nisan 1949 tarihinden itibaren Türkiye'nin dış politikasında bir hedef yoğunlaşmasına gidilmesine sebep oldu. Pakta alınmayan Türkiye, bundan sonra ABD ile olan ilişkisini hukuki bir yükümlülük esasına oturtmayı dış politikasının hedefi olarak gördü.[131] [132]

Türkiye, güvendiği devletler tarafından sahipsiz bırakılmışlığını yok etme yolları ararken, Kore Savaşı aradığı fırsatı getirdi.

aa. Kore Savaşının Patlaması

II. Dünya Savaşı sırasında yapılan antlaşmaları Kore'de 38. paralelin kuzeyi SSCB'nin, güneyi ise ABD'nin işgal bölgesi olmuştu.[133] Savaş sonrasında bu ülkeyi birleştirmek için yapılan çalışmaların başarıya ulaşmaması, fiilen ortada olan bölünmüşlüğü daha da pekiştirecek iki hükûmetin kurulması sonucunu doğurdu. Güney Kore'de 10 Mayıs 1948'de yapılan seçimlere dayanılarak 15 Ağustos 1948'de ilan edilen Güney Kore Cumhuriyeti ve 9 Eylül 1948'de Kuzey Kore'de ilan edilen Kore Halk Cumhuriyeti[134] -ayrı ayrı- kendilerini Kore'nin tek meşru hükûmeti saymaktaydılar.

Kuzey Kore bölgesinin SSCB, Güney Kore bölgesinin ABD nüfuzunda olmasının[135] bu ikili ve belirsiz durumda, söz konusu iki büyük devleti Uzak Doğu'da karşı karşıya getireceği muhakkaktı. Bu karşı karşıya gelişin temel nedeni Kore'nin Asya'da stratejik bir bölge olmasıydı ve buradaki stratejik üstünlük Japonya'da bulunan üsleri sebebiyle ABD'nin elindeydi.[136] Ancak bilindiği gibi ABD, Japonya'daki üsleri söz konusu olduğunda, bu üstünlük konusunda pek rahat değildi. 1950 yılının ilk aylarında Tokyo'daki Amerikan askerî personelinin, Japonya Komünist Partisi tarafından şiddet eylemlerine uğramasının yanında, ABD'ye Japonya'da uzun süreli askerî üsler kurmasına imkan verecek bir barış antlaşmasının henüz hazırlık safhasında olunduğu bu dönemde, diğer bazı ılımlı Japonlar da söz konusu antlaşmaya taraftar değildiler.[137]

ABD'nin yetersiz gördüğü bu statüko, SSCB tarafından kendi hesaplarına bir zaaf olarak değerlendirildi. Bununla beraber SSCB, 1949

yılında komünistlerin Çin’de hâkim duruma gelmelerine kadar, sıkıntısını gidermek için etkin bir faaliyet gerçekleştirmedi. 1949 yılı sonunda Çin komünistlerin hakimiyetine girince, Asya bölgesinde kendisini güçlü hisseden SSCB harekete geçti. Bu hareket 25 Haziran 1950 günü Kuzey Kore birliklerinin Güney Kore’ye saldırmasıyla ortaya çıktı ve Sovyetlerin Amerika’yı Asya’dan atma planı çerçevesinde Kore savaşı olarak bilinen savaşın çıkmasına neden oldu.[138]

Kore savaşının çıkışını Sovyetler Birliğinin amaçları açısından değerlendiregelen bu yorumların yanında, adı geçen savaşın patlamasını ABD’nin amaçları açısından değerlendiren ve bu savaşın çıkmasını, ABD’nin -teşvik değilse bile- temenni ettiği intibaını uyandıran yorumlara da rastlanmaktadır. Amerikalı bir yazara göre:

“Truman Avrupa’da izlenen kuşatma siyasetine gerekli parayı, isteksiz bir Kongreden ancak Yunanistan ve Çekoslovakya’da gelişen krizler yardımıyla alabilmişti. 1950 Haziran’ında Truman’ın yeni bir krize ihtiyacı büyüktü. Amerikan kamuoyuna, kendisinin ve Demokrat Partinin Komünizme karşı yumuşak davranmadığını kanıtlayacak, kuşatma siyasetini Asya’ya taşıyacak... Japonya’daki Amerikan askerlerinin kalıcılığını sağlayacak ve en önemlisi, Amerika ve NATO’nun yeniden silâhlandırılmasını gerçekleştirecek bir krizdi bu. Kısaca NSC 68’in[139] içerdiği her şey, Asya krizi sayesinde sarılıp sarmalanıp uygulamaya konulabilirdi.”[140]

Kuzey Kore kuvvetlerinin, Güney Kore’ye saldırdıkları 25 Haziran günü, ABD’nin isteğiyle, BM Güvenlik Konseyi toplandı. Konseyden, 27 Haziran 1950 tarihinde -Komünist Çin’in Birleşmiş Milletlere alınmamasını protesto etmek için Güvenlik Konseyi toplantılarına katılmayan SSCB’nin veto engeline takılmadan- Kuzey Kore’yi saldırganlıkla niteleyen ve 38. paralelin gerisine çekilmesini isteyen bir karar çıktı.[141] Karar, Kuzey Kore’ye karşı zorlama tedbirlerine başvurulmasını da öngörüyordu. Kuzey Kore 38. paralelin gerisine çekilmesi yönünde alınan karara uymayınca, Konsey bölgede barış ve güvenliği yeniden kurmak için BM’ye üye devletleri gereken yardımı yapmaya davet etti.[142]

ab. Türkiye’nin Kore’ye Asker Göndermesi

Türkiye hükûmeti, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün 25 Temmuz 1950 günü BM Genel Sekreteri Tyrgue Lie'ye gönderdiği telgrafla,[143] Kore'ye 4500 kişilik bir askerî birlik göndermeye karar verildiğini bildirdi. Böylece Türkiye BM'nin vâki davetine olumlu cevap veren ilk devlet oldu.[144]

Kore Savaşı nasıl Ambrose'a göre Truman'ın arzu ettiği bir krizse, Prof. Rıfkı Salim Burçak'a göre, aradığı bir fırsatı doğurmuş olması bakımından Türkiye için de aynı nitelikte bir krizdi. Hattâ Kore Savaşı olmasaydı, Türkiye bir Kore yaratmak zorunda kalacaktı.[145] Zira Türkiye NATO'ya kabul edilmesi yolunda kendisine yardımcı olacak bir koza ihtiyaç duymaktaydı. Gerçekten de Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararında NATO başat bir faktör olmuştur ve bazı yazarlarca "yiğitlik"[146] olarak ironik bir dille eleştirilmiş veya diğer bazılarınca "cesaretli"[147] olarak fazla önemsenmiş olsa da, bu kararın Türkiye'nin NATO'ya alınmasında etkili bir faktör olduğu genel kabul görmektedir.

Hükûmetin Kore'ye asker yollama kararı, ana muhalefet partisi CHP tarafından açıkça onaylanmasa bile olumlu karşılanmış, ancak kararın alınma usulü hakkında TBMM'ye danışılmadığı gerekçesiyle eleştiriler getirilmiştir.[148] [149]

Başbakan Adnan Menderes muhalefetin bu çeşit eleştirileriyle karşılaşacağını tahmin ettiğinden, kararın öncesinde basın yoluyla bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla gazeteci Ahmet Emin Yalman'a ricada bulunurken Kore'ye asker göndermek istemesinin sebebini de açıklamaktadır:

"Memleket hesabına çok mühim bir karar vermek durumundayız. Bunu önceden bilmeni ve beklenen hücumlara karşı bizi anlayışla desteklemeni istiyoruz.

Birleşmiş Milletler adına Kore'de kızıl kuvvetlere karşı ortak bir cephe kurmak üzere Amerika'nın hür milletlere bir çağrısı var. Ortak güvenlik ruhunu yürütmek ve itibarımızı yükseltmek bakımından, bu bizim hesabımıza yaman bir fırsattır. NATO'ya kabul edilmemize de köprü olabilir. İngiltere ve diğer milletler bunu baştan savma karşılar ve suya düşürürlerse, fırsat bizim için de hür dünya için de elden gider.

İşte bu sebeple herkesten evvel çağrıya olumlu bir cevap vermek ve diğer milletleri olmuş bitmiş bir durum karşısında bırakmak istiyoruz. O zaman

İngiltere ve diğer devletler bize uymaktan kaçınamazlar, biz oraya bir Türk Birliği gönderince onlar da Kore savaşına canla başla katılmak zorunda kalırlar. Fakat işin içinde Türk askerini yurt dışına göndermek davası olması dolayısıyla Meclis kararı almaya kalkışırsak, iş uzar, dedikodunun sonu gelmez.

Bir saat bile kaybetmeden sorumluluğu üzerimize alarak karar vermek, kararı Birleşmiş Milletlere ve Amerika'ya bildirmek zorundayız. Böylece hareket ettiğimiz takdirdeyse, her taraftan yanlış hükümlere varılacağı, yaygaralar kopacağı muhakkaktır. Bunlara karşı basında anlayışla cephe kurulmasına ihtiyaç vardır.[150]

Türkiye NATO'ya katılma sürecini kısaltacağını düşündüğü için Kore'ye Tugayını yollarken, aynı zamanda Batılı devletlere uluslararası sözleşmelerden doğan taahhütlerini yerine getirdiğini gösteriyordu. Cumhurbaşkanı Bayar, 23 Şubat 1951'de yaptığı görüşmede İngiliz General Brian Robertson'a Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini değerlendirirken:

"Türkiye Birleşmiş Milletler Kuvvetleri ile Kore Harbine iştirak etmekle çok isabet etmiştir. Bu suretle BM'ye karşı sorumluluğumuzu yerine getirmiş olmaktan ve dünya sulhunun muhafazası ve hakka, hürriyete ve mevcut antlaşmalara riayeti temin için yapılan bir savaşa iştirak etmiş olmaktan derin bir haz duymaktayız. Bu dâvada bize düşen vazifeyi tamamen yerine getirmiş olduğumuza eminiz."[151] diyerek, durumu en yetkili ağızdan onaylamış oluyordu.

Cumhurbaşkanı Bayar'a bu değerlendirmeyi yaptıran İngiltere Orta Doğu kuvvetleri Başkomutanı General Brian Robertson'ın, Türk askerlerinin Kore'de gösterdikleri kahramanlıklara hayran olduklarını ifade etmesidir. Generalin hayran olduğu kahramanlık, Kore'ye gönderilen Türk Birliğinin, Kore'deki etkinliği konusunda bilinen bir örnek olan Kunuri Muharebesidir. 27 Kasım 1950 günü başlayan muharebede Türk Birliğinin başarısı sayesinde Amerikan 8. Ordusu, General George Marshall'a göre "üç altın gün" kazanmıştır.[152] [153]

b. NATO'nun (ABD'nin) Türkiye Konusunda Değişen Düşünceleri ve Türkiye'yi NATO'ya Almak İstemesinin Nedenleri

Tek İstediği SSCB'ye karşı korunmak olan Türkiye, NATO'ya alınmayışını bir milli sorun[154] haline getirip, Kore'ye asker göndermesine NATO'ya katılmak için fedakârlık olarak değerlendire dursun, ABD Genelkurmay Başkanı Bradley, ABD'nin toptan bir savaşı sadece Batı Avrupa için göze alacağını 1950 yılında, Combat Forces Journal'daki bir yazısıyla açıklamıştır. Bradley'e göre, Türkiye, İran bölgesel savaş alanlarıdır ve ABD bölgesel savaşlar için kaynaklarını harcamaya niyetli değildir.[155]

ABD Genelkurmay Başkanı Bradley, yazısında böyle söylemiş olmakla beraber, Türkiye'nin NATO'ya alınmasında, üslere ilişkin düşünceleri sebebiyle -Kore'ye asker gönderilmesinden daha fazla- etkili olmuştur. ABD ordu bakanı Kenneth Royal'ın da paylaştığı düşüncelerini Bradley, geleneksel Amerikan politikasının hilafına ittifak ilişkilerine girme politikasını gerekçelendirirken söyler. Buna göre, karşı darbe gerçekleştirmek için üslere ihtiyaçları vardır ve ittifaklar her şeyden önce, Amerika'ya sağlayacakları hava üsleriyle haklı görülebilir. Amerika'nın üsse ihtiyacı vardır, ama, bir o kadar önemsenen diğer mesele de, bu üslerin bulunacağı coğrafi konumdur. Amerikan Ordu Bakanı, kendi topraklarından veya topraklarının yakınında hiçbir devletinin üs edinmesini kabul etmeyeceklerini ve fakat düşman topraklarına yakın yerlerde üs istediklerini ifade etmektedir.[156]

Bu iki Amerikalıyı böyle konuşturan sebep, Türkiye'nin NATO'ya alınmasında temel etken olan sebebin aynısıdır. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği 1949 yılı Eylül ayında atom bombasını patlatmış yani ABD ile nükleer denkliğe kavuşmuştu. Bu durum, NATO'nun Güney Doğu kanadının güçlendirilmesi gereğini ve bu çerçevede bir Sovyet saldırısı karşısında SSCB'nin stratejik noktalarını imha etme imkanı sağlayacak Türk hava alanlarının kullanılması ihtiyacını doğurmuştur.[157]

Türkiye'nin NATO'ya alınmasında etkili olan ve "Türk hava limanlarının kullanılması ihtiyacı"nı doğuran nedenleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar aynı zamanda NATO üyesi ABD'nin Türkiye'yi NATO'da görmek istemesinin nedenlerini oluşturmaktadır.

1. ABD'nin elinde olan nükleer silâh üstünlüğü 1949 yılında Sovyetler Birliğinin Atom bombasını patlatmasıyla sarsılmıştı. Üstünlük konumundan

denge konumuna geçildiğini gösteren bu olay, nükleer rekabeti beraberinde getireceğinden, ABD, Sovyetler Birliğine karşı aldığı önlemleri arttırma ihtiyacı duydu.[158]

2. 1950 yılının Şubat ayında Sovyetler Birliği ile Çin'in bir ittifak antlaşması imzaladıklarının açıklanması, ABD'nin Truman Doktrini ile Avrupa'dan savuşturmaya çalıştığı komünizmin yeni bir oluşum içine girdiği görünümü vermiş, bu yüzden ABD, çevreleme politikasının boşluklarını doldurmak ve/veya zayıf noktalarını gidermek lüzumunu hissetmişti.[159]

3. Kore Savaşı da, bölgesel savaşların çıkma ihtimalini düşündürmesi bakımından etkili oldu. Bu kez Kore'de bir savaşın çıkmış olması, Kominformdan atılıp (1948) Sovyetler Birliğinin baskılarına maruz kalan Yugoslavya'ya da ileride bir Rus saldırısı olabileceği endişesini doğurdu. Böyle bir saldırıya karşı etkin bir koruma sağlayabilmenin NATO'nun Güney Doğu kanadını güçlendirmeyi gerekli kılması ve bu isteğin NATO Başkomutanı Eisenhower'den gelmesi önlem almayı gerektirdi[160] [161]

Bu üç nedenin Türkiye'yi nasıl etkilediğine gelince, şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır: Bir Sovyet saldırısı Batı Avrupa'da vuku bulursa, General Eisenhower'ın savaştığı sahaya, Sovyetler Birliğinin teçhizat göndermesini engellemek için ABD atom bombaları ile SSCB'nin silâh fabrikalarını bombalayacaktı. Fakat ABD'nin elindeki bombardıman uçakları orta menzilli uçaklardı ve bunların Sovyetler Birliğine yakın bir coğrafi yerde üsse ihtiyaçları vardı. İhtiyaç, talebi doğurdu ve ABD Türkiye'den üs istedi, ancak, Türkiye'nin sadece NATO'ya alınması halinde üslerini kullandıracağı cevabı ile karşılaştı.[162] Sonuç olarak ABD Türkiye'nin bu ön koşulunu üs ihtiyacının aciliyeti sebebiyle dikkate almak zorunda kaldı.[163]

B. Türkiye'nin NATO'ya Katılması

15-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottowa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyinin, Türkiye ve Yunanistan'ın pakta alınmasını üye devlet hükûmetlerine resmen tavsiye etmesi ve 17 Ekim 1951'de Londra'da yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye'nin ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmasının kabul edilmesiyle[164] Türkiye, Nisan 1949'dan itibaren sürdürdüğü kararlılığın[165] mükâfatını almış oldu.

Türkiye’nin NATO’ya katılmasının uygulamaya yönelik hususlarının ve de, kurulması düşünülen Orta Doğu Savunma Sistemiyle ilgili[166] ilkelerin ele alındığı 13-14 Ekim 1951 görüşmelerinin yapıldığı günlerde Türk basınında yer alan yazılara bakıldığında, gelinen aşamaya rağmen Türk kamuoyunun bazı tereddütler içerisinde olduğu görülmektedir. Görüşmelerin bir gün öncesindeki 12 Ekim 1951 tarihli *Hürriyet* gazetesinde:

“Türkiye’ye bir tecavüz vukuunda Atlantik Paktı devletlerinin bir yardımda bulunmayacağı, fakat Atlantik Paktı devletlerine bir tecavüz vukuunda Türkiye’nin yardımda bulunacağı gibi bir teklifin ileri sürülmesine ihtimal verilmemekle beraber, böyle bir vaziyet karşısında Türkiye’nin Atlantik Paktına girmektense, girmemesinin daha uygun olacağı iktidar mahfillerinde de aynen kabul ve ifade edilmektedir.”[167] şeklinde yer alan yazı, bir gün sonra yapılacak görüşmelerde Batı tarafından hangi tekliflerle geleceği hususunda Türkiye’nin meraklı bekleyişini ortaya koymaktaydı.

12 Ekim 1951 tarihli *Son Posta* gazetesinde Selim Ragıp Emeç tarafından yazılan başmakalede ise:

“İddia şudur ki, Atlantik ordusunun askerî sahası Yunanistan’da bitmektedir. Bu saha, General Eisenhower’ın komutası altında bulunmaktadır. Ondan berisi, mesela memleketimiz tecavüze uğrarsa, bu memleketler yardıma koşmayacaklardır; ama pakt azası olduğu takdirde, Cumhuriyet Türkiye’si, hem Orta Doğu’da vazife almış olacak hem de, gerektiği zaman Avrupa müdafaasına koşacak ve Eisenhower kuvvetlerine yardım edecektir. Bu da gösterir ki, külfet ve nimette göze çarpan bu ikiliğin hallinden evvel, yani Atlantik Paktı meselesi kesin bir şekil almadan önce, herhangi bir ısrar ile müzakerelerin istikameti değiştirilerek olursa, böyle bir hal, açık olarak menfaatlerimize aykırı düşecek ve bize tahammülümüzden çok ağır bir takım taahhütler yüklemek istemek manasını ifade edecektir ki, böyle bir şeye muvafakat etmek kabil değildir.”[168] denilerek aynı konu işlenmektedir.

13 Ekim 1951’de yazdığı “Atlantik Paktı Hakkında Son Mütalaa”da Ekrem Rize, Türkiye’ye yapılacak herhangi bir Rus saldırısı durumunda, Amerika’nın Türkiye sınırlarındaki menfaati ve Türkiye’nin Birleşmiş

Milletler'de üye olması sebebiyle, nasıl Kore'ye yapıldıysa, Türkiye'ye de bir yardımın yapılacağını, bu bakımdan böyle bir garanti için NATO'ya girmeye gerek olmadığını, Türkiye'nin asıl üzerinde durduğu noktanın, kendisine bir saldırı yapıldıktan sonra yardım vaat ve taahhüdü olmayıp, kendisine bir saldırı yapılmasına engel olacak garanti ve en önemlisinin de, Moskova'nın duyması için, bu garantinin ABD ve diğer devletlerce kağıt üzerinde ilan edilmesi olduğunu belirterek bir anlamda bu tereddütlere cevap vermektedir.[169]

Türkiye'nin NATO'ya katılmasının uygulamaya yönelik hususlarının ele alındığı Ankara Görüşmeleri 13-14 Ekim 1951 tarihlerinde yapıldı. Görüşmelerin 13 Ekim'deki ikinci oturumunda, Türkiye'nin NATO'da hangi komutanlığa bağlanacağı meselesinin -ki bu meselenin Türkiye için yukarıda bahsedilen tereddütler sebebiyle özel önem vardı- ele alındığı görülmektedir.[170]

Türkiye'nin General Eisenhower komutasındaki Avrupa Başkomutanlığına bağlanma isteğini Başbakan Menderes şu gerekçelere bağladı.

"a. Türkiye bütün Akdeniz yollarını Şimalden veya doğudan gelecek taarruzlara karşı ya direkt yahut yan tahdidi şeklinde indirekt tarzda korur.

b. Türkiye Rusya'ya yapılacak bir mukabil taarruz için, dört stratejik yoldan üçüne elinde tutmaktadır.

c. Karadeniz ve Tuna yolu ile yapılacak Rus ikmal nakliyatını vurabilecek durumda olan yegâne NATO devleti Türkiye'dir. Keza Türkiye Sovyet petrol ve sanayi[171] merkezlerine ve ham madde kaynaklarına en yakın mesafede bulunmaktadır.

d. Türkiye Rusya'nın karşısına bir bütün halinde dikilen Avrupa'nın ayrılmaz parçasıdır.[172]

e. Türkiye'nin katılmasıyla Avrupa Başkomutanlığı cephesinin uzaması keyfiyetine gelince, zaten Türkiye bahis mevzuu değilken, Avrupa Başkomutanlığının cephesi İtalya'nın şimalinde nihayet buluyor değildi. İtalya'yı, Sicilya'yı ve Cezayir topraklarını da içine alıyordu. Şimdi mesela Türkiye'nin pakta girmesiyle bu cephe hattının, daha iyi müdafaayı sağlamak üzere ileriye alınmasından ibarettir. Bu yeni cephe hattı ise, evvelki cepheden hiçte uzun değildir..."[173]

Türk -ve Yunan- kuvvetlerinin hangi Komutanlığa bağlanacağı konusunda ortaya çıkan güçlük temelde:

“... Bizim burada takip etmek istediğimiz cihet Türkiye’nin bu şekilde kendilerine birleşmiş olduğu garp devletlerine ne suretle en iyi şekilde yardım edebileceği meselesidir. Eğer Türkiye kendi müdafaasını ve bu yardımı hem Atlantik Paktı Teşkilatına tamamıyla katılmış bulunmakla hem de Orta Şark müdafaasına katılmak suretiyle yaparsa bu şayanı memnuniyet olur.”[174] demek suretiyle, İngiltere’nin esas derdini ifade eden İngiliz Mareşal Slim’in sözlerinde aranmalıdır. İngiltere, Türk ve Yunan ordularını bir İngiliz komutanı emrinde bulunan ayrı bir komutanlığa bağlamak istiyordu ki, bu da, Orta Doğu’daki İngiliz çıkarlarını gözetecek Orta Doğu Komutanlığı bünyesinde vücut bulacaktı.

Sorun Fransa’nın bir önerisiyle aşıldı.[175] Buna göre Türkiye ve Yunanistan kara kuvvetleri Güney Avrupa Kuvvetleri Komutanlığına, deniz kuvvetleri ise kurulması düşünülen Orta Doğu Komutanlığına bağlanacaktı. Ancak ileride ele alındığında görüleceği üzere Orta Doğu Komutanlığı kurulamadı ve Deniz Kuvvetleri de Avrupa Komutanlığına bağlandı.

TBMM’nin 18 Ekim 1952’de yaptığı toplantıda, Kuzey Atlantik Antlaşmasını kabul etmesiyle artık Türk Silahlı Kuvvetlerinin NATO askerî teşkilatına katılması çalışmalarına geçildi. Bununla ilgili temaslar çerçevesinde ABD’li generaller Türk askerî üs ve tesislerini kontrol ettiler ve İzmir Limanını NATO’nun Güney Doğu karargahı için seçtiler. Hükûmetin ülkede NATO emrine tahsis edilecek hava alanlarını, radar tesislerini yaptırmak üzere fon ayrılması önerisi mecliste kabul edildi. Cem Eroğul’a göre;

“Nihayet 13 Eylül 1952’de Celal Bayar bir demeç vererek ‘dahili ve harici emniyetimizin misline rastlanmamış derecede mükemmel’ olduğunu bildirdi ve böylece, Amerikalıların Türkiye’ye girişlerinin esas itibariyle tamamlandığı da anlaşılmış oldu.”[176]

Cem Eroğul’un Türkiye’nin NATO’ya girişi ile ilgili rahatsızlığını bu müstehzi ifadesinden çıkarmak mümkün görünüyor. Diğer yandan kuşkusuz ki, ABD’nin Türkiye’yi NATO’ya alırken Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinden bir fayda-maliyet analizi yapmadığını düşünmek de safdillik olur. Zira ABD yardım kurulu başkanı General Arnold’a göre: “ABD Türkiye’de harcadığı

her dolara karşılık, üç dolarlık güvenlik sağlamaktadır.” Yine Büyükelçi Suat Hayri Ürgüplü’nün ifadesiyle “Türk askeri 136 dolara, Amerikan askeri 5500 dolara mal olmaktadır.”[177]

Bununla beraber, Türk Ordusu’nun tümünün NATO’nun emrine verilmesini, dış politikanın NATO’daki konuma göre ayarlanmasını, kısaca NATO’ya bağlanılmasını eleştirenler, biri özel olarak dönemi, diğeri genel anlamda uluslararası ilişkiler tekniğini ilgilendiren iki olguyu göz ardı etmektedirler. Öncelikle Türk yetkililerce biraz abartılı algılanmış olsa bile, “algılanmış” bir Sovyet tehdidi söz konusudur. İhmal edilen diğer konu ise, uluslararası ilişkilerin karşılıklı tavizler ve bu bağlamda bir alış-veriş esasında idâme ettirilebileceği gerçeğidir. Sonuç olarak Türkiye NATO’ya sadece vermemiş, askerî gücünün arttırılması yanında NATO parasıyla hava alanları, haberleşme tesisleri, akaryakıt boruları yapmıştır.[178]

C. Türkiye’nin NATO’ya Katılmasına Sovyet Tepkileri

Türkiye’nin NATO’ya katılacağının belli olması üzerine SSCB, 3 Kasım 1951 tarihinden verdiği bir nota[179] ile durumu protesto etti. Notada özellikle iki husus vurgulanmaktaydı: Öncelikle savunma amacında olduğu iddia eden NATO’nun gerçekte saldırgan bir pakt olduğu öne sürüldü. Buna delil olarak NATO’nun kurulmasından itibaren bir ordu oluşturulmaya çalışılması, silâhlanmaya hız verilmesi ve üye ülke topraklarında Amerikan askerî üslerinin kurulması gösterildi. SSCB’nin notadaki diğer vurgusu ise Atlantik’le hiçbir alakası olmayan Türkiye’nin NATO’ya davet edilmesinin, emperyalist devletlerin saldırgan emellerini gerçekleştirmek için Türkiye topraklarında üs edinme ihtiyacıyla açıklanır olduğuydu.

Bu notaya 12 Kasım 1951’de cevap veren[180] Türkiye ise SSCB’nin 1946 taleplerini ima etmek istemişti. Cevap notasının 4. paragrafında, SSCB: “... Türkiye’nin kendi güvenliğiyle ilgili kaygılar duyması için ciddi sebepleri olduğunu görecektir. Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehdit eden unsurlarla karşı karşıya olduğu inkar edilmez bir gerçektir.” denmesi bu imanın yapıldığı satırlardır.

Aynı şekilde, notanın son paragrafında: “... Türkiye Cumhuriyeti, Türk-Sovyet dostluğundaki soğukluktan dolayı dünya kamuoyunda sorumlu görülmediğinin bilincinden olarak, hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın hedefi dünya barışını sağlamak olan Atlantik Antlaşmasına dahil olmak suretiyle

yalnızca kendi güvenliğine hizmet etmekle kalmayacak, aynı zamanda kendisine karşı saldırgan emeller besleyenleri engellemek suretiyle tüm halklarının barış ve güvenliğine hizmet edecektir.” denilerek 1946 Sovyet taleplerinden Türkiye’nin ne kadar etkilendiği vurgulanmak istenmiştir.

Konu ile ilgili olarak 30 Kasım 1951’de tarihinden verilen ikinci Sovyet notasında[181] SSCB, “... Türk hükûmetinin bu çabalarını haklı gösterecek SSCB tarafından gelebilecek hayati bir tehlike olduğuna yönelik iddialarını da kökten reddetmektedir.” denmesi, Türkiye’nin 12 Kasım tarihli notasında açıkça söylemeyip sadece ima ettiği 1946 Rus talepleri mesajının alındığını göstermektedir. Öte yandan, “Türk hükûmeti... Atlantik Blokunun saldırgan olmadığını herhangi bir kanıta yer vermeksizin savunmaktadır.” ifadesiyle SSCB, NATO ve ABD hakkındaki düşüncelerindeki ısrarını korumaktadır. Görüldüğü gibi, Türkiye ile SSCB arasında Batı devletlerinin nitelendirilmesinde tam bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Türkiye, Batı devletlerini barışçı devletler olarak görmekteyken, Sovyetler Birliği, onları Rusya’ya karşı Türkiye’de üsler elde etmeye çalışan emperyalist devletler olarak görmektedir.[182] Türkiye’nin NATO’ya katılmasına artık olumlu oy veren ABD’nin davranışını temellendirdiği nedenler hatırlandığında, SSCB’nin, Batı devletlerini nitelendirirken kendi adına isabet kaydettiği söylenebilir.

Ancak, kaydedilen bu isabeti, NATO’nun saldırgan bir pakt, Batılı devletlerin ise, emperyalist devletler olduğu şeklindeki Sovyet yorumu için söyleyebilmek objektif bir bakışla pek mümkün görünmemektedir. Buradaki isabet, olsa olsa, ABD’nin olası bir Sovyet saldırısı karşısında kullanmak üzere Türkiye’de üsler edinmek istemesi ile, SSCB’nin notalarında Türkiye’ye “sizi üsleriniz için istiyorlar” demesi noktasında gözlenen örtüşme için söz konusudur. Diğer yandan, Türkiye’deki ABD üsleri, sonraki yıllarda bir Sovyet saldırısı karşısında değil, balon ve U2 uçuşları ile Lübnan’a asker çıkarılması gibi amaçlarla kullanılmıştır. Bu şekilde kullanımlar, doğrudan veya dolaylı olarak SSCB’ye yöneltilmiş olduklarından, Türkiye ile SSCB arasında sorun doğuracaktır.[183]

Türkiye SSCB’nin NATO konusundaki ikinci notasına cevap vermemiştir. Bunun sebebini Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü şu şekilde izah etmiştir:

“Bizim cevabımızın Rusya’yı tatmin etmeyeceğini tahmin ediyorduk. Zira Rusya’nın maksadı, bizi Atlantik Paktına girmekten vazgeçtiğimizi, kendi güvenliğimizi ve hür demokratik devletlerin güvenliğini mümkün mertebe arttırmaktan sarfı nazar eylediğimizi ifade eylemesi matlup idi. Nitekim tahminimiz yanlış çıkmadı.”[184]

Türkiye’nin NATO’ya girerek ABD ile müttefik olması iki devletin ilişkileri açısından bir dönüm noktası teşkil etti. Temelde Türk dış politikasının ABD ile aynı yönde gitmesinin başlangıcı olan bu olay sonuçları itibarıyla, Türkiye’nin ABD’den askerî ve ekonomik yardımlar sağlanması, bölgesel paktlar aracılığıyla batı blokunun savunma sistemine katkıda bulunması ve uluslararası sorunlarda ABD’yi desteklemesi olarak kendini gösterdi.[185] Sayılan sonuçlar eş zamanlı olarak Türkiye-SSCB ilişkilerini de etkileyecek ve bu iki devlet arasında “Nota teatisi devresi” açılacaktır.

Konuyu noktalamadan önce, birisi Türk, diğeri Amerikalı, iki otoriteden art arda yapılacak iki alıntının yorumlanmasıyla ortaya ilginç bir tablo çıktığını da belirtmek gerekmektedir:

Kore Savaşını Türk-Amerikan işbirliğinin başladığı asıl tarih olarak kabul eden ve Türkiye’nin NATO’ya katılmasını, Rus politikacılarının 1946 yılında izledikleri politikanın bir hatası olduğunu söyleyen Gürün:

“Eğer Rusya 1925 antlaşmasını feshederek Türkiye’den arazi ve üs istemeye kalkışmamış olsaydı, Türkiye’nin NATO’ya girmesi çok büyük bir ihtimalle düşünülmezdi... Ruslar bu politikaları ile Türkiye’yi istemediği bir rahata ve başka türlü elde edemeyeceği bir garantiye kavuşturmuşlardır.”[186] demektedir.

1951-1953 yılları arasında Türkiye’de ABD’nin Büyükelçiliğini yapmış olan McGhee ise:

“Türkiye’nin 1952’de NATO’ya katılmasından sonra Sovyetlerin artık bir Orta Doğu amacını Soğuk Savaşın riskine değer bulmamaya başladıkları kanısındayım.”[187] demektedir.

Gürün ve McGhee’nin ifadelerinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

1. SSCB’nin 1946 yılında Türkiye’den bir takım taleplerde bulunması bu devletin dış politika hatasıdır.

a. Çünkü 1946 Sovyet talepleri, SSCB’nin hiç istemediği bir duruma sebebiyet vermiştir. Yani Türkiye, böylece, batı blokuna itilmiş ve bu itiliş, Türkiye’nin NATO’ya katılmasıyla hukuki bir nitelik kazanmıştır.

b. Türkiye’nin NATO’ya katılması ise, SSCB’nin hiç istemediği bir başka duruma sebep olmuştur. McGhee’nin kanısı doğru ise, 1952 yılından sonra SSCB, bir Orta Doğu amacını Soğuk Savaşın riskine değer bulmamaya başlayacaktır. Yani Türkiye’den sonra Orta Doğu da, Rusların yitik hanesine yazılacaktır.

2. 1952 yılından sonra Türkiye’nin Orta Doğu’da takip ettiği politika yanlıştır.

a. Çünkü Ruslar artık bir Orta Doğu hedefini Soğuk Savaşın riskine değer bulmamaya başladıkları halde, Türkiye ABD’nin sağladığı motivasyonla Orta Doğu’da SSCB karşıtlı oluşumlara imza atmıştır.

b. Bu durum Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirmiştir.

Sonuç: ABD’li bir resmi görevlinin yukarıda zikredilen kanaatinin ABD yönetiminde hiçbir şekilde yankı bulmadığı düşünülemez. O halde 1952 yılından sonra ABD’nin Orta Doğu konusunda Türk dış politikasına yol göstericiliği ancak ABD’nin Soğuk Savaş tansiyonunu belli bir derecede tutmak istemesiyle açıklanabilir.

III. Orta Doğu Komutanlığı Projesi

ABD Sovyet yayılmacılığının sınırlarını daha fazla genişletmesine engel olma düşüncesiyle 1949 yılında ve 1950 yılı başlarında Orta Doğu devletlerini çeşitli vesilelerle uyarıyor, ancak bu etkili olmayıp, Orta Doğu devletleri tarafsızlık politikasından vazgeçmiyorlardı. Çünkü Arap dünyası, İsrail’in kurulmasıyla birlikte, söz konusu olabilecek bir tehlikeyi, SSCB’den değil İsrail’den bekliyordu.[188] Sıkı, tavizsizce uygulanacak bir tarafsızlık politikası, aynı zamanda, Orta Doğu’yu Sovyet tehdidinden kurtaracaktı ama, bunu bir rahatlama sebebi olarak görmeyen Washington, bir kere 1947 yılında Orta Doğu’daki barışın, ABD güvenliği için hayati önemde olduğu sonucuna varmış ve bölgeyi lüzumu halinde savunmak için tüm siyasi, ekonomik ve askerî gücünü kullanmayı bir politika olarak kararlaştırmıştır.[189]

Bu noktada, ABD ile İngiltere’nin bölge konusundaki kaygıları örtüştü. Bilindiği gibi, Orta Doğu bölgesi, 19. yüzyıl boyunca İngiltere’nin özel ilgi

alanı olan bölgelerden biri olmuştu. II. Dünya Savaşından sonra da, İngiltere bir yandan petrol, diğer yandan bölgedeki Sovyet tehdidi sebebiyle, bu ilgisini devam ettirmek istemiş, ancak savaş sonrası değişen uluslararası şartlar, ona eskisi kadar rahat hareket imkanı vermemişti.[190] Bir kere, eski sömürgelerin bağımsız devletler olmaya başladığı ve bu hareketlerin başını, en kuvvetli müttefiki ABD'nin çektiği bir ortamda, sert bir siyaset izlemesi mümkün değildi. Tam bu sırada, Mısır'ın İngiltere'ye Süveyş üssünü veren 1936 antlaşmasını ortadan kaldırmak istemesi, Orta Doğu çıkarları için orada varlığını zaruri gören İngiltere'yi yeni formül arayışlarına itti. İşte bir Orta Doğu Komutanlığı kurulması fikri, esasta İngiltere'nin Orta Doğu'daki üslerini koruma isteğine, ABD'nin komünist tehlikesi kaygısıyla iştirak etmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[191]

A. Orta Doğu Komutanlığı Projesinde Türkiye

"Orta Doğu savunması tartışmalarının her aşamasında, bu arada o bahtsız Orta Doğu Komutası ve Orta Doğu Savunma Teşkilatı görüşmelerinde Türkiye kendini aktif bir role yerleştirmeye her zaman hevesli olmuştur."[192]

şeklinde yargıya rağmen Türkiye Orta Doğu Komutanlığı projesine bir pazarlıkla dahil edildi. Buna göre, İngiltere, NATO üyeliği konusunda Türkiye'ye destek verecek, bunun karşılığında Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa ile beraber, bölgede bir müttefik komutanlığına katılacaktı.[193] Emekli Büyükelçi Dikerdem'e göre,[194] "Amacı komünist tehlikesine karşı ortak savunma olarak açıklanacak bir pakta Ankara'nın hevesle katılacağı umuluyordu."

Batılıların Türkiye konusundaki ısrarları birkaç noktada toplanıyordu. Her şeyden önce Türkiye, yüzü batıya dönük, Sovyet tehlikesinin bilincinde ve aynı zamanda Müslüman bir ülkeydi. Türkiye'nin batıya dönük olması, projenin Batılılarca yapılmasına; Sovyet tehdidi algılanması, projenin amacına, Müslüman ülke olması ise, projenin temel aldığı coğrafyaya tekabül eden özellikler olduğundan, Türkiye mutlaka gerekiyordu. Bu genel kanaat çerçevesinde İngiltere'nin özel değerlendirmesine göre ise,

"Orta Doğu İran'a saldırı olup, bu saldırı Arap ülkelerine geçerse, ne 1939 ittifakı, ne de NATO, Türkiye'yi İngiltere'ye yardıma mecbur edebilirdi... İngiltere tek başına İran ve Arap devletlerine yardım edemeyeceğine göre, Orta Doğu Komutanlığı içinde Türkiye'nin coğrafi

konumu ve ordusu bu alanda İngiltere için son derece önem kazanmaktaydı."[195]

Bu sebeple, İngiltere Türkiye'yi NATO'dan ayrı, Orta Doğu'yu kapsayan bir savunma sisteminde görmek istemekteydi. Türkiye ise, İngiltere'nin düşüncesinden farklı olarak, Orta Doğu Komutanlığını NATO'ya girmek için bir basamak, projeye katılmayı da, NATO'ya girebilme yolunda verdiği sözün yerine getirilmesi olarak değerlendiriyordu. Birbiriyle çelişen bu iki amacın aynı oluşum içerisinde gerçekleştirilebilme imkanı olamayacağından, proje, ilk yarayı daha başlangıçta almıştır.

Türkiye'nin NATO'ya katılma kararı 20 Eylül 1951 tarihinde kesinleşince, bu kararın uygulanmasıyla ilgili meseleler ile Orta Doğu savunma sistemi müzakereleri, ABD-İngiltere ve Fransa Genelkurmay Başkanlarıyla Başbakan Adnan Menderes arasında 13-13 Ekim 1951'de Ankara'da yapıldı.[196] Görüşmelerde Başbakan Menderes:

"Şimalden gelecek bir taarruza karşı Arap devletlerinin ve Akdeniz'in müdafaası Türkiye'nin sütresi altına mümkün görülmektedir. Fakat bu memleketlere yapılacak bir taarruz neticesinde Türkiye de kuşatılmış hale gelir. Bu bakımdan NATO dışında bir teşekkül hazırlanmasına biz de hararetle taraftarız."[197]

diyerek konuya ilişkin prensip muvâfakatini yinelemekle beraber, Orta Doğu Komutanlığı meselesiyle, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden kaynaklanan uygulama meselelerinin ayrı mütalaa edilmesi gerektiğini, hâlen ve fiilen gündemde olan, Türkiye'nin hangi NATO komutanlığına bağlanacağı meselesi henüz halledilmemişken, hâlihazırda bir tasarı niteliğindeki Orta Doğu Komutanlığı meselesinin öncelikli olarak ele alınmaması gerektiğini ifade ediyordu.[198] Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, Başbakanla paralel olarak, önce Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu açıklığa kavuşturmak gerektiğini, sonra Orta Doğu Komutanlığı için Türkiye'nin âzami gayret göstereceğini vurguluyordu.[199] ABD, İngiltere ve Fransa tarafı, Orta Doğu Komutanlığı konusunun âciliyetini bu tarz bir yaklaşıma sebep olarak gösterseler de Başbakan Menderes tereddütlerini:

"1. ... ortada teşekkül etmiş, üyelerinin hak ve vecibeleri vazıhan tayin edilmiş bir camia yani NATO varken ve Türkiye de buna girmiş iken onun bu teşekkül içindeki müşterek gayretlerini henüz kurucularının mütekabil

münasebetleri yani karşılıklı sorumlulukları tespit edilmemiş bir kombinezona şamil bir hale getirmek mantıken doğru olmayacağı gibi bize resmen ifade olunan eşitlik durumu ile de mütezad bir hal arz edecektir; ve tabiatıyla pakta alınışımızın, diğer üye devletler için mevcut olmayan, munzam taahhütlerle meşrut kılındığı gibi halk efkârı üzerinde fena tesiri olacak bir zehap doğuracaktır.

2. Bahsedilen Orta Doğu Komutanlığı projesi Türkiye'yi, askerî kuvvetleri bakımından, dağıtmakta ve Orta Doğu'ya kaydırmaktadır. Halbuki NATO'ya entegre edilen ve Avrupa müdafaa sistemi içinde müdafaası mukarrer bir kilit mevkii olan Türkiye, kendi toprakları üzerinde ne kadar kuvvetli bulunursa Orta Şark'ı da o derecede müessir olarak korumuş olur. Unutmamak lâzımdır ki, bütün kolektif askerî tertipler mefruz mütecavizle doğrudan doğruya temas halinde bulunacak olan devletlerin her şeyin evvel kendi emniyetlerini sağlamaları, ondan sonra, imkân nispetinde, bu emniyet çemberini hudutları dışına doğru genişletmeleri prensibine dayanır.

3. Doğrudan doğruya Türkiye'ye meselâ Karadeniz'den, Boğazlardan bir taarruz vuku bulduğunu farz edelim. Müdafaa ve taarruz harekâtında *(operation)* sahası Avrupa Başkomutanlığına bağlı olmadığı takdirde, müdafaa tertipleri bu mutasavver Orta Doğu Komutasına terettüp edecektir. İmdi bu sonuncu Komuta içine NATO üyesi olmayan ve bu sebeple mütehaddis harple bir ilgisi bulamayacak olan devletler de girecektir. Böyle bir vaziyetteki gayrı tabiiliği, Türkiye'nin kendi hudutları içinde NATO'ya bağlı olması keyfiyeti telâfi edemeyecektir.

Rusya'nın taarruzunun batı cephesine tevcih etmesi halinde de vaziyetteki bu gayrı tabiilik yine kendini gösterecektir. Çünkü Türkiye NATO dahilindeki vecibeleri yüzünden, Rus taarruzunu kendisine karşı da vaki olmuş sayacak; lâkin onun merbut bulunacağı Orta Doğu Komutasındaki NATO harici devletler bunu yapmayacaklardır.

Diğer taraftan, böyle bir durumun hasıl olabilmesi ihtimali bu devletleri Orta Doğu Komutasına iştirakten de alıkoyacaktır.

4. Maksadımız Orta Şark Komutanlığının lüzumsuz olduğunu iddia etmek değildir. Bilâkis, bundan evvel de dediğim gibi biz böyle bir Komutanlığın lüzumunu takdir ve ehemmiyetini kendiliğimizden tebarüz

ettirmişizdir. Ancak Orta Doğu Komutanlığının teessüsü bizce şu esaslara bağlanmak lâzım gelir: Orta Şark Komutasını kurmak hususunda şimdiden muvafakatlarını bildiren devletlerin kâffesini gerek korunacak sahaya mütedair gerek birbirlerine karşı müşterek taahhütlerini tespit etmeleri”[200] demek suretiyle dört madde etrafında toplamış ve bu dört maddede, bölgesel güvenlikle beraber ve fakat öncelikle NATO sistemi içerisinde bir güvenlik arayışında olunduğunu, Orta Doğu Komutanlığının NATO ile ilişkilendirilmesi esasında diğer üç devletle Türkiye arasında bir nitelendirme farkı bulunduğunu belirtmiştir.

Başbakan Menderes, SSCB ile sınırdaş olması hasebiyle Türkiye’nin diğer üç devletten daha fazla Sovyet tehdidi algıladığını, içerisinde Mısır’a ilişkin bir öngörü de bulunan şu cümle ile ifade etmektedir:

“Bahis mevzuu Komutanlığa Mısır’ın iltihakını reddetmesi takdirinde dahi bu Komutanlık fikrinin ilerlemesi umumi menfaate uygundur. Zira Amerika, İngiltere ve Fransa’nın müspet şekilde Orta Şark’ı garanti etmeleri Türkiye’nin cenup sınırları dışında boş bir bölge kalmamasını temin edeceğinden Sovyetler bu bölgeyi müdafaadan mahrum görmeyerek bu istikamette bir taarruza girişmekten çekineceklerdir.”[201]

Görüşmeler sonunda Orta Doğu Komutanlığı projesi üzerinde mutabık kalan Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa adına, İngiltere’nin Kahire’de bulunan büyükelçisi, Mısır hükûmetine, Mısır’ı Orta Doğu Komutanlığına katılmaya davet eden teklifi sundu. Mısır 15 Ekim’de teklifi reddettiğini açıkladı, diğer Arap devletleri de Orta Doğu Komutanlığı fikrine iltifat etmedikleri gibi tepki gösterdiler. Özellikle Mısır, Suriye ve Lübnan’da Batılılar ve Türkiye aleyhine gösteriler oldu.[202]

9 Kasım 1951’de Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa hükûmetleri, Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve İsrail’e Orta Doğu Komutanlığının amacını ve ana hatlarını içeren bir muhtıra verdiler. 10 Kasım’da da, Komutanlığa başka devletler katılmasalar bile, dört devletin bu tasarıyı gerçekleştirmeye azimli olduklarını belirttiler.[203]

B. Orta Doğu Komutanlığı Projesine Sovyet Tepkisi

Bu arada, kendisine karşı Orta Doğu Komutanlığı oluşturulmaya çalışılan SSCB 24 Kasım 1951 tarihinde ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye’ye birer nota vererek,[204] bu planın bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarını yok

etmeye yönelik olduğunu, SSCB’nin sınırları yakınında bir bölgede gerçekleştirilmek istenen böyle bir saldırı planına karşı ilgisiz kalamayacağını ve bu yüzden sorumluluğun dört devlete ait olacağını kaydetti. Söz konusu dört devlet, 18 Aralık’da Sovyet notasına cevap vererek, Orta Doğu Komutanlığı planının tamamen savunmaya yönelik olduğunu belirttiler. SSCB, 28 Ocak 1952 tarihinde dört devlete yeni bir nota verdi.[205] Bu notada SSCB planının Sovyetlere yönelik ve onu çember içine almak isteyen, düşmanca ve saldırgan nitelikte olduğunu, Orta Doğu devletlerinin bağımsızlıklarını tehdit ve üçüncü dünya savaşının böyle planlarda tahrik edildiğini söyledi. Bu notaya cevap verilmedi.

Orta Doğu Komutanlığı projesi ile ilgili olarak SSCB’nin verdiği her iki notanın tetkikinden şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Stalin döneminde kaleme alınmış olan 24 Kasım 1951 tarihli Sovyet notası ile gerçekte Orta Doğu devletlerinin bağımsızlıklarının yok edilmesi endişesi değil, dönem SSCB’sinin ABD’nin kendisini çevreleme politikasından duyduğu rahatsızlık dile getirilmek istenmiştir. Konu ile ilgili 28 Ocak 1952 tarihli ikinci Sovyet notasında bu durum daha da belirginlik kazanmaktadır. Gerçekten de, o tarihlerde Orta Doğu devletleri üzerinde bariz bir Sovyet tehdidi yoktur. Var olan şey, yakın zamanlarda kullanılmaya başlanan moda tabir ile “tehdit algılaması” dır ki, bu durum Orta Doğu devletlerinden çok Batı’nın ruh halini ya da algılama bozukluğunun ifadesi olabilir.

Diğer yandan, nota’nın 6. paragrafında ileri sürülen Sov-yet tezine katılmamak mümkün değildir. Zira, söz konusu tarihlerde Orta Doğu ülkeleri üzerinde koloniyal izler halen mevcuttur ve İngiltere ile Fransa iddia edildiği gibi bu yörede en etkili iki ülkedir.

SSCB ısrarla bu tür pakt girişimlerinin BM patronajı altında olması gerektiğini savunmaktadır. NATO ve NATO’nun türev oluşumlarının BM haricinde tutulmasını bu bakımdan anlamlı bulan SSCB’nin diplomatik yazışmalarda “saldırgan” kelimesine sıkça itibar etmesi de bu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bu özel durum için “saldırgan” kelimesi abartılı kaçmaktadır. Zira Orta Doğu Komutanlığı gibi bir oluşumun gerçekleşmesi halinde nereye saldırılacağı oldukça müphemdi.

C. Orta Doğu Komutanlığı Projesinin Akıbeti

1952 yılı Ekim ayına kadar girişilen çabalar bir sonuç vermeyince artık Orta Doğu Komutanlığı formülünün terkedildiği görülmektedir. Hem tasarıyı geliştiren devletleri harekete geçiren motivasyonun farklı olması, hem projeye davet edilen devletlerin algıladıkları tehdidin SSCB olmaması, hem de, Orta Doğu devletlerini bir birlik altında toplama isteğinin bölgenin yapısal gerçeklerine uymaması, başarısızlığın başlıca sebepleri iken, kendisine karşı bölgesel örgütlenmeye gidilmek istenen SSCB, bu sonuçta oransal olarak payı en az olan faktör/devlet olmuştur.

106 Ş. Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, 1976, s. 159.

107 *Milliyet* gazetesi, "Seçimlerin Amerika'da Akisleri", 16 Mayıs 1950, s. 5.

108 Ayın Tarihi, Başbakanlık basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Matbaası, "14 Mayıs Seçimleri Hakkında Yabancı Basından Özetler", s. 198, Ankara, Mayıs 1950, s. 111.

109 Yabancı Basından Özetler … agb., 112

110 Demokrat Parti Programının 8. maddesi İnsan Haklarının Korunması, 43. maddesi Ekonomik Alanda Özel Teşebbüs ve Sermayenin Mevkii, 48. maddesi Devlet İşletmelerinin Özel Teşebbüslere Devri konularını içermektedir. [Hamdi Ciliv, *Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Baside icra, Demirkırat Alfabesi*, Ankara, 1992, s. 123-133-135]. Amerikan resmi ve özel çevrelerinde DP Programının bu maddelerine ilgi duyulmuştur.

111 Yabancı Basından Özetler …agb., 112.

112 Yabancı Basından Özetler … agb., 113.

113 Yabancı Basından Özetler … agb., 114.

114 Yabancı Basından Özetler … agb., 114.

115 Yabancı Basından Özetler …agb., 115-116.

116 Yabancı Basından Özetler … agb., 129-130.

117 R. Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasi'ye Geçiş, 1945-1950*, Ankara, 1979, s. 220.

118 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 70-71.

119 Fahir Armaoğlu, *Siyasi*, Ankara, 1973, s. 772.

120 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., s. 773.

121 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., s. 774.

122 Durum, Avrupa Devletleri açısından böyle görünüyordu, ancak, ABD'nin NATO'da bulunması, ABD içinde tedirginlik yarattığı gözlenen sorularla sorgulanmaktaydı. ABD'nin neden BM'ye güvenmeyerek NATO gibi bir oluşuma ihtiyaç duyduğu sorusunun, yönetimce, SSCB'nin BM'deki veto hakkı ve Avrupa'nın özel garanti isteğine dayandırılarak cevaplandırılması, yeni soruları doğurdu. Avrupa Birliğinin sağlanması ve özgür Avrupa'nın yıkımdan kurtarılması Marshall Planı çerçevesinde gerçekleştirilemez miydi? Maliyeti yüksek ve SSCB'yi provoke etme ihtimali yüksek

böylesi bir ittifak neden gerekli olsundu? Batı Bloku elindeki Atom bombasıyla zaten güçlüydü, NATO'nun bu güce katacağı ne vardı? NATO'nun içindeki ABD varlığı, ABD'nin olası bir Sovyet saldırısını durdurmak için bombayı kullanacağı yolunda verdiği bir söz olduğuna ve sadece bombayı kullanmak için, yani bu yönde verilen sözün yerine getirilebilmesi için Avrupa'da üslere sahip olunması gerektiğine göre, ABD pekala ikili antlaşmalarla ihtiyaç duyduğu üsleri edinebilirdi. Bunun için çok taraflı bir antlaşmaya veya NATO üyelerine askerî yardım yapılmasına ne gerek vardı? [Stephen E. Ambrose, *Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası,* Çev. Ruhican Tul, Ankara, 1992, s. 84, 85, 87].

123 R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara, 1983, s. 191.

124 Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara, 1990, s. 15.

125 George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu....* Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, 1992, s. 113.

126 George McGhee, age., s. 114.

127 George McGhee, age., s. 115.

128 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, İstanbul, 1978, s. 1609.

129 Oral Sander, *Türk-Amerikan ilişkileri, 1947-1964,* Ankara, 1979, s. 62.

130 Oral Sander, age., s. 66.

131 R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri…* age., 194.

132 Lakin 1950 yılı boyunca Türkiye bu anlamda hedefine ulaşamayacak, 1951 yılı Şubat ayına gelindiğinde ise bu yöndeki çalışmalara hala devam edildiği Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından ifade edilecektir. Bayar, 23 Şubat 1951 günü, İngiltere Orta Doğu Kuvvetleri Başkomutanı General Brian Robertson ile yaptığı görüşmede, İngiltere ile Türkiye arasında kıymetini takdir ettikleri bir ittifak antlaşması bulunduğunu ancak, Amerika ile olan dostluk ilişkilerinin de, ileriye götürülerek siyasî bir dostluk bağlantısı oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunu ve bunu sağlamak amacıyla yeni bir formülle Amerikan hükûmeti nezdinde yeniden teşebbüste bulunması için Washington Büyükelçisine talimat verildiğini ve neticesinin beklendiğini söylemektedir. [*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. "Cumhurbaşkanlığı Gizli Görüşme Tutanaklarında Türk Dış Politikası", 8, Eylül, 1997, s. 97].

133 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., s. 780.

134 İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul, 1997, s. 65.

135 Sovyet ve Amerikan işgal kuvvetleri Kore'den çekilmişlerdi ancak her iki taraf da eski işgalcilerden silâh yardımı görmeye devam ediyorlardı. [Rıfkı S. Burçak, *On Yılın Anıları, (1950-1960)*, Ankara, 1998, s. 61.]

136 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., s. 781.

137 Stephen E. Ambrose, age., s. 95-96.

138 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., s. 781.

139 68 Sayılı National Security Council Raporu, özünde, topyekün savaş dışında kalan yöntemlerle ve güç dengesini yeniden sağlamak (Çin'in komünistlerin eline, geçmesi güç dengesini bozan bir unsur olarak değerlendirilmektedir) amacıyla ABD'nin kendisinin ve müttefiklerinin askerî gücünün hemen ve büyük ölçüde artırılmasını öngören 12 Nisan 1950 tarihli bir komite raporudur. (Stephen E. Ambrose, age., s. 92-93).

140 Stephen E. Ambrose, age., s. 95.

141 Stephen E. Ambrose, age., s. 98.

142 Rıfkı S. Burçak, *On…* age., 61.

143 Telgraf metni için bkz. Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Ankara, 1991) 188.

144 Hüseyin Bağcı, age., s. 24.

145 Prof. Salim Burçak ile 25/6/1989 tarihinden yapılan özel görüşme.

146 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1612.

147 Hüseyin Bağcı, age., s. 24

148 Rıfkı S. Burçak, *On…* age., 63.

149 Genelkurmay eski Başkanlarından emekli orgeneral Cemal Tural'a göre, zamanın Genelkurmaybaşkanı Orgeneral Nuri Yamut Kore'ye asker gönderilmesine karşıydı. Yine Cemal Tural, kendisinin Genelkurmay Haraket Şubesi müdürü sıfatıyla, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye "Türkiye'nin başka yerlere gönderecek tek bir adamı yoktur" dediğini, Bakan'ın itirazına karşı ise "Hangi taşın altında hangi silâhımız olduğunu bilirim ve ona göre konuşurum" cevabını verdiğini ifade ediyor. (*Bugün* gazetesi, 16 Mayıs 1975)

150 Ahmet E Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1945-1971*, C. 4, s. 227.

151 *Belgelerle …agk.*, Eylül 1997, s. 98.

152 İsmail B. Olgaçay, *Tasmalı Çekirge*, İstanbul, 1990, s. 261.

153 Bu konuda bazı kesimlerce paylaşılan bir şüpheyi emekli Büyükelçi. İ. Berduk Olgaçay şöyle dile getiriyor: "Kunuri'de komuta hataları yapıldığı, Amerika'nın 8. Orduyu kurtarmak için Türk Tugayını harcadığı söylentileri yaygındır". Bkz. İsmail B. Olgaçay, age., s. 263.

154 "Milli" ve "Fedekarlık" kelimeleri Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İngiltere Büyükelçisi Noel Charles ile 3/4 Ağustos 1950 gecesi yaptığı özel görüşmesindeki ifadelerinden mülhem olarak kullanılmıştır. Bahsi geçen görüşmede Cumhurbaşkanı Bayar, Türkiye'nin iki bakımdan NATO'ya girmesini zorunlu gördüğü belirtiyor. "1) Türkiye kendisini yalnız hissetmektedir. Bu pakta kabul edilmememiz bizi milli duygularımız bakımından rencide etmiştir. 2) Halkımıza hukuken yalnız olmadığımızın, yaptığımız fedekarlıklara mukabil yalnız bırakılmayacağımızın yazılı, imzalı bir belge ile ispat edilmesi zarureti vardır." *Belgelerle* … agk., Eylül 1997, s. 95.

155 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1607.

156 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1612.

157 R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri…* age., 196.

158 Oral Sander, age., s. 56.

159 Oral Sander, age., s. 56.

160 Oral Sander, age., s. 57.

161 Türkiye'nin NATO'ya alınma sebeplerini sıralarken, Orta Doğu petrollerinin, Orta Doğu'yu Batı için vazgeçilmez kılmasını ve Batı dünyasının "vazgeçilmez"le ilişkilerinde Türkiye'nin bir "kanal" görevi görmesinin mümkün olmasını atlamamak gerekir. (Oral Sander, age., s. 60) Zira, Türkiye'de ABD Büyükelçiliği yapmış olan George McGhee'nin de sözlerinden anlaşılacağı üzere, ABD'nin Orta Doğu Bölgesine ilişkin dış politika hesaplarında "petrol" önemli yer tutmaktadır. McGhee: "Gerek benim gerekse o sırada Orta Doğu'dan sorumlu diğer yönetim mensuplarının kanısına göre İran, Türkiye ve Yunanistan'daki zayıflıkları yoklayıp duran Sovyetler Birliği ve Balkan müttefikleri kesinlikle henüz zayıf durumda olan yeni Arap devletlerine de sızmaya çalışacaklardı. Bunda başarılı olurlarsa, Batı Avrupa artık Orta Doğu petrolünü satın alabilmek için SSCB'nin kapısını çalmak zorunda kalacak, üstelik bu yörenin ötesinde yatan Asya ve Afrika toprakları da her türlü tehlikeye apaçık duruma gelecekti" (George McGhee, age., s. 31). diyerek başka bir bağlama ama geniş çerçevesi sebebiyle NATO-Türkiye ilişkilerinde de teşmil edilebilecek şekilde "petrol" faktörünün altını çiziyor.

162 Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *A.Ü.S.B.F. Dergisi.* XXII, I, Aralık 1967, s. 150.

163 Amerika'nın Sovyetler Birliğine yakın yerlerde üsler edinmek istemesi, nasıl Türkiye'nin NATO'ya alınmasında belirleyici olmuşsa, Balkan Paktının kurulmasında da, temel hareket noktası olmuştur. _öyle ki, 1948 yılında Kominformdan ayrılan Yugoslavya, hem Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin iyi olmaması, hem de, Yunanistan ve İtalya ile sorunlarının olması sebebiyle yüzünü Batıya çevirmişti. Bu arada ABD'den yardım da aldı, ancak ABD'nin topraklarında istediği üssü vermedi. ABD'nin bu durumu bir şekilde telafi etmek istemesi Balkan Paktını doğurdu (Doğan Avcıoğlu, age., s. 1921).

164 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle…*, age., 189.

165 Bilinçli olarak seçilmiş "kararlılık" kelimesi, Türkiye'nin bu süreçte yaşadığı iktidar değişikliğinin, alışılagelmiş bir iktidar devir tesliminin ötesinde anlamlar taşımasına rağmen, NATO'ya katılma hedefi ile ilgili bir değişmeye sebep olmamasının yanısıra, muhalefet ile iktidarın üzerinde hem fikir oldukları neredeyse son dış politika meselesi olmasına da mâtuftur.

166 İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karşı çıkan devletlerden biriydi ve olumlu oyu ancak Orta Doğu savunma projesinde Türkiye'nin yer alma sözü vermesiyle sağlanabilmişti. Bu konu "Orta Doğu Komutanlığı" başlığı altında etraflıca incelenecektir.

167 *Hürriyet* gazetesi, 12 Ekim 1951.

168 *Son Posta*, 12 Ekim 1951.

169 Ekrem Rize, *Atlantik Paktı Hakkında Son Mütalaa*, İstanbul, 1951, s. 9.

170 Ankara Görüşmeleri ile ilgili olarak *Türkiye'nin Atlantik Paktına İltihakı, Ankara Görüşmeleri, 13-14 Ekim 1951* ("Amerika Birleşik Devletleri Müşterek Kurmay Başkanları Komitesi Reisi General Omar Bradley, İngiltere İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Meraşal Sir William Slim ve Fransa Genelkurmay Başkanları Komitesi ikinci Reisi Orgeneral Charles Lechères ile 13 Ekim

Cumartesi ve 14 Ekim Pazar günleri yapılan toplantılara ait tutanaklar") kullanılmıştır. Söz konusu tutanaklar Hasan Basri Aktaş'ın özel arşivinden alınmıştır.

171 Doğrusu sınai olmak gerekir, ancak orijinal metinde böyle yer aldığı için aynen korunmuştur.

172 Ankara Görüşmeleri …, agb., 35.

173 Ankara Görüşmeleri …, agb., 36.

174 Ankara Görüşmeleri …, agb., 18.

175 Mehmet Gönlübol ve bşk., *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1990)*, Ankara, 1993, s. 234.

176 Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara, 1970), age., s. 79-80.

177 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1628.

178 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul, 1980, s. 97.

179 Nota metni için bkz. Ek 5.

180 Nota metni için bkz. Ek 6.

181 Nota metni için bkz. Ek 7.

182 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1590.

183 Bkz. 4. ve 5. bölümler.

184 R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri…*, age., 199.

185 Oral Sander, age., s. 85.

186 Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası, 1939'dan Günümüze Kadar*, Ankara, 1983, s. 207.

187 George McGhee, age., s. 20.

188 Kâmuran Gürün, age., s. 311.

189 George McGhee, age., s. 102-103.

190 Fahir Armaoğlu, *Siyasi* …, age., 804.

191 Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, (1945-1970)*, Ankara, 1972, s. 33-34.

192 George McGhee, age., s. 21.

193 Fahir Armaoğlu, "Orta Doğu Komutanlığından Bağdat Paktına", *Belleten*, LIX, 224 (Nisan 1995, s. 193.

194 Mahmut Dikerdem, *Orta Doğu'da Devrim Yılları*, *Bir Büyükelçinin Anıları*, İstanbul, 1977, s. 24.

195 Oral Sander, age., s. 75.

196 İsmail Soysal, age., s. 127.

197 Ankara Görüşmeleri …, agb., s. 19.

198 Ankara Görüşmeleri …, agb., s. 20.

199 Ankara Görüşmeleri …, agb., s. 26.

200 Ankara Görüşmeleri …, agb., s. 32, 33, 34.

201 Ankara Görüşmeleri …, agb., s. 34.

202 İsmail Soysal, age., s. 127.

203 İsmail Soysal, age., s. 132.

204 Nota metni için bkz. Ek 8.

205 Nota metni için bkz. Ek 9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SSCB’NİN TOPRAK TALEPLERİNDEN VAZGEÇMESİYLE BAŞLAYAN VE 27 MAYIS 1960 DARBESİNE UZANAN SÜREÇTE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİ İYİLEŞTİRME GAYRETLERİ

I. Soğuk Savaşın Başla(tıl)ması Üzerine Tereddütler ve Stalin’in Ölümünden Sonra SSCB’nin Soğuk Savaşı Yeniden Yorumlaması

II. Dünya Savaşı sonu barış antlaşmalarının esaslarını görüşmek üzere 11 Eylül-2 Ekim 1945 tarihleri arasında toplanan beş büyük devlet dışişleri bakanlarının anlaşmaya varamadan dağılması, Batılılar ile SSCB arasındaki anlaşmazlıkların başlangıcı olarak görülmektedir.[206] Bu tarihin de öncesinde, Potsdam Konferansında, Avrupa’da kalıcı barışı sağlayacak önerilerin Stalin tarafından reddedilmesini, Soğuk Savaşın başladığı tarih olarak alanlar bulunmaktadır.[207] Bu tarihleri esas alanlar Soğuk Savaşı Sovyetler Birliğinin başlattığını düşünmektedirler.

Bununla beraber kendisinin sahip olduğu ideolojiyi dünyaya yaymak için SSCB’nin attığı adımlar, onun büyük bir devlet olarak yapması gereken davranışlardır.[208] Dönem, Doğu-Batı ilişkilerinde bir simetrinin, bir karşılıklılığın olduğu bir dönemdir. Çünkü, aynı zamanda ABD de “Hür Dünya” sloganı ile kendi siyasî ideolojisinin yayılmasını istemekte ve bu amaca uygun davranmaktadır. Araçlardaki farklılığa rağmen hedefleri aynı olan iki davranış biçiminden sadece birisinin “Soğuk Savaş”ı başlattığını söylemek pek insaflı bir yorum olmasa gerektir. Kaldı ki, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika’nın Dış politikası, Amerika ne şekilde davranırsa davransın, Amerika’nın parasına ihtiyacı olan SSCB’nin buna fazla ses çıkarmayacağı düşüncesinden hareketle belirlenmiştir.[209] Tek bir ülke dahi komünistlerin eline geçerse, komşularının da komünist olacağını ileri süren ve “Domino Teorisi” diye bilinen[210] görüş, böyle bir inancın rahatlığıyla

teorik bazda kolayca kurulabilmiştir. Teori, pratiğe ilk olarak Truman Doktrini ile yansımış ve Domino Teorisinin üstüne bina edilen kuşatma siyaseti böylece başlamıştır.

İşte ABD'nin kuşatma siyasetini meşrulaştırdığı zemin olan "Soğuk Savaş", birçok yüzüyle kurgulanmış izlenimi doğurmaktadır. Genel kabul, Soğuk Savaşın resmen başlamasının tarihini, Stalin'in *Pravda* gazetesine bir demeç verdiği 14 Mart 1946 olarak görür. Stalin'in bu demeci bir etkiye tepkidir; içeriği ise, 5 Mart 1946 günü ABD'nin Missouri Eyaletinin Fulton kasabasında ünlü Demirperde Konuşmasını yapan Churchill'e ağır bir cevap mahiyetindedir. Stalin, bu demecinde, Churchill'in Hitler'e öykündüğünü, nasıl Hitler sadece Almanca konuşan halkları değerli addederek bu teoriye dayalı bir savaş çıkardıysa, benzer şekilde Churchill'in de, İngilizce konuşan milletlerin değerli olduğundan hareket ederek, savaş atmosferi yaratmaya çalıştığını ve savaş kışkırtıcılığı yaptığını söylemiştir.[211]

Churchill'in 5 Mart 1946'da ABD'de "Avrupa'yı bir demirperde ikiye bölüyor." demesi birkaç durumun habercisi olmuştur.

i. O sırada resmi görevi olmayan İngiliz Churchill'in "demirperde" tesbiti ile Soğuk Savaş başladı ve fakat artık batı cephesinde değişen çok şey olduğundan Soğuk Savaşın bayraktarlığını bir Amerikalı olan ve dinleyiciler arasında yer alan Truman yaptı. II. Dünya Savaşından sonra patron artık Amerikalılardı.

ii. Konuşma bir başka yönüyle, ABD'de yapılmasıyla da haber niteliği kazandı. Savaş sonu, belki İngiltere ile birlikte ve fakat kesinlikle tek başına, ABD dünyaya batı adına kendi damgasını vurmak istedi.[212]

iii. Konuşmanın yapıldığı 5 Mart günü, takvimlerin 7 yıl sonra aynı günü gösterdiği 5 Mart 1953'ü çağrıştırması açısından da ilginç bir özellik gösterdi. Bilindiği gibi, 5 Mart 1953 tarihinde davranışlarının Soğuk Savaşa neden olduğu söylenen Stalin öldü ve SSCB'nin Soğuk Savaşı hem yorumlayışları hem de uygulama taktikleri değişikliğe uğradı. Bu son durumda eğer Soğuk Savaşı kesinlikle Stalin başlattı idiyse, Soğuk Savaşın da bitmesi gerekirdi. Ancak Soğuk Savaş artık sadece Stalin'in kavgası olmaktan çıkmıştı. Diğer pratisyen Truman'ın ülkesinde yönetimler değişse de, artık onların bile değiştiremeyeceği şekilde kamuoyuna nüfuz etmiş bir

“Sovyet korkusu” vardı. Truman’ın en büyük başarısı, garip bir tecelli ile o artık görevde değilken bile gelen yönetimleri Trumanca davranmaya zorlayan bu “Sovyet korkusu” oldu.

A. SSCB’nin “Barış Taarruzları” ve Bu Bağlamda Türkiye’ye Yönelik Toprak Taleplerinden Vazgeçmesi

Stalin’in ölümü üzerine Bakanlar Kurulu’nun yeni Başkanı olan Malenkov 14 Mart 1953’te yaptığı açıklamayla, Avrupa da dahil olmak üzere bütün devletlerle müzakereye hazır olduklarını bildirdi. Bundan sonra,

“Batıda ‘Sovyetlerin barış avans ve taarruzları’ diye adlandırılacak olaylarla karşılaşılacaktır. Amerika, bu avanslar karşısında Batı’nın gevşemesine mani olmak üzere, siyasî ve savunma gayretlerini arttıracaktır....”[213]

SSCB’nin 30 Mayıs 1953 tarihinde, Dışişleri Bakanı Molotov vasıtasıyla Türkiye Büyükelçisine tevdi ettiği ve Türk Tarihine 1953 Beyanatı olarak geçen deklarasyon, yeni Sovyet yönetminin “Barış Avansları” meyanında değerlendirilmektedir. Bu beyanata ve yorumlanmasına geçmeden önce Yalçın Küçük’ün bir makalesine değinmek yerinde olacaktır:

“Büyük bir tevazuyla” II. Dünya Savaşı sonlarında SSCB’nin Türkiye’den üs ve Kars ile Ardahan’ı istemediğini ileri süren bir kitap yazdığını söyleyen Küçük, dayanağını bütün gizli belgelerin ve arşivlerin “dünya gericiliği”nin elinde olduğu halde bu konuya ilişkin bir belgeyi ortaya çıkarmamış olmalarında buluyor. Yazısının sonunda Stalin’in Türkiye’den toprak ve üs istemediğini yineleyen Küçük, Stalin’in sadece “Batı’yı kendisiyle anlaşmaya zorlamak için gürültü kopardığını” iddia ediyor. Çünkü Küçük’e göre, bu, Stalin’in taktiğiyle alakalı bir durum, Stalin’in taktiği ise, Batı’yı ürkütmemek üzerine kuruludur.[214]

Yalçın Küçük, kimsenin resmi belge çıkaramamasını, SSCB’nin Türkiye’den toprak ve üs istemediklerinin bir kanıtı olarak görüyor. Oysa, Küçük’ün istediği gibi gizli belgelere, arşivlere gitmeksizin, elimizde olan 1953 Beyanatı bizatihi varlığı ile bu konuda kanıt mahiyeti taşımaktadır. 1953 beyanatı diye bilinen belgenin metni şöyledir:

“Son zamanlarda Sovyetler Birliğinin komşu devletlerle münasebetleri meselesi ile meşgul olan Sovyet hükûmeti, diğer meseleler arasında Sovyet

Türk münasebetlerinin durumuna da, dikkat atfetmiştir.

Bilindiği gibi, 1925 tarihli Sovyet-Türk muahedesinin müddetinin sona ermesi ile alakalı olarak, Sovyet-Türk münasebetlerinin tanzimi meselesi, birkaç sene evvel, iki devlet mümessillerinin resmi görüşmelerinde mevzu bahis edilmişti. Bu görüşmelerde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Gürcüstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Türkiye'ye karşı bazı toprak iddiaları ve aynı veçhile Sovyet hükûmetinin, Sovyetler Birliği emniyetine Karadeniz Boğazları cihetinden gelebilecek tehdidin bertaraf edilmesine müteallik mülahazaları da yer almış bulunuyordu. Türkiye hükûmeti ve içtimai mahafili bunları teessürle karşılamış ve bu da Sovyet-Türk münasebetleri üzerinde tesirini göstermekten hali kalmamıştır.

İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini namına Ermenistan ve Gürcistan hükûmetleri, Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfınazar etmeyi mümkün telakki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet hükûmeti, bu mesele hakkında eski nokta-i nazarını yeniden gözden geçirmiştir ve Sovyet Birliğinin Boğazlar cihetindeki emniyetini, Sovyetler Birliği için olduğu gibi, Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeği mümkün addetmektedir.

Bu suretle, Sovyet hükûmeti, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder."[215]

Beyanatı Türk hükûmetinin nasıl karşıladığı,

"Bakanlar Kurulu meseleyi müzakere etti... Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra yapılan bu teşebbüsün bizi Batılı müttefiklerimizden uzaklaştırmak gibi bir maksat gütmüş olabileceği yolundaki görüş benimsendi. Bu itibarla çok uyanık davranmak, Sovyet tuzağına düşmemek için dikkatli hareket etme lüzumu üzerinde de birleşildi. Sovyet Rusya'nın bu teşebbüsünün, Birleşik Amerika dışişleri bakanı John Foster Dulles'ın Ankara'dan ayrılmasından üç gün sonraya rastlamış olmasının da elbette ki bir anlamı olacaktır."[216]

diyen Burçak'ın anlatımıyla en sarih şekilde ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi yönetim SSCB'nin samimiyetinden kuşku duymuş ve beyanatın zamanlamasını dahi ABD faktörüyle ilişkilendirme yoluna gitmiştir.

Türkiye 1953 beyanatına aynı yılın 18 Temmuz'unda cevap vermiştir. Herhalde Bakanlar Kurulunun olaya yaklaşım biçiminin bir tezahürü olsa gerek, kısa tutulmuş bu cevapta,[217] Türkiye'nin SSCB'nin toprak iddiasından vazgeçmesini memnunlukla karşıladığı, iyi komşuluk ilişkilerinin devam ettirilmesi konusunda SSCB ile aynı düşünceleri taşıdığı belirtilmiş ve Boğazlar meselesinin Montreux Sözleşmes'ine tabi olduğu hatırlatılmıştır.

1953 beyanatıyla ilgili olarak söylenebilecek ilk şey, "... toprak iddiasından sarfınazar etmeyi mümkün telakki etmişlerdir." ifadesinden çıkarılabilir. Şayet Küçük'ün iddia ettiği gibi, bir talep olmamış olsaydı, vazgeçme de, söz konusu olmazdı. Beyanatın ikinci pragrafında oldukça dikkatli seçilmiş ifadelerle SSCB'nin Türkiye'den doğrudan toprak talebinde bulunmadığı, ancak yine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri olan Ermenistan ile Gürcistan'ın Türkiye'ye karşı bazı toprak iddialarının olduğu belirtilmektedir. 1940'lı yıllarda SSCB'nin iç yapısı ve Cumhuriyetler arası ilişkilerde Moskova'nın etkinliği göz önüne alındığında, Erivan ve Tiflis'in, Moskova'nın haberi, daha doğrusu onayı olmaksızın, komşu Türkiye'den toprak talebinde bulunmaları neredeyse imkansızdır. Kaldı ki, eğer Erivan ve Tiflis, Moskova'nın haberi/onayı olmadan böyle bir girişimde bulunmuşlarsa, bu defa neden Moskova bu Cumhuriyetler adına söz konusu talepten rücu edilebileceğini ifade etmektedir. Bu, Moskova'nın yıllar süren sükûtunun ikrar olduğu anlamına gelmez mi?

Beyanatın üçüncü paragrafındaki "Ermenistan ve Gürcistan hükûmetleri Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfınazar etmeyi mümkün telakki etmişlerdir." ifadesinde bir ihtimal söz konusudur. Beyanatın sonunda yer alan "Sovyet hükûmeti, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder." ifadesinde ise kesinlik mevcuttur. SSCB hükûmeti bu ayırım ile olayın mesuliyetini Ermenistan ve Gürcistan'a yüklemektedir. İzlenen metod Stalin sonrası SSCB yöneticilerinin bir kısım hatalardan Stalin'i sorumlu tutmaları ile benzerlik göstermektedir. Diğer yandan yazıya dökülmemiş bir talepten resmi bir belge ile vazgeçilmesi, SSCB'nin konuya verdiği önemi göstermektedir. Bu haliyle belge, toprak taleplerinden vazgeçmenin ötesinde anlamlar taşımaktadır ki, bu da, 1953

tarihinden (Stalin'den) sonra Sovyet yönetimlerinin dış politikalarında esaslı bir tadilata gideceklerinin göstergesidir.[218] Beyanatın yazıldığı 1953 tarihinden sonra SSCB'nin dağılma sürecine girdiği günlere kadar bu çapta bir değişikliğe rastlayan başka bir tarih yoktur. Bunun da ötesinde, dağılma sürecinin sonrasında dahi, Rusya'nın Türkiye'ye karşı izlediği dış politika Stalin sonrası Sovyet yumuşamasının izlerini taşımaktadır. Tekrar 1953 beyanatına dönmek gerekirse, SSCB hükûmetinin talepkâr olduğunu açıkça kabul ettiği Boğazlar meselesi, beyanatın üçüncü paragrafının sonunda, yumuşak ifadelerle, "Türkiye'nin de uygun göreceği şartlarda ele alınabilir." denmiştir. Boğazlar meselesinin Türkiye-SSCB ilişkilerini yıllar boyu ne denli sıkıntıya soktuğu hatırlanırsa, bu ifadelerin SSCB'nin yeni dış politikasının yönü hakkında bilgilendirici olduğu açıktır.

B. SSCB'nin Toprak Taleplerinden Vazgeçmesinden Sonra Türkiye ile Dostluk Kurma Girişimleri

Sovyetler Birliği, 1953 yılından sonra, uluslararası siyasî sorunlar kendisini ve Türkiye'yi ne şekilde davranmaya yöneltirse yöneltilsin, belli tarihlerde dostluk kurma girişimlerinde bulunmuştur. Ancak, SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek için attığı her adım neredeyse aynı akibete uğramıştır. SSCB çeşitli vesileleri kullanarak mesajlar yollamakta, Türkiye ise, anafikri aynı olan cevaplarla buna mukabele etmektedir. Cevapların anafikri, Türkiye'nin bu durumu kaydı ihtiyatla karşıladığı noktasında birleşmiş ve her seferinde, "Türkiye'nin içinde bulunduğu ittifak organizasyonlarının hilafına veya onlardan bağımsız bir dış politika takip edemeyeceğini", vurgulamıştır.

SSCB'nin 1953 yılı sonrasında bu anlamda yaptığı girişimler söz konusu olduğunda aşağıda sıralanacak olan bir kronolojik tablo ortaya çıkmaktadır:

1. İlk Girişimler: SSCB Türkiye ile Dostluk İyi Komşuluk İlişkileri Kurmak İstiyor

SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 8 Şubat 1954'te Sovyet Yüksek Şurasında yaptığı konuşmada, Türk-ABD işbirliğinin Sovyetler Birliğine karşı olduğunu belirttikten sonra, Sovyetler Birliğinin Türkiye ile dost olmak, iyi komşuluk ilişkileri kurmak istediğini, fakat Türkiye'den cevap alamadığını söylemiştir.[219] Molotov'un bu sitemine cevap Fatin Rüştü Zorlu'dan gelmiştir. Meclisteki Bütçe konuşmasında Zorlu, Türkiye'nin de

SSCB ile ilişkilerini düzeltmek istediğini, ancak “hür dünya’nın ve buna bağlı olarak Türkiye’nin güvenlik meselelerini” unutarak hareket etmesini beklemenin gerçekçi olmadığını, Türkiye’nin SSCB ile olan ilişkilerinin, SSCB’nin Batı Bloku ile ilişkilerinin durumuna bağlı olduğunu ifade etmiştir.[220]

29 Ekim 1954’te Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıldönümü sebebiyle Moskova radyosu yaptığı bir yayında, Sovyetler Birliğinin Türkiye ile yeniden iyi ilişkiler kurmak, iki devletin arasındaki ticareti geliştirmek ve teknolojik ve kültürel alanlarda işbirliği yapmak istediğini bildirmiştir. Ancak bu yayın Türkiye’de bir yankı bulmamıştır.[221]

2. Türkiye’nin NATO’ya Dahil Olması Türk-Sovyet Yakınlaşmasına Engel Değildir

16 Mart 1956 tarihi, 1921 Antlaşmasının 35. yıldönümüne tekabül ediyordu. Yıllar önce Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliğin had safhaya ulaşmasına sebep olan 1921 Antlaşması, bu sefer, dostluk kurmak için bir araç olarak kullanıldı. Sovyet Mareşali Voroşilov, Cumhurbaşkanı Bayar’a bir mesaj gönderdi. İyi niyet temennileriyle dolu bu mesajın yanında, iki önemli Sovyet yayın organı olan *Pravda* ve *İzvestiya* gazetelerinde, yine eski dostluğun kurulmasının gereği ve yararlarından bahsedildikten sonra, Türkiye’nin NATO’ya dahil olmasının dahi, Türk-Sovyet yakınlaşmasına engel olmayacağı ifade edildi. Takip eden günlerde ise, yakınlaşma gayreti, ekonomik sahanın imkanları kullanılarak yapıldı. Bu durum Moskova Radyosu ve yabancı basın organlarında haber konusu oldu.[222]

17 Temmuz 1957’de Başbakan Menderes ile Sovyetler Birliği Büyükelçisinin İstanbul’daki görüşmesi konu ile ilgili bir başka hadisedir.

“Bu görüşmemizde, Türkiye ile Sovyetler arasında itimat havasının tesis edilmesinden bahsetmek yerinde olur. Memleketlerimiz harpten evvelki uzun seneler zarfında dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerinde bulunmuşlardır. Türkiye’nin şimdi Batı memleketleriyle beraber askerî bloklara iştirak etmekte bulunmasına rağmen, memleketlerimiz arasında eskiden olduğu gibi münasebetler teessüs etmesi mümkündür. Yani sizin askerî bloklara iştirak etmiş olmaklığınız memleketlerimiz arasında dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerinin teessüsüne mâni değildir.”[223] [224] diyen Sovyet elçisi, defaatle geçmişe atıf yapmış, SSCB’nin Türk Kurtuluş Savaşı

sırasında Türk milletinin milli duygularına gösterdiği anlayışı halen de göstermekte olduğunu özellikle vurgulamıştır.

Başbakan Menderes’in bu konuşmaya mukabelesi ise:

“Rusya’nın dış politikasında son zamanlarda görülen değişiklikten Türkiye memnundur. Ancak bu değişikliğin hakikatin ifadesi olmasını çok temenni ederim.”[225] olmuştur. Türkiye tereddütlerinden sıyrılamamaktadır.

3. Ekonomik Yolla Dostluk Kurma Teşebbüsü

1957 yılı Sovyetler Birliğinin ekonomik araçlarla dostluk kurma teşebbüsüne hız kazandırdığına da tanık bir yıl olmuştur. Bu çerçevede, Mayıs ayı sonunda Sovyetler Birliğinin Türkiye Büyükelçisinin Emlak Bankası ve Petrol Ofisine yardımı teklifi, Haziran ayı başında İş Bankasından bir uzman heyetinin Moskova’ya gitmesi ve 13 Temmuz 1957 günkü Moskova radyosu yayınında Sovyetler Birliğinin Türkiye’ye ihraç edebileceği bazı mallar için uzun vadeli kredi açabileceğinin açıklanması zikredilebilir.[226]

4. Barış İçinde Bir Arada Yaşama, Silâhsızlanma ve Türkiye ile Dostluk

Buraya kadar izah edilen bütün bu Sovyet girişimleri, SSCB’nin genel dış politikası ile uyum içerisinde gelişmiştir. Yine de, Sovyetler Birliğinin dış politikasındaki radikal değişiklik, 1958 yılı Mart ayında Başbakanlığı eline geçiren Kruşçev’in “barış içinde bir arada yaşama”[227] tezini savunmasıyla ortaya çıkmıştır. Kruşçev, bu tezden önce de, Partinin 1956 Şubat’ında yapılan 20. Kongresinde, Stalin’i kişisel bir diktatörlük kurmuş olmakla suçladığı konuşmasıyla büyük şaşkınlık yaratmıştı.[228] Kruşçev’in 1956 yılının 16 Temmuz’una rastlayan en iddialı girişimi ise, bütün dünya parlamentolarına gönderdiği silâhsızlanma çağrısını içeren mesajıydı. Bu meyanda TBMM başkanı Refik Koraltan’a da, gönderilen ve “SSCB Yüksek Şurasının Bütün Dünya Memleketleri Parlamentolarına Silâhsızlanma İle İlgili Hitabı” başlığını taşıyan bu mesajın metni şöyledir:

“SSCB Yüksek Şûrası, Milletler arasında barışın takviyesi gibi asil gayelerden mülhem olarak, yeryüzü milletlerini derin bir şekilde düşündüren günümüzün âcil ve birinci derecede mühim şu meselesi üzerine bütün memleketler milletlerinin, hükûmetlerinin ve parlamentolarının dikkatini celbetmeyi bir vazife addeder: silâhlanma yarışının durdurulması, silâhların azaltılması ve atom ve hidrojen silâhlarının meni meselesi.

Silâhsızlanma mevzuunda bir anlaşmaya varmak için Birleşmiş Milletler Teşkilatında son on sene zarfında sarf edilen gayretler maalesef bugüne kadar semeresiz kalmıştır.

Silâhlanma yarışı ve atom ve hidrojen bombaları gibi top yekün tahrib edici silâhların çoğaltılmasına matuf faaliyetler dünyada devam edip gidiyor. Milyonlarca insan ailelerinden ayrılmış ve silâh altına alınmış bulunuyorlar. Bütün bunlar, milletler üzerine ağır bir yük tahmil ettiği gibi, onları yapıcı çalışmalardan uzaklaştırıyor ve onlarda istikballeri bakımından bir emniyetsizlik duygusu ve yeni bir harbin tehdidi karşısında korkuyu arttırıyor.

Devletlerin mukadderatı bakımından milletlerin önünde mes’ul mevkide bulunan bütün memleketler parlamento ve hükûmetlerinin bu şerait içindeki kutsi vazifesi, Birleşmiş Milletler Teşkilatının alakalı memleketlerin cümlesince kabule şayan olacak bir hal çaresi bulunmasını beklemeksizin, silâhlanma yarışını durdurmağa matuf müessir tedbirler ittihaz eylemektedir. Milletlerarası münasebetlerde şu son zamanlarda hasıl olan yumuşama, memleketler arasında barış içinde bir arada yaşama prensiplerine müstenit dostane temas ve iyi münasebetlerin inkişafı bu istikamette müsait bir zemin hazırlanmış bulunmaktadır. Umumi bir silâhsızlanma programının tahakkukuna elverişli şartları vücuda getirmek için alınacak en mühim tedbir, münferiden her devletin silâhlarını azaltmasından ibarettir. Dünyada barışın muhafaza ve idamesi bakımından başlıca mesuliyeti taşıyan büyük devletler bu vadide mahsus bir rol oynamak mevkiindedirler. Silâhlı kuvvetlerin ve silâhların azaltılması yolunda örnek olmak muhakkak ki, en büyük silâhlı kuvvetlere sahip bulunan büyük devletlere terettüp eder.

Şuurlu bir barış ve emniyet politikası güden Sovyetler Birliği, silâhlı kuvvetleri ile silâhlarını ve harp giderlerini indirmeye başlamış bulunmaktadır. Sovyetler Birliği, umumi bir silâhsızlanma anlaşmasını beklemeden ve 1955’te yaptığı 640 bin kişilik tenkısa ilaveten, silâhlı kuvvetlerinde 1 Mayıs 1957’den evvel 1 milyon 200 bin kişilik ehemmiyetli bir indirme daha tahakkuk ettirecektir. Sovyetler Birliğinin silâhları, harp malzemesi ve savunma masrafları da aynı şekilde azaltılacaktır.

Yüksek Şûra, Sovyet hükûmetinin silâhlı kuvvetleri silâhlarını azaltma kararını tasvip eder ve bunu bir iyi niyet hareketi ve silâhsızlanma meselesinin ameli şeklinde hallini kolaylaştıran son derece ehemmiyetli bir başlangıç olarak mütalaa eyler.

Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası, bütün memleketler parlamentolarını iş bu Sovyet teşebbüsünü incelemeğe ve desteklemeğe, silâhlanma yarışını durdurmak için müessir tedbirler almağa, silâhlı kuvvetler ve silâhları azaltmağa ve böylece de milletler arasında barışın kuvvetlendirilmesi davasına şerefli bir yardım yapmağa davet eyler.

Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası şuna kanidir ki, diğer memleketler parlamentoları bu asil hedefe erişmek uğrunda fiili tedbirlerin tahakkukuna sarfı gayret ederlerse silâhlanma yarışının durdurulması için girişilen mücadele behemahal muvaffak olacaktır.

Moskova, Kremlin

16 Temmuz 1956."

a. Samimiyet mi Sovyet Taktiği mi?

Bu beyanat, Sovyetler Birliğinin silâhsızlanma konusundaki samimiyetinin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmelidir. Çünkü, askerî bakımdan güçlü olduğu bir zamanda bir devletin silâhsızlanma isteğiyle dünya kamuoyuna seslenmesi oldukça manidardır. SSCB'nin o tarihlerde askerî üstünlüğü elinde bulundurduğunun delillerinden birisi, bu hitabın yapıldığı 16 Temmuz 1956 tarihinin öncesine diğeri, sonrasına tesadüf eden iki olaydır. Şöyle ki: 18 Nisan 1956 tarihinde Kruşçev ile Bulganin Batı'ya ilk açılış olarak kabul edilen bir Londra seyahati yapmışlardı. Bu seyahatte İngiltere hükûmetinin Kruşçev'le yaptığı görüşmeler neticesinde SSCB'nin askerî üstünlüğünü kabul ettiği görülmektedir. Yanında en modern iki kruvazörü ile Londra'ya giden Kruşçev, İngiliz denizcileri ve İngiliz Amirallik yetkililerine İngiliz donanmasının artık eskimiş olduğunu ifade ettiğini ve bu durumu S. A. Eden'in de kabul ettiğini söylemektedir.[229] Sovyet kaynaklı olduğu için ilk bakışta inandırıcı gelmeyen bu sözler, S. A. Eden tarafından, anılarının 1956'da Kruşçev'in Londra seyahatini anlattığı bölümünde II. Dünya Savaşının hemen sonrasında Rusların uyduları ile birlikte klasik silâhlarda büyük avantaj ve asker sayılarında inanılmaz bir artışa sahip olduklarını,

Batı’nın ancak bir bütün halinde bu güce erişebileceğini Dışişleri Bakanlığı yetkililerine söylediğini ifade etmektedir.[230]

İkinci olay Yüksek Şuranın söz konusu hitabı yapmasından 15 ay sonra Ekim 1957’de SSCB’nin uzaya uydu yerleştirmesidir.[231] Burada uydunun uzaya gönderilmesinden ziyade uyduyu taşıyan uzun menzilli füzelerin kullanılması önemlidir ve o tarihte ABD’nin bu çapta bir teknolojik faaliyeti henüz gün ışığına çıkmış değildir. ABD ilk yapay uydusu Explorer’i ancak 1958 Ocak ayı sonunda uzaya fırlatabilecektir.[232] Ekim 1957’de SSCB’nin uzun menzilli füzelerinin olduğunu anlayan ABD, bu tarihten itibaren U2 casus uçakları ile stratejik bilgiler toplamaya hız vermek zorunda kalacaktır. Burada hatırlanması gereken bir nokta, 1950’li yıllarda ABD’de görev yapmakta olan Rus diplomatların, askerî ataşelerin, basın mensuplarının ve benzeri personelin, ABD’nin savunma gücü hakkında bilgi toplama imkanlarının olabildiğidir. Oysa aynı yıllarda SSCB ülkeleri birer kapalı kutudur ve Sovyet topraklarında aynı görevlerle bulunan Batılı personel, rejimin kısıtlayıcılığı sebebiyle bilgi edinmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Sovyetler Birliğinin askerî gücü hakkında sağlıklı bilgilere sahip olmayan ABD, bu bilgi zaafının etkisiyle, SSCB Yüksek Şûrasının silâhsızlanma hitabını fazla ciddiye almamış ve hatta 1953 Stalin sonrasındaki bu tarz girişimleri değerlendirirken yaptığı gibi, bunu da, bir taktik olarak yorumlamıştır. Bu yorumun doğruluğu konusunda NATO ülkelerini devamlı olarak ikna etmeye çalışan ABD’nin Türkiye özelinde bu çabasında başarılı olduğu ise açıkça görülmektedir.

Sonuç itibariyle, SSCB’nin askerî açıdan güçlü olduğu bir dönemde böylesi büyük bir barış taarruzunda bulunması ve silâh ve asker sayılarında ciddi bir azaltmaya gitmesi bir yönüyle ekonomik kaygıların ürünü olsa da, önemli bir girişimdi, ancak Batı Blokunda ilgi görmedi.[233]

1958 yılında Kruşçev’i barış içinde bir arada yaşama prensibini savunmaya iten iki temel neden vardır: Öncelikle ordunun sürekli olarak savaş durumu için hazır tutulması, kaynakların dağılımı bakımından ekonomik gelişmenin aleyhineydi ve ekonomik gerilik içinde olmak ideolojisini başka devletlere benimsetmek yolunda bir dezavantajdı. Diğer yandan, ABD ile girişilmiş olan nükleer silâh ve uzay teknolojisi rekabeti, muhtemel bir üçüncü dünya savaşında bu araçların kullanılmasını

kaçınılmaz kılacaktı.[234] Böyle bir savaş ise, sonuçları itibariyle artık kendisi için savaşılacak bir dünya bırakmayacak kadar yıkıcı olacaktır.

b. NATO'da Olmanın Rahatlığı Türkiye'yi Ötesini Kestiremediği İlişkilerden Alıkoyuyor

Bu tabloda Türkiye'nin yerine gelince, 1953 sonrası SSCB'nin dostluk kurma girişimlerini kaydı ihtiyatla karşılayan ve "barış avansları"nı kullanmakta yavaş davran bir Türkiye ile karşılaşılmaktadır. 1960 yılında Türkiye de davranış değiştirmek isteyecektir, ancak Dışişleri Bakanı Zorlu'nun 28 Kasım 1959 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşma, esası itibariyle, 1953-1960 arasındaki yıllarda Türkiye'nin hislerine tercüman olabilecek en iyi metindir:

"Bildiğiniz gibi, Türkiye kendi müdafaasını temin edebilmek için kolektif güvenlik paktlarına aza bulunmaktadır ve Türkiye'nin siyaseti bu paktların hükümlerine uygun olarak müttefikleriyle mütesanit, dürüst, her sergüzeştten uzak bir siyasettir. Türkiye'nin bu şekliyle bir siyaset takip etmesi, onun hüsnüniyet sahibi herhangi bir komşu devlet ile dostane münasebetler idame etmesine hiçbir zaman mani değildir. Ancak yine Türkiye'nin ve Sovyet Rusya'nın karşılıklı iktisadi, askerî ve siyasî potansiyelleri, Türkiye'yi kendi güvenliğine Rusya ile başbaşa görüşme temin ettirecek bir mahiyet taşımamaktadır."[235]

1953-1960 yılları arasında Sovyetler Birliğinin zaman zaman uzattığı zeytin dalına Türkiye'nin yaklaşımını eleştiren yorumlar bulunmaktadır.

Stalin'den sonraki Sovyet politikasının doğru değerlendirilemediğini ve hatta bile bile gerçeklere göz yumulduğunu iddia eden Eroğul'a göre, 1953 beyanatının anlamı, Sovyetlerin 1945'te yaptıklarının bir hata olduğunu anlamaları ve Atatürk döneminde yaşanmış dostluk ilişkisini yeniden canlandırmak istemeleriydi, ancak bu durum, Türkiye'deki yöneticilerce doğru değerlendirilmedi. Çünkü,

".... Türk Burjivazisi Atatürk dış politikasını değiştirmek için 1945 Sovyet hatasını azami derecede istismar etmiş, Batı'ya kayışını meşru göstermek amacıyla bir Sovyet heyulâsı yaratmaya özel itina sarfetmişti. Sovyetlerin artık bir tehlike arzmetmediğini kabul etmek bu büyük dönüşün meşruiyetine gölge düşürmek olurdu. Tek çare, Sovyet politikasındaki yumuşamaya göz kapamaktı. Demokrat Parti hükûmeti de öyle yaptı."[236]

Demokrat Partinin Sovyet politikasındaki yumuşamaya gözünü kapadığı şeklindeki yoruma katılmak mümkündür. Ancak gerekçesi Eroğul'un aradığı yerde aranmamalıdır. Zira, 1953-1960 yılları arasında DP'nin eleştiriye uğrayan bir tutumunun ancak bir açıklaması olabilir: Türkiye kendini konumlandırdığı cephedeki ilişkilerin alışılmışlığının rahatlığını, ötesini kestiremediği ilişkilere daima tercih etmiştir. Kuşkusuz bunda Batı Bloku ile girişilmiş ekonomik bağlantıların rolü de bulunmaktadır. Türkiye tam çekingenliğini üzerinden atacağı sırada ise, talihsiz bir darbe bir tehir sebebi olmuş, Türk-Rus ilişkilerini hiç değilse normale döndürmek Demokrat Parti iktidarına nasip olmamıştır. Daha sonra da değinileceği üzere, iki ülke başbakanları düzeyinde gerçekleştirilmek istenen karşılıklı ziyaretler meyanında Türk Başbakanının 1960 yılı Temmuz ayında Moskova'ya gideceği açıklanmıştı. Bu ziyaret için 1960 Ocak ayından itibaren hazırlıklara başlanmıştı. Türkiye'yi böyle davranmaya iten sebepleri ilgili konuya bırakarak şimdilik bu ziyaretin Menderes hükûmetince yapılma şansına kavuşmadığını söylemek yeterli olacaktır. Bununla beraber, Menderes devrinde atılan adımlar faydasını 1960 sonrası yıllarda gösterecektir. Kısaca İnönü devrinde Batı'ya yönelim nasıl Menderes devrinde ivme kazanmışsa, Menderes devrinde SSCB'ye yönelim de, darbe sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerine ivme kazandıracaktır.[237]

II. Menderes İktidarı ile ABD Arasındaki Ekonomik Problemlerin Çıkışı ve Bu Problemlerin 1960 Darbesine Etkisi

Türk Atlantik Derneğinin İstanbul'da düzenlediği bir seminerde konuşan Orgeneral Muhsin Batur: "Amerika ile ilişkilerimizde esasen daha baştan beri eşitlik esası gözetilmemiştir."[238] diyerek Türkiye-ABD ilişkilerindeki bir başka boyuta dikkat çekiyor. Bu boyut ve gözetilmeyen eşitlik, en belirgin görünümünü Türk-Amerikan ekonomik ilişkilerinde kazanmıştır. Türkiye'nin kalkınma hamlelerinde ihtiyaç duyduğu finansman, çoğunlukla ABD kaynaklarından karşılanmaya çalışılmıştır. Genel olarak, Türk dış politikasının ABD dış politikasıyla uyum içinde yürütülmesinin temelinde biraz da bu unsur yatmaktadır.

A. Menderes'in 300 Milyon Dolar Yardım Talebini ABD'nin Reddi ve 1958 Devalüasyonu

SSCB’nin tehditlerine karşı ABD’nin desteğine ihtiyaç duyan Türkiye, bunun karşılığında ABD’nin uyulmasını istediği bir takım ekonomik ve siyasal önerileriyle karşılaşmıştır. Önerilerin en ilginç yanı, Türkiye’nin kalkınma önceliğini tarım sektörüne vermesi, buna karşılık ağır makine ve metal işleme sanayii, ağır kimya sanayii, selüloz ve kağıt sanayii gibi alanlarda yatırım yapmaması noktasındadır. Hatta çok amaçlı büyük barajların dahi yapılmaması gerektiği söylenmiştir.[239]

Demokrat Parti iktidara geldiğinde, ABD’nin bu önerilerini dikte ettirdiği bir Türkiye devralmış bulunmaktadır. Ekonomik yardımın devamı bu önerilere uymaya bağlı olduğundan da, biata devam etmiştir. Ancak, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile cömert davranan ABD, 1954 yılına gelindiğinde ekonomik yardım konusunda eskisi kadar eli bol davranmamakta,[240] Türkiye’ye zorluklar çıkarmaktadır. ABD ile Türk yönetimi arasındaki ilk tatsızlıklar da o yıl çıkmıştır.

1954 Mayıs seçimlerinden bir zaferle çıkan Menderes, beraberinde bir heyetle 31 Mayıs - 6 Haziran 1954 tarihlerinde ABD’ye bir seyahat gerçekleştirmiştir.[241] Burada Menderes’in en büyük korkusu, ABD’nin devalüasyon meselesini açarak Türkiye’den bunu isteyeceğidir. O tarihte ABD’nin net bir devalüasyon talebi olmamıştır; ama Menderes’in ek 300 milyon Dolar yardım talebi de reddedilmiştir. ABD yönetimi, Menderes hükûmetinin ekonomide aşırı genişleme politikası uygulamasına olumlu bakmadığını da bu redde gerekçe olarak göstermiştir. ABD, Türkiye’nin % 7-8’lik kalkınma hızını çok fazla buluyor, bunun %4’e düşmesi gerektiğini söylüyordu.[242] Melih Esenbel,

“Amerika Menderes ve Zorlu’ya baskı yapıyordu, Menderes’ten devalüasyon yapmasını, ithalatı kısmasını, kalkınma hızını düşürmesini istiyordu... Menderes ise, başlattığı yatırımları tamamlayabilmek için sonuna kadar direndi. Eğer 1954’te Amerika’nın istediği gibi devalüasyon yapmış olsaydı yatırımlar aksayacaktı. Halbuki Menderes yatırımları durdurmak istemiyordu.” demektedir.[243]

Türkiye’nin Bandung’da takındığı ABD yanlısı tavrın temelinde de ekonomik kaygıların yattığı söylenmektedir. İngiliz Büyükelçisi James Bowker’ın Londra’ya gönderdiği gizli telgraf’a göre, Zorlu’nun tavrı ile, 1955 Mayıs sonunda ABD’ye gidecek Türk heyetinin yardım talebine

zemin hazırlanmak istenmiştir.[244] Ancak, ABD seyahati bir hezimet olmuştur. Türkiye 300 milyon dolar yerine sadece 30 milyon dolar koparabilmiştir. Ayrıca bu kez, ABD, devalüasyon yapılması, kalkınma hızının düşürülmesi ve yatırımların durdurulması için diretmiştir. Bu tablo ile karşılaşacağını bilen Menderes hükûmeti, bazı tedbirler almayı düşünmüş ve bunu Washington'dakilere anlatmıştır; ama yine, Bowker'in 8 Haziran 1955 tarihli gizli mesajına göre, bu önlemler ABD yönetimince beğenilmemiştir.[245]

Bu arada akla gelen bir soru, Menderes hükûmetinin neden 300 milyon dolar gibi bir rakamda ısrar ettiğidir. Yazılı bir belgeye rastlanmadığına göre, bu rakamın ABD'nin kağıda dökülmemiş bir vaadi olabileceği düşünülebilir.

Menderes'in 1958 yılında bir devalüasyon yaparak ekonomik genişlemeyi frenlemesiyle bazı kesintiler aşılabilmiştir. Ancak bu ekonomik sorunun aşılmasında görünenin ötesinde pazarlıklara girişildiğini ve Amerikan dış politikasının duyduğu yeni bir ihtiyacın burada başat rol oynadığını düşünen yazarlara da rastlanmaktadır. Avcıoğlu, Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi meselesinin o zaman gündeme geldiğini söylemektedir.[246]

Menderes, Kore'ye asker göndermeden önce yaptığı gibi, 1959 yılında gazeteci Kemal Bağlum'a ricada bulunur:

"Amerika bir türlü kesenin ağzını açmıyor. Bütün çabalarıma rağmen yardım akışında bir tutukluk var. Bu yıl bildiğiniz gibi, büyük bir kuraklık hüküm sürüyor. Tanrı'ya niyaz ediyorum yağmur yağsın diye. Dualarımız da kabul edilmiyor ki, tek damla yok. Şimdi benim sizden ricam, Türkiye'nin ekonomik durumu hakkında hükûmet görüşü olarak bir haber yazmanız. Gazeten ve ajansın bu haberi verirse, belki Amerikalılar uyanır."[247]

Menderes'in sözleri, yılların ilerlemede gösterdiği istikrarı, Amerika'nın ekonomik yardımlar konusunda göstermediğinin kanıtıdır. ABD, büyük olasılıkla, bir başka ülkeye yapacağı ekonomik yardımın parasal maliyetini minimuma indirme hesaplarındadır; sadece, kendinin bir talebi olacaksa, mukabil mahiyette "kesenin ağzını" açmaktadır. Bu davranış tarzının ilk bakışta göze çarpan tutarsızlığı, aslında kendi içinde bir mantığa sahiptir ve

görünen o ki, ABD, tutarsızlıkta tutarlı olma yolunu seçmiştir. Örneğin ABD'nin dört Bağdat Paktı ülkesi, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan'a alt yapı çalışmalarında kullanmaları için yaptığı yardım, ancak, Sovyetler Birliğinin Suriye'ye silâh satması ve Suriye'de böylece üs edinmesi sebebiyle mümkün olmuştur.[248]

B. Alternatiflerin Değerlendirileceği Konusunda ABD'ye Verilen Mesaj Sağlık Bakanı Rusya'da

1939 yılında Sovyetler Birliğinin bilinen istekleri yapmasından 1959 yılı sonuna gelinceye kadar, hiçbir Türk ve Rus devlet adamının, birbirinin ülkesine ziyarette bulunmadığı bilinmektedir. 1959 yılı Aralık ayının 9. günü bu kesintiyi sona erdiren bir tarihtir. Sovyetler Birliğinin daveti üzerine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Lütfi Kırdar'ın bir heyetle Sovyet Tıp Kuruluşlarını görmek için bu devlete gitmesi, sadece 20 yıllık kesintiden sonra bir başlangıç olması hasebiyle değil, aynı zamanda içinde barındırdığı mesaj açısından da önemlidir. Söz konusu ziyaretin ABD Başkanı Eisenhower'in Türkiye'ye gelişinden üç gün sonra yapılmış olması alternatiflerin değerlendirileceği konusunda ABD'ye verilen bir mesajdır. Türkiye, güvenliği için Batı'yı ve Batı'nın somut tezahürü NATO'yu seçmiş olmasına rağmen, genel olarak dış politika sorunlarını ve ekonomik problemlerini bu organizasyon içerisinde çözemeyeceğini zamanla anlamış ve çok yönlü politikaya yönelmek istemiştir. SSCB'ye yapılan bu ziyaret de, bu amaç çerçevesinde atılan bir adımdır. Adımın devamının geleceği Başbakan Menderes'in 1960 Temmuz ayında Sovyetler Birliğine gideceğinin açıklanmasıyla belli olmuştur.[249] Çeşitli çevrelerin 1960 darbesini bu açıklamaya bağladıklarını hatırlayarak, Türk yöneticilerinin böyle bir açıklama yapmasına kadar yaşanan bazı gelişmeleri belirtmek yerinde olur.

C. Daha Fazlasına ABD Ne Der?

Daha önce de zikredildiği gibi, Sovyetler Birliğinin 1959-1960 yıllarında bir bütün olarak Batı'ya karşı taktik değiştirmesi, Türkiye'nin bu ılımlı ortama uyup SSCB ile ilişkilerine bir çeki düzen vermek için harekete geçmesini sağladı.

Türkiye'nin bu kararı, SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsünde hazırlanan bir çalışmada şöyle değerlendirilmektedir:

“..... Batı yanlısı burjuva katmanlarının baskısı ve Amerikan tekellerinin ısrarla Doğu-Batı arasında aşılması olanaksız bir set çekme girişimleri yüzünden Türkiye, kendisi için zararlı olan Batı’ya, öncelikle ABD’ye tek yönlü yönelim doğrultusundan ayrılamadı. Ancak, 50 yıllarının sonundan itibaren Sosyalist ülkelerle ekonomik ilişkilere birazcık ilgi göstermeye başladı. Dünya sahnesinde SSCB’nin prestijinin ve ekonomik büyüklüğünün sürekli artışı, Sovyet “Barış içinde Birlikte Yaşama” ve “Dostluk” politikasının etkisi, Türk yönetici çevrelerini tek yönlü yönelimden vazgeçerek uluslararası iş bölümünün üstünlüklerinden yararlanmak ve manevra özgürlüğünü sağlama isteği gibi unsurlar Sosyalist ülkelerle ilişkilere eğilimin artmasına yardım etti.”[250]

Ancak, bunun için önce Amerika’nın nabzının yoklanması gerekti. Önce 30 Ocak 1960’da Dışişleri Bakanı Zorlu, Amerikan Büyükelçisini kabul ederek SSCB’nin diğer NATO devletlerine yaptıkları gibi Türkiye’ye de üst düzey ziyaret teatisi konusunu açtıklarını, Türk hükûmetinin bu ziyaret teatisinin Başbakanlar düzeyinde gerçekleşmesi olasılığı üzerinde durduklarını ifade etti. Zorlu, elçiye, Türkiye’nin Sovyet yakınlaşmasını şimdiye dek kaale alamadığını, çünkü dış politikasını NATO çerçevesinde mütalla ettiğini söylemeyi de ihmal etmedi.[251] Bu nabız yoklaması, 8 Şubat 1960’da geldiği anlaşılan cevapla, Zorlu’yu memnun eder bir şekilde sonucunu bulmuştur. Amerikan elçisi tarafından yazılmış bir notu Zorlu’dan aldığını ifade eden Kuneralp, özel kayıtlarına şunları yazmış:

“..... Buna (nota) göre, ABD Türkiye’nin bu açık ve samimi tutumunu takdir etmiştir. Bu konuda her türlü karar Türkiye’nin hakkıdır. Amerika’nın vefakar müttefiki Türkiye’ye olan itimadı tamdır, yalnız ümit eder ki, konu hakkında kati kararını verdikten sonra keyfiyetten NATO konseyini de haberdar edecektir … ”[252]

Türkiye meselenin ilk aşamasını böylece halletmiştir. Bu tarz bir davranış, ilk bakışta, ABD’nin icazetinin arandığı şeklinde bir izlenim doğurabilirse de, bilinmelidir ki, Türkiye’nin kendisiyle bir ittifak çatısı altında bulunduğu ABD’yi haberdar etmesi, bu ittifakın yüklediği etik bir sorumluluk olmaktadır.

D. Menderes ve Kruşçev Karşılıklı Ziyaretlere Başlayacaklar!

İkinci aşama olarak Sovyetler Birliği nezdinde görüşmelere geçilmiştir. "Meselenin ikinci aşamasına dair not defterimde 18 Mart tarihi altında şu kayıt vardır."[253] diyen Kuneralp'in notlarında şu bilgiler yer almaktadır:

"Vekil bana Sovyet Sefiri ile yaptığı temasların son durumu hakkında malumat vermiştir. Rijov şu üç nokta üzerinde durmuştur:

1. Sovyetler Türkiye'nin NATO devletleri ile olan bağlantılarını bilmekte ve bunları kabul etmektedirler. Bu husus, Türkiye ile Sovyetler arasında dostluk teessüsüne mani olamaz.

2. Ekonomik meselelerde Sovyetler Türkiye'ye yardım etmeye amadedir. Politik şartlar mevzu bahis değildir.

3. İki memleket arasında kültürel münasebetlerin geliştirilmesi.

Vekil'in üzerinde durduğu noktalar şunlar olmuştur. Herşeyden evvel NATO'ya CENTO'ya dahil olmuşumuz nazarı itibare alınmalıdır. Umumi meselelerimiz bu ittifaklar dahilinde mütalaa edilmeli. Emniyet ihtiyacımız ancak bu şekilde karışlanabilir. Bunları başbaşa halledemeyiz. Ancak bu vaziyet ikili münasebetlerimizin ıslahına mani olmaz. Kültür sahasında, veterinerlik işlerinde ve benzer hususlarda münasebetlerimizi inkişaf ettirmemiz mümkündür. Aramızdaki ekonomik işlere gelince bunlar birinci planı işgal edemez. Daha evvel emniyet hususu teessüs etmelidir... Rijov pek 'enthousiaste'[254]dir. Üç gün içinde daha esaslı malumat getireceğini vaadetmiş, hatta icap ettiği takdirde Moskova'ya da gideceğini söylemiş. 'Bir aslan yavrusu doğacaktır' demiş; Vekil'e göre maksat, bir antlaşmanın akdi değildir. Diğer NATO memleketlerince yapıldığı gibi sadece bir ziyaret teatisidir. Derpiş edilen tarih Temmuz'dur. 'Biz Sovyetlerle olan münasebetlerimizde diğer NATO Müttefiklerimizle aynı diapa-son[255]da olmak isteriz ve bunu herkesin bilmesi lazım' (Zorlu'nun ifadesi)"[256]

Dışişleri Bakanı Zorlu, 27 Mart ve 6 Nisan 1960 tarihlerinde iki kez daha aynı konuda Sovyet sefiri ile görüşmüştür.[257]

Nihayet gerçekleştirilmek istenen karşılıklı ziyaretler konusunda iki ülkenin mutabakatını içeren açıklama 12 Nisan 1960'da yapılmıştır.[258]

E. 27 Mayıs 1960; ABD Sovyetlere Yönelen Menderes'ten Kurtulmak mı İstemişti?

ABD tarafı, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile gerçekleştirmek istediği diyaloğu olumlu karşılayacağını ima ederken, Türk Dışişleri Bakanı Zorlu,

bu temasların öncelikle ekonomik sorunları içermeyeceğini söylemektedir. Ancak oluşan genel intiba bunları tekzip etmektedir.[259] Avcıoğlu, Amerika'da Başkan adaylarından Kennedy'nin "Füze konusunda geri kaldık, Amerika tehlikede" söylemiyle kampanya yürüttüğü günlerde Menderes'in Moskova'ya gideceğinin ve Kruşçev'i Türkiye'ye davet edeceğinin açıklanmasına dikkat çekmektedir. Avcıoğlu, "Jüpiter füze üslerinin kurulmasına hazırlanıldığı bir sırada, ABD kamuoyu korku içindeyken" yapılan bu açıklamanın ABD'de rahatsızlık yarattığını belirtmektedir. Devamla,

"Menderes'in yüzlerce milyon dolar Sovyet kredisi alacağından söz edilir. Kim dergisinde Sadun Tanju'nun açıkladığına göre, Menderes Gazeteciler Cemiyetinde 'Çin ve Rusya, ABD'yi geçecek. Zira ABD tüketimci, ötekiler yatırımcı. Yüzde otuz yatırım yapıyorlar.' diye konuşur. Menderes'in ABD ekonomik yardımından hoşnutsuz olduğu anlaşılır. ABD basınında sert eleştiriler çıkar. 8 Mayıs 1960 tarihli *New York Times*, 'Menderes politikasını değiştirmediği takdirde olayların nasıl gelişeceği bilinemez' der."[260]

Böylece Avcıoğlu, 1960 darbesi, Amerika ve Türkiye'nin ekonomik amaçlı Sovyet teşebbüsü arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır.

Süleyman Genç, *Vatan* gazetesindeki yazı dizisinde, aynı bağlantıyı Amerikan iş çevrelerinin düşüncelerinden yola çıkarak kuruyor:

"DP'nin politikadaki tutarsızlığı ve demokrasi dışı tutumu ne düzeyde olmuş olursa olsun, asıl önemli etkinin, Amerikan iş çevrelerinin gizli istihbarat örgütlerine göre: ' … Menderes yönetiminin döviz rezervlerinin sıfıra indiği bir dönemde, dış borçları için ilan etmeyi düşündüğü moratorium ile Sovyetlerle kurmayı düşündüğü ekonomik bağların geliştirilmesi ve de Temmuz ayı içinde bu ilişkiyi perçinlemek için Moskova'ya yapacağı gezi' olduğu bilinmektedir."[261]

Bir başka eserde, 27 Mayıs'ın anlamının, "artık ABD'nin istemediği Menderes'ten kurtulmak"[262] olmasına, Emekli Büyükelçi Olgaçay ise daha yumuşak ifadelerle şöyle katılıyor:

"Şimdi unutulmuş görünüyor, zamanın Hükûmet Başkanı, devrilmeseydi altı hafta sonra, 12 Temmuz 1960'da Kuzey'e gidecekti. Bu gezinin amacı neydi? Amerika'nın yardım musluklarını kısar görünmesi karşısında Kuzey

kozu denenecekti ya da bu gezi yapılabilmiş olsaydı bu şekilde yorumlanabilecekti. Unutmayalım, Atatürk döneminde Bakanlık, Başbakanlık yapmış olan Celal Bayar böyle bir denemeyi yadırgayacak, böyle bir teşebbüsten çekinecek bir insan değildi. Ben bu gezi hakkında tarihi dışında bir şey bilmiyorum ama U2 olayının havada dolaşmakta olduğu bir dönemde, Amerikalıların bu geziyi şantaj saymış olmalarını muhtemel görüyorum. 27 Mayıs en azından şu açıdan Amerikalıların işine geldi. O günkü hükûmetin alternatif arayışı nisyana gömülüp gitti. Menderes'in yapamadığı bu ziyareti daha sonra Erkin yapınca Amerikalılar yeniden telaşlandılar ve İnönü hükûmeti karşısında vaziyet aldılar. Dikkat edin, Amerikalılar bizim alternatif arayışlarımız karşısında daima hassasiyet göstermişler, çok stratejik bir noktada bulunan Türkiye'yi hep yörüngelerinde tutmak istemişlerdir... "[263]

Konuyla ilgili yapılacak son alıntı ise başka bir gerçeği ortaya koymaktadır:

".... 27 Mayıs askerî müdahelesinin öncesinde Başbakan Adnan Menderes, sanayileşme için istediği kredileri ABD'den alamayınca bunu SSCB'den sağlamak yoluna gitmişti ve 27 Mayıs olduğu sırada bir bakanını görüşmeler yapmak üzere Rusya'ya göndermişti. Kendisi de aynı amaçla SSCB'ye gitmek üzereydi. Üstelik, NATO'nun Türkiye'den istediği orduda personel reformunu Menderes yapacak güçte de değildi. Ne var ki, 27 Mayıs'la birlikte bu aşamada görüşmeler kesildi, ve 27 Mayısçılar 7000'e yakın subayı emekliye sevk ederek orduda NATO'nun istediği reformu gerçekleştirdiler."[264]

27 Mayıs yönetimi Adalet Bakanı Amil Artus'a göre, ordudaki tasfiyeyi ABD ve NATO istemiştir. Pek tabii ki bunun sonucu 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde görev başında bulunacak subayların belirlenmesi olmaktadır.[265]

Görüldüğü gibi, ABD ve NATO'nun darbecilerle teşrik-i mesaisi çok güçlüdür. Hasan Esat Işık 27 Mayıs'taki ABD parmağını Nur Batur'a şöyle aktarmaktadır:

"Menderes ve Fatin Bey'i deviren Amerikalılardır. 27 Mayıs'ı yapan olaylar ve kişiler mevcut değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin

yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun işbaşından uzaklaşmasını Amerikalılar herkesten çok istiyorlardı."[266]

Aslında 27 Mayıs darbesini yapanların içerisinde Amerikalıların bizzat olmalarına gerek yoktur. Çünkü, Truman Doktrini ile başlayan süreçte Türk askerlerinin çoğu Amerikan "talim ve terbiyesi" görmüşlerdi. Eğitim kaçınılmaz olarak askerleri ABD'nin istediği biçimde şartlandırdı. "Yapacakları darbe başka türlü olamazdı, örneğin Sovyet yanlısı bir darbe yapmayacaklarını ABD çok iyi biliyordu."[267]

Son olarak, 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'de yaşanan iki darbe de göz önüne alındığında şunlar söylenebilir:

ABD'nin çizdiği ekonomik politikayı izlemek istemeyen ya da istediği halde iç politik unsurlar sebebiyle izleyemeyen yönetimler askerî darbelerle iktidardan uzaklaştırılmışlardır.[268] Darbe yönetimleri ise ABD'nin lutfuna mashar olmuşlardır:

"ABD'nin ve Batı'nın sanayileşmemesi isteklerine karşı çıkan DP'den esirgenen dış yardım ve krediler, 27 Mayıs 1960'dan başlayarak birden Türkiye'ye akmaya başladı."[269]

206 İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul, 1997, s. 12.

207 A. Suat Bilge, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964, Güç Komşuluk,* Ankara, 1992, s. 292.

208 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası, 1939'dan Günümüze Kadar,* Ankara, 1983, s. 270.

209 Stephen E. Ambrose, *Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*, Çev. Ruhican Tul, Ankara, 1992, s. 54.

210 Stephen E. Ambrose, age., s. 64.

211 Cemal Acar, *Soğuk Savaş Dönemi, Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ankara, 1991, s. 388.

212 Ambrose göre, "Soğuk Savaş Truman'ın istediği gibi yapılacaktı. Uzak noktalarda çatışmalar olsa da, büyük güçler arasında aktif savaşlar yapılmayacaktı. Amerika gücünü Komünist İmparatorluk çevresinde artıracak, ABD'deki askerî-endüstriyel kompleks önemli bir toplumsal ve ekonomik güç haline gelecekti. Birleşik Devletler ne Rusya ne de Çin'le antlaşma yoluna gidecek, taviz vermeyecek, önemli kararların alınmasında müttefiklerine danışmayacaktı. Amerika dünyada o ana dek bilinen en böyük orduyu kuracak ve gerekirse özgürlük barikatlarını kendisi koruyacaktı." (Stephen E. Ambrose, age., s. 108-109).

213 İsmail Soysal, age., s. 166.

214 Yalçın Küçük, “Göbek”, *Özgür Ülke,* 14 Kasım 1994, s. 3. Küçük, Fransa’da iktidar şansı olan Komünist Partisinin iktidarı denemesinin sırf Roosevelt’i kaygılandırmamak isteyen Stalin’in tavsiyeleriyle gerçekleşmemiş olduğunu düşünüyor ve bunu da, Stalin’in taktiğine bir örnek olarak veriyor.

215 Belge, Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

216 R. Salim Burçak, *On Yılın Anıları, (1950-1960)*, Ankara, 1998, s. 172.

217 Deklarasyonun metni için bkz. Ek 10.

218 Khrochtchev, *Souvenir*. Çev. Strobe Talbott, Paris, 1971.

219 Kamuran Gürün, age., s. 200.

220 A. Şükrü Esmer, “Türk Diplomasisi III”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 7, Ağustos 1997, s. 85.

221 A. Suat Bilge, age., s. 340.

222 A. Suat Bilge, age., s. 340.

223 Burada Hasan Basri Aktaş’ın arşivindeki bir belgeden yararlanılmıştır. Belge “Sayın Başvekil’in Sovyet Büyükelçisiyle 17 Temmuz 1957 Tarihinde İstanbul’da Vaki Mülakatına Ait Proseverbal” başlığını taşımakta ve 6 sayfadan oluşmaktadır.

224 Proseverbal... agb., s. 1.

225 Proseverbal... agb., s. 3.

226 A. Suat Bilge, age., s. S. 341.

227 Barış içinde bir arada yaşama, diğer ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak ve saldırmazlık gibi ilkeleri barındırmaktadır.

228 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1960,* Ankara, 1973, s. 793.

229 Khrochtchev, age., s. 388.

230 S. Anthony Eden, *Mèmories de Sir Anthony Eden, 1945-1957,* Çev. Jean R. Weiland, Paris, 1960, s. 416.

231 SSCB Ağustos 1957’de de dünyanın ilk kıtalararası balistik füzesini fırlatarak ABD’yi şaşkınlığa uğramıştır (Stephen E. Ambrose, age., s. 139).

232 İsmail Soysal, age., s. 254.

233 SSCB’nin (yine) Batı Blokunda ilgi görmeyen benzer nitelikte bir hitabı daha vardır. (Bkz. Ek 11).

“SSCB Yüksek Sovyeti Bütün Devlet Parlamentolarının Dikkatini İnsanlık İçin Hayati Önem Taşıyan Aşağıdaki Hususlara Çeker” başlığıyla yazılmış hitapta, SSCB, silâhlanma yarışının dünyayı yok edecek seviyeye ulaştığını, milyonlarca insanın sefalet içinde yaşadığı dünyada bu yarışa önemli miktarlarda fonlar ayrıldığını, devletlerarasındaki ilişkilerde yapay engeller yaratan silâhlanma yarışı ve Soğuk Savaşın uluslararası ticaret ve ekonomik gelişmeye de, engel olduğunu söylemektedir. Artık bir savaşta cephe önünde olmakla cephe gerisinde olmanın farklı olmayacağını, milyonlarca masum insanın öleceği savaşlardan kurtulmanın tek yolunun devletlerin tamamen silâhsızlanması olduğunu söyleyen SSCB, tam ve genel bir silâhsızlanmanın uluslararası ilişkilerde yeni bir çığır açacağını belirttikten sonra, silâhsızlanmanın yaratacağı olumlu etkileri uzun uzun anlatmaktadır.

Hitabtan anlaşıldığı üzere SSCB silâhlanmaya ayırdığı maddi kaynakların fazla olmasından dolayı ekonomik zorluklar yaşamaktadır ifadelerden bu sıkıntısı bariz şekilde gözlenebilir. Dolayısıyla böylesi net bir gerekçenin varlığı hitabın samimiyetini göstermektedir. Diğer yandan devletlerin silâhsızlandığı, huzur ve güven ortamının oluştuğu bir dünyada SSCB ideolojisini daha kolay yayma

ve dünya görüşüne taraftar bulma imkanına sahip olacaktır ki, bu da, silâhsızlanmanın SSCB için marjinal faydasını oluşturmaktadır.

234 Fahir Armaoğlu, *Siyasi …*, age., 789.

235 TBMM, ZC. D. XI, C.7, İ. 2, (28.11.1959), 1341.

236 Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi),* Ankara, 1970, s. 83.

237 1953 yılında başlayıp artarak devam eden Sovyetlerin dostluk taarruzuna Türkiye'nin 1960'tan itibaren yaptığı münferit mukabeleler, Sovyetler Birliği tarafından yeterli görülmemiş olacak ki, 1963 yılına gelinidiğinde hâlâ aynı meselenin telafuuz ediliyor olması Kruşçev'e sitemli sözler söyletiyordu. 1963 yılı Mayıs ayında Sovyetler Birliğine bir ziyaret gerçekleştiren Suat Hayri Ürgüplü'ye Kruşçev: "Sizden arazi ve Boğazlardan hak talebinde bulunduğumuzda buna inandınız çünkü bunu söyleyen Sovyet Başkanı idi, şimdi ben vazgeçtik diyorum, ben de Sovyet Başkanıyım, neden inanmıyorsunuz" [R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara, 1983, s. 209] demektedir.

Diğer yandan gerginliğin mesuliyetinin eski dönem yöneticilerine bağlandığı görülmektedir. Krushchev yukarıda bahsedilen konuşmasında, ülkesinin Türkiye'den arazi ve Boğazlardan hak talebini kastederek "Hoş, bütün iş Beria'dan çıkmıştı ya" demekteyken, 1965 yılı Ocak ayında Türkiye'ye genel Sovyet Yüksek Şurası üyelerinden Nicolas Podgorny, Türkiye'nin NATO'da bulunmasının iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesine engel olduğundan bahsederken, İnönü'nün "NATO'ya emniyetimizi sizde görmediğimiz için girdik." demesi üzerine, "Haklısınız, bütün bunları başımıza Stalin getirdi. Size emniyet vermeye çalışacağız, o zamana kadar NATO'da kalınız" demektedir (R. Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri...*, age., 209).

238 *Milliyet* gazetesi, 12 Mayıs 1975.

239 Çetin Yetkin ve Uğur Özen, "Türkiye'de Askerî Müdaheleler ve Amerika", *Milliyet* gazetesi, 11 Ocak 1991, s. 11.

240 Gerçi o zaman kadar yaptığı yardımlardaki niyet göz önüne alındığında bunun eli bollukla pek ilgisi olmadığı da görülmektedir. Tarım alanında yapılan en büyük yardım Türkiye'ye ABD'nin traktör vermesidir. Ancak bunları verirken traktörlerin pamuk ekiminde kullanılmamasını istemiştir. O yıllarda Türkiye'nin ihraç ürünleri sadece pamuk ve tütündür ama ABD bu ürünlerdeki Pazar payını kaptırmamak için Türkiye'ye yasak koymak istemiştir [Nur Batur, "İngiliz gizli belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru" *Milliyet* gazetesi, 15 _ubat 1989, s. 11.]

241 İsmail Soysal, age., s. 206.

242 Nur Batur, agm., 14 Şubat 1989, s. 11.

243 Nur Batur, agm., 13 Şubat 1989, s. 11.

244 Nur Batur, agm., 15 Şubat 1989, s. 11.

245 Nur Batur, agm., 16 Şubat 1989, s. 11.

246 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1938'den 1995'e.* C. 4, İstanbul, 1978, s. 1629.

247 Kemal Bağlum, *Anıpolitik, 1945-1960,* Ankara, 1991, s. 62.

248 Suriye – SSCB yakınlaşması 1957 Mayıs ayında olmuş, 6 Haziran 1957'de ABD bu dört ülkeye 12.5 milyon Dolar vereceğini açıklamıştır, İsmail Soysal, age., s. 252-253).

249 R. Salim Burçak, *Moskava Görüşmeleri...*, age., 206.

250 SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü (Haz.), *Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974)*, Çev. Gültekin Emre, Ankara, 1979, s. 193-194.

251 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul, 1980, s. 139.

252 Zeki Kuneralp, age., s. 140.

253 Zeki Kuneralp, age., s. 140.

254 Çoşkulu.

255 Düzey.

256 Zeki Kuneralp, age., s. 140-141.

257 Zeki Kuneralp, age., s. 141.

258 Açıklamanın metni için bkz. Ek 12.

259 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1630.

260 Doğan Avcıoğlu, age., s. 1630-1631.

261 Süleyman Genç, "CIA, MİT, Kontr-Gerilla, Bıçağın Sırtındaki Türkiye", *Vatan* gazetesi, 28 Kasım 1977.

262 Hikmet Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, İstanbul, 1970), 268.

263 İsmail B. Olgaçay, *Tasmalı Çekirge*, İstanbul, 1990, s. 285.

264 Çetin Yetkin ve Uğur Özen, agm., 11 Ocak 1991, s. 11.

265 Çetin Yetkin ve Uğur Özen, agm., 16 Ocak 1991, s. 11.

266 Nur Batur, agm., 15 Şubat 1989, s. 11.

267 Çetin Yetkin ve Uğur Özen, agm., 12 Ocak 1991, s. 11.

268 Kendisine karşı iki darbe yapılmış olan Süleyman Demirel de, "Biz komşularımızla iyi münasebetler içinde olmaya, ticari ve kültürel münasebetlerimizi geliştirmeye, etrafımızda bir dostluk halesi kurmaya giriştiğimiz zaman Birleşik Amerika Devletleri bundan rahatsız oldu. Bilhassa bizim Sovyetlerle münasebetlerimizi düzeltmeye girişmemizden rahatsız oldu. İlk mesele buradan başlar" [Çetin Yetkin ve Uğur Özen, agm., 17 Ocak 1991, s. 11].

269 Çetin Yetkin ve Uğur Özen, agm., 12 Ocak 1991, s. 11.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD İLE SSCB'NİN ORTA DOĞU BÖLGESİNDE ETKİNLİK SAĞLAMA ÇABALARI VE ORTA DOĞU'YAYANSIYAN TÜRKİYE-ABD DAYANIŞMASI

I. Orta Doğu Savunması İçin Sancılı Bir Doğum: Bağdat Paktı

4 Kasım 1952'de yapılan seçimleri kazanarak 20 Ocak 1953'te göreve başlayan ABD'nin yeni Başkanı Eisenhower'in ilk giriştiği ilk uluslararası atılım Orta Doğu ile ilgiliydi. 11-29 Mayıs 1953 tarihlerinde ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in gerçekleştirdiği Orta Doğu Seyahati[270] bunun bir göstergesiydi. Türkiye'nin de NATO'ya katıldıktan sonra dış politikasının ağırlık merkezini Orta Doğu'ya kaydırması zamanlama bakımından ABD'nin siyaseti ile paralellik göstermektedir. 1954 yılına gelindiğinde 24 Mayıs 1954 günü TBMM'de III. Hükûmetinin programını okuyan Adnan Menderes:

"Dünya sulhunu ve medeniyetini tehdit eden umumî tehlike karşısında, bunu karşılayacak kudrette ve gediksiz bir emniyet sistemi veya birbirini tamamlayacak emniyet sistemleri kurmak, sulh ve hürriyet aşıkı bütün milletler gibi bizim de başlıca gayemizdir"[271] diyerek bölgesel politikalara yönelindi-ğinin altını çizecektir.

Dulles Orta Doğu seyahatinden Arapların doğrudan doğruya herhangi bir Batı savunma örgütüne bağlanmak istemedikleri izlenimiyle döndü. Bunun üzerine, ABD'de, Orta Doğu Savunma Örgütü düşüncesinin gerçekçi olmadığı fikrinden hareketle, Orta Doğu'nun Arap olmayan devletlerinden oluşan bir Kuzey Seddi projesi üzerinde durulmaya başlandı.[272] Bu proje, Türkiye, Pakistan, Irak ve Suriye'yi kapsayacaktı. 26 Temmuz 1951'de imzalanıp 27 Ağustos 1952'de yürürlüğe girmiş bulunan Türkiye-Pakistan Dostluk Antlaşması,[273] projede öngörülen dört devletin ikisinin uyumunu göstermesi açısından ABD'yi cesaretlendirmiş ve bu antlaşmaya şimdi bir başlangıç anlamı yüklenmişti.

Adı İster Kuzey Seddi, isterse Orta Doğu Komutanlığı olsun genel olarak Orta Doğu savunma projelerinde Türkiye'ye motor güç vazifesi verildiği gözden kaçmamaktadır. Coğrafi konumu ve kültürel altyapısı sebebiyle ne batılı ne doğulu olan Türkiye, bölgedeki bu tip projeler için en uygun devlet olarak görülmüştür. Ancak, motor güç Türkiye, Arap devletlerini dışlayan Kuzey Seddi yerine, Amerika İngiltere, Fransa ve Türkiye'den mürekkep ama yine Arap devletlerini dışlayan ve fakat onların katılımına açık olacak Orta Doğu Savunma Örgütünün kurulmasında ısrarlıydı.[274] Bu noktada gözlenen ihtilaf sonuçta -Orta Doğu'yu Sovyet yayılmacılığından koruma misyonu vazgeçilmez olduğundan- direkt olarak (doğrudan) Batı damgası taşımayan ama dışarından desteklendiği hissettirilen yeni bir oluşumu yönelinmesine sebep oldu ki, bu oluşum da Bağdat Paktıydı.

A. Bağdat Paktı Doğuyor

Bir ölçüde Dulles'in Kuzey Seddi Projesinden mülhem Bağdat Paktının ilk adımı, Türkiye ile Pakistan'ın 2 Nisan 1954'te imzaladıkları "Dostane İşbirliği Antlaşması" ile atıldı. Bu, bir ittifak antlaşması olmamakla beraber, Bağdat Paktı için bir zemin oluşturması açısından önemli bir antlaşma idi. Ancak Pakistan'ın bundan önce 28 Aralık 1953'te ABD ile bir Teknik ve Ekonomik Yardım Antlaşması imzalanmış olması,[275] [276] SSCB'nin duyarsız kalacağı bir olay değildi. Nitekim Türkiye-Pakistan Antlaşmasının imzalanmasından az önce, 18 Mart 1954'te, Sovyetler Birliği bir nota ile Türkiye'yi protesto etti.[277]

Sovyetler Birliği bu notanın beşinci paragrafında:

"Türkiye'nin Yakın ve Orta Doğu'da ve Güney Doğu Asya'da askerî blok oluşturmak için son faaliyetlerinin, SSCB'nin ve diğer ülkelerin uluslararası gerilimi hafifletmek ve ülkeler arasında ilişkileri geliştirmek için tedbir aldıkları bir zamana rastlaması dikkat çekicidir."

demek suretiyle Stalin sonrası tadilat yaptığı dış politikasına atıf yaptı. SSCB uluslararası gerilimi hafifletmek hususunda samimi ise Türk-Pakistan Antlaşmasının çekirdeğini oluşturduğu Bağdat Paktı fikrinin, söylemi savunma gayesi güdecektir dahi olsa, ortamı gergin tutmaya sebep olacağı kabul edilmeliydi. Buna rağmen fikri hayata geçirmeye kararlı olan devletler çalışmalarına devam ettiler.

Ancak sorun yine Orta Doğu’da etkili bir savunma gerçekleştirebilmek için oluşturulacak bir yapıda mutlaka Arap devletlerinin yer alması noktasında düğümlendi.[278] Çünkü Arap devletleri değil savunma örgütünün kendisinde, bu tarz bir oluşumun düşünsel temelinde bile Batı’yı gördüklerinden olumlu bakmıyorlardı. Irak Başkanı Nuri Sait Paşa bu gerçeği Türk Dışişleri Bakanına aktardı. Nuri Sait Paşa’ya göre, Batılıların istediği gibi bir Orta Doğu Askerî Paktına Arap devletlerinin katılımı sadece Mısır’ın da katılımıyla mümkün olabilecekti. Çünkü Mısır Arap milliyetçiliğinin lideri durumunda olduğundan onun dahil olmadığı bir organizasyona katılacak herhangi bir Arap devleti davaya ihanetle suçlanacaktı[279] ve bu da bölgenin koşulları gereği kabul edilemez bir durumdu.

Mahmut Dikerdem, kendisiyle yaptığı görüşmelere dayanarak, Nuri Sait Paşa’nın yukarıda bahsedilen nedenden dolayı Bağdat Paktına katılan ilk Arap devleti olmak istemediğini belirtiyor. Yine Dikerdem’in yaptığı görüşmelerden edindiği intibaa göre, Irak, İngiltere ve ABD’nin desteğine güvenen Türkiye’nin kendi üzerinde bir pakt kurulması yolunda uyguladığı baskıya fazla dayanamayacaktı.[280] Diğer yandan Nuri Sait Paşa Menderes ve Zorlu’nun bir Orta Doğu Paktı için neden ısrar ettiğini anlamıştı:

“Demokrat Parti hükûmeti giriştiği ekonomik kalkınma politikasında Amerikan yardım musluklarının sonuna dek açılmasına bel bağlamıştı. Amerika’nın Türkiye’ye ilgisini sürdürmek için her çareye başvurmak gerekiyordu. Komünizmin Orta Doğu’ya yayılmasına set çekecek bir askerî pakta Türkiye önayak olursa, Amerika kesenin ağzını cömertçe açabilirdi.”[281]

Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa yukarıda sayılan çekincelerle oluşuma katılan ilk Arap devleti olmak istemese de Dikerdem tahmininde yanılmadı; Irak, Türkiye’ye daha fazla karşı koyamadı. 12 Ocak 1955 Türk-Irak ortak bildirisi ve peşinden de 24 Şubat 1955’te imzalanan Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması ile Bağdat Paktı kurulmuş oldu. Antlaşmanın 1. maddesi:

“Birleşmiş Milletler şartının 51. maddesiyle tutarlı olarak sözleşmeci taraflar güvenlik ve savunmaları için işbirliğine gideceklerdir.”[282] şeklindeki hükmüyle akit tarafların amacını ortaya koyuyordu.

Antlaşmanın amacı, Türkiye'ye göre, Orta Doğu Bölgesine gelebilecek saldırılara karşı tüm Arap devletleri ile harekete geçmek, Arap devletlerine göre, Batılıların Türkiye aracılığıyla Orta Doğu'daki etkilerini sürdürmeye çalıştıkları şeklinde değerlendirilmesi, madde 5'te yer alan diğer Arap devletlerinin katılımına yönelik açık davete icabeti mümkün kılmadı. Bunun ötesinde, Türk-Irak Antlaşması Arap dünyasından çok şiddetli tepkiler aldı. Tepkiler bu antlaşmanın Arap Birliğini bozacağı ve Irak'ı eninde sonunda Batı'nın kucağına atacağı fikrinde odaklaştı.[283]

Daha önce de çeşitli vesilelerle söylendiği gibi, Arap devletleri, Orta Doğu konusunda varit bir tehlikeyi İsrail'den bekliyorlar, Batı'nın -ve Türkiye'nin- aksine, SSCB'yi bu anlamda bir tehdit olarak algılamıyorlardı. Bilindiği gibi, SSCB, 9 Şubat 1953'te Telaviv'deki Sovyet Elçiliğinde patlayan bomba sebebiyle, İsrail ile olan siyasî ilişkilerini 12 Şubat 1953 tarihinde kesmişti.[284] Bu yönüyle SSCB, Türkiye'ye nazaran Arap devletleri nezdinde daha itibarlıydı. Bu itibar, kısa vadede SSCB için Araplarla olan ilişkilerinde siyasî bir koz mahiyeti dahi taşıyordu. Aynı İsrail meselesi "Batılılar için ise, bir ipotek idi."[285] Türkiye'nin durumu da bu cümledendi.

Bağdat Paktı Antlaşmasının 5. maddesi:

"Bu Pakt, bu bölgenin güvenliği ve barışıyla faal olarak ilgili ve her iki yüksek sözleşmeci tarafından tamamıyla tanınan herhangi bir Arap ligi üyesine veya herhangi bir diğer devlete açıktır."[286]

hükmünü içeriyordu. Daha önce de söylendiği gibi "bölgenin güvenliği ve barışıyla faal olarak ilgili" herhangi bir Arap ligi üyesi pakta katılmadı. Ama "herhangi bir diğer devlet" ibaresiyle yapılan davet ilgi gördü: Pakta 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran katıldı.[287] Paktın içinde barındırdığı ilk sorun da burada ortaya çıktı, bölge ülkelerinin istemesine rağmen ABD, Araplar nezdindeki konumuna zarar vermemek için pakta girmedi. Desteğini bazen de maddi olarak hiç esirgemedi; ama, pakt üyelerinin örgüte girmesi yolundaki arzularını, Orta Doğu'daki yerinin 1955 yılına göre daha sağlam olduğu 1958 yılında dahi yerine getirmedi. Bu seferki gerekçesi ise, Eisenhower Doktrini vasıtasıyla zaten bölgede olduğu ve dolayısıyla yapacağı maksimum katkıyı hali hazırda üstlenmiş olduğu ve Bağdat Paktına tam üye olmanın ekstra bir

kazanç sağlamayacağıydı.[288] Galiba maşa varken ateşe el sürmenin mantıksızlığının izahıyla aynı şeydi ABD’nin gerekçesi.

Bağdat Paktı üyelerinin amaçları bakımından farklı öncelik sıralaması yapmış olmaları da, paktın bir iç sorunu değilse bile, sıkıntısını oluşturdu. İngiltere, bilindiği gibi, öncelikle ve her zaman Orta Doğu’daki konumunu muhafaza etmek isteğindeydi. Türkiye, Pakistan ve İran için en önemli konu Orta Doğu’daki Sovyet nüfuzu ve bölgede Sovyet nüfuzuna yardımcı olan tüm faaliyetleri önlemekti. Irak için en önemli mesele ise, Filistin idi ve Irak bu sorunu Bağdat Paktı içinde çözmek istiyordu. Irak’a göre NATO İsrail’e baskı yapar ve İsrail BM kararlarına uyarsa, Orta Doğu istikrara kavuşurdu ve Sovyet nüfuzu ve komünist tehlikesi ancak böyle ortadan kalkardı.[289]

Bağdat Paktının kuruluşunu yorumlayan Eroğul:

“Sonuç olarak ve esas itibariyle hükûmetimizin büyük gayretleri sayesinde Orta Doğu Bölgesinde Batı çıkarlarını savunan yeni bir Atlantik Paktı gerçekleştirilmiş oldu.”[290]

dese de, Türkiye Bağdat Paktına hiçbir zaman Atlantik Paktı kadar önem atfetmemiş ve giriştiği her türlü politikada NATO amaçlarıyla uyumu gözeterek NATO’ya öncelik vermiştir. Hatta, Atlantik İttifakının bölgesel kapsayacılığı dikkatte alınırsa, Bağdat Paktının bir bütünleşme yaratmak şöyle dursun, Orta Doğu’yu üçe böldüğü söylenebilir. Birinci cepheyi yüzü Batı’ya dönük Türkiye ve Irak cephesi oluşturmaktadır. İkinci cephede, Mısır’ın tepkisinden çekindikleri için Bağdat Paktına katılmayan ama aynı zamanda Nasır’ın tarafına da geçmeyen Ürdün ve Lübnan yer almaktadır. Sonuncu cepheyi ise, Bağdat Paktına tamamen karşı olan Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan oluşturur.[291]

Son olarak Bağdat Paktının kurulmasında temel etken Sovyet faktörü iken ve pakt Sovyetler Birliğini “çevreleme”nin araçlarından biri olarak düşünülmüşken, istenilenin tam tersi bir sonuç doğurduğu görülmektedir.[292] Tersi sonuçtan kastedilen Sovyetler Birliğinin Orta Doğu’ya sızmasıydı ki, bu Mısır ile Sovyet Blokuna mensup Çekoslovakya’nın 1955 Eylül ayında bir antlaşma imzalamasıyla oldu. Antlaşmaya göre, Çekoslovakya Mısır’a silâh verecek, buna mukabil Mısır da Çekoslavakya’ya pamuk, pirinç vs. verecekti.[293]

B. Bağdat Paktına Sovyet Tepkileri

Türkiye'nin devamlı olarak Orta Doğu'da bir Sovyet tehdidi olgusu üzerinde durmasının, Sovyetlerin tepkisine yol açacağı muhakkaktı. Kendisine karşı Bağdat Paktı oluşturulmak istenen SSCB ilk tepkisini henüz başlangıçta, Türk-Irak Ortak Bildirisinin açıklandığı günlerde gösterdi.[294]

Resmiyete dönüşmüş tepki ise, 4 Nisan 1955'te İngiltere'nin Bağdat Paktına katılmasıyla gösterildi. 16 Nisan 1955 tarihinde Türkiye'ye tevdi edilen ve 17 Nisan 1955 tarihinde Sovyet gazetelerinin ilk sahifelerinde neşredilen SSCB Beyanatı[295] 1951 yılından itibaren Orta Doğu'da meydana gelen gelişmelerin bir değerlendirilmesi görünümündeydi.

SSCB beyanatta, Orta Doğu Komutanlığı projesi gerçekleştirilemeyince başka oluşumlara yönelindiğinin altını çizdikten sonra, Türk-Irak askerî paktını eleştirmiş, ağır baskı altında tutulan Suriye'nin kendisi istemediği halde Batı yanlısı askerî paktlara katılmaya zorlandığını, yine Mısır ve Suudi Arabistan'a da askerî paktlara katılmaları için baskılar yapıldığını ileri sürmüştür.

Beyanatın en ilgi çekici iddiası,

"… Batılı devletlerin Türkiye vasıtasıyla Yakın ve Orta Doğu'da askerî blok kurmak hususundaki bu hareket tarzları ve rolleri, Arap memleketlerinde istiklallerinin tehdit altında bulunduğu ve Türkiye'nin yeniden bu memleketler üzerinde hakimiyet kurmak üzere hareket ettiği yolunda haklı olarak endişeler uyandırmaktadır. "

cümlesiyle ortaya konmuştur. Cümlede yer alan "yeniden" kelimesi ile kastedilen mana özellikle muallakta bırakılmıştır. Söz konusu kelimeden Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığının gerçekleştirilmesi için sarfettiği çabalar çıkarılabileceği gibi, Osmanlı devleti dönemine atıf yapılmış olabileceği de akla gelmektedir. Bilindiği gibi, Arap devletleri nazarında Osmanlı devleti sömürgecidir ve şayet SSCB'nin "yeniden" kelimesinden kastı bu ise, Arap devletlerinin ruhunu okşayıp onlarla duygudaşlık geliştirmek suretiyle kendi bölge politikası için bir koz elde etmek istemektedir.

SSCB'nin Bağdat Paktına bakışı, "Yakın ve Orta Doğu'daki askerî bloklar bu bölge memleketlerine değil, bilakis, bu bölgede hakimiyet tesis

etmeye çalışan agresif Amerikan çevrelerine lüzumludur.” ifadesiyle belirtilmekte, ABD ve İngiltere’nin bu blokları meydana getirmedeki saklı amaçlarının, bölge üzerindeki ekonomik çıkarları, bu devletlerce ileri sürülen Sovyet tehlikesinin ise, bu işin sadece bahanesi olduğu, iddia edilmektedir. İddiasını somutlaştırmak isteyen SSCB’nin burada takip ettiği yol, kendisi ile, Batı devletlerinin davranışlarını kıyaslamak şeklindedir: SSCB, silâh rekabetinin durdurulması, nükleer silâhların yasak edilmesi hususunda yaptığı teklifleri[296] hatırlatmakta, Batı devletlerinin ise, tam tersi olarak yeni üsler oluşturmak istediklerini, dolayısıyla, bir Sovyet tehdidi olgusunun gerçekçi olmayıp, ortaya çıkan bu tablodan, Batı tehdidi varlığının, kesin göstergeleri bulunduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, beyanattan anlaşılan SSCB’nin esas endişesinin bölgede oluşacak paktlar neticesinde kurulacak üsler olduğudur. Dönem İngiltere’sinin Orta Doğu’daki varlığını korumak isterken güttüğü amaç dikkate alındığında, SSCB’nin üsler konusundaki endişesinin doğru olduğu görülmektedir. Ama, tesbitte küçük bir sapma vardır ki, bu da, şayet üsler bir tehdit unsuru olacaksa, SSCB’ye askerî tehdit olmalarının ötesinde, Arap ülkelerinin ekonomik zenginliklerine bir tehdit olduklarıdır.

C. Bağdat Paktının Ölümü

14 Temmuz 1958 günü Irak’ta yapılan darbe sonucu, Irak Kralı Faysal’ın devrilip Irak Başbakan’ı Nuri Sait Paşa’nın öldürülmesi ile Bağdat Paktının kaderi de değişti. Yeni kurulan Irak hükûmetinin askerî ve saldırgan bir pakta üye olmanın Irak’ın tarafsızlığına yakışmayacağını söyleyerek, Bağdat Paktından ayrılma kararını açıklamasıyla, 19 Ağustos 1959’da Pakt CENTO’ya (Central Treaty Organization) dönüştü. İkinci aksilik, 20 yıl sonra 1979 İran devriminden sonra İran’ın emperyalist çıkanlara hizmet ettiği gerekçesini ileri sürerek çekilmesiyle ortaya çıkacak, bunu bir gün sonra pakttan ayrılan Pakistan takip edecek ve üyelerini teker teker kaybeden CENTO’nun artık sona erdiğini açıklamak, 13 Mart 1979’da Bağdat Paktının ebesi Türkiye’ye düşecektir.[297]

II. Tarafsız Dünyada Taraflı Türkiye: Bandung Konferansı

1950 yılı Aralık ayında Kore’ye asker sevki lehinde Hamdullah Suphi Tanrıöver’in TBMM’de yaptığı konuşmada:

“Dünya uğultusu içinden Amerika’nın sesini çekiniz, geriye kalan ses kimin sesi olacaktır? Tahakküm ve tecebbürün sesi, yani Moskova’nın sesi.”[298]

demesine benzer şeklinde, ABD Dışişleri Bakanı Dulles da, dünyayı Washington ve Moskova’nın yönettiğine dair inancı doğrultusunda iki kutuplu bir siyaset güdüyordu. Komünizm cephesinin kararlarına Moskova’nın “hür cephe” ye ilişkin kararlara ise Washington’un imza atacağının peşinen kabulü olan bu politika dünyadaki farklı oluşumlara gözünü kapatıyordu.[299]

ABD’nin ve Türkiye’nin birbirine yakın bakış açısı kendisini en belirgin olarak, ABD ile SSCB arasındaki mücadeleye alet olmadan, uluslararası sorunların çözümünde etkin rol oynamak amacındaki devletlerce yapılan Bandung Konferansı vesilesiyle gösterdi. Aynı zamanda “Tarafsızlık Bloku” nun başlangıcını oluşturan bu Konferans, 29 Asya-Afrika devletinin katılımıyla 18 Nisan 1955’te Bandung’da toplandığında[300] ABD ve Türkiye pozisyonlarını belirlemişlerdi: ABD, ittifakları reddeden bu yeni oluşuma[301] Dışişleri Bakanı Dulles’in ağzından “ahlaksızlık” nitelemesiyle karşı çıktı.[302] Türkiye ise devletlerarasında tarafsızlığın mümkün olmadığı düşüncesiyle zaten Batı Bloku’na dahil olmuştu ve Bandung’a biraz da müttefiklerinin isteğiyle[303] Batı Bloku’nu savunmaya gidecekti.

Bandung Konferansına giden Türk heyeti Kahire’den geçtiğinde, heyetle görüşme imkanına sahip olan Mısır Büyükelçisi Dikerdem yaptığı görüşmelerden edindiği intibaı, “Türk dış politikasının geri dönülmez bir noktaya vardığı” şeklinde aktarıyor. Çünkü Büyükelçi’ye göre “Türkiye Konferansa Amerika’nın sözcülüğünü yapmaya gidiyordu.”[304] Bunun anlamı ise, Türkiye’nin tarafsız ülkelerle dostluk ve işbirliği imkanlarını değerlendirmek yerine, uluslararası komünizm tehlikesi konusunda söz konusu ülkeleri uyarmaya gidiyor olduğuydu.

Konferansın amacı kriter olarak alındığında, Türkiye’nin bu tutumunun hoşnutlukla karşılanmayacağı açıktı. Tarafsız devletlerin taraf olmak istemediği iki bloktan birine dahil bulunan Türkiye’nin “hür dünya” ya katılım için yaptığı telkin sonuç doğurmadı. Hatta uzun vadede Bandung’da Türkiye’nin sergilediği tutum sıkıntı yarattı. Örneğin, Kıbrıs sorunu, BM dahil uluslararası örgütlerin gündemine girmeye başladıktan sonra, bu

örgütlerde giderek etkin olan Bağlantısız ülkeler grubu içinde, Türkiye'ye yakın olanlarından bile, gereken destek alınamadı.[305] Bununla beraber, Bandung Konferansında Türkiye'nin tutumunun Batı Bloku adına yarar sağladığını düşünenlere de rastlanmaktadır. Bunlardan Kuneralp[306] Bandung'da bulunan devletlere bilinen klasik sömürgeciliğin yanısıra, Sovyet tipi sömürgeciliğin de var olduğunun anlatılmaya çalışılmasını bir kazanç olarak görmektedir. Bir diğer kazanç yorumunu ise Başbakan Menderes'in 4. Hükûmet programını TBMM'de okurken söylediği şu sözlerden çıkarmak mümkün görünüyor:

"... Dış siyasetimiz, dünya sulhunun menfaatine olarak Avrupa ile Asya ve Amerika arasında telif edici bir uzlaştırıcı bir hüvviyet arz etmekte bulunuyor."[307]

Ancak, Menderes'in söylediği uzlaştırıcılığa Tarafsız devletlerin itibar ettiği söylenemez. Bandung Konferansıından sonra dünya siyasetinde ağırlık kazanan devletlerin temel varsayımlarından en önemlisi, bağımsızlığın sadece tarafsızlıkla korunabileceğiydi.[308] Başbakan Menderes ise, konferanstan sonra dahi, tarafsızlık politikasının yanlış bir politika olduğu konusundaki ısrarını sürdürdü. 25 Aralık 1957 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasında hükûmetin dış politikasına değinen Menderes tarafsızlık konusunda şöyle söylüyordu:

"... İki büyük blokun haricinde diğer bir kısım milletler ise bitaraflar grubu tesisine çalışmaktadırlar. Bunların bitaraflığının isteyerek istemeyerek tecavüz emellerini teşvik edecek bir hattı hareket takibetmekte olduğu görülüyor."[309]

Sonuç olarak, Türkiye Tarafsızlık politikasından hiç haz etmemiştir. Bandung Konferansına da, ABD tarafından Batı Blokunu savunmak için gönderilmiştir. Sonuçları Türkiye'ye zarar verse de, iktidarın politikası blok politikasıdır.

III. Orta Doğu'da Krizli Yıllar

1953 yılının Ocak ayında göreve başlayan Eisenhower'in dış politikası, temelde eski Başkan Trumun'ınkinden çok farklı değildi, görevde bulunduğu süre içinde "Kuşatma Siyaseti"ni devam ettirdi. Düşmanla savaşabilmek için, başka devletlere sınırlı yardım yapmaya hep gönüllü oldu. Bununla beraber, Amerikan askerlerini savaşa göndermek istememesi,

ABD kamuoyunun ruhunu okşayan ve Truman'dan farklı olan tek politikasıydı.[310]

Truman'ın NSC 68'i gibi New Look (Yeni Görünüm) adında bir programa sahip olması bu yaklaşımın teorik temeliydi. New Look siyaseti nükleer silâhlar ve bunların kullanım yöntemleri bakımından ABD'nin mutlak olarak üstün olması isteğine dayanan bir siyasetti.[311] Pratikte ABD ve SSCB'nin nükleer silâhlanma rekabetine hız vermeleri sonucunu doğuran bu durum, son tahlilde Eisenhower ve Kruşçev'in asıl istedikleri şeye de yardım etti: Tarafları ABD ve SSCB olan bir dünya savaşının çıkmamasına. Çünkü, Eisenhower ve Kruşçev her ikisi de kaçınılmaz olarak nükleer silâh kullanacakları bir savaş istemiyorlardı.

Bununla beraber, bu istek bölgesel çatışmaların çıkmasını engellemedi. Başkan Eisenhower'in göreve başladıktan sonra ilk ele aldığı uluslararası konu olan Orta Doğu Bölgesi, 1956 yılında tam bir sorun olarak ortaya çıktı. Öyle ki, Eisenhower Orta Doğu politikasında esaslı tadilata gidecek ve kamouyunun hoşuna giden Amerikan çocuklarını savaşa göndermeme kararının hilafına Lübnan'a asker çıkaracaktır.

A. Süveyş Krizinde ABD ve SSCB'nin Tutumu

Mısır Başkanı Nasır'ın Asuvan Barajını finanse etmek amacıyla 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalını millileştirdiğini açıklaması, 24 Ekim'de Fransa, İngiltere ve İsrail'in Mısır'a karşı bir hareket için gizli anlaşmaya varmaları, 29 Ekim'de İsrail'in Mısır'ı istilaya başlaması ve 30 Ekim'de Fransa ve İngiltere'nin Mısır ve İsrail'e birer ültimatom vererek, ateşkes yapmalarını ve Kanal'ın iki yakasından 10 mil uzaklaşmalarını istemelerinin Nasır tarafından reddedilmesi üzerine bu iki devletin Mısır havaalanlarını bombalamaları[312] sürecini takip eden Süveyş krizi ABD'yi ve SSCB'yi etkin güçler olarak harekete geçirdi.

Eisenhower, "İngiltere ve Fransa'nın 19. yüzyıl taktiklerini uygulamalarından çok rahatsız olmuştu."[313] 2 Kasım 1956'da ABD'nin istediğiyle tarafların ateşkesini isteyen bir karar çıktı ve İngiltere ile Fransa'ya petrol ambargosu uygulanmaya başlandı. Peşinden SSCB'nin 5 Kasım'daki girişimi geldi: SSCB İngiltere ve Fransa'yı tehdit edip Mısır'a gönüllü gönderebileceğini açıkladı. Bu iki kuvvetli baskı netice verdi ve sonunda ateşkes sağlandı: Tarihler 7 Kasım 1956'yı gösteriyordu.[314] "Bir

hafta içinde herkes çok şey anlamıştı.[315] Eisenhower Arap yanlısı davranışının ödülünü bekleyedursun, Araplar Eisenhower'ın davranışını takdir etmedikleri gibi, kendilerine sahip çıkanın 5 Kasım ültimatomu ile SSCB olduğu kanaatine vardılar. SSCB Orta Doğu çıkarları söz konusu olduğunda İngiltere ve Fransa'nın ABD'ye dahi karşı gelebildiğini gördü. Bunun anlamı, petrolün cazibesinin ABD'nin gücüne galebe çaldığıydı. Fransa ve İngiltere, dünyanın her neresinde olursa olsun, bağımsız hareket etme şanslarının artık olmadığını, Orta Doğu'da ABD ve SSCB'nin politikalarından bağımsız davranamayacaklarını ve hesaplarına, ABD ile SSCB'yi mutlaka dahil etmek zorunda olacaklarını anladılar.[316] Bunu onlarla beraber bölge devletleri de anlamıştı ve bu durumun ABD ve SSCB için anlamı hiç yorumsuz Orta Doğu'da bir boşluk olduğuydu.

Çünkü, Süveyş krizi Orta Doğu'dan klasik sömürgecileri (İngiltere ve Fransa) tasfiye etmişti. Batı'nın İngiltere ve Fransa sebebiyle bölgede uğradığı prestij kaybının bir boşluk doğurduğu aşikardı. Şimdi ABD'yi rahatsız eden, SSCB'nin bu boşluktan yararlanmak isteyebileceğiydi. Zaten Eisenhower için SSCB'nin 5 Kasım ültimatomunun yorumu bu devletin Orta Doğu'ya asker sokmak için fırsat kolladığıydı. Bu değerlendirmeler ABD'nin 1956 yılı sonundan itibaren Orta Doğu bölgesi için yeni bir politika oluşturmasına neden oldu.[317] Eisenhower Doktrini işte bu sürecin ürünü olarak tarihteki yerini aldı.

B. Eisenhower Doktrini

Başkan'ın adıyla anılan bu doktrin:

"Uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir devletten gelecek açık bir saldırıya karşı yardım talep eden devletin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığını korumak için Amerikan askerî kuvvetlerinin de kullanılması dahil olmak üzere gerekli yardım ve işbirliğinin sağlanması için Kongre'nin Başkan'a yetki vermesi. "[318] olarak özetlenebilecek bir muhtevaya sahipti. Eisenhower, bölge ülkelerinin ekonomik sıkıntılarını gidermelerine yardımcı olmak ve komünizme karşı koyabilmeleri için yardım etmek niyetinden yola çıkarak, talep ettiği yetkiyi, 9 Mart 1957'de Kongreden aldı.[319] Doktrininin iki anlamı vardı. İlk olarak, ABD Orta Doğu'da ilgilendiği sahanın sınırlarını genişletmiş oldu. İkinci olarak ise, bu belge Orta Doğu'da artık Fransa ve İngiltere'nin yerini ABD'nin

alacağının ilanıydı. Yani, ABD, kendi adına “boşluk” dolduracaktı ve Arap devletlerini çok kızdıran bu boşluk saptaması, iki blokun liderlerini belirgin olarak Orta Doğu’da karşı karşıya getirecekti.

Eisenhower Doktrini Bağdat Paktının kaderini paylaşmadı. Bu, Arap devletleri Doktrini hemen kabul ettiler anlamına değil, Bağdat Paktına üye olmaktan imtina eden Lübnan ve Libya’nın Doktrini resmen kabul etmiş olmaları anlamına gelir. Türkiye, İran ve Irak’ın desteği dışında SSCB, Suriye ve Mısır’ın ve hatta saldırgan milliyetçilere güç katacağı gerekçesiyle İsrail’in tepkisine yol açan Doktrin bu yönüyle Eisenhower’ın arzuladığı kadar başarı sağlamadı. Zaten tek uygulaması da, ABD’nin Lübnan’a asker çıkarması oldu.[320]

C. Suriye Krizi; Türkiye-ABD ve Suriye-SSCB Dayanışması

1. Sola Kayan Suriye “Hür Dünya”yı Telaşlandırıyor: Ufukta Bir Kriz Var

Henüz Süveyş krizinin devam ettiği sırada, Suriye’de SSCB’nin subaylarının bulunduğu yolunda söylentilerin yayılması ve Londra resmi çevrelerinin 11 Kasım 1956’da yaptığı açıklamayla Suriye’nin son bir yılda Sovyet Bloku’ndan çok fazla askerî malzeme satın aldığının iddia edilmesi, Batı Bloku’nun Sovyet menşeili endişelelerini arttırdı.[321] Suriye’nin SSCB’ye yönelimi komşu olmanın verdiği duyarlılığın ilave katkısıyla Türkiye’yi de kaygılandırmaktaydı. 21 Ocak 1957’de Amerikan Büyükelçisi F. Warren’i kabul eden Cumhurbaşkanı Bayar, Sovyetlerin Suriye’ye gönderdiği silâhların, az veya çok olmasının önemli olmadığını, asıl önem taşıyan meselenin, Suriye ve Rusya’nın anlaşmış bulunmaları olduğunu, çünkü, Sovyetler Birliği bir kere Suriye’ye adım atarsa, gerektiğinde oraya yerleşmesinin “bir gün ve saat” meselesi olduğunu, bu sebeple, “Suriye’deki “foyer”yi bertaraf etmek” gerektiğini söyleyerek[322] Türkiye’nin endişelerini dile getirdi. Bayar aynı görüşmede:

“ 1957 senesine, memleketimizin mukadderatını ve ana politikasını Amerika’nın yüksek politikasına bağlamak suretiyle girdik. Bizim için siyasetimizde şaşmaz kaide halindeki prensibimiz budur ve beraber yürüyeceğiz.”[323]

demek suretiyle olası sorunlar için önceden üstü kapalı bir destek talebinde bulundu.

Zaman, Bayar'ın endişelerinde haklı olduğunu gösterdi. Suriye, içerisindeki Sovyet varlığıyla ya da giriştiği komünist temasıyla, adıyla anılacak bir krize neden oldu.

Ürdün Kralı ile Başbakanı arasındaki anlaşmazlıkların zincirleme olarak doğurduğu sorunlar, Suriye krizinin habercisi oldu. Ürdün Kralının Başbakanıyla sorunu, Başbakanın komünist sızması tehlikesine karşı etkili önlemler almamasıydı. İçteki sıkıntı, Ordu'nun sol eğilimli olan ve Kralı devirmek isteyen Genelkurmay Başkanının 1957 Nisan ayında Suriye'ye sığınmasıyla harici bir soruna dönüştü. Kral'ın atadığı yeni Genelkurmay Başkanının resmi görevle gittiği Suriye'de istifa etmesi ve iki Ürdün eski Genelkurmay Başkanının burada kral karşıtı propagandaya devam etmeleri, komünizme destek çıkar görünen Suriye'nin ikinci sabıkasını oluşturdu.[324]

Bu gelişmeler yaşanırken 6 Ağustos 1957'de SSCB ile Suriye'nin ekonomik ve teknik yardımı öngören bir antlaşma imzaladıkları açıklandı. Antlaşmaya göre SSCB Suriye'de liman, karayolları, demiryolları, 6 havaalanı yapacak ve sulama ile enerji projelerini finanse edecekti.[325]

Aynı ay içinde, Suriye'nin mevcut rejimini yıkmaya çalıştıkları gerekçesiyle, ABD'li üç diplomatı sınırdışı etmesi, Genelkurmay Başkanlığına da komünist eğilimli bir albayı getirmesi[326] Batılı varsayımları doğruladı: SSCB Suriye'nin içindeydi.

a. ABD'yi Arkasına Alan Türkiye Sınıra Asker Kaydırıyor

ABD bu olanlara daha fazla seyirci kalamadı. Önce Başkan Eisenhower, Suriye'nin bir saldırısı karşısında, Türkiye, Ürdün ve Irak bu ülkeye bir karşılık vermek zorunda kalırlarsa, Amerika'nın silâh yardımında bulunacağını söyledi. Peşinden Başkan kararlılığını göstermek için Amerikan VI. Filosunu Doğu Akdeniz'e gelmek üzere harekete geçirdi. Türkiye de Suriye sınırlarına kuvvet kaydırmaya başladı.[327] İşte Türkiye'nin Suriye sınırlarına askerî yığınak yapması, meselenin Türkiye ile Suriye arasında bir soruna dönüşmesine neden oldu. Mısır yanlısı Arap devletleri, Türkiye'yi, Suriye'ye karşı mütecaviz niyetler beslemekle itham ettiler. Durum Türkiye'nin dış delegasyonlarını telaşlandıracak kadar karışıyordu. "Hariciye genel sekreteri olarak, mevkiim icabı kuvvet kaydırıldığından haberdar idim. Harekete geçmeyeceğini, onu da, biliyordum." diyen Melih Esenbel, Türkiye'nin bu kuvvetleri kullanmak

istemediğini, bu sebeple dış delegasyonların aksine Ankara'da bir soğukkanlılığın olduğunu söylüyor.[328] Çünkü, Türkiye kuvvet kaydırmış olmakla, kaydırılan kuvveti kullanmış olmanın ayırdını yapmış ve dış politika uygulayıcılarının zaman zaman başvurdukları bir yöntem olarak askerî yığınak yapmakla yetinmek istemişti. Kuşkusuz aynı işlemi mesela Türkiye'ye yönelik olarak Suriye yapmış olsa, bunun Türkiye tarafından yorumu çok daha farklı olacak, belki, o ülke saldırganlıkta suçlanacaktı. Bu sofist yorum biçimini meşrulaştırmak adına değil ama, Türkiye'nin içinde bulunduğu özel durumun yoruma etkisini belirtmek bakımından bir açıklama yapmak gerekmektedir. Bilindiği gibi, Türkiye, 27 Ekim 1957 tarihinde bir genel seçim yapmak üzeredir. Seçim dönemlerinin karmaşası dikkate alındığında, iç siyaset uğruna dış siyasetin gözden kaçırıldığı ya da iç siyaset hesaplarına kurban verildiği oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bu iki aşırı durumun ortasını bulmak yani rasyonel ve sağlıklı değerlendirmeler yapmak, istenen şey olsa da, Türkiye dahil bütün ülkelerde bu anlamda zaaflar yaşanabilmektedir. Buna ek olarak, iki komşusu komünist rejimle yönetilmekte olan Türkiye, bir üçüncü komünist komşuyu oldukça tehlikeli bulmuştur. Davranış, esasında, bu korkunun fiiliyata yansımasından ibarettir ve komşuluğun kaçınılmaz görünümü coğrafi yakınlık, Atlantik ötesindeki devletin en garantili yardım taahhütleriyle bile giderilemeyecek kadar tehlikeli sonuçlar doğurma ihtimalini her zaman barındırmaktadır.

b. Durumdan Vazife Çıkaran SSCB'nin Türkiye'ye Tepkisi

Türkiye'nin Suriye sınırına asker kaydırması konusunda beklenen tepki, Başbakan Menderes'e yazılmış bir mektup şeklinde SSCB Başbakanı Bulganin'den gelmiştir.[329]

Bulganin, 10 Ekim 1957 tarihli mektubunun başlangıcında, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi için SSCB'nin son yıllarda pek çok girişimde bulunduğunu, ancak bu girişimlerin hedefine ulaşmasının karşılıklı gayretlerle mümkün olabileceğini söyleyerek, mektubun içeriğini hangi zemin üzerine oturtmak istediğini anlatmaya çalışmıştır.

Orta ve Yakın Doğu'da son zamanlarda meydana gelen olayları değerlendirmek istediğini söyleyerek devam eden Bulganin, bölge ülkelerinin II. Dünya Savaşından sonra kazandıkları bağımsızlıklarını

kuvvetlendirmek için yaptıklarına SSCB'nin verdiği desteğin, Atatürk zamanında Türkiye'ye verilen destekle aynı olduğunu, SSCB'nin sadece bölgede barışın korunmasını ve oradaki ülkelerin milli menfaatleri doğrultusunda gelişmesini istediğini, diğer bazı büyük devletlerin yaptığı gibi bölge için ekonomik veya kişisel çıkar gütmediğini, Orta Doğu'daki gerginliğin bu tür çıkarlar güden devletlerin bölge ülkelerinin içişlerine karışmalarından ötürü olduğunu belirtmiştir.

Mektup buradan sonra Suriye konusunda özel değerlendirmelere geçmiştir. Üzerinde durulan ilk mesele, Henderson'un Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan'a yaptığı ziyaretlerdir.[330] SSCB'nin, bu ziyaretleri, tıpkı Nasır yanlısı Arap devletleri gibi,[331] Suriye'ye dış destekli bir silâhlı mücadele fikrinin girişimi olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Mektubun 9. paragrafında, "ABD'de bazı çevreler Suriye'ye karşı bir askerî müdahelede Ürdün, Irak gibi Yakın ve Orta Doğu ülkelerini ve belki de başkalarını kullanmak istiyorlar." denilmektedir. Buradaki "başkaları" ifadesinin, Eisenhower'in "Suriye'nin bir saldırısı karşısında, Türkiye, Ürdün ve Irak bu ülkeye bir karşılık vermek zorunda kalırlarsa Amerika silâh yardımında bulunacaktır." şeklindeki sözleri hatırlanırsa, Türkiye anlamında kullanıldığı açıktır. Paragrafın devamında, yine benzer metod kullanılarak, muğlak ifadelerle, Türkiye'nin sömürgecilere iyi görünmek istediği söylenmiştir.

10. paragrafta artık Türkiye adı açıkça zikredilmektedir. ABD'nin kötü planlarında Türkiye'ye rol vereceği, Türkiye'nin de bunu onaylar tarzda davrandığının göstergeleri olduğu ifade edilmektedir. SSCB'nin göstergeden kastının Türkiye'nin Suriye sınırına kuvvet kaydırması olduğu sonraki paragrafta ortaya çıkmaktadır. Peşinden, SSCB'nin sınırları yakınındaki bu duruma, güvenliği sebebiyle kayıtsız kalamayacağı ve zaten bu bölgedeki bir çatışmanın bölge içinde kalmasının mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Mektubun sonu, Türkiye'nin dünya barışını tehlikeye sokacak bir müdaheleye katılmaması için bir çağrıdır. Zira SSCB'ye göre, Türkiye dış mihraklarını çıkarlarına alet olursa, en fazla yarayı alacak ülke olacaktır.

Başbakan Menderes bu mektuba 30 Ekim 1957'de cevap vermiştir.[332] Cevapta önce Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkilerin geçmişte kalmış olmasından Türkiye'nin acı duyduğu ve o zamanlarda Türkiye'ye fayda

sağlamış olan bu dostluğun Sovyetler Birliğine de fayda sağladığı söylenmiştir. Daha sonra, SSCB'nin 1945 talepleri hatırlatılarak, iyi komşuluk ilişkilerine ilk darbeyi Sovyetler Birliğinin vurduğu, şimdi ise, Türkiye'nin dostluk ve iyi komşuluğu ikili ilişkilerle değil, dünya ilişkileri içinde algıladığı ve Orta Doğu Bölgesi ile ilgili Türk davranışının da, genel ilişkiler çerçevesinde ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Bundan sonra Suriye meselesinin yer aldığı mektupta, bu konudaki Sovyetler Birliği tavrının, 1945 güvensizlik atmosferini yeniden yarattığı, Suriye'nin bir silâh deposu haline geldiği ve esas ilginç noktanın, Suriye'den konu ile ilgili benzer bir mektup alınmamışken, Sovyetler Birliğinden alınması olduğu ifade edilmiştir. Devamla, Türkiye'nin asla saldırı niyeti taşımadığı, aldığı önlemlerin savunmaya yönelik olduğu, ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Loy Henderson ile durum değerlendirmesi yapıldığı bildirilmiştir. Mektubun sonunda, ne Bağdat Paktının, ne de Batı'nın, saldırgan olduğunu söylemek ihtiyacı hisseden Menderes, SSCB'yi kastederek, Türkiye'nin barışı korumu konusunda başkalarından öğreneceği bir şey olmadığını ve SSCB ile dostluğun ancak Türkiye'nin kaygıları bertaraf edilirse, mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

c. Krizin SSCB-ABD Restleşmesine Dönüşmesi

Krizin şiddeti Ekim ayında daha da artmıştır. Kruşçev 9 Ekim'de bir Amerikan gazetesine verdiği demeçte, Dulles'ın Türkiye'yi Suriye'ye saldırmaya özendirdiğini, olası bir savaşta Türkiye'nin bir gün bile dayanamayacağını söylemiştir.[333] Kruşçev'in aynı demecinde, SSCB'nin Türkiye'ye daha yakın olduğunu, bu yüzden füze kullanılacak bir savaşta ABD'nin Türkiye'ye yardımda geç kalacağını söylemesi, o zamana kadar Arapları da gözeten dış politikasının frenlemesiyle Türkiye'yi teskin etmeye çalışan ABD'yi kızdırdı. ABD Dışişleri Bakanlığının 10 Ekim'de yayınladığı bildiri[334] Kruşçev'in tehditkar konuşmasına bir cevaptı. Bildiride özetle;

"Her memleketin mes'ul şahısları, harbin bir bölgeye inhisar etmeyeceği hakikatini iyice anlamalıdırlar. Türkiye, bir tecavüze uğradığı takdirde, aradaki mesafe ne olursa olsun, Birleşik Amerika bu memleketi yalnız bırakmayacaktır.

Birleşmiş Milletler'in saygı gören bir üyesi olan Türkiye, siyasetini bizzat tayin etmeye milli güvenliğini müdafaa için gereken tedbirleri kararlaştırmaya tam manasıyla muktedir müstakil bir memlekettir. Sovyet Rusya'nın son tehdidiamiz notasına Türk hükûmetinin verdiği cevabın metin ifadesi bunu açıkça göstermiştir.

Aradaki mesafe ne kadar uzun olursa olsun, Türkiye'nin dostu ve müttefiki olan Birleşik Amerika'nın, Kuzey Atlantik Paktından doğan taahhüt ve vecibelerini yerine getireceğinden şüphe edilemez.

Sovyet Komünist Partisi lideri bilmelidir ki, Birleşik Amerika, Orta Doğu ile ilgili olarak Kongre'nin kabul ettiği karara uygun olan[335] milli siyasetini devam ettirmeye azimlidir. Birleşik Amerika'nın, Türkiye veya herhangi bir memleketi, Suriye'ye karşı harbe teşvik ettiği iddiası gülünç ve manasızdır. Bilhassa, Birleşik Amerika'nın geçen kış Süveyş Buhranı sırasında takınmış olduğu tavır hatırlanırsa, Sovyet iddialarının yersizliği daha iyi anlaşılır."[336]

Böylece Bayar'ın isteği yerine gelmiştir; ABD ile Türkiye dış politikalarında beraber yürümektedirler. Hatta ABD, NATO'nun yüklediği sorumluluğun yanısıra, bölgesel Eisenhower doktriniyle üslendiği taahhütleri de yerine getireceğini bildirerek konuya verdiği önemi göstermiştir.

2. Krizin Yumuşama Sürecine Girmesi

Tarafları gün geçtikçe artan kriz, Ekim'in ortasında SSCB ve Suriye'nin isteği üzerine BM'nin önüne gelerek uluslararası nitelik kazanmıştır. BM'de yapılan görüşmeler sonunda, Endenozya temsilcisinin teklifi hem Suriye hem Türkiye tarafından kabul görünce, sorunun BM aşaması sona ermiştir. Kabul gören teklife göre, Türkiye ile Suriye, "dostluk içinde birarada yaşayarak uzlaşma yolu" arayacaklardı.[337]

BM'de ulaşılan sonucun yanında, Türkiye'nin 27 Ekim genel seçimlerini atlatmış olması, 29 Ekim'de Moskova'daki Türk Büyükelçiliğinde verilen resepsiyona katılan Kruşçev'in asla savaş olmayacağı şeklindeki sözleri krizin yumuşama sürecine girdiğinin habericisi olmuştur.[338] Yine 22 Kasım 1957'de Bulganin'in Menderes'e gönderdiği ikinci mektubun[339] bu sürecin bir parçası olduğunu düşünenler bulunmaktadır.[340] Çünkü, bu yazarlara göre, Bulganin 'nin ikinci mektubu, birincisine nisbeten yumuşak ifadelerle

kaleme alınmıştır. Oysa aşağıda belirtileceği gibi bu mektup “yumuşaklık” niteliğinden uzaktır.

a. Bulganin mi Yumuşadı Menderes mi?

Mektubun henüz başında Türkiye-SSCB ilişkilerinin Suriye olayları yüzünden “karardığı” söylenildikten sonra, Türkiye’nin Suriye’ye silâhlı bir müdahelede bulunması halinde neticenin çok ağır olacağı, hatta bu durumun bir genel savaşa sebep olacağı belirtilmektedir.

Geçen zaman zarfında ABD’nin Suriye’yi tamamen işgal etmeyi öngören gizli bir planının ortaya çıkarıldığının kaydedildiği mektupta, Türkiye’nin Sovyetler Birliği için “emniyet garantisi” olduğu, belirtilmekte Türk temsilcisinin BM’de yaptığı konuşmanın ve Menderes’in mektubunun Suriye konusunda verilen teminatlar olarak kabul edilmesine rağmen, “durumun takdiri meselesinde başlıca rolü oynayan vakalardır” denilerek bazı konulara dikkat çekilmektedir.

Suriye-Türkiye sınırındaki mevcut durumun verilen teminatlarla çeliştiğine kanıt gösterilen bu konular; Türk askerlerinin sınırdan çekilmediği gibi, Türk uçaklarının sistematik olarak Suriye hava sahasına girdikleri, Türk askerî birliklerinin Suriye sınır karakollarına ve köylerine hücum ettikleri, Türk resmi makamları ve medyasının Suriye’ye karşı düşmanca ve tahrik edici kampanyaya devam ettikleri iddialarıdır.

Eğer Türkiye SSCB’nin Orta Doğu politikasından şüphe duyuyorsa, bunun iki ülke arasında görüşülebileceği, SSCB’nin Suriye dahil hiçbir Arap ülkesi ile gizil antlaşmasının olmadığı, SSCB’nin geçmişte olduğu gibi, sömürge olmaktan kurtulmak isteyen ülkelere her türlü yardımı yapmaya devam edeceği belirtilmektedir. SSCB, buradan hareketle, Türkiye’nin eskiden bu ülkelere (Arap) karşı dostane politika takip ettiğini, ancak, NATO ve Bağdat Paktına dahil olduktan sonra Batı sömürgeci politikalarının temsilcisi gibi davrandığını, eğer Türkiye Suriye’nin silâh deposu olduğunu söylüyorsa (dönüp önce) kendisine bakması lazım geldiğini, zira blok politikaları sonucu esas silâh deposunun Türkiye olduğu gerçeğinin inkar edilemeyceğini söylemektedir.

Mektubun sonunda, Sovyet hükûmetinin Temmuz ayında, ekonomik işbirliği imkanlarının da dahil olduğu konuların görüşüleceği, yüksek seviyedeki Türk-Sovyet yetkilerinin bir toplantı yapması teklifinin Türkiye

tarafından dikkate alınmadığı[341] özellikle hatırlatılmakta ve Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi için hazır olunduğu belirtilmektedir.

Bulganin'in 23 Kasım 1957 tarihli mektubu görüldüğü üzere yumuşak ifadeli olmak bir yana, Türkiye'nin muhatap olduğu en sert diplomatik metin niteliğindedir. En azından 1950-1960 dönemi içinde Türkiye bu kadar sert ve ağır suçlamaları içeren bir Sovyet mesajı almamıştır. 1964 Kıbrıs buhranı sırasında ABD başkanı L. Johnson'un İsmet İnönü'ye yazdığı ve tarihe Johnson mektubu olarak geçen mektup dahi, Bulganin'in ikinci mektubu ile kıyaslanmayacak ölçüde hafif, oldukça kibardır. Johnson mektubunun o haliyle bile Türk kamuoyunda nasıl infial uyandırdığı bilinmektedir.

1957 senesinde Türkiye'deki ekonomik durumun kötüye gidiyor olması sebebiyle DP iktidarının sıkıntısı, SSCB tarafından tesbit edilmiş olmalı ki, mektupta ekonomik işbirliği imkanları için bir kapı aralanmaktadır. Fakat Türk hükûmeti bu kapıyı bir müddet daha görmezden gelecektir. Batılıların Adnan Menderes'in her defasında reddederek yapmaktan kaçındıkları ağır sanayi yatırımlarının, DP'nin devamı olduğu iddiasıyla ortaya çıkan bir başka parti zamanında Sovyetler tarafından yapılacak olması (demirçelik, alüminyum, rafineri gibi), burada not edilmesi gereken düşündürücü bir hadisedir. DP iktidarında sonun başlangıcı olan 1957 seçimleri sonrası dönemde iç ve dış Türk politikasında dikkat çeken bir husus, ABD'nin uluslararası hareketliliğine ve sürekli olarak ittifaklarda kendi çözümünü "impose" etmesine DP'nin adeta katlandığıdır. Bu durum ilk bakışta zannedildiği gibi ABD'nin istediği kadar ileri gitmeye katlanma değildir. Asıl hadise, ABD'nin istemediği kadar ileri gidilmesi noktasındadır. Çünkü, Türkiye'nin bir bakıma kraldan çok kralcı davranarak ABD'nin ekonomik şevkatini arttıracağı düşüncesiyle yaptığı hesaplar, yine ABD'nin menfaatleri doğrultusunda bozulmak zorunda kalmıştır. Suriye krizinde başlangıçta Arapları küstürmemek için Türkiye'yi dizginlemeye çalışan ABD'nin sonradan Türkiye lehine SSCB'ye celallenmesinin izahı budur.

Bulganin'in ikinci mektubuna bazı yazarlar -metne ulaşamadıklarından olsa gerek- Menderes'in cevap vermedi-ğini söylemektedirler.[342] Oysa Menderes bu mektuba 17 Ocak 1958'de cevap vermiştir.[343] Asıl yumuşak ifadeler bu mektupta yer almaktadır. Mektupta Türkiye'nin Suriye ile hiçbir

ihtilafının olmadığı, olan şeyin Suriye halkının da yabancı olduğu dış mihraklardan kaynaklanan endişe olduğu, Türkiye'nin barış ve güvenlik ortamını herkesten fazla arzu ettiği ve Bulganin'in mektubu yazdığı sıralarda Türk askerlerinin Suriye sınırından çekilmiş olduğu ifade edilmektedir.

b. Kısa Krizin Kârı: Türkiye'ye İlk Amerikan Füzeleri Geliyor

Görüldüğü gibi Türkiye krizdeki tavrını yumuşatmıştır. Yukarıda zikredilen yumuşama sürecinin yanında ABD'nin Türkiye'ye verdiği desteğin hangi şartlarda ne ölçüde olacağının tartılması bunda etkili olmuştur. Suriye krizinde ABD Türkiye'ye hem destek hem de füze vermiştir. 9 Aralık 1957 tarihinde Anadolu Ajansına bir demeç veren Menderes Türkiye'ye ilk füzelerin gireceğini açıklamıştır.[344] Türkiye'nin isteği üzerine ABD Türkiye'ye Honest John ile Nike füzelerini ve bunların kullanımı konusunda Türk Subay ve astsubaylarına okullarında eğitim verecektir. Türkiye partnerinden memnundur, partneri de, Türkiye'den. 1958 yılı başlarında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri ile görüşen ABD Büyükelçisi Fletcher Warren'in, Türkiye'nin son zamanlarda Amerika tarafından daha iyi tanınmasına sebep olarak gördüğü hadiselerden biri de, "..... Suriye Buhranı neticesinde Türkiye'nin Sovyet Rusya tarafından maruz kaldığı şiddetli tazyik karşısında gösterdiği tepkidir."

Büyükelçi devamla, "Özellikle son aylarda Ruslar Türkiye'ye tehditler savurmaktan, ve hatta bu tehditlerine Başvekil Adnan Menderes'e gönderdikleri muhtelif mesajlarda dahi yer ayırmaktan çekinmediler. Öyle ki bu Türkiye hariç bütün yabancı memleketlerde oldukça şümullü telaş ve endişelere sebep oldu. Buna mukabil, Türkiye'nin mutlak sükûnetini muhafaza etmesi ve takip ettiği politikadan bir parmak dahi dönmemesi, dünya ve bilhassa Amerikan kamuoyunda takdir ve hayranlıkla dolu akisler yaratmış ve Türkiye'nin daha iyi tanınmasına ve bu memlekete karşı sempati beslenmesine sebep olmuştur."[345] diyerek ABD'nin memnuniyetini ifade etmiştir.

Sonuç itibariyle Suriye krizi, Süveyş krizinde kendisini sezdiren Orta Doğu üzerindeki SSCB-ABD çatışmasının su yüzüne çıktığı bir kriz olmuştur. Bu iki büyük güç Suriye ile Türkiye aracılığıyla karşı karşıya gelmişler ve krizi nasıl bir süreçle başlatmışlarsa öyle de bitirmişlerdir.

Türkiye ile Suriye’nin yumuşamasıyla, krizin sona ermesinde etkili olduğu söylenen Suriye-Mısır birleşmesi[346] sadece görüntüden ibarettir. Aslolan ABD ile SSCB’nin kriz var derlerse var olduğu, yok derlerse yok olduğudur.

D. ABD’nin Lübnan’a Asker Çıkarması, Türkiye’nin Tutumu ve Sovyet Yaklaşımı

1. Milliyetçilik Ateşi Orta Doğu’yu Isıtıyor

Irak ihtilali ve Lübnan meselesi, Nasır’ın isminde sembolleşen Arap milliyetçiliğinin sebep olduğu olaylardır. Orta Doğu’da milliyetçilikle beraber Batı aleyhtarlığının 1955’ten sonra giderek güçlenmesinin ilk etkisini Irak üzerinde göstermesi çok doğaldı. Bilindiği gibi Irak Bağdat Paktının tek Arap ülkesiydi. Arap bir devletin Batı yanlısı bir oluşumda yer alması ya da daha genel olarak, Arap Irak’ın Batı yanlısı olması, yukarda güçlendiği söylenen akımların haz etmediği bir durumdu. Sonuçta ipler 14 Temmuz 1958’de koptu ve milliyetçilik ve Batı aleyhtarı güçlerin gerçekleştirdiği darbe ile Irak’taki monarşi rejimi yıkılarak yerine bir askerî rejim kuruldu. [347]

Lübnan yönetimi de, Irak yönetimi gibi bir süredir içte bu güçlerle sıkıntıdaydı. Irak’ta ihtilal olunca benzer bir durumla karşı karşıya gelmekten endişelenen Lübnan hükûmeti ABD’ye yardım çağrısında bulundu. 15 Temmuz 1958’de Eisenhower, yaptığı bir açıklama ve kongreye gönderdiği mesaj ile, Amerikan deniz piyadelerinin Beyrut sahillerine çıkarma yaptığını bildirdi.[348]

2. Orta Doğu Sıcağından Eli Yanan Türkiye

Yukarıda anlatılan her iki olay da farklı yönleriyle Türkiye’yi ilgilendiriyordu.

Irak darbesi Türkiye’nin gözbebeği Bağdat Paktının üyesi bir hükûmete yapılmıştı. Bağdat Paktının üç üyesi Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları, İstanbul’da yapılacak toplantı için Irak Kralı Faysal ve Başbakanı Nuri Sait Paşa’yı beklerken darbe haberini aldılar. Tepkilerini bir bildiri ile ortaya koydular: Üç devlet başkanı dış destekli bu darbenin büyük bir endişeyle karşılandığını söylüyorlardı.[349]

Irak ihtilali, “endişelenme”nin ötesinde bir müdaheleye girişeceği yolundaki söylentilerle Türkiye’nin başını ağrıtmıştır. 2 Ağustos 1958’de

basın mensuplarına bir açıklama yapan İsmet İnönü:

“Irak ihtilali ve Nuri Sait idaresine başbakan başından beri yakın ilgi göstermiştir. Bizim bu meselede alakamız,..... Irak ihtilaline silâhlı müdahalede bulunmak arzusunun önüne geçmek olmuştur...... Meselenin en ehemmiyetlisi, Türkiye’nin hudut dışı bir askerî sefer macerasından alıkonulmasıdır. Hükûmetin böyle bir istikameti takip ettiği, Amerikan ve İngiliz Bakanlarına atfolunan ihtar mahiyetindeki tavsiyelerle dost ve müttefik memleketler neşriyatında bunu teyid eden haberler ve nihayet Mr. Dulles’ın Ürdün ve Türkiye’nin Irak’a karşı sefer yapmasına niçin mani olunduğunu Londra Konferansında izah edeceğinin ilan olunmasıyla sabit bir hakikattir.”[350] demektedir.

1960 darbesinin sonrasında yapılan Yassıada sorgulamalarında Menderes meselenin yanlış bilindiğini ve “Irak üzerine bir hareketin bir an bile bahis mevzuu olmadığını” söyleyedursun[351] oluşmuş genel kanaat Türkiye’nin Irak’a bir müdahele yapmak istediği ancak Amerikalılar tarafından engellendiğidir.[352]

Irak ihtilalinden bir gün sonra yaptığı Lübnan çıkarmasında ABD’nin Türkiye’deki üsleri kullanması da, Türk hükûmetini sıkıntıya sokmuştur.

“Yani, Türkiye gayet vahim sonuçlar doğurabilecek bir askerî müdaheleye ilk anda rampalık etmek suretiyle doğacak bir tepkinin ilk hedefi olmak tehlikesine itilmiştir.”[353]

Bunun yanısıra, üsleri kullanmak için ABD’nin Türk Genelkurmayından izin almadığı ve hatta haber bile vermediği söylentileri ülke içinde iktidara karşı tepkilere yol açmaktadır.[354]

3. Süveyş Kriziyle Orta Doğu’da Etkin Hale Gelen SSCB Lübnan Krizinde Nasıl Tavır Alacak?

Her iki duruma SSCB’nin gösterdiği tepkiye geçmeden önce, 1958 yılı Temmuz’unda SSCB’nin Orta Doğu politikasına değinmek yerinde olacaktır. Türkiye Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, 25.11.1958 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada dünya meselelerine değinirken, Süveyş krizi esnasında Batı cephesinde gözlenen dayanışma eksikliğinin bu tarihten sonra Orta Doğu’daki komünist faaliyetlerine hız kazandırdığını söylemişti.[355]

SSCB Lideri Kruşçev de, İngiltere, Fransa ve İsrail'i Süveyş krizinde durdurmalarını SSCB'nin uluslararası etkinliği açısından tarihi bir dönüm noktası olarak kabul etmektedir. Kruşçev'e göre, o ana kadar (1956) SSCB ve ondan önce de Rus İmparatorluğu sanki Orta Doğu Bölgesi hukuken İngiltere ve Fransa'ya aitmiş gibi davranmıştı.[356] [357]

Yine Kruşçev'in söylediğine göre, Stalin Orta Doğu'nun İngiliz etki alanı olduğunu ve Orta Doğu işlerine karışmayacağını belirtmişti. Böyle bir bilgi, Küçük'ün, Stalin'in Batı'yı küstürmeme politikası takip ettiği şeklindeki tezini doğrulamaktadır. Ancak, Kruşçev'e göre, bu pasif tavır Stalin'in Orta Doğu'ya ayak basmayı istemediğinden kaynaklanmıyordu. Bu davranışın nedeni, gerçekçi bir değerlendirmeydi: Stalin kuvvetler dengesinin bu bölgede SSCB lehine olmadığını ve İngiltere'nin bir SSCB müdahelesine müsamaha göstermeyeceğini biliyordu. Tabiatıyla, Süveyş krizinden sonra İngiltere ve Fransa'nın bölgeden tasfiye edilmesi, SSCB'nin önündeki engeli kaldırmaktadır. Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, bahsi geçen konuşmasında, SSCB'nin Süveyş krizini istismar ederek bölgedeki bazı ülkeleri silâhlandırdığını, bunun üzerine ABD'nin Bağdat Paktı devletlerine 26 Kasım 1956'da verdiği garantiyi[358] Eisenhower Doktrini ile daha geniş bir sahaya yaydığını ama bütün bunlara rağmen SSCB'nin Orta Doğu'ya yerleşme politikasından vazgeçmediğini söylerken aynı zamanda Kruşçev'in de onayladığı SSCB Orta Doğu Politikasına dikkat çekmiştir. Hatta Zorlu'ya göre, Süveyş krizi sırasında Batı cephesinde görülen koordinasyon azlığının devam ettiğini zanneden SSCB, 1957 yazında bazı bölge ülkelerinde üsler edinmeye çalışmış ve

"... yapmakta olduğu bu faaliyeti masumane imiş gibi göstermek ve bu faaliyeti kamufle etmek için Türkiye'yi Suriye'ye tecavüz niyetinde bir devlet gibi göstermek istemiştir."[359]

SSCB'nin 1956 yılından sonra Orta Doğu'da etkin hale gelmesi, ve 1957 Suriye krizinde bölgede ABD ile bir sürtüşme yaşaması, 1958 Orta Doğu olaylarında çok sert tavır koyması gerektiğini düşündürmektedir. Ancak yaşananlar bunun böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Bu krizde (Irak-Lübnan) Eisenhower ile Kruşçev'in tavırlarında bir benzeşme gözlenmektedir.

“Genelkurmay, Amerikan birliklerinin tüm Lübnan’ı işgalini istiyor, ancak lke[360] askerlere yalnızca başkenti ve havaalanını ele geçirmelerini söylüyordu.”[361] diyen Ambrose, fırsattan yararlanıp Ürdün’e asker gönderen İngilizlerin, bu işgale iştirak etmeleri yolundaki önerisini Eisenhower’in reddetmesini de, ABD’nin gerilimi arttırmama isteğine bağlıyor. Benzer tavır, yardım bulmak için Moskova’ya giden Nasır’ı reddeden Kruşçev’de de, görülmektedir. Sovyet lideri, ABD “... müdahelenin sınırını genişletmeme taraftarı olduğu sürece...” işe karışmayacaktır.[362] Ama doğal olarak mutlak bir suskunluk SSCB gibi büyük bir devletin politikası olamazdı. 16.7.1958 tarihinde TASS’da yayınlanan açıklama[363] SSCB’nin konu ile ilgili düşüncelerini içermektedir. Bu açıklamada, ABD’nin Lübnana müdahelesi tenkit edilmekte, bu müdahelenin BM şartına aykırı ve ABD’nin asıl amacının bölgedeki petrol tekelini kaybetmemek olduğu söylenmektedir. Takibeden satırlarda, Irak ihtilalini desteklediğini söyleyen SSCB, ABD’nin müdahelesinin sadece Lübnan’a karşı değil bütün Arap halklarına karşı yapılmış bir müdahele olduğunu iddia etmektedir.

Görüldüğü gibi Sovyet Rusya Araplara göz kırpmaktan kendini alamamaktadır.

a. SSCB’nin Türkiye’ye “Durumu Germe” İkazı

Sovyetler Birliğinin tepkisinden, 26.7.1958 tarihli TASS yayınından anlaşıldığı üzere Türkiye de, nasibini almıştır.[364] Bu belgeye geçmeden önce Kuneralp’in hatıratında yer alan bir bölüme değinmek gerekecektir. Kuneralp kesin bir tarih vermeyip sadece Temmuz’un ikinci yarısı dediği bir zamanda Sovyet Elçilik müsteşarının kendisine gelerek hükûmeti adına bir beyanatta bulunduğunu söylemektedir.[365] Kuneralp Elçinin:

“Türkiye Başvekilinin sulh sever beyanat ve temayülleri Moskova’da iyice bilinmektedir. Şimdi gayet vahim bir vaziyet hasıl olmuştur. Yakın ve Orta Doğu mıntıkasında sulhun muhafazası mümkün olacak mıdır yoksa hadiseler harbe mi götürecektir? Sovyet hükûmeti bu mıntıkada sulhun akıbeti hakkında ciddi endişeler duymaktadır ve ümit eder ki, Türkiye durumu gerginleştirecek her türlü hareketten tevakki edecek. Tekrar rica ederim söylemiş olduklarımı Sayın Başvekilinize acilen iblağ edin.” şeklindeki beyanatına Menderes’ten bir cevap gidip gitmediğini

hatırlamamaktadır. SSCB’nin beyanatı kendisi düzeyinde yapmasını konuya fazla önem vermedikleri anlamına geldiğini düşünen Kuneralp, kesin bir tarih vermediği için aşağıda değinelecek beyanatla bu beyanatın aynı olup olmadığı bilinemememektedir.

26.7.1958 tarihinde TASS’da yayınlanan “muhtıra” da, Orta Doğu bölgesinde durumun tehlikeli olduğu, Irak’a karşı müdahele olasılığını devam ettiği, alınan son haberlere göre Türkiye’nin yedeklerini silâh altına aldığı ve Diyarbakırda yoğunlaşan birliklerin hiçbir tehdit teşkil etmeyen Suriye ve Irak sınırına gönderildiği ifade edilmektedir. SSCB, devamla Türkiye’nin saldırganların yanında yer almayacağını ümit ettiğini ve sözlerle değil hareketlerle gerginliğe yol açan davranışlardan kaçındığını göstermesini beklediğini söylemektedir.

Bu açıklamaya Türk hükûmeti 18 Temmuz 1958 tarihinde cevabî deklarasyon vermiştir.[366] Deklarasyonun ilk cümlesi, 18 Temmuz 1958 tarihli şifahi SSCB mesajının incelendiğini söylemektedir. SSCB mesajının şifahi olması, Kuneralp’e tevdi edilen beyanatla bunun aynı olduğu zannını hasıl etmektedir.

Ancak görüldüğü üzere içerik bakımından iki mesaj arasında fazla benzerlik bulunmamaktadır. Türk cevabî deklarasyonunda Türkiye’nin olayları hem kendisinin hem de müttefiklerinin güvenliği açısından incelediği, politika belirlerken dahil olduğu savunma paktlarını gözettiği ve Türkiye’nin gerginliği arttıracak hiçbir harekette bulunmayacağı belirtilmiştir.

Konu ile ilgili son belge SSCB’den Türkiye’ye verilen bir notadır.[367] Bu nota da SSCB’nin ABD’nin Lübnan çıkarmasında Adana üssünü kullanmasından ve Türkiye’nin Irak’a müdahele edeceği yönünde alınan duyumlardan rahatsızlık duyduğu gözlenmektedir. Nota Türkiye’nin “... bölgedeki durumun gerginleşmesine yol açan işlerden kaçınacağı...” temennisiyle bitirilmiştir.

b. ABD ve SSCB’nin “Durumu Gerginleştirmeme” Mutabakatı

Irak-Lübnan hadiseleri ile ilgili buraya kadar sıralanan belgelerde en çok kullanılmış olan ifadenin, “durumun gerginleşmesine yol açan işlerden kaçınmak” olması dikkat çekicidir.

SSCB gerçekten bölgede gerginliğin artmasını istememektedir. 1945-1959 yıllarında dünya petrol tüketiminin çok fazla artması ve bu artışta en büyük payın ABD ile Batı Avrupa ülkelerine ait olması, Orta Doğu petrollerinin önemini bu devletler için arttırmıştır.[368] Bu dönemde Sosyalist ülkeler ise, petrol ithal etmek zorunda kalmamıştır. Çünkü, onlar enerji ihtiyaçlarını petrol dışındaki kaynaklardan karşılamışlardır. Dolayısıyla, Orta Doğu petrolünün Batı için önemini bilen SSCB, eğer Batının bu hayati çıkarına dokunursa bir savaşın kaçınılmaz olduğunu anlamıştır.[369] 16.7.58 tarihli açıklamada ABD'nin Lübnan'a asker çıkarmasının esas amacının "... bu bölgedeki petrol tekeline başka batılı güçlerle..." sahip olmak olduğunu söyleyerek petrol meselesini bildiğini, ama sürekli gerginliğin artmasını istemediğini içeren mesajlarla olayları kısmen anlayışla karşıladığını ima etmiştir. Bu meyanda SSCB'nin Türkiye'ye yolladığı mesajlar da aynı anlayışın ürünüdür.

Türkiye Irak'a karşı bir müdaheleye girişirse ortamın daha da gerileceği muhakkaktır. SSCB bunu engellemek istemiştir. Şayet Türkiye'nin müdahele isteğini ABD'nin engellediği iddiası doğru ise,[370] Eisenhower de, Kruşçev'e paralel bir politika izlemiş demektir. Sonuçta 1958 Orta Doğu krizi de SSCB ile ABD'nin sessiz anlaşması ile genel bir savaşa dönüşmeden noktalanmıştır.

270 İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi, (1945-1975)*, İstanbul, 1997, s. 170.

271 Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, TBMM 1950-1960, Ankara, 1991), 198.

272 Fahir Armaoğlu, "Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Baktı'na", *Belleten*, LIX, 224, Nisan 1995, s. 222.

273 *Düstur*, Tertip III, C. 33, S. 1373.

274 Fahir Armaoğlu, "Orta Doğu…", agm., s. 223.

275 Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası, (1945-1970)*, Ankara, 1972, s. 54.

276 Pakistan daha sonra ABD ile 19 Mayıs 1954'te Karşılıklı Savunma İçin Yardım Antlaşması da imzaladı.

277 Notanın metni için bkz. Ek 13.

278 Bekir Tünay, *Menderes Devri Anıları, Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım*, İstanbul, s. 214.

279 Mahmut Dikerdem, *Orta Doğu'da Devrim Yılları, Bir Büyükelçinin Anıları,* İstanbul, 1977, s. 108.

280 Mahmut Dikerdem, age., s. 109.

281 Mahmut Dikerdem, age., s. 109.

282 *American Foreign Policy (1950-1955),* Vol. 1, Parts I-IX, Department of State, Washington, 1957, s. 1257.

283 Bekir Tünyay, age., s. 215.

284 İsmail Soysal, age., s. 164.

285 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat,* İstanbul, 1980, s. 126.

286 *American Foreign Policy (1950-1955).* age., s. 1258.

287 Fahir Armaoğlu, "Orta Doğu…", agm., s. 235.

288 Zeki Kuneralp, age., s. 129.

289 Zeki Kuneralp, age., s. 125.

290 Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi),* Ankara, 1970, s. 144.

291 Fahir Armaoğlu, "Orta Doğu…", agm., 234.

292 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 69.

293 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 70.

294 İsmail Soysal, age., s. 235.

295 Beyanatın metni için bkz. Ek 15.

296 BM'de 1952 yılından itibaren gündeme gelen silâhsızlanma konusunda SSCB ile Batı devletleri arasındaki ihtilaf, silâhsızlanmayı istememek noktasında değil, öncelik sıralamasından kaynaklanıyordu. Batı, önce uluslararası bir kontrol mekanizması kurulmasını, sonra, konvensiyonel ve bunları takiben nükleer silâhların sınırlandırılmasını ve yasaklanmasını isterken, SSCB önce silâhların "tahdit ve men'i"ni, sonra yabancı üslerin kaldırılmasını ve en sonra da kontrol mekanizması oluşturulmasını istemekteydi (İsmail Soysal, age., s. 202).

297 İsmail Soysal, age., s. 266.

298 Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları,* İstanbul, 1968, s. 189.

299 Stephen E. Ambrose, *Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası,* Çev. Ruhican Tul, Ankara, 1992, s. 117.

300 İsmail Soysal, age., s. 237.

301 Cem Eroğul, age., s. 150.

302 Stephen E. Ambrose, age., s. 117.

303 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 77.

304 Mahmut Dikerdem, age., s. 117.

305 Ercüment Yavuzalp, *Menderesle Anılar,* Ankara, 1991, s. 74.

306 Zeki Kuneralp, age., s. 108.

307 Faruk Sükan, age., s. 272.

308 Cem Eroğul, age., s. 150.

309 Faruk Sükan, age., s. 413.

310 Stephen E. Ambrose, age., s. 113.

311 Stephen E. Ambrose, age., s. 113.

312 İsmail Soysal, age., s. 244-245.

313 Stephen E. Ambrose, age., s. 137.

314 İsmail Soysal, age., s. 246-247.

315 Stephen E. Ambrose, age., s. 138.

316 Henry Kissinger'e göre Bağlantısız devletler de Süveyş krizinden bir ders çıkarmışlardı. Bağlantısızların

"... Süveyş krizi hakkında en çok hatırladıkları şey Nasır'ın Amerika tarafından desteklendiği değil, fakat Nasır'ın iki süper gücü birbirine karşı kullanmaktaki becerisiyle elde ettiği başarıydı. Süveyş krizi, Bağlantısız ulusların, Soğuk Savaşın bir başka gerçeğine tanık olmalarına yol açtı; Birleşik Devletler üzerinde baskı yapmak genellikle iyi niyet protestolarını ve açıklanan sorunun yatıştırılması gayretlerini sağlıyordu. Sovyetler Birliği üzerinde baskı yapmak ise tehlikeli olabilirdi. Çünkü Sovyetlerin değişmeyen cevabı, daha sert bir dozda karşı baskı idi." [Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Ankara, 1998, s. 512-513.]

Buradan Süveyş krizinden Nasır'ın hiç değilse Bağlantısız ülkeler grubu nezdindeki itibarının artması sebebiyle güçlenerek çıktığı görülüyor.

317 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, (1948-1988),* Ankara, s. 201.

318 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964,* Ankara, 1979, s. 151-152.

319 Oral Sander, age., s. 151.

320 Oral Sander, age., s. 152.

321 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 101.

322 *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, "Cumhurbaşkanlığı Gizli Görüşme Tutanaklarında Türk Dış Politikası", 4, Mayıs 1997, s. 96.

323 *Belgelerle...* agk., Mayıs 1997, s. 99.

324 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 102.

325 Fahir Armaoğlu, *Filistin...*, age., 206.

326 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 103.

327 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri,* Ankara, 1991, s. 251.

328 Melih Esenbel, "40 Yıllık Dikenli Dostluk", Haz. Jülide Ergüder, *Hürriyet* gazetesi, 21 Ocak 1988, s. 5.

329 Mesajın metni için bkz. Ek 16.

330 SSCB burada ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Henderson'un Ağustos 1957'de Suriye'deki durumu konuşmak üzere Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan'a yaptığı ziyaretlerden bahsetmektedir.

ABD'nin tavrını sertleştirmesinde Henderson'un gezisi sonucu bakanlığına sunduğu rapor etkili olmuştur. Bkz. *American Foreign Policy, (1957)*, Department of State, Washington, 1961, s. 1037-1038.

331 Oral Sander, age., s. 159.

332 Cevabın metni için bkz. Ek 17.

333 İsmail Soysal, age., s. 254.

334 Bkz. *Documents on American Foreign Relations, (1957)*, Council on Foreign Relations, (New York, 1958, s. 239-240.

335 Eisenhower Doktrini kastedilmektedir.

336 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle...*, age., 251-252.

337 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 111.

338 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 112.

339 Mektubun metni için bkz. Ek 18.

340 Örneğin Ömer Kürkçüoğlu, age., s. 112.

341 Bu teklif 17 Temmuz 1957 tarihinde Menderes ile Sovyet Elçisinin görüşmesine konu olan tekliftir.

342 Ömer Kürkçüoğlu, age., s. 113.

343 Mektubun metni için bkz. Ek 19.

344 Fahir Armaoğlu (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle...*, age., 252-253.

345 *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. "Cumhurbaşkanlığı Gizli Görüşme Tutanaklarında Türk Dış Politikası", 6, Temmuz 1997, s. 67.

346 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 113.

347 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 123.

348 *Documents on Foreign Relations, (1958)*. Council on Foreign Relations, (New York, 1959, s. 304-306; *American Foreign Policy, Current Documents, (1958)*. Department of State, Washington, 1962, s. 965-967.

349 Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 130.

350 Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, 3, İstanbul, 1968, s. 340.

351 *Cumhuriyet* gazetesi, 25 Mayıs 1961, s. 5.

352 Bu konuda Kürkçüoğlu, aynı gazete haberine dayanarak, "… DP'li bakanlardan Hayrettin Erkmen'in açıklanan notlarına göre, Irak ihtilali sırasında Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, Irak'a karşı harekete geçilmesini teklif etmiş, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, bir süre görüştükten sonra, bunu onaylamışlardır. Bunun üzerine, Genelkurmay Başkanı bu konuda planlar hazırlatmıştır. Hayrettin Erkmen'in notlarına göre, 'memleketin ve dünyanın kaderiyle ilgili bu önemli karar alınırken Kabine'ye haber bile verilmemiş, ancak ABD hükûmeti, Türkiye'ye engel olmuştur' *Cumhuriyet* gazetesi, 25 Mayıs 1961, s. 5." (Ömer E. Kürkçüoğlu, age., s. 132.) diye yazmaktadır. Ancak kendisiyle 17. Ağustos 1998 Pazartesi günü saat 18.00'de yapılan özel görüşmede Hayrettin Erkmen bu bilgiyi doğrulamamıştır.

353 Cem Eroğul, age., s. 159.

354 Süleyman Genç, “CIA, MİT, Kontr-Gerilla, Bıçağın Sırtındaki Türkiye”, *Vatan* gazetesi, 21 Kasım 1977).

355 TBMM. ZC. D. XI, C. 2, İ.1 (25 Aralık 1958), s. 607.

356 Kruşçev buna örnek olarak, ülkesinden İngiliz birliklerini atmak için kendisinden silâh isteyen Kral Faruk’un Stalin tarafından reddedilmesini veriyor.

357 Khrochtechev, *Souvenir*, Çev. Strobe Talbott, Paris, 1971, s. 410.

358 Amerika hükûmeti, Süveyş krizi sırasında SSCB’nin Bağdat Paktı devletlerini tehdit etmesi üzerine, bu devletleri destekleyeceğini açıklamıştı. Bkz. *Documents on American Foreign Relations, (1956)*. Council on Foreign Relations, New York, 1957, s. 377-378.

359 TBMM. ZC. D. XI, C. 2, İ. 1 (25 Aralık 1958), s. 607.

360 Eisenhower.

361 Stephen E. Ambrose, age., s. 139.

362 Stephen E. Ambrose, age., s. 139.

363 Açıklamanın metni için bkz. Ek 20.

364 Muhtıranın metni için bkz. Ek 21.

365 Zeki Kuneralp, age., s. 133.

366 Deklarasyonun metni için bkz. Ek 22.

367 Notanın metni için bkz. Ek 23.

368 Şükrü S. Güler, *Orta Doğu Petrolü’nün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara, 1979, s. 70.

369 Stephen E. Ambrose, age., s. 141.

370 25 Ağustos 1998 günkü *Sabah* gazetesinde anıları yayınlanan Alparslan Türkeş’e göre, ABD yönetimi, 1958 yılında Türkiye’nin Suriye ve Irak’ı işgal etmesini engellemek şöyle dursun bilakis bunu istemiştir. “... Amerikan hükûmeti ve Genelkurmayı Türkiye’ye diyor ki, “Suriye ile Irak’ı işgal edin.” NATO da yeşil ışık yakıyor buna. Türkiye hazırlığa başladı, planlar yaptı. 7. Kolordu Irak’ı, 8. Kolordu Suriye’yi işgale memur edildi... Türkiye ile İsrail arasında 1958 yılında gizli bir anlaşma imzalanmıştı. Hazırlanan işgal planı uygulanacak olsaydı, Şam dahil, Şam’ın kuzeyi Türkiye’nin, Şam’ın güneyi İsrail’in olacaktı.” diyen Türkeş, planın uygulanmamasının nedeninin Türk Genelkurmayının eksikleri olduğunu söyleyip işi ağırdan alması olduğunu anlatıyor [Hulusi Turgut, “Türkeş’in Sırları”, *Sabah* gazetesi, 25 Ağustos 1998, s. 7].

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE SSCB'YE KARŞI ARTAN ABD VARLIĞI VE DOĞURDUĞU TEPKİLER

ABD'nin Türkiye'yi NATO'ya alırken gözettiği üs ihtiyacı, bu devletin arzu ettiği gibi Türkiye'de üsler edinmesi ve bu üsleri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanması sonucunu doğururken, aynı zamanda Türkiye ile SSCB arasında bir takım sıkıntıların yaşanmasına da sebep oldu. Askerî üsler, füze yerleştirme projeleri, balon krizi ve U2 olayı olmak üzere SSCB'nin notalı tepkilerine yol açan bu olaylar, ABD'nin Türkiye'de gün geçtikçe artan varlığından SSCB'nin kaygılarını dile getiren birer örnektirler.

I. Balon Krizi

SSCB'nin 4 Şubat 1956 tarihinde Türkiye'ye tevdi ettiği ve Türkiye'den uçurulan balonların casusluk amacını taşıdığını ima ettiği notanın metni şöyledir:

"SSCB hükûmeti aşağıdaki hususları Türk hükûmetine ifade etmeyi gerekli görmektedir:

İlgili ve uzman Sovyet yetkilileri tarafından verilen raporlara göre son zamanlarda Sovyet-Türk sınırını geçerek Nahcıvan ve Erivan bölgeleri arasında uçan birçok balon Türk tarafından gelmiştir. Bu balonlar 15'er metre çapında olup 300'er kg'lık, fotoğraf, telsiz ve verici malzemesiyle yüklenmiş bulunmaktadırlar. Sovyet topraklarında yakalanan balonların incelenmesi sonucu, bu balonlar ve taşıdıkları malzemelerin ABD menşeili oldukları saptanmıştır. Bu malzemelerin üstündeki "Made in USA", "Atlas Engineering Co., Roxburry, Mass." "Elgin Neomatic Inc., Los Angeles, Calif.", "American Phelonic Corps, Chicago" vb... yazılar bunun kanıtıdır.

Uzman Sovyet yetkililerinin görüşlerine göre bu tür balonlar hava ulaşımına büyük bir şekilde tehlike arzetmektedir. Değişik yön, zaman ve yüksekliklerde uçan bu balonlar Sovyet iç hatlarında veya uluslararası hava

sahasında uçan uçak, yolcu ve mürettabatların hayatlarını tehdit etmektedirler. Bu balonların Türkiye'den geldikleri saptanmıştır.

Sovyet hava sahasına böyle balonların yollanması, BM şartında öngörülen uluslararası hukuk prensiplerini iğfal teşkil etmekte olup, Sovyet topraklarını dokunulmazlığına ve Sovyet egemenliğine kasıt teşkil etmektedir. Türk topraklarının bu amaçla kullanılması Türk hükûmetini bu tür illegal hareketlerden sorumlu kılmamazlık edemez.

Sovyet hükûmeti Türk hükûmetinden topraklarını bu balonların Sovyet hava sahasına gönderilmesi için kullanılmaması yönünde önlemler almasını beklemektedir."

Türk hükûmeti bu notaya gönderdiği cevabî notasında SSCB'nin balonların casusluk amacıyla uçurulduğu yönün-deki iddiasını dikkate almaksızın:

"Birkaç zamandan beri Türk uzmanları ve Amerikalı uzmanlar yüksek irtifalarda meteorolojik bulguları balonlar vasıtasıyla toplayarak değerlendirmek için işbirliği yapmaktadırlar. Bu incelemelerin sonuçları meteorolojik servislerce değerlendirileceği gibi önümüzdeki jeofizik konferansının çalışmalarında da yararlı olacaktır." [371] diyerek konuyu meteorolojik çalışmalarla izah etmeye çalışmıştır. 14 Şubat tarihli bu cevap notasının metninden Türkiye'nin Sovyet iddiasını gözden kaçırmış veya yok saymış olmanın ötesinde bilgi eksikliği (ya da Amerikalılar tarafından bilgilendirme eksikliği) içerisinde bulunduğu intibaı edinilmektedir.

SSCB'nin konu ile ilgili 20 Şubat 1956 tarihli ikinci notasının[372] tetkikinden anlaşılan, SSCB'nin başından beri bu balonların casusluk amaçlı olarak Amerikalılar tarafından gönderildiğini bildikleridir. Nitekim konu ile ilgili birinci nota ile ikincisinin arası sadece 16 gündür. Bu bakımdan Sovyetlerin 16 gün içinde yeni bir tesbitte bulunmadıkları dikkate alındığında birinci notanın veriliş amacı şu olsa gerektir: Bu bir kontrol notasıdır ve SSCB balonlar meselesinde Türkiye'nin neyi ne kadar bildiğini test etmek istemiştir.

20 Şubat 1956 tarihli Sovyet notasında önce;

"..... Sovyet hükûmeti, bu gibi balonların Sovyetler Birliği hava sahasına gönderilmesinin, Sovyetler Birliğinin toprak dokunulmazlığına ve dünyaca kabul edilmiş hukuku düvel kaidelerine kabaca bir tecavüz teşkil eylediği

hususunda tekrar nazarı dikkati çeker.” denilerek olayın geniş bir uluslararası çerçevede değerlendirildiği ifade edilmiştir. Daha sonra, balonların meteorolojik olayları tesbit etmede kullanılan hiçbir aleti taşımadığını, havadan resim ve bilgi alma cihazları ile donatılmış olduğunu söyleyen SSCB, Sovyet topraklarına düşen balon ve içindeki aletleri teşhir etmek için bazı Avrupa şehirlerinde sergi açmayı teklif etmektedir. Böylece iddialarında doğru olduğunu anlatmak isteyen Sovyet hükûmeti, bir adım daha ileri giderek gerçekleşme ihtimali Türkiye’nin insiyatifine bırakılmış bir teklifte daha bulunmaktadır: Buna göre Türk hükûmeti Sovyet topraklarına Türkiye’den giden balon ve aletleri kontrol etmek isterse Moskova’ya bir uzman heyeti yollayabilecektir.

Ancak Türkiye’nin cevabî notasından[373] anlaşıldığı üzere bu teklif kabul edilmemiştir. Cevabî notadan bir kez daha anlaşılan diğer konu ise Türkiye’nin balon uçuşlarının mahiyeti hakkında çok yeni bilgi sahibi olduğudur. Bir önceki cevap notasında, balonların meteorolojik amaçla uçurulduğu yolundaki kararlı ifadeler bu notada, balonların normal güzergahının Türkiye olduğu ve SSCB topraklarına geçişin bir kazadan ibaret olduğu söylemine dönüştürülmüştür. Türkiye’nin düşen balonlarla aletlerini kontrol etmesi için yapılan Sovyet davetini reddetmesi de, balonların meteorolojik uçuş yaptığı yolundaki iddiasını çürütecek sevimsiz bir bulgu ile karşılaşmaktan duyduğu endişe olmalıdır. Bu sebeple uluslararası teamüle göre balonların Türkiye’ye geri verilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Türkiye cevabının son paragrafında “gelecekte bu tür deneyler esnasında bırakılan balonların Sovyet hava sahasına geçmesine olanaklar çerçevesinde imkan verilmeyeceğini” belirterek lafzen uçuşların meteorolojik amaçlı olduğuna hala inandığını, ama “Bu konudaki teknik ve siyasî tartışmaların pratik hiçbir fayda getirmeyeceğine...” kâni olduğunu belirterek belki bir gizinin yakalanmış olmasının mahcubiyetiyle belki (daha büyük bir ihtimalle) ABD tarafından haberdar edilmemiş olmasının verdiği sıkıntıyla konuyu kapatmak istemiştir. Bu tarihten (1956), çalışmanın sınırını oluşturan 1960 yılına kadar balon mevzuunda başka bir Sovyet notasının gelmemiş olması da SSCB’nin konuyu Türkiye cihetinden kapattığını göstermektedir. Sonuç itibariyle SSCB, söz konusu iki nota ile balon

meselesinde Türkiye’nin konumunu öğrenmiş ve balonlar Türkiye’den gelse de uçuranın ABD olduğuna kâni olmuştur.

II. Askerî Üsler, Füze Yerleştirme Projeleri ve SSCB’nin Tepkileri

A. Ekim 1957 Füze Şoku Türkiye’yi Füzelendirecek

SSCB’nin 1957 yılının Ekim ayında Sputnik’i fırlatması ABD’yi şaşkınlık ve korkuya uğratmıştı.[374] SSCB’nin uzun menzilli füze teknolojisini başarıyla kullanarak elde ettiği askerî üstünlük, ABD’nin birşeyler yaparak bu açığı kapatmasını gerektirdi. Açık sadece SSCB’nin uzun menzilli füzelerinin olmasından kaynaklanmıyordu. Batı savunma sisteminin yeni duruma göre yeniden dizayn edilmesi de “birşeyler” yapmanın içindeki bir plan olmak zorundaydı. İşte 16-19 Aralık 1957’de Paris’te yapılan NATO konseyi hükûmet başkanları toplantısında ABD’nin Avrupa’ya orta menzilli füzeler yerleştirilmesini teklif etmesi,[375] yeni duruma göre savunma sistemi kurma çalışmalarından biridir. Ancak, ABD’nin teklifi, NATO üyelerine iyi bir plan olarak gelmemiş olacak ki Türkiye haricindeki devletler tarafından reddedildi. Öneriye destek veren tek ülke Türkiye oldu.[376]

Türkiye’nin tavrını belirleyen iki neden vardı: İlk belirleyici Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıydı ve yönetim ABD’ye verilen bu desteğin yüklü bir Amerikan yardımı sağlayacağını umuyordu. İkinci belirleyici ise Türkiye’nin bütün dış politikasını belirleyen nedenle aynıydı: Sovyet korkusu. SSCB’nin 1957 Ekim’inde elde ettiği üstünlük en az ABD kadar Türkiye’yi de kaygılandırmaktaydı.

Türkiye’nin bu teklifi kabul etmesini ABD’nin ne denli memnunlukla karşıladığı, Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri ile 1958 yılı başlarında bir görüşme yapan ABD Büyükelçisi F. Warren’in:

“... Amerika Delegesi NATO’da üye memleketlerde nükleer silâhlar ve füze üsleri hakkında tekliflerde bulunmuştu. Bunların bazı üye devletleri düşünce ve tereddütlere sevketmesine karşılık, hemen söz alan NATO’daki Türkiye temsilcisi, memleketinin bu teklif karşısında tıpkı Birleşik Amerika gibi düşündüğünü ifade etmiştir ki bu da memnuniyetle kayda değer bir olaydır.”[377] şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır.

1. NATO Toplantısı Öncesi SSCB’nin Türkiye’ye ve Batılılara Füze Uyarısı

Türkiye’nin Amerikan füzelerini ülkesine kabul etmesinden haz etmeyen bir devlet vardı: SSCB. Bu devlet tepkisini alışılmadık bir biçimde ortaya koydu. Bu, Başbakan Adnan Menderes’e hitaben yazılmış ve SSCB resmi yayın organı *Pravda* ile *İzvestiya* gazetelerinde tam metni yayınlanmış 12 Aralık 1957 tarihli bir mesajdı.[378]

1957 Türk genel seçimlerinin sonrasında ve Paris NATO konseyi toplantısının öncesinde gönderilen mesajda, NATO konsey toplantısında ele alınacak meseleler ağır bir dille eleştirildikten sonra, Demokrat Partinin yeni hükûmet programında yer alan “... Soğuk Savaşın daha sert ve tehlikeli olmaya başladığı” ifadesine atıf yapılmaktadır. Bu atıf, mesajda, NATO’nun üye ülkeleri ve bilhassa Türkiye toprakları üzerinde SSCB’ye karşı yeni üsler tesis edilmesinin eleştirilmesi, bu üslerde bulundurulacak atomik silâhların uluslararası barışı tehlikeye sokmaya devam edeceğinin iddia edilmesi ve Eisenhower doktrininin Yakın ve Orta Doğu ülkelerine müdahaleci bir karakter taşıdığının vurgulanması ile birlikte düşünüldüğünde, SSCB’nin Soğuk Savaşın sertliğinin ve tehlikesinin müsebbibi olarak ABD’yi gördüğü anlaşılmaktadır.

Mesajdaki en ilgi çekici yorum:

“..... Bazı devletler dolarların ve silâhların temin edicisi olarak kalmayı arzu etmekte, bu arada diğer NATO üyeleri kum torbası rolüne layık görülmekte ve topraklarını saldırgan için planlanan ilk mukabele darbesinin hedefi olarak koymaları istenmektedir.”

ifadesinde yer almaktadır. Burada ABD’nin ekonomik ve siyasî amaçlarını gerçekleştirmek için Türkiye’yi kullandığı ima edilmiştir.

Bir Sovyet Başbakanının komşu ülke Başbakanına yazdığı mesajın ülkesindeki iki gazetede aynı gün tam metin olarak yayınlanması sık rastlanan bir durum değildir. Özellikle dünya ve bölge politikalarında ayrıntılı yorumların yapıldığı ve komşu ülkeye ciddi mesajların verildiği dikkate alınırsa Sovyetler Birliğinin geniş kapsamlı bir maksat için bu yöntemi seçtiği düşünülebilir. Gerçekten de Sovyet hükûmetinin görüş ve önerileri başlığının altındaki son bölümde SSCB:

1. Devletlerin nükleer silâh kullanmamasını ve 2-3 yıl için yeni denemelerin yapılmamasını,

2. Büyük güçlerin nükleer silâhları Türkiye toprakları da dahil olmak üzere yabancı topraklara yerleştirmekten vazgeçmelerini, böylece merkezî Avrupa'da 100 milyon nüfusun yaşadığı büyük bir bölgenin atomik silâhlardan arındırılmasını,

3. Avrupa'daki durumun iyileştirilmesi ve savaş tehlikesinin önemli ölçüde azaltılması amacıyla NATO ve Varşova Paktları arasında bir saldırmazlık paktının imzalanmasını,

4. Yakın ve Orta Doğu'daki durumun normalleşmesi için özellikle ABD, SSCB, Fransa ve İngiltere arasında bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının çiğnenmemesi ve sorunların çözümünde kuvvet kullanımından vazgeçilmesini öngören bir antlaşmanın yapılmasını,

5. Devletlerarasında güvenin artması için ülkelerarasında düşmanca propaganda faaliyetlerinin durdurulmasını,

6. Uluslararası ticaretin engelsiz gelişmesinin sağlanmasını,

7. Güven ortamının oluşturulması için asker ve silâhlarda azaltmaya gidilmesini, stokların yok edilmesini, nükleer yasak konmasını, yabancı ülkelerden kuvvetlerin çekilmesini teklif etmektedir.

SSCB'nin bu önerileri çarpıcı ve samimi argümanlarla desteklenmiştir. Özellikle süpergüçleri bağlayıcı antlaşmalar yapılmasının istenilmesiyle SSCB kendisinin de kısıt altına alınmaya gönüllü olduğu söylemektedir.

Mektup mesaj Türkiye Başbakanına hitaben yazılmış olmakla birlikte kapsamı itibariyle Türkiye'den ziyade ABD-İngiltere ve Fransa'ya hitap etmektedir. Esasen gazetelerde yayınlamış olması da diğer ülkelerin gözetildiğinin kanıtıdır. Hiçbir nükleer denemesi olmayan, hiçbir yabancı ülkede asker bulundurmayan Türkiye'ye böyle bir mesajın verilmesi bir yönüyle "Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla" mantığının işletilmesiyken diğer yönüyle de ABD'nin füzeleri için topraklarında üsler kurmaya hazırlanan Türkiye'ye bu durumun SSCB tarafından hiç olumlu karşılanmayacağı yolunda yapılan bir ikazdır.

2. NATO Toplantısı Sonrası SSCB'nin Türkiye'ye Füze Uyarısı

SSCB bu mesajından kısa bir süre sonra Türkiye'ye aynı konuda ikinci bir mesaj daha göndermiştir.[379] Bu arada NATO Bakanlar Konseyi toplantısı yapılmış ve Türkiye NATO ülkeleri içinde ABD'nin füze yerleştirme teklifini kabul eden tek devlet olmuştur.

8 Ocak 1957 tarihli ve Bulganin imzalı mesajda SSCB, silâhsızlanma ve uluslararası sorunları görüşme amacıyla her devletin en üst düzey yöneticilerinin katılacağı uluslararası bir toplantı yapılması teklifini yineleyerek sözlerine başlamaktadır. Bu Sovyetlerin özellikle 1953 sonrası üzerinde durdukları fakat Batı tarafından kabul edilmeyen bir çözüm şeklidir. 1946'dan sonra Batı Sovyetler Birliği için kesin yargıya varmıştır: SSCB'nin saldırgan olduğu, expansiyonist politikalar peşinde koştuğu şeklindeki yargısını her türlü imkanı kullanarak dünya kamuoyuna yaymaktadır.

Bulganin dünya kamuoyunda oluşmuş bu yargılardan ötürü olsa gerek mesajında uluslararası gerginliğin yumuşaması için Sovyetler Birliğinin yaptığı faaliyetleri sıralamıştır. En önemsediği konu ise Sovyetler Birliğinin Port-Arthur ve Porkkalea-Und'daki askerî üslerini boşaltması ve 50 bini Doğu Almanya'da olmak üzere, toplam asker sayısında iki milyon kadar azaltma yapmasıdır. 41 bini Doğu Almanya'da ve 17 bini Macaristan'da olmak üzere 300 bin kişilik yeni bir azaltmaya gideceğini de özellikle belirtmektedir.

Batıda Sovyetler Birliği ile silâhsızlanma görüşlerinin ABD'nin kuvvetlerini Sovyetler Birliğine eşitlediği zaman yapılmasını isteyenlere de itirazı vardır Bulganin'in. Çünkü der, bu zaman zarfında Sovyetler Birliği yerinde saymayacak ve eski güç dengesinde gelecekte de bir değişiklik olmayacaktır. Hem Sovyetler Birliği kuvvetli olduğu zamanda tek taraflı azaltmaya gitmiştir, bu da mı Sovyetler Birliğinin iyi niyetini göstermez?

Bulganin bu genel değerlendirmelerden sonra Türkiye'ye hitap ettiği bölüme gelmiştir. Önce Türkiye'nin bir yandan barış temennisinde bulunurken diğer yandan silâhlanma yarışına giren ülkelerin yanında yer almasından dolayı üzüntü duyduğunu belirtmektedir. Akabinde NATO'nun Aralık ayı toplantısında Türkiye'nin her konuda saldırgan tutum takındığını, NATO üyelerinin nükleer silâh ve füze ile donatılması teklifinin Türk delegeden geldiğini ifade etmektedir. Takip eden satırlarda sanayii potansiyeli az, bilimsel açıdan yetersiz Türkiye'de füze ve nükleer silâh konusundaki eğilime duyulan hayret ifade edilmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumunu göz önüne alan bir Türk yöneticisinin topraklarını nasıl atomik silâh ve füze deposu haline getirebildiği SSCB'nin hayretle karşıladığı diğer

husustur. Bilim ve tekniğin geldiği bu aşamada patlayacak bir bombanın Türkiye'nin yüzölçümünde bir sahada tek bir canlı bırakmayacağı da nazik bir şekilde hatırlatılmaktadır. Başkan mesajının tehdit değil sağduyuya davet olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Çünkü der, bir devlet bir kez silâhlanırsa bir savaşta tehlikeden uzak kalamaz. Bu tezini bir atasözüyle desteklemektedir: "Bir tek kibrit büyük bir yangın başlatabilir fakat önce kendisi yanar."

Mesaj buradan sonra Türkiye'nin bam teline basmaktadır:

"Sovyetler Birliği Türkiye'nin ekonomik olarak bağımlı olduğu ve askerî yardım aldığı ülkelerin Türk devlet adamlarını bu tür açıklama yapmaya ittikleri olasılığını kabul ediyor."

Sovyetler Birliği Türkiye'nin ekonomik zorluklarının farkındadır ve gerçekten de 3. bölümden hatırlanacağı üzere Türkiye ABD yardımını az biraz daha arttırmak için füzeleri kabul etmiştir.

Mesajın satırları doğru tesbitler yapmaya devam etmektedir:

"Bu yardımların da Türkiye'nin ekonomik ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak için değil, ülkenin stratejik ve coğrafi konumunu göz önünde bulunduran Batılı bir ilgiden kaynaklandığını söylemeden geçemeyeceğiz."

Semih Günver yıllar sonra dönemi yaşamış biri olarak SSCB'yi doğrulamaktadır.

"Benim o yıllardaki intibaım Amerikalıların, Türkiye'yi kuvvetli bir sanayi ülkesi haline getirmek niyetinde olmadıkları ve ülkemizi genel stratejilerinde, icabında kendilerinin kullanacakları bir askerî üs olarak korumak ve ekonomimizi dışa bağlı tutmayı tercih etmekte oldukları idi."[380]

Mesaj asıl mesajını, topraklarında yabancı üs bulunduran devlet halklarının karşı karşıya bulundukları tehlikelerin anlatıldığı bölümde vermektedir. Türkiye'nin Jüpiter füzeleri alma kararından Sovyetler Birliğinin ne denli rahatsız olduğu mesajın sadece bu bölümü okunduğunda dahi görülmektedir. Diğer yandan SSCB mealen, ben ne seni çevreliyorum ne de senin iç işlerine karışıyorum, demeyi ihmal etmemiştir. Aslında şunu demektedir: Sen beni çevreleme politikasına alet oluyorsun ve Batılılar senin iç işlerine karışıyorlar. Böylelikle hem Türkiye'ye kırılganlığını hem

de Türkiye'deki Batı etkinliğini ifade etmektedir. Bulganin mesajını her zamanki gibi Türkiye-SSCB arasında iyi komşuluk tesis konusundaki temennileri lie bitirmektedir.

3. Türkiye İki Sovyet Mesajına Cevap Vermiş Olmak İçin Cevap Veriyor (Türkiye'nin Cevabındaki Gaf)

Türkiye bu iki Sovyet mesajına 23 Şubat 1958'de cevap vermiştir.[381] Doğrusu gerçek bir cevap niteliği taşımayan bu mukabeledeki en dikkat çekici sözler, Menderes'in:

"Birleşmiş Milletler'in bütün üyelerinin bütün saldırgan davranışlardan vazgeçmiş olmalarından dolayı, bir saldırmazlık anlaşmasının çok önemli sonuçlar getirmeyeceğini düşünüyorum."

şeklindeki cümlesidir. Bu cümleden çıkan anlam Menderes'in BM'yi mevcut durumdaki bütün anlaşmazlıkların çözümü için yeterli gördüğüdür. Eğer BM Antlaşması krizlerin çözümünde yeterli ise, tedafüi amaçlı olduğu iddia edilen pakt girişimlerine gerek olmayacağı yönünde SSCB'nin başından beri savunduğu tez doğrulanmaktadır. Dolayısıyla NATO, SEATO ve Bağdat Paktının gereksizliği Menderes'in ağzından teyit edilmiş olmaktadır. Ancak Menderes'in bu sözü üzerine Sovyetlerle yaşanmış bir polemiğe rastlanmamıştır.

4. Tatlı Sert Bir Uyarı Daha: Füzelerle Gerginliği Arttırma

1957 Aralık ayı NATO Konsey toplantısında füzeler konusunda varılan mutabakatın uygulama antlaşması 18 Eylül / 28 Ekim 1959 tarihlerinde nota teatisiyle yapılmıştır.[382] [383]

Sovyetler Birliği Ankara ve Washington basınında Türkiye'nin topraklarında orta menzilli füzeler kurulması için Türk ve Amerikan yöneticilerinin görüşmelerde bulunduklarını, yakında bir uygulama antlaşmasının yapılacağını öğrenmiştir. Uyarılarının hiçbir fayda sağlamadığını gören Sovyetler Birliği, henüz antlaşma gerçekleşmeden önce, 28 Nisan 1959 tarihli bir deklarasyon[384] ile tepkisini göstermiştir. Çünkü, NATO konseyinin Nisan 1959 toplantısında Türkiye füze rampaları kuracağını bir kez daha teyit etmiştir.

SSCB, basından öğrendiği haberlere atıf yaparak, "Bütün bu haberler Türkiye hükûmetinin, Türkiye'yi Yakın ve Orta Doğu'da Amerika'nın atom roket üssü haline getirmek hedefini güden agresif çevrelerin planlarının

tahakkukuna iştirake hazır olduğunu göstermektedir.” ifadesiyle giriş yaptığı bu deklarasyonda Türk hükûmetini füze üsleri konusunda daha önce de ikaz ettiğini yinelemiştir. SSCB’nin güney sınırlarında oluşacak bu hareketi kendisi için bir tehdit olarak algılayacağını dolayısıyla güney sınırında kendisinin de bazı tedbirler almak zorunda kalacağını bildirmektedir. Çünkü SSCB, Türkiye’nin topraklarına Amerikan roket ve nükleer silâhlarını yerleştirme niyetini aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu’da gerginliği artıran bir adım olarak görmektedir.

Böylesi ciddi bir konu için oldukça kısa tutulmuş olan deklarasyonun son paragrafındaki ifadeler yine bu ciddi konu için fazla yumuşak kaleme alınmıştır. SSCB deklarasyonu bitirirken: “Barış davasına tehlike teşkil edecek hadiselerin ileride gelmesini samimi surette önlemeği arzu eden Sovyet hükûmeti, Türkiye tarafından bu mesele hakkında lüzumlu izahatı almak ister. Ve bu deklarasyona mümkün olan en kısa zamanda verilecek cevaba minnettarlığını ifade eder.” demektedir.

1959 yılı Menderes hükûmeti için gerçekten zor bir yıldır. ABD’nin 1954 senesinden itibaren devalüasyon yapması için yaptığı ısrara 1958’de uymak zorunda kalmıştır. Devalüasyonun alternatif maliyeti olarak yatırımların durmasının yanında ABD’nin kısmen artan yardımı da sıkıntıları hafifletmemektedir. Bu bakımdan SSCB Menderes’in sona yaklaştığından emindir. Daha sıradan konularda çok sert mesajlar yolladığı hatırlandığında bu seferki tavrının iki nedeni olabilir. Önce Menderes yönetiminin ABD karşısındaki çaresizliğinin farkında olarak daha fazla zorlamayı anlamsız bulmuştur. Diğeri ise ABD ile problemler yaşayan Türkiye’nin Sovyetler Birliğine yönelim ihtimalini düşünerek ürkütücü olmak istememiştir.

SSCB, Türkiye’den “lüzumlu izahatı” almadığı için, minnettar olmasa gerektir. Zira Türkiye bu deklarasyonu cevapsız bırakmıştır.

B. SSCB Türkiye’deki ABD Askerî Varlığını Balkanları Silâhsızlandırarak Yok Etmek İstiyor

Deklarasyonu cevapsız kalan SSCB 25 Haziran 1956 tarihinde roket üsleri hakkında bir deklarasyonda daha bulunmuştur.[385] Bu kez SSCB daha genel bir coğrafyanın Balkanlar ve Adriyatik’in silâhtan arındırılmasını Batılılara kabul ettirmek istemektedir. Böylece Türkiye’deki ABD silâhlarından da kurtulmuş olacaktır.

1. Balkanları Silâhsızlandırmayı Kabul Et, Türkiye’nin Güvenliğini Garanti Edeyim

Türkiye, İtalya ve Yunanistan topraklarında Amerikan atom ve füze üslerinin kurulacak olmasını eleştiren SSCB, karşıt örnek getirerek Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan’ın Balkanlar ve Adriyatik’te atomsuz bir bölge kurulmasını istemelerini memnunlukla karşılamıştır. Ayrıca Tito’nun 8 Haziran 1959’da Balkanlarda atom silâhından arınmış bölge önerisi yapmasını memnunlukla karşıladığını belirterek Bağlantısız Yugoslavya’ya göz kırpmaktadır. Aynı teklifi kendisi de yapan SSCB Türkiye, İtalya ve Yunanistan’ın tavrının bu amaca kendiliğinden engel olduğunu söylemektedir. SSCB bir adım daha atarak,

“Sovyet hükûmeti böyle bir bölgenin kurulmasına yardım etmek ve bu meselede alâkadar devletler bir anlaşmaya vardıkları takdirde bu bölge memleketlerinin emniyet ve istiklallerini Sovyetler Birliği ile birlikte teminat altına almak hususunda Amerika, İngiltere ve Fransa hükûmetlerine hitap eder.” demektedir. Burada açıkça tekif edilen Balkanlar ve Adriyatik’in atom silâhlarından arındırılması karşısında SSCB’nin Batı ile birlikte İtalya, Yunanistan ve Türkiye’nin güvenliğini teminat altına alacağıdır. Türkiye ve Batılılar SSCB’nin önerisini reddedeceklerdir.[386] ama Türkiye bu deklerasyona 13 Temmuz 1959 tarihinde cevap vermek istemiştir.[387]

2. Bana Garanti Vermen Vesayet Muamelesidir

Cevapta Sovyet teklifinin kabul edilemez olduğu şöyle açıklanmaktadır:

“Türkiye hükûmetinin istiklaline ve tamamiyeti mülkiyesinin muhafazasına bağlı her hükûmet gibi tecavüz tehlikesi karşısında, sulh cephesine mensup müttefikleri ile birlikte her türlü müdafaa tedbirlerini almasından ve bu meyanda en mütekamil müdafaa silâhlarını elinde bulundurmaya çalışmasından tabii bir şey olamaz. Sovyet teklifinin kabulü ise bir yandan Türkiye’yi en mütekamil müdafaa silâhlarından mahrum ederken diğer taraftan komşusu Rusya’nın bu silâhları elde bulundurmasını önletecek hiçbir tedbiri ihtiva etmemektedir.”

Türkiye, bu cevabında ilk defa olarak Sovyet tehdidine karşı tedbir aldığını açıkça ifade etmiştir. Öte yandan, Türkiye’nin ABD baskısı ile atom silâhlarını kabul ettiğine dair Sovyet inancının doğru olmadığı ve

SSCB'nin tek taraflı olarak Türkiye'ye garanti vermesinin bir çeşit vesayeti andıracağı belirtilmektedir. Türkiye, SSCB'nin 25 Haziran 1959 tarihli deklarasyonu yapmış olmasını dahi, almayı düşündüğü tedbirlerin ne kadar yerinde olduğunu gösterdiğine inanmaktadır.

1950-1960 yılları arasında Türkiye ile SSCB arasına füzeler ve atom silâhlarına konu olmuş son diplomatik metin Türkiye'nin 13 Temmuz 1959 tarihinde verdiği bu cevaptır. Bununla bereber konuyu noktalamada önce Türkiyenin 1957 NATO Konsey toplantısında topraklarına füze yerleştirmeyi kabul etmesiyle ilgili olmadığı halde içinde yine Türkiye'nin nükleer silâh ve füze rampalarına duyduğu eğitimin eleştirildiği bir başka Sovyet tepkisine değinmek yerinde olacaktır.

C. SSCB'den Türkiye'ye: ABD'ye Askerî Üs Verme

1. Lübnan Çıkarmasında İncirlik Üssü Kullanıldı

Bilindiği gibi, Irak İhtilali ve sonrasında gelişen Orta Doğu olayları üzerine ABD, Bağdat Paktı üyelerine savunma garantisi vermiştir. ABD ile Türkiye bu garanti çerçevesinde 5 Mart 1959 tarihinde bir işbirliği antlaşması imzaladılar.[388] SSCB bu antlaşma imzalanmadan önce yabancı ve Türk basınından aldığı haberler üzerine 13 Aralık 1958'de Türkiye'ye bir nota vermiştir.[389] Haberler antlaşmanın, Türk topraklarında ABD'nin üs ve füze fırlatma rampaları kuracağını öngördüğünü bildirmektedir.

SSCB, notada topraklarındaki ABD üslerinin savunma amacıyla kullanılacağını iddia edegelen Türkiye'nin Lübnan çıkarması sırasında Adana'daki İncirlik üssünün kullanıldığını ifade etmektedir. Notada yer alan kelimenin "kullandırılmış" değil de "kullanılmış" olması, "Türk topraklarının yabancılar tarafından ne şekilde kullanılacağının açıkça bir göstergesidir." diye sonraki satırda ABD'ye yapılan bir göndermedir. Ama aynı zamanda ABD'nin bu üssü kullanırken Türk yöneticilerinden izin almamasına da yöneliktir. Yine Türkiye eğer söyleyegeldiği gibi SSCB ile ilişkilerini düzeltmek isteseydi, NATO ve ABD ile askerî işbirliği imzalamazdı denmek suretiyle 5 Mart 1959 Antlaşmasının imzalanmasından çok önce tenkit edilmiştir.

2. İnsiyatifsiz Dış Politika

Türkiye bu notaya 5 Ocak 1958 tarihinde cevap vermiştir. [390] SSCB'nin önceki notayı vermesinde temel hareket noktası Türkiye'de konumlacak

ABD üs ve füzeleriydi. Türkiye ise, cevabî notasında SSCB'nin üs ve füze kaygısına değinmemekte, bilinen eski beyanatlarını adeta tekrar etmektedir. Tekrar edilen bir husus, Türkiye'nin pakt politikalarını BM şartının 51. maddesine dayandırdığı ve BM prensiplerine sonuna kadar bağlı olduğudur. Aslında notalardaki tekrar kısmen SSCB için de bahis konusudur. Mesala Orta Doğu olayları esnasında gerçekleşen notalaşmalarda Türkiye pakt politikasını hep BM şartının 51. maddesinde yer alan savunma hakkının kullanılmasına bağlamaktadır. SSCB ise, bir tehdit olmadığına göre neye karşı savunmaya gidildiğini anlamadığını ve paktların kendisine karşı oluşturulduğunu söylemektedir.

Bu dönem diplomatik yazışmalarının analizi yapıldığında Türkiye'nin Sovyet iddialarına cevaplarının tarafsız gözlemcileri tatmin etmekten uzak olduğu görülmektedir. Türkiye bazı notalara da cevap vermemeyi tercih etmiş, bazı yazarlarca ifade edildiği gibi Batı'ya angaje olduğu izlenimini doğuracak kadar ittifak politikalarının savunucusu olmuştur. Yine Sovyetlerin iddia ettiği gibi, Orta Doğu olayları arasında sınırboylarında hareketliliğe başlayan Türkiye'nin kısa sürede bu hareketlilikten vazgeçmesinin kendi insiyatifi ile olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda krizlerin çözümünde veya şiddetlerinin ait düzeye inmesinde Türkiye'nin katkısızlığından bahsedilebilir. Dönemin olaylarına geniş açıdan bakıldığında Moskova, Washington, Londra üçgenindeki mutabakatın bu konuda daha etkili ve hatta bazen Washington'un politikasının belirleyici olduğu görülecektir.

III. U2 Olayı

A. U2'ye Giderken Uluslararası Psikolojik Ortam

1957 Ekim ayında SSCB'nin uzaya Sputnik'i fırlatmasının Batıda, özellikle ABD'de etkisi büyük olmuştu. Ambrose'un ifadesiyle "Amerikalılar öfkeli, kızgın, utanmış ve korkmuş durumdaydılar."[391] SSCB'nin elde ettiği bu stratejik üstünlük Amerikalılar için katlanılır, kabullenilir bir şey değildi. Bunun üzerine ABD Türkiye'ye ve İtalya'ya orta menzillli Jüpiter füzelerini yerleştirme kararı aldı. Ama bu bile ABD kamuoyunun korkusunu gideremedi. Ülkedeki yetkin ve etkin kurum ve kuruluşlar yeni bir savunma sistemi için Başkan Eisenhower'a öneriler sunmaya başladılar. [392]

Ancak Eisenhower bütün bu karmaşaya rağmen işi ağırdan almaktaydı. Yaşanan tam anlamıyla Soğuk Savaş döneminin karakteristiğiydi. Bilindiği gibi Doğu Bloku medyası yansıttığı tek sesliğiyle tek merkezden yönetiliyor izlenimi vermekteydi. [393] Buna karşın ABD gibi Batı devletlerinde ülkesel savunmanın da dahil olduğu her türlü konu kamuoyu önünde rahatlıkla tartışılabilmekte, medya kolayca bilgi sahibi olabilmekte ve hatta bütünüyle yönetimlere karşı muhalif bir ses olabilmektedir. İnsanların haber alma hak ve özgürlükleri bakımından fazilet olan bu durum, yöneticiler için çoğunlukla bir handikaptır. Eisenhower'ın ülke savunması için önerilen teklifleri bütün bir basın ve muhalefete rağmen reddetmesi bu yüzden soru işaretleri oluşturmaktadır. Diğer yandan hatırlanacağı üzere SSCB de Sputnik ile elde ettiği askerî üstünlüğü Batılıların aksine fazla abartmamıştı. Bulganin'in 8 Ocak 1958 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği mesajdan bu sonuca varmak mümkündür. Burada, Batının SSCB ile askerî denkliğe kavuştuğu zaman silâhsızlanma görüşmelerine başlaması gerektiğini söyleyenleri eleştiren Bulganin; "Eğer ABD ve bazı ortakları, görüşmelere başlamak için ABD'nin kendi uydularını fırlatmasını bekleyeceklerse, bu eninde sonunda gerçekleşecek…" demek suretiyle bunu ifade ediyordu. SSCB genel bir silâhzsızlanma teklifini yaparken, ABD teknolojisinin kısa zamanda uzun menzilli füze yapacağını, ama bu süre içinde SSCB'nin boş durmayıp ilerleyeceğini, dolayısıyla silâhsızlanma için en uygun bir gelecek zaman olmayacağını söylüyordu. Sonu olmayan bir rekabetin ekonomik maliyeti SSCB'nin silâhsızlanma tekliflerinin nedenini oluşturmaktaydı. Eisenhower da Soğuk Savaşın maliyetinin ABD'nin kaldıramayacağı hale geldiğinin farkındaydı. Ancak ABD'deki etkin muhalif lobiler ve özellikle silâh sanayii devleri Soğuk Savaş rantından vazgeçmek niyetinde değildiler. Buna bir de SSCB'deki sertlik yanlılarının ve Çin'in Kruşçev'i komünizme ve 3. dünyaya ihanetle suçlamaları eklenince,[394] Eisenhower ve Kruşçev'in kolay kolay sıcak bir çatışmaya girmeyecekleri anlamına gelen sessiz mutabakları bozulmak zorunda kaldı.

B. SSCB'nin ABD ile U2 Kavgası

Her iki bloktaki sertlik yanlılarını memnun edecek olay Mayıs 1960'da patlak verdi. Bu olay ABD'nin, SSCB bilmecesini çözmek için kullandığı araçlardan biri olan U2 uçağı sebebiyle meydana geldi.

Lockheed uçak firması tarafından geliştirilen U2, 21 bin metre yükseklikten saatte 460-500 mph[395] hızla uçabilen jet motorlu tek kişilik bir keşif uçağıdır. İlk olarak 1955 yılında uçurulmaya başlanan U2'ler denemelerin iyi netice vermesi üzerine keşif uçuşlarına başlanmıştır.[396] Bu uçuşlara 1957 Ekim ayından sonra hız verildiği bilinmektedir.

1 Mayıs 1960 tarihi bu U2'lerden birinin SSCB sınırları içinde ele geçirildiği tarihtir. Adana İncirlik hava üstünden kalkan uçak SSCB sınır boylarında uçarak Pakistan Peşaver hava üssüne inmiş, Peşaver'den kalktıktan sonra ise SSCB'deki Ural dağlarının batısında yer alan Sverdlovsk yerleşim alanına düşmüştür. Bu uçuşlardan Kruşçev'in haberinin olduğunu iddia eden Ambrose, Rus savaş uçaklarının U2'nin ulaştığı yüksekliğe çıkamadığı için U2'nin Rus yerden havaya füzesi (SAM) ile düşürüldüğünü söylemektedir.[397] Sander, U2'nin yüksekliğini kaybettiği bir sırada düşürülmüş olabileceğini[398] Acar, Ambrose gibi yerden havaya fırlatılan bir Sovyet füzesiyle düşürüldüğünü� Armaoğlu ise uçağın motorlarının arıza yapması sebebiyle alçalmak zorunda kaldığı için radarlara yakalanıp düşürüldüğünü �söyleyen üç Türk yazarıdır. Bir diğer inanış, uçağın Urallar üzerinde arızalanması yüzünden irtifa kaybetmesi üzerine, pilotun iniş yapmak zorunda kaldığı ve sığındığı bir Rus köyünde köylüler tarafından Sovyet makamlarına teslim edildiğidir. Bu inanışın gerekçesi şayet U2 SAM ile düşünülmüş olsaydı pilotun sağ kalmıyacağıdır. Bu tezi kabul etmeyenler ise pilotu koltuğun fırlattığını ve pilotun paraşütle sağ olarak indiğini söylemektedirler.

U2 uçağını düşüren Rus pilot İgor Mentyukov 36 yıl süren suskunluktan sonra 1996'da olayın gerçek hikayesini anlatmıştır. Rusların o tarihlerde henüz deneme uçuşları yapan ve M19'lardan daha gelişmiş bir model olan Su-9 uçağının pilotu İgor Mentyukov, U2'nin düşürülmediğini, uçağın ele geçirilmesinin tamamen şans eseri olduğunu söylemiştir. Rus pilotunun anlatımına göre olay şöyle gelişmiştir:

Su-9 tipi uçaklar silâhlı olduklarını zaman yüksek irtifalarda uçamıyorlar ancak silâhsız olduklarından biraz daha yükselebiliyorlarmış. 1 Mayıs günü Mentyukovun'un uçağı silâhsız diğer ikisi silâhlı olmak üzere üç Rus Su-9 uçağı ve iki M19, U2'nin altında uçmaktaymışlar ve İçlerinde U2'yi en

yakın olan İgor Mentyukov'un kullandığı Su-9 uçağıymış. Mentyukov, yer ile bağlantıya geçtiğinde Rus Hava Kuvvetleri Komutanı M. Yevgeny Savitsky'den U2'ye yakalaması talimatını almış. Ancak Mentyukov U2'nin füze savunma sistemi ile düşürülmediğini, kendi uçağının "slipstream"i[399] sebebiyle U2'nin kanatlarının kırıldığını ve düştüğünü, Kruşçev'in ise olayı başka biçiminde anlattığını ifade etmiştir.

U2'nin 1977'de ölen pilotu Powers da bir patlama sesi duyduğunu, sonra uçağın spin[400] attığını ve otomatik fırlatma koltuğunun harekete geçtiğini söylemektedir.[401]

Uçak ve pilot ne şekilde ele geçirilmiş olursa olsun Batı Avrupalı gözlemcilerin öngörüleri doğru çıkmış; Rusya üzerinde bir Amerikan casus uçağının düşürülmesi Kruşçev'in durumunu kuvvetlendirmiş ve olay Başkan Eisenhower'ı zor durumda bırakmıştır.[402] Başkan'ın zor durumda kalışı sadece casus uçağının deşifre edilmesiyle değil aynı zamanda Kruşçev'in süreçte izlediği metodla ilgilidir. Eisenhower'i yalancı konumuna düşüren süreç şöyle gelişmiştir:

Sovyetler Birliğinin 1 Mayıs günü bir Amerikan uçağını düşürdüğünü 3 Mayıs'ta Kruşçev açıklamış ancak pilotun sağ olarak ellerinde bulunduğunu söylememiştir. ABD Kruşçev'in tuzağına aynı gün düşmüş ve yapılan açıklama ile meteorolojik amaçlı bir U2 uçağının kaybolduğunu bildirmiştir.[403] Akabinde 6 Mayıs 1960 tarihinde ABD, SSCB'ye verdiği bir nota ile uçağın sivil meteoroloji uçağı olduğunu yineleyerek sivil olduğunu söylediği pilotun akibeti hakkında bilgi edinmek istemiştir.[404]

ABD bilgilenmek için fazla beklemek zorunda kalmamıştır. Pilotun elinde olduğunu gizleyerek ABD'yi tuzağa düşüren Kruşçev bombasını 7 Mayıs 1960 tarihinde patlatmış ve ABD Dışişleri Bakanlığı 7 Mayıs tarihli açıklamasıyla U2'nin bir casus uçağı olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır.[405]

SSCB'nin 10 Mayıs 1960'da ABD'ye verdiği nota tam bir kükremedir. Burada olay, uçak, üssü, içindeki teçhizat, güzergahı ayrıntılı olarak anlatıldıktan sonra ABD ağır şekilde suçlanmıştır. SSCB'nin en çok kızdığı şey ise ABD Dışişleri Bakanlığının 7 Mayıs açıklamasında casusluk faaliyetlerinin normal olduğunu söylemesidir. SSCB notasında:

“Sovyet hükûmeti, ABD Dışişleri Bakanlığının bencillikte eşi görülmemiş demecinde yer alan ve ABD silâhlı kuvvetlerinin kışkırtıcı uçuşlarını yalnız doğrulamakla kalmayıp, aynı zamanda söz konusu faaliyetlerin ‘normal olduğu’ ve bu sebeple ABD’nin, casusluk maksadıyla Sovyetler Birliği havasahası sınırlarına yönelik kışkırtıcı faaliyetlere devam etme niyetinde olduğunu gösteren itiraflarına işaret etmeyi ihmal edemez.” denildikten sonra bu tip saldırgan eylemlerin tekrarı halinde misilleme yapılacağı da özellikle vurgulanmıştır.[406]

Başkan Eisenhower 11 Mayıs 1960 tarihli demeciyle sessizliğini bozmuştur. Burada haber toplama faaliyetlerine ihtiyaç duyulduğunu, haber toplama faaliyetlerini gizli olduğunu belirterek, adeta SSCB’nin kapalı bir kutu olduğu için ABD’nin bu yola yönelmek zorunda kaldığını söylemek istemiştir.[407] Kruşçev bu konuşmaya nota ile değil Paris’de yaptığı konuşma ile cevap verecektir.

1. Paris Fiyaskosu: Dört Büyükler Zirvesine U2 Gölgesi

U2 olayı Kruşçev’e bir Soğuk Savaş zaferi kazandırırken, 1960 Kasım’ında görev süresi sona erecek olan Eisenhower için bir hezimet oldu. Ama en büyük zararını Berlin’e verdi: 1960 Mayıs ayında Paris’te II. Dünya Savaşının dört galip devleti bir zirve toplantısı yapacaklardı. U2 hadisesi olmazdan önce dünya kamuoyu zirve sonucundan umutluydu. Beklentiler Berlin’in geleceğinin bir karara bağlanacağı ve Almanya ile barış antlaşması imzalanacağı yolundaydı. Ancak U2 olayı ile umutlar azaldı.

Batı Avrupa basını da olayın en çok bu yönüyle ilgilenmekteydi. *London Times* “Olayın en acayip tarafı Amerikalıların zirve toplantısı öncesinde böyle bir uçuşa nasıl müsaade etmiş olmalarıdır.” demekteyken, *Le Figaro* gazetesi de “Tarih çok az böyle beceriksizlik misalleri gösterir. Bu olay, zirve toplantısı zorluklarla karşılaşırsa Kruşçev’e uyuşma istemezliğini örtecek deliller verir.” diyerek dünya kamuoyuna tercüman oldular.[408]

Kruşçev Paris’e 14 Mayıs’ta geldi ve dünya kamuoyu merakla olacakları beklerken masum konumunu kuvvetlendirecek bu fırsatı iyi değerlendirdi. Önce Eisenhower’ın U2 uçuşlarının SSCB’ye karşı yapılmış bir saldırı olduğunu kabul etmesini, Fransa Başkanı De Gaulle’den de ABD’yi

kınamasını istedi. 15 Mayıs'ta açılan konferansta istediği kabullenmeler yapılmadığı için Kruşçev zirveyi terketti.[409]

Sonuç olarak Berlin meselesi başka bir bahara kaldı.

2. Düzeltilmek İstenen Türk-Rus İlişkilerine U2 Gölgesi: SSCB İddialarının Doğrulanmasından Memnun

U2 olayı tahribatlarından birini de Türk-Rus ilişkilerinde yapmıştır. Başka sebeple Menderes döneminde gerçekleştirilemeyecek olsa da, Başbakanlar düzeyinde karşılıklı ziyaretler yapılmasına karar verilmiş bir dönemde böyle bir olayın yaşanması, iki devletin ilişkileri bakımından oldukça sıkıntı yaratmıştır.

7 Mayıs'ta olayın bir casusluk meselesi olduğunun anlaşılması üzerine, Türkiye 8 Mayıs 1960'ta yaptığı bir açıklama ile hiçbir Amerikan uçağına uçuş izni vermediğini, kendi havaalanı dışındaki uçuşlardan Türk uçakları söz konusu ise sorumlu olabileceğini bildirmiştir.[410] Açıkçası Türkiye İncirlik üssü sebebiyle başının ağrıyacağını bilmiştir.

U2 uçağı hadisesi SSCB'nin askerî üsler konusunda uzun zamandır yaptığı ve Türkiye tarafından dikkate alınmayan uyarılarında haklı olduğunu ortaya koymaktadır. SSCB'nin 13 Mayıs 1960'da konu ile ilgili olarak Türkiye'ye tevdi ettiği nota[411] baştan sona "ben sana dememiş miydim" uslübunda kaleme alınmıştır. Notanın başında olay özetlendikten sonra, uçağın ABD'ye ait, sürekli olarak Türkiye'de üslenen, Pakistan yoluyla düşmanca niyetler için Sovyetler Birliğine gönderilmiş olduğunun kesinlikle tespit edildiği söylenmektedir.

Takibeden satırlarda uçağın içindeki teçhizatın ayrıntılı dökümü verilmiş, uçağın, Sovyet hava radar savunma şebekesini incelemek için defalarca uçuş yaptığı pilotun itiraflarına dayanılarak ifade edilmiş ve bu casusluk olayını ABD'nin de kabul etmek zorunda kaldığı bildirilmiştir.

Notanın son üç paragrafı SSCB'nin Türkiye'ye protestosuna ayrılmıştır. Burada SSCB'nin kaleme almaktan en çok haz aldığı satırlar:

"Sovyet hükûmeti, bundan evvel de Türk hükûmetini, Türk arazisinin üçüncü devletler tarafından bir askerî meydan olarak kullanmasının tehlikelerine dair ikaz etmiştir. Sovyetler Birliği hava sahasının Türk arazisinden havalanan yabancı uçaklar ve hava balonları ile ihlali vakaları üzerine de Sovyet hükûmeti nazarı dikkati celp etmiş bulunuyordu."

şeklindeki satırlar olsa gerektir. Zira SSCB için olayın Türkiye'yi ilgilendiren boyutu, bu notada verilen "topraklarını düşmanca gayeler için kullandırma" mesajıdır. Bütünü itibariyle ise olay ABD ile bir soğuk savaş zaferine dönen hesaplaşmadır.

Notanın sonunda, benzeri hareketlerin tekrarı halinde SSCB'nin gerekli önlemleri alacağı bildirildikten sonra, bu üsleri tamamen zararsız hale getirecek imkanlara SSCB'nin sahip olduğu hatırlatılmaktadır. Görüldüğü gibi nota gayet net bir tehditle bitirilmektedir. Ancak böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde tek sorumlunun Türkiye olacağı da özellikle belirtilerek SSCB'nin meşru müdafaa hakkı peşinen ortaya konmuştur.

Türkiye bu nota'ya cevabını 24 Mayıs 1960'da vermiştir.[412] Tarihin hatırlattığı gibi Türkiye'nin iç durumu oldukça karışıktır.[413] Böylesi ciddi bir dış olayın hükûmetin en zayıf olduğu bir zamana tesadüf etmesindeki talihsizliğe rağmen 24 Mayıs 1960 Türk cevabi notası, ileri sürdüğü argümanlar bakımından kuvvetli bir diplomatik belgedir. Türkiye notasında, bir Amerikan uçağın SSCB hava sahasında uçuşu ile ilgili anlaşmazlığın Türk Sovyet hükûmetleri arasında tartışma konusu olamayacağını, BM'ye intikal etmiş bir konu hakkında Türkiye'nin hüküm yürütmek istemediğini, uçağın Sovyet hava sahasına girmek için Türk hava sahasını kullanmadığını, Türk hükûmetinin böyle bir uçuş için izin vermediği gibi ABD'nin de böyle bir talepte bulunmadığını belirtmektedir. Bundan sonra Türkiye olaydaki sorumsuzluğunu 3 argümanla ortaya koymuştur.

1. Türk makamlarının sorumluluğu Türk hava alanları içinde sözkonusudur.

2. Türk hava alanı dışındaki uçuşlardaki sorumluluk sadece Türk uçakları için sözkonusudur.

3. Bu bakımdan uçağın SSCB'den önce üçüncü bir ülkeye gitmek için İncirlik üssünü kullanması Türkiye'yi sorumlu kılmaz.

Türkiye hava üslerini ABD'ye kullandırma konusunda ise, uluslararası hukuka uygun olarak müttefiklerine savunma amacıyla üs verme hakkına sahip olduğunu, ama bir üçüncü ülkeye zarar verecek şekilde kullanılmasına asla izin vermediğini ve vermeyeceğini ifade etmiştir. Meydana gelen U2 uçuşunun SSCB'ye zarar verecek amaçla yapıldığı

düşünülürse Türkiye bu ifadeyle SSCB'ye sorumsuz sorumlu olduğunu anlatmak istemiş olabilir.[414]

371 Notanın metni için bkz. Ek 24.

372 Notanın metni için bkz. Ek 25.

373 Notanın metni için bkz. Ek 26.

374 Bkz. Bölüm III, s. 79.

375 Bkz. *American Foreign Policy, Current Documents (1957)*. Department of State (Washington, 1961), The NATO Heads of Government Conference: Statement Made by the Secretary of State at the Second Session of the Conference, December 16, 1957, 407-413; *Department of State Bullettin*, Jan 6 1958, s. 8-12.

376 Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, XXII, 1, Aralık, 1967, s. 158.

377 *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, "Cumhurbaşkanlığı Gizli Görüşme Tutanaklarında Türk Dış Politikası", 6, Temmuz 1997, s. 67.

378 Mesajın metni için bkz. Ek 27.

379 Mesajın metni için bkz. Ek 28.

380 Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü, Z "Zorro" Gibi*, Ankara, 1985, s. 118.

381 Mesajın metni için bkz. Ek 29.

382 *American Foreign Policy, Current Documents (1959)*. Department of State (Washington, 1963, s. 524-525.

383 Haluk Ülman'a göre, 1959 tarihinden önce Kasım 1958'de ABD ile Türkiye bir ikili antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya dayanılarak Çiğli'de 15 füzelik Jüpiter rampası kurulmuştur (Haluk Ülman, agm., s. 159). Ancak bu antlaşmanın metnine ulaşmak mümkün olmamıştır.

384 Deklarasyonun metni için bkz. Ek 30.

385 Deklarasyonun metni için bkz. Ek 31.

386 İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi, (1945-1975)*, İstanbul, 1997, s. 266.

387 Cevabın metni için bkz. Ek 32.

388 Bkz. *Documents on American Foreign Relations (1959)*. Council on Foreign Relations (New York, 1960, s. 397-399.

389 Notanın metni için bkz. Ek 33.

390 Cevabın metni için bkz. Ek 34.

391 Stephen E. Ambrose, *Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*. Çev. Ruhican Tul, Ankara, 1992, s. 139.

392 S. Ambrose'a göre bu önerilerden birisi: "…çok sayıda, nükleer serpintiye dayanıklı sağınak inşa edilmesini, Amerika'nın hava savunma kapasitesinin, başta füze endüstrisi olmak üzere, saldırı gücünün arttırılmasını, geliştirilmesini, sınırlı savaş yapabilecek konvansiyonel güçlerin büyütülmesini ve Pentagon'un yeniden organizasyonunu istiyor, her şeyden önce savunma

harcamalarının 48 milyar Dolara çıkarılması gerektiğini savunuyordu.” (Stephen E. Ambrose, age., s. 140).

393 Bugün bile Soğuk Savaş dönemi tarihi yazılırken büyük ölçüde Batı kaynaklarını kullanmak zorunludur.

394 Stephen E. Ambrose, age., s. 145.

395 1 mph takriben 1.6 km’ye tekabül etmektedir.

396 *Ana Britanica*, C. 21, 348.

397 Stephen E. Ambrose, age., s. 146.

398 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, (1947-1964)*, Ankara, 1979, s. 192.

399 Slipstream: Ses üstü hızla uçulduğunda uçağın arkasında meydana gelen hava cereyanı.

400 Spin: Burgu, uçağın döne döne takla atması.

401 Reuter Information Service, Moskow, Oct 11, 1996.

402 *Cumhuriyet* gazetesi, 10 Mayıs 1960.

403 Oral Sander, age., s. 193.

404 *Documents on American Foreign Relations (1960).* Council on Foreign Relations, New York, 1961, s. 113-114.

405 Documents..., age., 114-115.

406 Documents..., age., 117-121.

407 Documents..., age., 121-123.

408 *Cumhuriyet* gazetesi, 10 Mayıs 1960.

409 Cemal Acar, age., s. 380.

410 Fahir Armaoğlu, Belgelerle..., age., 262.

411 Notanın metni için bkz. Ek 35.

412 Notanın metni için bkz. Ek 36.

413 31.8.1990 Cuma günü saat 20.30’da İstanbul Bebek’te yapılan özel görüşmede U2 olayı ile ilgili olarak görüş almak istediğimiz Hayrettin Erkmen, bu olayın 27 Mayıs darbesinden sonra cereyan ettiğini hatırladığını söylemiştir. Darbeye maruz kalan hükûmetin bir bakanın bu yanılgısı ülke içindeki karışık ve sıkıntılı durumu göstermesi açısından ilginç bir örnektir.

414 New York Times 10 Mayıs 1960’ta, Eisenhower’ın uçuşlara dur emri verdiğini yazmıştır (*Cumhuriyet* gazetesi, 10 Mayıs 1960). Ancak, U2 hadisesi 27 Mayıs’tan sonra da Türkiye’yi meşgul etmiştir. 10 Ekim 1965 seçimleri ile iktidar olan Adalet Partisinin genel başkanı ve Başbakan Demirel (İsmail Soysal, age., s. 297) bunu şöyle anlatmaktadır: “Sovyetler bir U2 uçağı düşürdüler. Bu U2 uçağı İncirlik’ten kalkmış. Çok iyi hatırlıyorum, Ankara’da Sovyetlerle müzakerelerde bulunurken, ilk müzakerelerdir bunlar, Kosigin bundan şikayet etti. Bu iyi komşuluğa yakışmaz dedi. Biz düşündük hakikaten dediği laf doğrudur. Sonra askerlerimize sorduk bize lazım mıdır bu uçağın çektiği fotoğraflar. Hayır dediler, bunlar bize lazım değil, Pentagon’a lazımdır, biz bunların çok zaman neticelerini dahi bilmeyiz. Biz de Ruslara Boğaz’ın önünde bulundurdukları hidrografi gemisini şikayet ettik. Çekin dedik hidrografi gemisini, biz de U2 uçaklarına izin vermeyiz. Biz U2 uçaklarının uçuşunu durdurmuşuzdur ve Birleşik Amerika’ya demişizdir ki, buradan uçmayın. Hoşlanmamışlardır bundan” Çetin Yetkin - Uğur Özen, “Türkiye’de Askerî Müdahaleler ve Amerika”, *Milliyet* gazetesi, (17 Ocak 1991, s. 11).

Bu görüşmeler 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde yapılmıştır. Bkz. İsmail Soysal, age., s. 303.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en tartışmalı dönemlerinden birisi de 1950-1960 Demokrat Parti dönemidir. Döneme adını veren Demokrat Partinin gerçekte ne kadar döneme damgasını vurduğu tarihçiler tarafından tartışılmaktadır.

1946 Sovyet taleplerinin Türkiye'yi Batı'ya yönelttiği bilinmektedir. Stalin sonrası Rus yöneticiler dahil olmak üzere pek çok kişi bu politikadan Stalin'i sorumlu tutmaktadırlar. Stalin'in kuyuya bir taş attığı; Türkiye'nin bu taşı olduğundan büyük algıladığı; Stalin sonrası Rus yöneticilerinin taşı bir türlü çıkaramadığı ve ABD'nin taşın çıkmaması için çaba sarfettiği söylenebilir.

SSCB II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'yi Boğazlar vesilesiyle gündeme her getirdiğinde Batı, Türkiye'yi kuşkulandıran, Stalin'i cesaretlendiren bir vurdumduymazlık içinde olmuştur. Çünkü, Batı Türkiye'nin değil, savaş ganimetini paylaşma görünümünü sergilemektedir. Stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin de bir ganimet olduğunun anlaşılması ABD'yi müdahil olmaya itmiştir. Stalin'in tam da bu noktada durduğunu söylemek mümkündür.

Batının askerî gücünün Stalin'i durdurduğunu söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır, zira o tarihlerde ABD bir yana ama SSCB batı karşısında askerî üstünlüğe sahip bir devlettir. Israrcı olursa Türkiye'yi ele geçirebileceğinden şüphe duymayan tarihçiler de vardır. Casablanca ve Yalta'da Türkiye'nin Batı payına düştüğünü Stalin'in kabul ettiğini söylemek çok iddialı bir tez olmasa gerek.

Diğer yandan II. Dünya Savaşına katılmış hiçbir devletin Türkiye için bir üçüncü dünya savaşını göze alması mümkün görünmemektedir. Batı'nın payına düşen ama II. Dünya Savaşında vaadlerinin hiçbirini yerine getirmemiş ve savaşanların yükselen yıldızlarına göre iç ve dış pozisyonunu yenilemiş Türkiye muteber bir müttefik muamelesi görememektedir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşına girmesi ile girmemesinin fazla bir şey

değiştirmeyeceğini söylemek mümkündür. Ayrıca Avrupalı savaşan liderlerin 10 Kasım 1938'in hemen sonrası Türkiye ile ilgili olduğu rivayet olunan beyanlarına inanmamak çok zordur.

Yaşlı kıta Avrupa'nın II. Dünya Savaşı sonrası içine düştüğü durum ABD'ye yeni bir ufuk açmıştır. Monroe doktrininin belirlediği dış politika artık önceki yüzyılın demode politikasıdır. Yeni politika Truman Doktrini ve Marshall Planı ile beslenecektir. Çünkü ABD'li sanayiciler eski kıta Avrupa'yı yeni keşfetmişlerdir. Eski kıtada yepyeni imkanlar vardır ve ABD yeni değer yargıları oluşturarak bu imkanlardan yararlanacaktır.

Avrupa'ya demir perdenin inmesine en fazla sevinenler ABD'li ticaret erbabı ve Soğuk Savaş dönemini en fazla kutsayanlar da yine ABD'li silâh sanayii devleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Soğuk Savaş psikolojisini yaratan ve kamuoyuna mal edenler yöneticilerse de, besleyenin silâh ticaret sektörü olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.

Bu arada keşfedilen ve soğuk savaş satrancında kendisine yer verilen bir ülke de Türkiye olmuştur. Doğrusu Türkiye kendisini keşfettirmek için çok uğraşmıştır. Türk dış politikasına 1950-1960 dönemindeki yoğunluğu yaşatan tercih 1945 San Francisco Konferansında yapılmıştır. Bu Batı ittifakında yer alma tercihinin gerekleri de 1950 yılına kadar yerine getirilmiştir. Eğer Türkiye'deki ABD rahatsız edici bir unsursa bunu belirleyen alt yapı 1950 öncesinde CHP tarafından atılmıştır. Önce Truman doktrini ile Türkiye'deki ekonomik ABD ağırlığı gündeme gelmiştir. Ama ABD uyuşturucuya alıştırılmak istenen kişilere yapıldığı gibi önce bedelsiz verdiği ekonomik yardımları sonra ağır bedeller karşılığında verecektir. Çünkü pek kolay öngörülebilir bir gerçek vardır: Para aldığınız yerden bırakınız bağımsız hareket etmeyi bağımsız düşünmeniz bile kolay olamamaktadır. Yine bu yıllarda Türkiye'nin demokratik hayata geçme kararı verdiği bilinmektedir. Bu durum nedense bu günlere kadar sadece bir kişinin kararı ve hatta lütfuymuş gibi gösterilmiş, demokratik hayata geçişte ABD faktörü hep gözardı edilmiştir. Oysa tezden anlaşılacağı üzere bu değişimde San Francisco Konferansı ve ABD son derece etkili olmuştur. ABD'nin etkisi konusundaki ilginç bir gösterge ise 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ABD'deki yankısıdır: ABD adeta yeni bir kale fethetmiş gibi sonuçlara sevinmektedir.

1945-1950 arasında Batı ile bağlantının temeli o kadar sağlam atılmıştır ki 1950-1960 dönemi Türk dış politikasının ABD paralelindeki gidişatından memnun olmayanlar, 1964 ve 1974 Kıbrıs krizlerinde ABD'ye kızarak Batı dışı alternatifleri değerlendirmek istemişlerse de Türkiye'yi Batı (ABD) ittifakından ayırmaya deneyememişlerdir. Dolayısıyla bu gün şu söylenebilir: 1945 sonrası oluşan şartlarda 1950 seçimlerini CHP kazanmış ve 1960'a kadar iktidarda kalmış olsaydı, DP'nin takip ettiği dış politikadan farklı bir dış politika izlemesi kolay olmayacaktı. Bunun göstergelerinden biri de meclis oturumlarında DP dış politikasına şiddetle muhalefet eden CHP'nin oylamalarda çok daha ılımlı davranmış olmasıdır.

1950-1960 döneminin özellikle dış politika uygulamaları sebebiyle eleştiriye uğraması henüz "tarih" olarak ele alınmayacak kadar yakın bir dönem olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da dönemi inceleyen yayınlar olayların perde arkasına inmekten ziyade, görüntünün duygusal yorumları ile donanmıştır. Duygusallık, duygu yelpazesinin her iki ucundan örnekler barındırmaktadır. Bir tarafta bizzat iktidar olgusunun aktörlüğünü yapmış kişiler ve onların taraftarlarının darbe maduru/mazlum konumunda gördükleri DP'yi -ve Menderes'i- kollar yorumları, diğer tarafta dönem iktidarının muhaliflerinin zaman zaman birer küfürnameye dönüşen ağır yorumları bulunmaktadır. Siyah beyazdan başka renk tanımayan ve tarihi kutsamak, horlamak ve gizlemek üçgeninden çıkamayan bu yorumlar iktidarın elini kolunu bağlayan dış faktörleri hafife almaktadırlar. Muhalifler bu denli ABD yanlısı dış politikaya karşı tavır alma noktasında zafiyet olduğunu söyleyip, net bir karşı tavır gösteremeyişi anlamamaktadırlar, taraftarlar ise başka çare yoktu diyerek dönem Türk dış politikasının insiyatifsizliğini ifade etmektedirler.

Hemen her kesim gerek 1950-1960 döneminin gerekse bütün bir Türk dış politikasının insiyatifsiz olduğunu ve ABD ekseninde yürütüldüğünü söyleyegelmektedir. Ancak insiyatifsizlikten ve ABD ekseninde olmaktan şikayet sadece Türkiye'de değil Avrupa'da da söz konusu olmuştur. Savaş sonrası dönemde Amerika'nın "kurtarıcılığından" rahatsızlık duyulmuştur. De Gaulle Fransa'sı, zaman zaman da Almanya ile birlikte, ABD'yi Avrupa ve Avrupa kültürü için ciddi bir tehlike olarak algılamıştır. De Gaulle'ün Dışişleri Bakanı Couve de Murville o dönemle ilgili anılarında ABD için

“İhtiyacımız vardı katlanıyorduk” diye yazmaktadır.[415] Yine Murville Almanya’nın da bu görüşte olduğunu ancak yıkılmış bir Avrupa’nın karşı koyacak güçte olmadığını belirtmektedir. Gerçekten de zaman içinde Avrupa’daki Amerika’ya ilk başkaldıran Fransa olmuş, ABD’nin NATO bahanesiyle Avrupa politikası oluşturmasına karşı çıkmış, NATO askerî entegrasyonundan ayrılmış, hatta NATO merkezi Paris’ten Brüksel’e taşınmıştır. Avrupa’daki Fransa-ABD çekişmesi De Gaulle’ün, içinde ABD parmağı olduğu bilinen 1968 olayları neticesinde siyasetten çekilmesiyle şimdilik ABD lehine sonuçlanmıştır. Ama günümüzde yaşlı kıtada bütün şiddetiyle devam eden bir Almanya-ABD çekişmesi vardır ki, bu çekişme son zamanlarda Orta Doğu ve Orta Asya’ya da sıçramış görüntüsü vermektedir.

Türkiye’deki Amerika’ya başkaldıran yönetimler ise hep aynı akıbete uğramışlardır: ABD’nin yarattığı sıkıntı dayanılmaz noktaya vardığında, alternatifler değerlendirmek isteyen iktidarlar garip bir tesadüfle askerî darbelere maruz kalmışlardır.

1950 öncesi Türk yönetiminin ABD desteğini sağlamak için giriştiği çabanın Menderes döneminde meyvasını verdiği somut olay Türkiye’nin NATO’ya alınmasıdır. Bunun için Türkiye, Türk askerlerini Kore’ye göndermiştir ama tezden anlaşıldığı gibi Türkiye Kore savaşına asker göndermemiş olsa dahi NATO’ya alınacaktır. Coğrafi konumu, kendisi istemese de Blok Politikalarının (Çevreleme) tabii bir sonucu olarak Türkiye’ye NATO’da bir yer açacaktır. Bedeli Türk askerinin kanıyla ödenmiş bu katılım Türkiye’ye, Orta Doğu’daki hareketliliğine sebep olması yüzünden pahalı olmaya müteakip yıllarda da devam ettiği söylenebilir. Doğu-Batı Bloklarının mücadelesini *Das Kapital* ile *İncil*’in savaşı olarak gören ve dolayısıyla kendilerini taraf olarak algılamayan Orta Doğu devletleri Menderes’in şahsında iki imgeyi göreceklerdir: Biri Osmanlı, diğeri Batı sömürgeciliği olan bu iki imge zaten normalde seyretmeyen Türk-Arap ilişkilerini daha da bozmuştur.

1953, ABD açısından talihsiz bir yıldır. Mart 1953’te Stalin’in ölümü ile SSCB ciddi bir politika değişikliğine gitmiştir ve silâhsızlanma teklifleri ve detant arzuları ile dolu bu değişiklik ABD’yi Sovyet tehdidi olgusu üzerinde fazla mesai yapmaya zorlamıştır. SSCB’nin dağılana kadar

politika değişikliği konusunda kimseyi ikna edememiş, inandıramamış olması ABD'nin fazla mesaisinin başarısını göstermektedir.

1953 yılı Türk-Sovyet ilişkilerinde de önemli bir yıldır. 1953 beyanatı SSCB'nin bu satırların yazıldığı güne kadar Türkiye'ye karşı değişmeyen politikasının başlangıcıdır. Ancak bilindiği gibi beyanat ve sonrası Rus girişimleri Türkiye'de hep ihtiyatla karşılanmıştır. DP yönetiminin bu tavrı da eleştiriye uğramıştır. Ancak bilinmelidir ki 1950-1960 arası iktidarda DP olmasaydı da aynı şeyler yaşanacaktı. 1953 beyanatını CHP'de daha farklı algılayamazdı. Türk-Sovyet ilişkilerinde bir detant, bir bahar havası, bir yumuşama sürecine girilemezdi. Soğuk Savaş dönemi Türkiye'nin kendi isteği ile kamp değiştirmesine müsaade etmezdi. Bunun için önemli bir olayın bahane edilmesi lazımdı ve o sırada örneğin, 1964 ve 1974 Kıbrıs meselesi gibi bir olay da yoktu. ABD yarattığı sorunun çözümünü de sunmuştu, çözüm başka yerde aranamazdı. Belki de en önemlisi Soğuk Savaşın Eisenhower ile Kruşçev'in arasında olmadığını, esas hadisenin ABD'deki silâh sanayisinin pazar ihtiyacından kaynaklandığını söylemeye cesaret edecek hükûmetler yoktu, sonra da olmadığı gibi.

Hükûmetin en fazla cesaret ettiği şey, ABD'nin ekonomik baskısından bir nebze olsun kurtulmak için 1960 başlarında SSCB'ye yanaşma teşebbüsü oldu. Ama bu sefer de zaman zaman Amerikan menfaatlerinin yarattığı bir darbe izlenimi verebilen, 27 Mayıs 1960 darbesi bütün umutları suya düşürdü. 1950-1960 dönemine ilişkin olarak yapılan bu tespit daha sonraki yıllarda da kendisini göstermiştir.

Tezden anlaşılacağı üzere ABD'nin Türkiye'deki etkinliğinin en fazla zararı Türk-Sovyet ilişkilerine verdiği düşünülebilir. SSCB Türkiye'deki ABD varlığından rahatsız olduğu için sürekli olarak Türkiye'ye tepki koydu. Açıkçası Türkiye'de ABD olduğu için SSCB de Türkiye'de varlık göstermek istedi. Sanıldığı gibi Türkiye'de SSCB olduğu için ABD varlık göstermiş değildi. Öyle ki 1950-1960 döneminde Türkiye ile SSCB arasında yaşanan krizlerde Türkiye, içindeki ABD faaliyetlerinden SSCB kanalıyla haberdar olmaktaydı. ABD Türkiye'yi sadece uygun bulduğu zamanda, yeterli gördüğü miktarda bilgilendirdi. Bu durum daha sonraki yıllarda da varlığını aynen korudu. Yakın zamanlarda yaşanan Kuveyt ve Kuzey Irak krizlerinde ABD'nin "ortak savunma" üslerini kullanış tarzı,

1950’lerden bu günlere Türk dış politikasında değişen fazla bir şeyin olmadığını göstermektedir.

Sonuç itibariyle o zamanlarda olduğu gibi ABD yine sorunlar yaratmakta ama peşinden ürettiği çözümleri getirerek kurtarıcılık vasfını baki kılmak istediği söylenebilir. İşin esprisi politikalara maruz kalan devlet olmak ile politika belirleyen devlet olmak noktasında kendisini göstermektedir. Maalesef görünür gelecekte dünyanın hala ABD’nin yarattığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalacağını, krizleri hala ABD’nin çözeceğini ve ABD’nin politika belirlemeye devam edeceğini söylemek kehanet olmasa gerektir. Zira bu son yeni dünya düzenini de ABD kurgulamıştır ve iktidarların gönüllü reformlara gittiğini tarih pek kaydetmez.

415 M. Couve de Murville, *Une Politique Étrangère (1958-1960)*, Paris, 1971, s. 18-19.

KAYNAKÇA

Acar, Cemal, *Soğuk Savaş Dönemi, Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ankara 1991.

Ahmad, Feroz ve Bedia T., *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara 1976.

Akar, Rıdvan, *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, 1992.

Aktaş, H. Basri, Sayın Başvekil'in Sovyet Büyükelçisi ile 17 Temmuz 1957 Tarihinde İstanbul'da Vâki Mülakatına Ait Proseverbal, Özel Arşiv.

Aktaş, H. Basri, *Türkiye'nin Atlantik Paktı'na İltihakı, Ankara Görüşmeleri, 13-14 Ekim 1951* ("Amerika Birleşik Devletleri Müşterek Kurmay Başkanları Komitesi Reisi General Omar Bradley, İngiltere İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Meraşal Sir William Slim ve Fransa Genelkurmay Başkanları Komitesi ikinci Reisi Orgeneral Charles Lecheres ile 13 Ekim Cumartesi ve 14 Ekim Pazar günleri yapılan toplantılara ait tutanaklar"), Özel Arşiv.

Ambrose, Stephen E., *Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası* Çev. Ruhican Tul, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1992.

American Foreign Policy *(1950-1955)*, Vol. l, Parts I-IX, Pages 1-1707, Department of State Washington, 1957.

American Foreign Policy *Current Documents (1957)*, Department of State Washington, 1961.

American Foreign Policy *Current Documents (1958)*, Department of State Washington, 1962.

American Foreign Policy *Current Documents (1959)*, Department of State Washington, 1963.

Ana Britanica, C. 21.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997.

Armaoğlu, Fahir H., *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1. baskı, Yazım Tarihi 1989.

Armaoğlu, Fahir H., *Siyasi Tarih, 1789-1960,* Ankara 1973.

Armaoğlu, Fahir (Yayına Hazırlayan), *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara 1991.

Armaoğlu, Fahir, “Orta Doğu Komutanlığından Bağdat Paktına”, *Belleten*, LIX, 224, Nisan 1995, 189-236.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1938’den 1995’e*, 4. Cilt, İstanbul 1978.

Aydemir, Ş. Süreyya, *İkinci Adam,* 3. Cilt, İstanbul 1968.

Aydemir, Ş. Süreyya, *Menderes’in Dramı*, İstanbul 1976.

Ayın Tarihi, 14 Mayıs Seçimleri Hakkında Yabancı Basından Özetler, Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, Mayıs 1950, S. 198.

Bağcı, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara 1990.

Bağlum, Kemal, *Anıpolitik 1945-1960*, Ankara 1991.

Bali, Rıfat N., “Varlık Vergisi Üzerine”, *Tarih ve Toplum*, XXVIII, 165, Eylül 1997, 47-59.

Batur, Nur, “İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs’a Doğru”, *Milliyet* gazetesi, 13 Şubat 1989, 11.

Batur, Nur, “İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs’a Doğru”, *Milliyet* gazetesi, 14 Şubat 1989, 11.

Batur, Nur, “İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs’a Doğru”, *Milliyet* gazetesi, 15 Şubat 1989, 11.

Batur, Nur, “İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs’a Doğru”, *Milliyet* gazetesi, 16 Şubat 1989, 11.

Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, (t.y.).

Baydar, Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul 1968.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, “Cumhurbaşkanlığı Gizli Görüşme Tutanaklarında Türk Dış Politikası”, 4, Mayıs 1997, 94-100.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, “Cumhurbaşkanlığı Gizli Görüşme Tutanaklarında Türk Dış Politikası”, 6, Temmuz 1997, 64-70.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, “Cumhurbaşkanlığı Gizli Görüşme Tutanaklarında Türk Dış Politikası”, 8, Eylül 1997, 95-98.

Bilge, A. Suat, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964, Güç Komşuluk*, Ankara 1992.

Birsel, Cemil, *Birleşmiş Milletler: Sanfransisko Çalışmaları,* İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Enstitüsü, İstanbul 1946.

Bugün gazetesi, "Cemal Tural Anlatıyor", 16 Mayıs 1975.

Burcak, R. Salim, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950,* Ankara 1979.

Burçak, R. Salim, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri,* Gazi Üniversitesi, Ankara 1983.

Burçak, R. Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960),* Ankara 1998.

Ciliv, Hamdi, *Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Baside İcra, Demirkırat Alfabesi,* Ankara 1992.

Cumhuriyet gazetesi, 10 Mayıs 1961.

Cumhuriyet gazetesi, 25 Mayıs 1961.

Cumhuriyet gazetesi, 2 Kasım 1945.

de Murville, Maurice Couve, *Une Politique Étrangère (1958-1969),* Plon 1971.

Dikerdem, Mahmut, *Orta Doğu'da Devrim Yılları, Bir Büyükelçinin Anıları,* İstanbul 1977.

Documents on American Foreign Relations, *(1960),* Council on Foreign Relations, New York, 1961.

Documents on American Foreign Relations, *(1956),* Council on Foreign Relations, New York, 1957.

Documents on American Foreign Relations, *(1957),* Council on Foreign Relations, New York, 1958.

Documents on American Foreign Relations, *(1958),* Council on Foreign Relations, New York, 1959.

Documents on American Foreign Relations, *(1959),* Council on Foreign Relations, New York, 1960.

DÜSTUR, Tertip III, C. 24. s. 9.

DÜSTUR, Tertip III, C. 25. s. 173.

DÜSTUR, Tertip III, C. 33. s. 1373.

Eden, S. Anthony. *Mèmoires de Sir Anthony Eden, 1945-1957,* Çev. Jean R. Weiland, 2, Paris, 1960.

Ekinci, Necdet, *II. Dünya Savaşından Sonra, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul 1997.

Ekrem, Reşat, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonları*, İstanbul 1934.

Erkin, Feridun C., *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar 1*, Ankara 1980.

Erkin, Feridun C., *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara 1970.

Esenbel, Melih, "40 Yıllık Dikenli Dostluk", *Hürriyet* gazetesi, Haz. Jülide ERGÜDER, 21 Ocak 1988, 5.

Esmer, Ahmet Ş., "Türk diplomasisi III", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 7, Ağustos 1997, 81-85.

Foreign Relations of The United States - Diplomatic Papers, 1945, Vol. 2, Washigton D.C., U.S. Government Printing Office, 1960.

Genç, Süleyman, "CIA, MİT, Kontr-Gerilla, Bıçağın Sırtındaki Türkiye", *Vatan* gazetesi, 28 Kasım 1977.

Genç, Süleyman, "CIA, MİT, Kontr-Gerilla, Bıçağın Sırtındaki Türkiye", *Vatan* gazetesi, 21 Kasım 1977.

Gönlübol, Mehmet ve başk., *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1990)*, Ankara 1993.

Güler, Şükrü S., *Orta Doğu Petrolünün Uluslarası Politikadaki Yeri*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1979.

Günver, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü, Z "Zorro" gibi…*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Gürün, Kâmuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara 1983.

Harris, George S., "Dertli İttifak, Türk-Amerikan İlişkileri", *Milliyet* gazetesi, Çev. Zerin Alnar, 1975.

Hürriyet gazetesi, 12 Ekim 1951.

Khrochtchev, *Souvenir*, Çev. Strobe Talbott, Editions Robert Laffont, Paris, 1971.

Kılıçbay, M. Ali, "Marshall Planı 50 Yaşında", *Boyacı Küpü (Marshall Boya Sanayii Dergisi)*, 38, Güz 1997, 14-15.

Kissinger, Henry, "Reflections On Containment", *Foreign Affairs*, Vol. 73, No 3, (May 1994), 113-140.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Ankara 1998.

Kıvılcımlı, Hikmet, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, İstanbul 1970.

Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul 1980.

Küçük Yalçın, "Göbek", *Özgür Ülke*, 14 Kasım 1994, 3.

Kürkçüoğlu, Ömer E., *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara 1972.

McGhee, George, *ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu…* Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara 1992.

Milliyet gazetesi, "Seçimlerin Amerika'da Akisleri", 16 Mayıs 1950, 5.

Milliyet gazetesi, "Türkiye NATO'da Kalmalı, Savunması da Güçlenmeli", 12 Mayıs 1975, 7.

Olgaçay, İsmail B., *Tasmalı Çekirge*, İstanbul 1990.

Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul (t.y.).

Resmi Gazete S. 5255.

Resmi Gazete S. 5657.

Reuter Information Service, 11 October 1996.

Rize, Ekrem, *Atlantik Paktı Hakkında Son Mütalaa*, İstanbul 1951.

Sağlam, Berrin ve Mutlu Demirbağ, "Sam Amca'dan Marshall Masalı", *Cumhuriyet Ekonomi*, 32, 2 Haziran 1997, 4-5.

Sander, Oral, *Türk-Amerikan ilişkileri 1947-1964*, Ankara 1979.

Son Posta, 12 Ekim 1951.

Soysal, İsmail, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul 1997.

SSCB Bilimler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsü (Haz.), *Türkiye Cumhuriyeti: (1917-1974)*, Çev. Gültekin Emre, Kızılrımak Yayınevi, Ankara 1979.

Sükan, Faruk, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, TBMM 1950-1960*, Ankara 1991.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.XI C. 2 İ.1 25 Aralık 1958.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.XI C. 7 İ.2 28 Kasım 1959.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. İkinci Dünya Savaşı Yılları, (1939-1946).*

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, Çev. Fahri Yazıcı, İstanbul 1972.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Parti'den Çok Parti'ye 1944-1950*, Ankara 1990.

Toker, Metin, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Ankara 1971.

Truman, S. H., *Hatıralarım*, Çev. Cihat Baban ve Semih Tuğrul, Ankara 1968.

Turgut, Hulûsi, "Türkeş'in Sırları", *Sabah* gazetesi (25 Ağustos 1998), 7.

Tünay, Bekir, *Menderes Devri Anıları, Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım*, İstanbul, (t.y.).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, *Başbakanlık Umum Müdürlüğü Yayınlarından 1945 - Dışişleri Bakanlığı*, "Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Sanfransisko Antlaşmasına Müteallik Olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma", 176-178.

Ulus gazetesi, 27 Mayıs 1945.

Ülman, Haluk, "NATO ve Türkiye", *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, XXII, I (Aralık 1967), 143-167.

Vatan gazetesi, 12 Mayıs 1945.

Yalman, Ahmet E., *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 4 (1945-1971)*, (y.y.), (t.y.).

Yavuzalp, Ercüment, *Menderes'le Anılar*, Ankara 1991.

Yetkin, Çetin ve Uğur Özen, "Türkiye'de Askerî Müdaheleler ve Amerika", *Milliyet* gazetesi, 11 Ocak 1991, 11.

Yetkin, Çetin ve Uğur Özen, "Türkiye'de Askerî Müdaheleler ve Amerika", *Milliyet* gazetesi, 12 Ocak 1991, 11.

Yetkin, Çetin ve Uğur Özen, "Türkiye'de Askerî Müdaheleler ve Amerika", *Milliyet* gazetesi, 16 Ocak 1991, 11.

Yetkin, Çetin ve Uğur Özen, "Türkiye'de Askerî Müdaheleler ve Amerika", *Milliyet* gazetesi, 17 Ocak 1991, 11.

EK 1

BOĞAZLAR HAKKINDA BİRİNCİ SOVYET NOTASI[416]

Sovyet Sosyalist Şuraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye hükûmetine aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır:

Geçen harp esnasında vuku bulan hâdiseler Boğazlara müteallik olarak 1936 tarihinde Montreux'de imzalanan Montreux Antlaşmasının tesis ettiği Karadeniz Boğazları rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlarına tekabül ve Boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir.

Mihver devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlardan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet hükûmetinin Türkiye hükûmeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştu.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı Boğazlardan Karadeniz'e "Seefalke" adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet Sovyet hükûmetinin Türk hükûmeti nezdinde teşebbüste bulmasını mucip olmuştu.

Ağustos 1941 ayında Türk makamları "Tarvisio" adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlardan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki bu da Sovyet hükûmetinin mezkûr geminin Karadeniz'e geçmesi keyfiyetinin Boğazlara müteallik antlaşmanın ihlâli demek olacağı hususunda Türk hükû-metinin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet hükûmeti, Almanya'nın cem'an yekûn 140.000 tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlardan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk hükûmetinin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler mihver

devletlerinin silâhlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz’e nakline tahsis olunmuştur. Teşebbüsünde, Sovyet hükûmeti “yukarıda mezkûr gemilerin Boğazlardan Karadeniz’e müruruna müsaade keyfiyetinin, bu gemiler Alman hükûmeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montreux’de imzalanan Anlaşmanın sarih bir surette ihlâlini tazammun edeceğini” tebarüz ettirmiştir.

Haziran 1945 ayında Sovyet hükûmeti Karadeniz’de askerî harekâtı iştirak etmiş bulunan “Ems” tipi (8 tane) ve “Kriegstransport” tipi (5 tane) muhtelif tonajda Alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz’den Ege Denizine Boğazlardan geçmeleri hâdiselerini protesto etmiştir.

Yukarıdaki hâdiselerde Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlara müteallik Anlaşmanın düşman devletlerin Boğazları Sovyetler Birliği ve diğer müttefik devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mâni olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk hükûmeti gayrı mesul bulunamaz.

Bu sebeplerdir ki Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Berlin’de yapılan üç devlet -Büyük Britanya, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği- konferansında, Sovyet hükûmeti Montreux Anlaşmasının tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesis icap eylediği meselesinin münakaşasını teklif etmiştir.

Berlin’deki üç devlet konferansının aşağıdaki kararı aldığı malûmdur:

A. Üç hükûmet, Boğazlara müteallik olarak Montreux’de imzalanan antlaşmanın, bugünkü şartlara tekabül etmemesi hasebile, tâdil edilmesi lâzım geldiğini kabul eylemiştir.

B. Üç hükûmet, müteakip merhalede, bu meselenin üç devletin her birine Türk hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır.

Bu hususta Britanya hükûmeti tarafından 21 Kasım 1945 tarihinde Türk hükûmetine, verilen notanın muhtevası da Sovyet hükûmetince malumdur.

Sovyet hükûmeti de kendi namına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir:

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3. Karadeniz’de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4. Karadeniz’e girmek ve Karadeniz’den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye’nin ve Karadeniz’e Sahili bulunan diğer devletlerin salâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5. Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz’de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

Sovyet hükûmeti ve deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya hükûmetlerini haberdar eder.

416 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 2

BOĞAZLAR HAKKINDA TÜRK CEVABÎ NOTASI[417]

Cumhuriyet hükûmeti Sovyet Büyükelçiliğinin Boğazlar meselesi hakkında Dışişleri bakanlığına tevdi ettiği 7 Ağustos 1946 tarihli notayı en büyük ilgi ile incelemiştir. Bu nota, beynelmilel önemine ancak Türk millî bakımında arzettiği hayatî menfaat üstün gelen bir mesele hakkındaki Sovyet görüşünü izah ettiğinden Cumhuriyet hükûmetince bir kat daha dikkatle tetkik olunmuştur.

Bu notanın mütalâasından anlaşıldığına göre, İkinci Cihan Harbi esnasında vuku bulan hâdiseler, Sovyet hükûmetinin fikrince, Montreux Sözleşmesinin tesis etmiş olduğu rejimin karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uymadığını ve Boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça göstermiştir. Bu tezi teyiden nota, Boğazlardan her iki istikamette "Seefalke" ve "Tarvisio" gibi mihverin harp ve yardımcı gemileri ile asker nakline mahsus gemilerinin geçişlerini hatırlatmaktadır ki, Sovyet hükûmetinin kanaatınca bu vakıaların heyeti mecmuası Boğazların Sovyetler Birliğine ve diğer müttefik devletlere karşı düşman devletler tarafından kullanılabilmesi imkânına delil teşkil etmektedir. Türkiye hükûmetinin bu yolda vaki istifadeden gayrı mesul olduğunu beyan edemiyeceği hususu da notada ilâve olunmaktadır.

Nota, müteakiben, Potsdam'dan Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Boğazlar hakkında cereyan eden ve neticesinde ilgili üç devlet tarafından:

a. Montreux Sözleşmesinin bugünkü şartlara uymadığı için tadil edilmesi,

b. Bu meselenin üç devletin her biri ile Türkiye hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesi,

Kararına varılan İngiliz Amerikan-Sovyet görüşmelerinin kısa bir hülâsasından sonra, yeni bir Boğazlar rejimi tesisi için Boğaz tekliflerini

irae etmektedir.

Bu teklifler aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3. Karadeniz’de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4. Karadeniz’e girmek ve Karadeniz’den çıkmak için tabiî su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye’nin ve Karadeniz’e sahili bulunan diğer devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5. Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla ilgili ve bunu icraya en ziyade kadir olanları sıfatıyla, Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz’de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

Sovyet teşebbüsünün şekil ve esası hakkında her hangi bir incelemeye girişmeden evvel Dışişleri Bakanlığı Montreux Sözleşmesini tesirsizliğini teyid ve bundan Türk hükûmeti aleyhine söz de bir mes’uliyet çıkarmak için anılan notada zikredilen, bazı mihver gemilerinin Boğazlardan geçişi keyfiyetleri üzerinde durmağı lüzumlu addetmektedir.

Harp filoları salnamesinde mukayyed bulunmıyan ve Alman ticaret bandırmasını taşıyan 37 tonilâtoluk “Seefalke” motörü 6 temmuz 1941 tarihinde Çanakkale boğazının önüne gelerek Köstence’ye gitmek üzere Boğazlardan geçiş talebinde bulunmuştur. Motör silâhla mücehhez değildi ve içinde büyük bir can kurtaran simidi ile bir tahlisiye sandalından başka bir şey bulunmuyordu. Harp gayeleri yolunda kullanılacağını tahmin ettirebilecek hiçbir emareye desteres olunmamıştır. Montreux Sözleşmesinin harp gemilerinin tarif, tonaj ve hususiyetlerine müteallik 2 numaralı lâhikasında zikrolunan vasıflardan hiçbirini haiz bulunmadığı cihetle iş bu motörün Boğazlardan geçmesine müsaade edilmiştir.

“Tarvisio” adlı İtalyan petrol gemisi meselesinde ise vakalar şu şekilde cereyan etmiştir:

“Tarvisio” Haziran 1941’de ticaret gemisi olarak Boğazlardan geçmiştir. Sözü edilen gemi, İtalya harp filosu muavin gemileri listesinde de kayıdlı bulunduğu cihetle, geçişinin hileli bir fiil teşkil ettiği hususunda Dışişleri Bakanlığının nazarı dikkati celbedilmişti. İtalya Büyükelçiliğinden izahat istenilmesi üzerine mezkûr Büyükelçilik “Tarvisio”nun muavin gemiler listesinden çıkarılmış bulunduğunu ve sırf ticarî maksatlarla seferler yaptığını katiyetle ifade etmiştir. Buna rağmen Cumhuriyet hükûmeti, yetkili makamlara, bir daha geçmek teşebbüsünde bulunduğunda “Tarvisio”yu durdurmaları emrini vermiştir. Filhakika 9 Ağustos 1941’de Tarvisio ikinci defa olarak Çanakkale boğazının önüne gelmiş fakat geçmesine müsaade olunmamıştır. İtalya Büyükelçiliğinin ısrarına rağmen cumhuriyet hükûmeti, harp zamanında, muavin gemileri ticaret gemisine kalbetmek hakkını tanımamak hususundaki noktai nazarını değiştirmemiştir. “Tarvisio” telsiz cihazları mühürlü bir halde 25 gün Çanakkale limanında kaldıktan sonra 2 Eylûl tarihinde Akdeniz’e dönmüştür.

Sovyet Büyükelçisi 25 Ağustos 1941 tarihinde de vaki ziyareti esnasında, Dışişleri Bakanına, Cumhuriyet hükûmetinin bu meseledeki kararı dolayısile Sovyet hükûmetinin minnettarlığını ifade ve Türk hükûmetinin muavin gemilerin ticaret gemisine kalbinin kabul edilemiyeceği hususundaki noktai nazarına hükûmetinin tamamen iştirak ettiğini teyid eylemiştir.

Sayın Büyükelçilik, notasında, Almanya’nın Boğazlardan Karadenize doğru 140 bin tonilâto hacminde harp muavin gemilerin ticaret gemisi şeklinde geçirmek niyetinde bulunduğu hususunda Türk hükûmetinin dikkat nazarını çekmeğe matuf 4 Kasım 1942 tarihli bir teşebbüsten de bahsetmektedir.

1942 senesinin Kasım ve Aralık aylarında hiçbir Alman ticaret gemisi söylenen istikamette Boğazlardan geçmemiştir. 1 Ocak 1943’ten 1 Ocak 1944’e kadar mecmu hacimleri 19.476 tanilâto olan ve ticarî mahiyetleri ilgili makamlarca şüphe götürmez bir şekilde müşahede edilen yalnız 10 adet Alman ticaret gemisi Karadeniz’e gitmek üzere Boğazlardan geçmiştir.

“Ems” ve “krie gstransport” tiplerindeki gemilerin Mayıs ve Haziran 1944 aylarında Boğazlardan geçişlerine gelince vakalara şu şekilde hülâsa

edilebilir:

"Ems" tipindeki gemilerin hacmi 100 tonilâtodan aşağı idi, silâhsızdılar, ticarî emtia ambarları vardı ve geçişleri esnasında kereste, kömür ve ot yüklü bulunuyorlardı. Alman Büyükelçiliği bu gemilerin özel seyrisefain şirketlerine ait olduğunu ve sırf ticari gayelerle seyahat etmekte bulunduğu teyid eylemişti.

"Kriegstransport" tipindeki gemiler de ticaret gemisi evsafını haiz idiler ve Alman muavin gemileri listesinde kayıdları yoktu. Bunların anlaşmanın 2. lahikasındaki kategorilerin hiçbirine ithallerine de imkân bulunmamakta idi.

Büyük Britanya Büyükelçiliğinin, İngiltere hükûmetinin gayet mevsuk istihbarlarına göre birkaçı Boğazlardan geçmiş bulunan mezkûr gemilerin donanma emrine tahsis edilmiş, veyahut da kıtaat nakliyatı için kullanılmakta olduğunu Dışişleri Bakanlığına haber vermesi üzerine, Türk deniz makamları, bu grupa dahil bulunup geçit isteyen Alman gemilerinden birini Boğazların medhalin'de durdurmuşlardır. Ondan itibaren bu tipteki gemilere Boğazlardan geçiş müsaadesi reddedilmiştir.

Yukarıdaki izahattan anlaşılacağı veçhile, Montreux Sözleşmesine atfedilen kusur, rejimin tamamen hukukî çehresine tanzim ve olayların icapları karşısında kıymetini isbat eden öz hükümlerinden ziyade sözleşmenin sırf teknik zeylini teşkil eden harp gemilerinin tarifini, evsafını ve tonajının hesaplanmasını istihdaf etmektedir. Muhtelif şekilleriyle harp zaruretleri, taktik ve stratejik ihtiyaçlar, bazı muharipleri, savaş esnasında, evsaf ve tonaj noktai nazarından Montreux Sözleşmesinin tarif ettiği harp gemileri tipinden tamamen uzaklaşan ve bu itibarla sözleşmenin 7. inci maddesi şumulüne giren zararsız ticaret gemileri evsafını arzeden yeni tip gemiler kabulüne sevketmiştir. Montreux Sözleşmesi hükümlerile mukayyet olan Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti ise, Boğazlara gelen gemilerin harp veya ticaret gemisi vasfını elinde mevcut bu ahdi kıstaslarla tayin etmiş ve ona göre geçiş müsaadesini ya reddetmiş yahut da vermiştir. Şu halde ona bu bakımdan tevcih edilecek hiçbir tariz olamaz. Diğer taraftan Boğazlardan transit geçen gemiler üzerinde Türk makamlarının murakabesi de, sözleşme mucibince bahis mevzuu gemilerin tâbi olabileceği yegâne kontrol nevinin "gece ve gündüz ve mümkün olduğu sür'atle" yapılması

lâzım gelen sıhhî kontrole inhisar etmesi dolayisiyle, bir kat daha güçleşmiş bulunuyordu. Nezaret ve kontrolün fevkalâde güç şartları içinde, birkaç nadir gemi sözleşmenin geçişe cevaz verdiği bir şekle bürünerek Boğazlardan hile ile geçilebilmiş ise de, Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti daima hüsnüniyetle hareket ederek bu husustaki taleplerden haberdan olur olmaz, hilenin tekerrürüne mâni olacak tedbirlerin alınmasına müsaraat eylemiştir. Sovyet hükûmeti, sırf özel menfaatlerine tamamen uygun düşen bir Boğazlar rejimini elde edebilmek hususundaki bütün delillerini, Montreux Sözleşmesi ile kurulan rejimin Boğazların Karadeniz devletlerine karşı hasmane gayelerle kullanılmasını önleyen şartları temin etmediği iddiasına istinat ettirmektedir.

Gerçekte, Sovyet Büyükelçiliğinin teşebbüslerine mevzu teşkil eden hileli birkaç geçiş vak’asından başka, II. Dünya Harbi sırasında Sovyet hükûmeti bir defa bile Karadeniz’de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine müracaatta bulmamıştır. Türkiye’nin dürüstlüğü hususunda esaslı bir derunî huzur hissinin mevcudiyetini gösteren bu hareket tarzı kolaylıkla anlaşılabilir, zira komşusunun asla inhiraf kaydetmeyen siyasî hareket tutumunu takip hususunda fevkalâde ilgili bir devlet sıfatile Sovyet Rusya, stratejik ve taktik hedefler için Boğazların serbestçe kullanılmasının arzettiği ölçülemiyecek derecede önemli faydalara rağmen, mihver devletlerin asla, harp gemilerini geçirmek üzere Boğazları zorlamaya cesaret edemediklerini en evvel müşahede eden memleket olmuştu. Boğazların serbestçe kullanılması imkânının mihver devletlerince azımsınmasından ileri gelmediği pek tabii aşikâr olan bu istinkâf keyfiyetini, Türkiye Cumhuriyeti, tarihin kendisine tevdi ettiği Boğazların bekçiliği vazifesinin ifasında gösterdiği iktidar ve -hatta bazan bizzat kendi menfaatleri aleyhine taassubu kadar varan- mutlak dürüstlükten mülhem genel kanaatin en parlak delili olarak tebarüz ettirmeyi lüzumlu saymaktadır. Türkiye hükûmetinin bu husustaki dürüst durumu karşısında tarihin vereceği hükmû, hiç şühesiz ki, ticaret vapurları şeklinde maskelenmiş bir iki mihver gemisinin Türk makamlarının iyi niyet ve istekleri haricinde hileli bir şeklide geçişleri değiştirmeğe kâfi gelemez.

Şu halde, bugünkü şartlara uymadığı şeklinde Montreux Sözleşmesine yapılan tenkidi, Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti ancak, bu tariz sözleşmenin harp gemilerinin tarfine, vasıflarına ve tonajına taalluk eden teknik kısmı ile transit olarak geçen gemilerin kontrolüne ait hükûmlerini hedef tutuğu nisbette kabule değer görmektedir. Türk hükûmeti vakıalar karşısında eskiyen ve tecrübelerle kusurları meydana çıkan yukarıda mezkûr tarif ve hükümlerinin bugünkü teknik mütalaalara ve şartlara uygunlaştırılması gerektiğini teslim etmektedir. Ancak, münferit ve istisnaî kalmaları zarurî bulunan bu vesikaların muvazeneli bir vesika olan sözleşmeyi ortadan kaldırmaya sebep teşkil etmesini ve hassaten bunlardan kendisi aleyhine sözde bir mesuliyet tevcih olunmasını kabul edemez. Türk hükûmeti, gayet mahdut olan ve esasen sür'atle tashih edilmiş bulunan, Boğazlardan hileli geçiş vek'alarının harp harekâtının umumî çerçevesi dahilinde Sovyetler Birliğinin emniyetini haleldar edecek bir vüs'ati bulmuş olmasını tasavvur edemez. Türk hükûmeti, Montreux rejiminin tatbikinde, hüsnü niyetle ve milletlerarası mes'uliyetleri üstün ölçüde müdrik olarak Boğazların muhafızlığını yapmakta asla fariğ olmadığını dünya efkârı umumiyesi muvacehesinde teyid ve, icabında, bir tahkim mercii huzurunda isbat edebilecek durumda bulunduğuna kaildir.

Sovyetler Birliği hükûmetinin 7 Ağustos tarihli notasile teminini arzu ettiği amelî hedeflere gelince; Cumhuriyet hükûmeti, maksudun, Montreux Sözleşmesinin 29. maddesinde derpiş olunan beş senede bir tadil prosedürünün tatbik mevkiine konulması olduğuna tahmin etmektedir. İntihap edilen ihbar tarihi gibi teklif edilen tadil gerekçesinin ilâvesi de böyle bir tefsiri destekler gözükmektedir. Sovyetler Birliği hükûmetinin maksadı hakikaten bu ise, ileri sürülen tadil talebinin şayanı kabul olabilmesi için 29. maddesinde musarrah bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ezcümle sözleşmenin tadili bahis mevzuu maddeleri şu veya bu olduğuna göre, talebin âkitlerden bir veya ikisi tarafından desteklenmesi lâzımdır. Bu suretle desteklenen talebin, ayrıca, carî beş senelik devrenin inkizasından üç ay evvel bütün âkid taraflara tebliğ olunması iktiza eder. Sovyet hükûmeti tarafından ifade olunan tadil arzusunu kaydetmiş bulunan ve, diğer taraftan, su yollarının kullanılması hakkında Amerikan umumî efkârının izhar ettiği temeninin tatminini arzu eden Cumhuriyet hükûmeti,

Montreux Sözleşmesile muayyen her tadil talebinin sözleşmeyi imzalamış bulunan devletlerin ve Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakatıyla bu devletlerden mürekkep olarak toplanacak olan uluslararası bir konferansta tatbik mevkiine konulmasına ve taleplerin hep birlikte incelenmesine kendi hesabında hiçbir müşkilât göstermeği düşünmemektedir.

Ortaya atılan meselenin esasına gelince, Cumhuriyet hükûmeti, Sovyet tadil tekliflerini teşkil eden beş prensipten bilgi edinmiştir. Cumhuriyet hükûmeti, ilk üç noktada, Amerikan Birleşik Devletleri hükûmeti tarafından, Montreux Sözleşmesinin bugünkü şartlara uygunlaştırılması hakkında 2 Kasım 1945 tarihinde yapılmış olan telkinlerin aşağı yukarı aynı ifadelerle tekarlandığını müşahade etmektedir. Amerikan telkinlerine zamanında verdiği cevapta, Türk hükûmeti, ezcümle şunları bildirmişti.

“Ticaret gemilerinin ve harp gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestisi prensipinin, Türkiye’nin egemenlik ve güvenlik haklariyle en iyi tarzda telifi, bizzat Montreux Sözleşmesinin bünyesinde derpiş edilmiş bulunan, vaziülimza devletler arasında aktedilecek beynelminel bir konferansa terettüb eder.

“Türkiye hükûmeti, Potsdam’da temsil edilmiş olan üç devletin Boğazlar meselesi hakkındaki tam noktai nazarlarını öğrenince, meseleyi esaslı bir tetkike tabi tutmaktan fariğ olmıyacak ve bunun neticesinde, tezini, yukarıda zikri geçen, devletlere bildirmeğe müsaraat edecektir.

“Bununla beraber Türk hükûmetinin Amerikan telkinlerini müsait surette karşılamakta olduğu ve, bu telkinlerin, bazı şartlar ve ihtirazı kayıdlar altında, müzakereye esas teşkil etmeğe lâyik bulunduğu şimdiden söylenebilir.

“Amerika Birleşik Devletlerinin mutasavver konferansa iştirakine gelince, Türk hükûmeti bunu sade hararetli bir temenninin tahakkuku olarak değil, aynı zamanda, mutlak bir milletlerarası zaruret olarak da mütalâa eder.

Aynı cevap, bu gün Sovyet notasındaki ilk üç teklif hakkında da muteberdir.

Sözü geçen notanın 4’üncü ve 5’inci noktalarındaki, üzerinde daha derin düşünülmesi gereken teklifler için vaziyet aynı değildir. Hassaten 4’üncü nokta Sovyet notası, diğer bütün ilgili devletlerin hariç bırakılması

suretiyle, yalnız Türkiye ile Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin tanzimine iştirak edecekleri, yeni esaslara istinaden derpiş edilmiş yeni bir Boğazlar rejimini ileri sürer görünmektedir. Böyle bir telâkki, evvelemirde, en aşağı 1956'ya kadar sürmesi lâzım gelen Montreux Sözleşmesinin müddetini ve, umumî ahenk ve çerçevesi, Montreux rejiminden ayrılan bir rejimin tesisini esas itibariyle reddeden tadil prosedürünün, tadili ancak bazı hükümlere inhisar ettiren vasfını kaale almaz gibi gözükmektedir. Bundan başka, müzakerelere ve muaddel metnin imzasına iştirake eşit hakları bulunan, ve bu müzakerelere iştirak etmek arzularını en açık bir tarzda ifade etmiş olan sözleşmeyi imzalamış diğer devletlerin menfaatlerinden tegafül eder görünmektedir.

Sovyet notasında ileri sürülen 5'inci prensibe gelince, Cumhuriyet hükûmeti bu teklife Akdeniz'den gelecek her hangi bir tecavüze karşı Boğazların eminiyetini müşterek bir Türk-Sovyet müdafaası tesisi suretile tanzimden başka bir mana verilmiyeceğini müşahade etmektedir.

İşbu Boğaz teklifi, millî bakımdan Türkiye'nin hiçbir suretle feragat edemiyeceği ve takyidini kabul eyliyemiyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğenin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye hükûmeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet hükûmeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetile müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanatındadır. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışardan gelebilecek her hangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir. Şayet Türkiye, Boğazlar üzerinde haiz olduğu egemenlik haklarını kendi vasıtalariyle korumak iktidarında olmasaydı, tarihin kaydettiği en büyük harpte, cümlesi tecavüze uğrayan veya askerî işgal altına giren komşularının akibetinden kurtulamazdı. Diğer taraftan, bütün dünya milletlerinin, bir barış ve emniyet devresi kurmak için hisselerine

düşeni yapmak hususunda birbirleriyle yarıştıkları şu sırada, muvaffakiyetle tecrübe edilmiş bulunan bir müdafaa şeklini daha fazla takviyesini istemek, hem Birleşmiş Milletler Antlaşmasının mevcudiyetini ve amaçlarını inkâr etmek, hem de idealleri gelecek nesilleri harp musibetinden korumak olan işbu milletlere karşı Türkiye hükûmetinin sebebini anlayamadığı, bir itimatsızlık göstermek olacaktır. Sovyetler Birliği için Karadeniz'de en sağlam emniyet garantisi, Boğazlarda bağımsız bir memleketin vakarı ve egemenlik haklarile telifi imkânsız, imtiyazlı bir, stratejik mevki aramasında değil, fakat kendi hesabına, dostane ve itimada müstenit münasebetlerin ihyası uğrunda bütün güçü ile çalışmağa azmetmiş olan, lâkin bu husustaki gayretleri kuzey komşusunda gelecek, aynı iyi niyetle desteklenmeğe muhtaç bulunan, kuvvetli bir Türkiye ile kendi arasında böyle bir mesud devrenin kurulmasındadır. Bundan başka, Türkiye'nin kendisi tarafından verilen bu kuvvetli teminat haricinde dahi Türk hükûmeti, San Francisco antlaşmasının Sovyetler Birliği gibi müşterek imzalayıcısı sıfatiyle, harp hakkındaki yeni telakki tarzına göre, her devletin güvenliğinin, Sovyetler Birliğinin de Türkiye misillü üyelerinden olduğu Birleşmiş Milletlerin teşkilâtı emrine verdikleri milletlerarası kuvvetlerin garantisi altında bulunduğunu düşünmekte kendisini haklı görmektedir. Şu halde, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki mevkilerinin Boğazlardan geçerek Akdeniz'den gelecek bir tecavüz neticesinde taarruza uğramasında endişe etmesi gibi tamamen gayrı muhtemel bir halde bile, Türk hükûmeti, kendisinin kuvvetle bağlı bulunduğu Birleşmiş Milletler Teşkilâtının müessirliğine Sovyet Rusya'nın güvenmesi gerekeceği fikrindedir.

İşbu notanın birer sureti Montreux Sözleşmesinin mumzilerine ve keza, Montreux Sözleşmesinin tadili için toplanacak milletlerarası bir konferansa iştirakinden Türkiye'nin bahtiyar olacağı Amerika Birleşik Devletleri hükûmetine gönderilmiştir.

417 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 3

BOĞAZLAR HAKKINDA İKİNCİ SOVYET NOTASI[418]

Sovyet hükûmetinin Karadeniz Boğazları rejimi hakkındaki 7 Ağustos tarihli notasına cevap teşkil eden Türk hükûmetinin 22 Ağustos tarihli notasının Sovyet hükûmeti dikkatle incelemiştir.

7 Ağustos tarihli notasında Sovyet hükûmeti, son harp esnasında, Sovyetler Birliği ile ve Sovyetler Birliğinin müttefikleri ile harp halinde tutulan devletler tarafından Boğazların defaatla kullanılması hadiselerine işaret eylemişti. Bu notadan yalnız 1941-1942 ve 1944 seneleri zarfında Sovyet hükûmetinin Türk hükûmeti nezdinde hususi teşebbüs ve protestolarına mesnet teşkil etmiş bulunan vakalar mevzubahis idi ki bu, Almanya ve İtalya'nın harp gemilerini ve harp muavin gemilerini Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirmek için Boğazlardan istifade ettikleri bütün vakaları muhtevi değildir. 1942 ve 1943'te Alman seri çıkarma layterlerinin mükerrer defalar Boğazlardan geçmelerini ve buna benzer vakaları zikretmek kâfidir.

Türk hükûmeti bu hususta izahlarda bulunmuştur. Mamafih bu izahat, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasında belirtilen muayyen vakalar hakkındaki beyanatı yalanlamış değildir. Türk notasında, Türkiye'nin Büyük Britanya hükûmetinin talebi üzerine, Alman donanması hizmetine ve Alman kıtalarının nakline tahsis edilmiş bulunan Alman gemilerinin Boğazlardan geçmelerine mani olmak için tedbirler aldığı hususuna atıf yapılmakla beraber bu gemilerden bazılarının Büyük Britanya'nın mevzuubahis protestosunun da evvel Boğazlardan geçmelerine müsaade olunduğunun teslim edilmesi, Boğazlar hakkındaki sözleşmenin geçen harp esnasında düşman devletlerin Boğazları müttefik devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı hususundaki Sovyet Beyanatının doğruluğunu teyid etmektedir.

Bu münasebetle Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin sözleşmenin 24'üncü maddesi mucibince mükellef bulunmasına rağmen, Türk hükûmetinin harp esnasında, muharip devletlere Boğazlarda gemilerin seyrüseferini gösteren raporlar tevdiini durdurduğu keyfiyetini kaydetmeği de lüzumlu telâkki eder.

22 Ağustos tarihli notada, Türk hükûmeti, kendi kanaatınca, Boğazlarda kontrolü güçleştiren bazı hallere işaret etmektedir. Bu cümleden olarak harp filoları yıllığında harp esnasında Boğazlardan ahdî hükûmlere aykırı olarak geçen harp gemileri ile harp muavin gemilerinin isimlerini bulunmadığı tebarüz ettiriliyor. Halbuki, Türk hükûmeti, hasseten harp devresi esnasında, harp gemilerinin ve evleviyetle muavin gemilerin tam listesini cami bulunan, resmî yıllıkların mevcut olmadığını her halde bilmez değildir. Türk hükûmetinin notası, Sözleşme mucibince, Boğazlardan geçen gemilerin yağâne kontrol şeklinin sıhhiye kontrolü olduğuna da işaret etmektedir. Fakat diğer taraftan Türk makamlarının, 25 Şubat 1941, 6 Mayıs 1941 ve 27 Haziran 1942 tarihli denizci ilânlariyle, transit geçen gemilere Boğazlarda mecburî tevakkuf ve Türk kılavuz gemilerine müracaat lüzumunu vazetmiş oldukları malûmdur. Gümrük makamları da transit geçen gemileri mürakabe etmekte idi. Eğer iş bu kontrol tedbirleri dahi gayri kâfi idi ise, harp esnasında Türk hükûmetinin Boğazlardan geçecek gemilerin kontrolü tedbirlerinin takviyesi gerektiği meselesini tek bir defa ortaya atmamış olduğunu müşahade etmek mecburiyeti de vardır.

Türk hükûmetinin notasında, İkinci Cihan Harbi esnasında Sovyet hükûmetinin Cumhuriyet hükûmetine Sovyetler Birliğinin Karadeniz mıntıkasındaki güvenliğine karış bir tehdidin mevcudiyeti hakkında her hangi bir müracaatta bulunmadığı bildirilmektedir. Anılan nota, bundan, Türkiye'nin harp esnasında Boğazların muhafızı vazifesini ifa eylemiş olduğu ve mihver devletlerinin, Türkiye'nin durumu dolayısiyle Boğazlarda müesses rejimi ihlâli göze almadıkları neticesini çıkarmaktadır. Sovyet hükûmeti, bu noktai nazarı doğru bulmamaktadır ve Sovyetler Birliğinin harp esnasında düşman gemilerinin Boğazlardan geçişi dolayısiyle Türkiye nezdinde yapmış olduğu mükerrer teşebbüslerin bunun aksini isbat ettiğine Türk hükûmetinin dikkatini celbeder. Yukarıda anılan tehdidlerin vüsatine gelince, Sovyet yüksek komutasının, harp esnasında düşman harp

gemilerinin ve muavin harp gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişi hadiselerini göz önünde bulundurarak, Karadeniz havalisinin müdafaası için mühim mikdarda askerî kuvvetleri harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çekmek mecburiyetinde kaldığını hatırlamak kâfidir.

Bütün bunlar Montreux Sözleşmesiyle tesbit edilen Boğazlar rejiminin, Karadeniz devletlerinin güvenlik icaplarına uymadığını ve Boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini teyid eylemektedir. Sovyet hükûmetinin fikrince, Türk hükûmetinin verdiği izahat bu neticeyi yalanlamamıştır. Bu izahat Türk hükûmetinin harp esnasında Boğazlar rejiminin ihlâl edilmesi dolayısiyle üzerine düşen mesuliyetten ibra edilmesi için de kâfi değildir.

7 Ağustos tarihli notada Sovyet hükûmeti, Boğazlarda yeni rejimin tesisine temel teşkil etmek üzere teklif ettiği beş prensip hakkında fikirlerini bildirmiştir. 22 Ağustos tarihli Türk notasından anlaşıldığına göre, Türk hükûmetinin bu Sovyet tekliflerinin aşağıdaki ilk üç noktanın müzakere mevzuu olarak alınmasına hiçbir itirazı yoktur:

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3. Karadeniz’de sahili bulunmıyan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur. Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetine ileride bazı ihtirazî kayıdlar yapmağı derpiş eylediğini bildirmiş olmasına rağmen, mezkûr hükûmetin yukarıda anılan üç prensipi esas olarak kabule hazır bulunmasından dolayı memnuniyetini beyan eyler.

Türk hükûmeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 4. ve 5. noktalarında mündemiç Sovyet teklifleri hakkındaki özel görüşünü bildirmiştir.

4. noktada Sovyet hükûmeti, Boğazlar rejiminin kurulmasının Tükiye ile diğer Karadeniz devletlerinin selâhiyeti dahilinde bulunduğunun tanınmasını teklif eylemiştir. Madem ki Türkiye hükûmeti bu teklife karşı nev’an’ma itimatsızlık göstermektedir, Sovyet hükûmeti bu mesele üzerinde daha ziyade durmağı lüzumlu addetmektedir.

Bununla ilgili olarak Sovyet hükûmeti her şeyden evvel kapalı deniz olmak itibariyle Karadeniz'in hususî vaziyeti üzerine Türk hükûmetinin dikkatini celbetmek ister. Bu vaziyet Karadeniz Boğazlarının ancak mahdut adette devletlerin yani bir kaç Karadeniz devletinin sahillerine müncer olan bir su yolu teşkil eylediğini ifade eder. Binaenaleyh Karadeniz Boğazları rejiminin tesbiti işinde Sovyet Birliğinin ve diğer Karadeniz devletlerinin en ziyade ilgili olmaları gayet tabiidir ve bu itibarla bu devletlerin vaziyeti diğer devletlerin vaziyetiyle mukayese edilemez. Bir kapalı deniz olan Karadeniz'e müntehi bulunan bu Boğazların rolü mesalâ Cebelütarık veya Süveyş kanalı gibi adetleri mahdut devletlere geçit vermeyip, bilindiği gibi cihanşumul mahiyette olan dünya su yollarınınkinden farklıdır. Filhakika bu kabil beynelmilel su yolları hakkında en fazla alâkalı devletlerin işitirakiyle milletlerarası bir kontrol tesisi lâzımdır ki bu da esasen bugüne kadar henüz tahakkuk etmiş değildir. Kapalı bir deniz olan Karadeniz'e götüren Karadeniz Boğazlarına gelince, her şeyden evvel Türkiye'nin, Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz devletlerinin hususî durumlarına ve güvenliklerine takabül edecek bir Boğazlar rejiminin tesisi doğru görülmektedir.

Esasen bu husustaki kifayetsizliği aşikâr olan Montreux Konferansı bile Boğazlar rejiminde Karadeniz devletlerine rüçhanlı bir vaziyet temin eylemiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Türk hükûmeti 7 Ağustos tarihli Sovyet tekliflerinin, Montreux Sözleşmesinden daha katî bir şekilde Karadeniz devletlerinin Boğazlarda ki hususî vaziyetini tanımakta olan iki üç noktasını esas olarak kabul eylemiştir. Bu tekliflerde bir taraftan Boğazların bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine açık bulundurulacakları ve diğer taraftan yalnız Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin Boğazlardan geçebilecekleri, halbuki Karadeniz'de sahili olmıyan devletlerin harp gemilerinin hususî surette derpiş edilen ahval müstesna Boğazlardan geçmesine müsaade olunmıyacağı zikredilmiştir. Bilindiği gibi, diğer devletlere nazaran Karadeniz devletlerinin Boğazlardaki vaziyetini belirten bu prensipler merî Montreux Sözleşmesin de gereği gibi ifadesini bulmamış ise de bütün dünyada tamamen tanınmıştır. Bu münasebetle Sovyet hükûmeti Karadeniz devletlerinin

Boğazlardaki hususi vaziyetlerinin ayrıca 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-Türk muahedesi ile de tanınmış olduğunu hatırlatmayı lüzumlu telakki eder.

Bu muahedenin 5'inci maddesinde şöyle denilmektedir:

"Boğazların açık bulundurulmasını ve bütün milletler arasında ticarî münasebetler için Boğazlardan serbest geçişi temin zımnında iki âkid taraf Karadeniz ile Boğazların beynelmilel statüsünün katî olarak ihzarını, konferansın alacağı kararlar Türkiye'nin tam hükümranlığına ve Başkenti İstanbul'a halel iras etmemesi şartiyle, sahildar memleketler murahhaslarından mürekkep özel bir konferansa tevdi hususunda mutabıktırlar."

Böylece 1921 tarihli Türk-Sovyet muahedesi, Karadeniz ile Boğazların milletlerarası statüsünün tanzim vazifesinin yalnız sahildar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir konferansa tevdii lüzumuna istinat etmektedir. Türkiye ile Güney Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921'de akdolunan muahede ile Türkiye ile Ukranya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922'de akdolunan muahedede de buna benzer bir madde vardır. Boğazlar rejimini Karadeniz de sahili bulunan memleketler tarafından tesisi prensibini muhtevî maddenin yukarıda anılan muahedelere derci, bu prensipe mezkûr memleketlerin, Türkiye de dahil olduğu halde, ne büyük ehemmiyet atfettiklerini göstermektedir.

Bütün bunlar Sovyet hükûmetinin 7 Ağustos tarihli notasının 4'üncü noktasında izah olunan teklifin Türkiye'nin imzalamış bulunduğu yukarıda zikri geçen muahedelere tamamiyle uyduğunu göstermektedir. Karadeniz ve Boğazların milletlerarası statüsünün tesisi için bu muahedelerle derpiş edilen usulün tatbik sahasına vazını daha talik haklı gösterilmez.

Diğer taraftan geçen harbin tecrübesi gerek Türkiye gerek Sovyetler Birliği tarafından bu muahedelerde kabul edilmiş bulunan Boğazlar rejiminin tesisi prensipinin filhakika Karadeniz devletlerinin haklı menfaatlerine tekabül etmekte olduğunu ve genel barışın istikrarı ve milletlerin güvenliği ile ilgili diğer memleketlerin menfaatleri ile de tearuz etmediğini isbat eylemiştir.

Türk hükûmeti Türkiye ile Sovyetler Birliğinin Boğazlar da ticarî seyrüsefer serbestliğinin ve güvenliğin sağlanması ile en fazla alâkadar ve buna en kadir devletler olmak sıfatiyle, Boğazların, diğer devletler

tarafından Karadeniz devletleri aleyhinde hasmane maksatlarla kullanılmasını önlemek üzere, müşterek vasıtalarla müdafaasını temin eylemelerini derpiş eden 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 5. noktasına keza itiraz etmektedir.

Türk hükûmeti, mezkûr Sovyet teklifinin Türkiye'nin egemenlik haklariyle gayri kabili telif olduğunu ve güvenliğini ortadan kaldıracağını beyan etmektedir. Türk hükûmeti Sovyet hükûmetinin bu konuya müsbet bazı mülâhazalarını dinlemeden çok evvel hatta Sovyetler Birliğinin bu husustaki tekliflerini müşterek bir tetkike tabi tutmağa matuf bir teşebbüste bile bulunmadan bu neticeye varmıştır. Bir taraftan Sovyet Birliğinin ve diğer Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan bu önemli meseleyi Sovyetler Birliği ile müştereken incelemek hususunda her türlü imkânı toptan reddetmekle, diğer taraftan da hiçbir esası dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliğinin vekar ve haysiyeti ile de gayri kabili telif bulanan bu nevi şüpheler izharını mümkün görmek suretiyle Türk hükûmeti, Sovyetler Birliği ile yeniden itimada müstenit dostane münasebetler kurulması temennisine dair olan kendi beyanatiyle tam tezat halinde bulunmaktadır.

Sovyet hükûmeti, Türk notasında ifade edilen görüş tarzına rağmen, ancak Türkiye ile Sovyetler Birliğinin bir araya getirilecek vasıtalarının Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini olduğu kadar, Boğazlarda güvenliği de temin edeceği mütaleasındadır. Aynı zamanda Sovyet hükûmeti, yukarıda anılan Sovyet teklifinin tatbikinin Türkiye'nin egemenliği asla haleldar etmiyeceği ve Türkiye ile Sovyetler Birliğinin müşterek tedbirleri bu Boğazların muhafazasını Türkiye'nin yalnız başına alacağı tedbirlerden çok daha geniş bir ölçüde sağlayacağından, Türkiye'nin güvenlik menfaatlerine daha iyi tekabül eyliyeceği kanaatindedir.

Türkiye'nin Boğazların müdafaasını Sovyetler Birliği ile müştereken sağlamağı reddetmesi Karadeniz devletlerinin bu mıntakada lüzumlu olan güvenliği temin imkânından mahrum etmektedir.

Son harp esnasında mihver memleketleri Sovyetler Birliğine karşı harp hareketlerinde Karadeniz'den faydalandılar. Bu hususa işbu devletlerin Karadeniz'e bazı harp gemileri ile yardımcı harp gemileri geçirebilmek imkânına malik bulunmaları yardım harp gemileri geçirebilmek imkânına

malik bulunmaları yardım etmiştir. Buna benzeyen diğer bir hadise olarak “Göben” ve “Breslau” isimli Alman kruvazörlerinin 1914’te ansızın Boğazlardan Karadeniz’e geçerek Rus donanmasına ve Karadeniz limanlarına taarruz etmeleri de pek iyi hatırlardadır. Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken müdafaası hakkındaki teklifte bütün bunlar göz önünde tutulmuştur ki bundan maksat hem Türkiye’nin hem diğer Karadeniz devletlerinin menfaatine uygun olarak, yalnız Türkiye tarafından tam manesiyle sağlanamayacak olan, Boğazların esaslı bir surette müdafaasını temin etmektedir. Diğer taraftan, eğer Türkiye Sovyet teklifini reddettikten sonra Karadeniz’de sahili bulunmıyan bazı devletlerle müştereken Boğazlar da askerî tedbirler almağa kalkacak olursa bunun Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatleriyle tezat teşkil edeceği aşikârdır. Karadeniz’de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim mıntakalarına isal ettiğini ve bu sebeble bu sahillerin güvenliğinin Sovyetler Birliğinin Boğazların müdafaasına doğrudan doğruya iştirakiyle sağlanması lüzumunun Sovyetler Birliğinin hayati menfaatlerinden neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet hükûmetinin ne için Boğazların müdafaasının Türkiye ve Sovyetler Birliğinin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve bundan bütün Karadeniz devletlerinin güvenliğinin gaye ittihaz edilmesine lüzum gösterdiğini izah eder.

Türkiye hükûmetinin Birleşmiş Milletler Teşkilâtına yaptığı atfa gelince, Sovyet hükûmeti 7 Ağustos tarihli notadaki teklifinin bu teşkilâtın prensiplerine ve gayelerine tamamiyle uygun olduğunu beyan etmeği lüzumlu görmektedir. Bu teklif sade milletlerarası ticaretin genel menfaatlerini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda Karadeniz devletlerinin güvenliğinin idamesi için lâzım gelen şartları ihdas ve böylece genel barışın takviyesine yardım etmektedir.

Sovyet hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin tadili usulüne mütedair olarak Türk hükûmeti tarafından serdedilen mülâhazaların, Montreux’de aktedilen Boğazlar Sözleşmesinin, yeni şartlara uymaması dolayısiyle, tadili gerektiği yolunda Berlin’de üç devlet konferansında verilen kararları nazari itibara almamış bulunduğunu kaydettirmeği lüzumlu sanmaktadır. Boğazlar rejimi hakkındaki konferansa gelince, Sovyet hükûmeti bu konferansın

toplanmasından evvel, aynı kararda derpiş edilmiş bulunduğu veçhile, hükûmetler arasında doğrudan doğruya mükâlemeler yoliyle bu meselenin mümkün olduğu kadar geniş şekilde görüşülmesi gerektiği mütalâasındadır.

24 Eylül 1946

418 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 4

BOĞAZLAR HAKKINDA İKİNCİ TÜRK NOTASI[419]

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin muhtemel tadılı meselesi hakkında, geçen 22 Ağustos tarihli Türk notasına cevap teşkil eden, Sovyet hükûmetinin 24 Eylül 1946 tarihli notasından bilgi edinmiştir; işbu belgenin inceden inceye tetkiki neticesinde vasıl olduğu görüş ve mülahazaları aşağıda arza müsaraat eyler.

Sovyet notası, birinci kısmında, Boğazların mihver memleketlerine ait gemiler tarafından sözde kullanılması konusunu yeniden ele almakla ve 22 Ağustos tarihli Türk notasında bu hususta ileri sürülen redde karşılık olarak, Sovyet iddiasının doğruluğuna bir defa daha teyid için, 1942-43 yıllarında Alman süratli çıkarma layterlerinin geçişi olaylarını anmaktadır.

22 Ağustos tarihli cevabî notasında Türk hükûmeti, Sovyet hükûmetine, Türkiye'nin son derece çetin olan bütün İkinci Cihan Harbi esnasında Montreux Sözleşmesi gereğince üzerine almış bulunduğu ödevi ne kadar dürüst bir şekilde yerine getirmiş olduğu hakkında en geniş izahları vermişti. Sovyet sikâyetlerini mucip olan birkaç hileli geçiş vakasının, haddı zatında, sözleşmenin tariflere, vasıflara ve tonajların hesabına müteallik ikinci ekindeki eksikliklerden ileri geldiğini; bu sebepten dolayı anılan ekin bugünkü şartlara ve mûtâlara uydurulması lüzumunu gösterdiğini; mamafih, buna rağmen Sovyet hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin tatbikatı hakkında şikâyetler ileri sürebileceğine kani bulunuyorsa, Türk hükûmetinin, kendisine tevdi olunan sözleşmenin tatbikatının mükemmelliğine sağlamak için, ne kadar iyi niyet ve doğrulukla gayret sarfeylemiş olduğunu, icabında bir hakem heyeti önünde isbata âmade bulunduğunu, açık bir şekilde tebarüz ettirmişti. Bu sebeple vakıaların takdir ve tefsiri hususunda iki tarafça alınan kesin durumlar dolayısile Cumhuriyet hükûmeti diplomasi alanında tartışmayı tükenmiş saymakta fayda olacağını düşünmekte ve Soyvet hükûmeti dilerse hakeme

gitmeğe hazır bulunmaktadır. Hele, Boğazlardan geçişleri, sözleşme hükümlerinin ihlâli diye gösterilen Alman layterlerine gelince, bunların Tuna'da Alman kontrolü altındaki tezgâhlarda inşa edilmiş olduklarına dikkat nazarını çekmek kâfidir; bu sebeple Karadeniz'de bulunmuş olmaları Cumhuriyet hükûmetinin iradesi ile ilgili değildi. Diğer taraftan bahis mevzuu gemiler Boğazlardan geçebilmişlerse bu da yardımcı veya harp gemilerine has vasıflardan hiçbirini taşımadıklarından ileri gelmiştir.

Aynı fikirler cümlesinden olarak, Sovyet notası, Montreux Sözleşmesinin 24'üncü maddesi hükümleri gereğince Boğazlarda gemilerin seyrüseferini gösteren raporlar vermek mecburiyetinde bulunan Türk hükûmetinin, harp esnasında, muharip devletlere bu raporların tevdiini kestiğine de işaret eylemektedir.

Bu hususta ilk önce şunu tebarüz ettirmek lâzımdır ki bahis mevzuu raporların 24'üncü madde hükümlerine göre, muharip devletlere değil, Montreux Sözleşmesini imzalayan devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilmesi gerekmektedir. Bunların tevdi edilmemesi keyfiyetine gelince, Türk hükûmetinin, bir tarafdan, muhasımların harp gemilerinin geçiş yasağı prensibini göz önünde bulundurarak ve diğer taraftan da hiçbir tarafsız devletin, muhasamaların devamı müddetince, Boğazların harp gemisi göndermeyi düşünmiye-ceği derpiş ederek, mumzi devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilecek yıllık rapor muhtevasında, bu itibarla, en önemli bilgilerin eksik olacağı mütalâasında bulunmuş olduğuna işaret kâfidir. Rapora konulacak olan ticarî seyrüsefere müteallik istatistikler hususunda ise, Türk hükûmeti, muhassamalar dolayısile son derece azalmış olan bu seyrüsefere ait bilgiler yayınladığı takdirde, bunun müttefik memleketlerin harp gayretleri üzerinde, mukabilinde herhangi bir fayda sağlanmaksızın, ancak menfi bir tesiri olacağını düşünmüştür. Bu yüzden Türk hükûmeti, raporu muntazaman hazırlamakla beraber, bunun gönderilmesini durdurmaya karar vermiştir. Üstelik, 1941 yılı raporu için Şubat 1942 tarihinde, 1942 raporu içinde Şubat 1943 tarihinde keyfiyeti Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliği ile Montreux Sözleşmesini imzalayan devletlerin bilgisine arzetmiştir. Muhasamalar 1945'te sona erdiği için, 1941-1944 senelerine mütealllik yıllık raporlar 29 Ocak 1946 tarihinde ilgili devletlere tevdi ve tevzi edilmiştir. Burada, Montreux Sözleşmesini

imzalayan devletlerden hiçbirinin Türk hükûmetinin bu hareket tarzı hakkında asla itirazda bulunmamış olduğunu kaydetmek de faydalıdır. Türkiye hükûmetini bu yolu tutmaya sevkeden özel mahiyette diğer bir mülâhaza da, bahis mevzuu yıllar zarfında, Sovyetler Birliği de dahil olduğu halde, Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin her, yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde Karadeniz'deki filolarının mecmu tonajını Türk hükûmetine bildirmeleri gerektiği hususunda Montreux Sözleşmesinin 18'inci maddesinin (b) fıkrasile konulan hükme uymak istememeleri keyfiyetidir. Halbuki bu mecburiyet dolayısile bildirilmesi gereken rakamlar Türk hükûmeti tarafından hazırlanacak yıllık rapordaki bilgilerin esasını teşkil edecektir. Moskova'nın harp devresi esnasındaki bu ihtirazı tamamen anlaşılabilir. Ve bundan dolayı Sovyet hükûmetinden şikâyetçi olmak Türkiye'nin asla hatırına gelmemiştir. Türkiye hükûmeti de, karşılık olarak, aynı devre zarfında yıllık raporların gönderilmesinin, yukarıda gösterilen sebepler dolayısile durduruluş keyfiyetinin, bundan böyle Sovyetler Birliği tarafından Karadeniz'deki güvenliğine zarar getirdiği şeklinde telâkki edilmiyeceğini ummaktadır.

Bundan sonra Sovyet notası, 22 Ağustos tarihli Türk notasında, Boğazların kontrolünü güçleştiren sebepleri açıklamak için gösterilen diğer bazı delilerin bir esasa müstenid olup olmadığının tartışmasına geçmektedir. Bilhassa, harp devresinde zarurî olarak eksik bulunan harp filoları resmî yıllıklarının isbat edici mahiyetini reddetmektedir. Diğer taraftan, transit geçen gemilerin tâbi tutulabileceği yegâne kontrol şeklinin, Sözleşmeye göre, sadece bir sıhhi kontrole inhisar ettiği keyfiyetine dayanan Türk deliline karşılık olarak Sovyet notası, Türk hükûmetince Boğazlarda konulan mecburî durak ve kılavuzlara müracaat usulleriyle, transit geçen gemilerin Türk Gümrük makamları tarafından murakabasını hatırlatmaktadır. Nihayet nota, bütün bu kontrol tedbirlerinin heyeti mecmuası yetersiz sayılmış olsa bile, Türk hükûmetinin, harp esnasında, âkid devletlere bu tedbirlerin kuvvetlendirilmesi için hiçbir müracaatta bulunmadığını ilâve eylemektedir.

Transit geçen gemilerin harp veya ticaret gemisi olarak ayırd edilmesi hususunda asıl zorluğun sözleşmenin II numaralı ekindeki noksanlardan ileri geldiğini kuvvetle ifade etmiş bulunan Türk hükûmeti bunu yeniden

tebarüz ettirir. 22 Ağustos tarihli Türk notasında mevcut diğer bütün delillerin tek gayesi bu iptidaî ve açık hakikati teyidden ve Türk makamlarının, bu hususta az çok yetkili olabilecek her kaynağa başvurarak Boğazlarda geçit isteyen gemilerin hakiki mahiyetini tesbit için ne derece şuurlu ve tedbirli bir dürüstlükle gayret sarfettiklerini vaka ve misallerle göstermekten başka bir şey değildir. Resmî yıllığa müracaat işte bu zaviyeden mütalaa edilmelidir. Mecburi durak ve kılavuzlara müracaat keyfiyetlerine gelince, bu tedbirlerin transit geçen gemilerin Boğazların giriş noktalarında bulunan ağlara düşmekten korunmalarından başka bir maksadı bulunmadığı aşikârdır. Bunlar, ahdî hükümler karşısında, herhangi bir kontrol gayesi taşıyamazdı; o halde, bahis mevzuu mesele ile de hiçbir rabıtaları yoktur. Keza, Gümrük makamlarının transit geçen gemileri mürakabe ettikleri iddiası da hiçbir esasa dayanmamaktadır. Zira, Montreux Sözleşmesi hükümleri gereğince, anılan murakabe hiçbir zaman bir gümrük muayenesi mahiyetini iktisap edemeyip, kaçakçılık teşebbüslerini önlemeye matuf bir ihtiyatî tedbire inhisar eylemekte idi. Nihayet, transit geçen gemilerin kontrolü tedbirlerinin kuvvetlendirilmesini âkit taraflardan istemediği hususunda Türkiye'ye yapılan târiz de kabule şayan değildir, çünkü, bu bilhassa mumzi devletlerin iki düşman zümreye ayrılmış bulunduğu bir harp esnasında, ne Montreux Sözleşmesinin tâdili için derpiş edilmiş bulunan usulü, ne de, bugün yetersiz diye ortaya atılan kontrol meselesinin harp esnasında, bu formaliteye müteallik hükümlerin iyleştirilmesi ihtiyacını duymuş olabilecek âkit devletlerin hiçbir isteğine mevzu teşkil eylemediği keyfiyetini hesaba katmamaktadır.

Daha evvel verilmiş bulunan izahlara katılan yukarıdaki bütün bu delilli açıklama, Cumhuriyet hükûmetinin Boğazlardaki tarihî görevinin ifası husunda göstermiş olduğu dürüstlük ve uyanıklığı teyid etmektedir; o dürüstlük ve uyanıklık sayesindedir ki, Sovyetler Birliği, bütün harp süresince, Karadeniz'de Akdeniz'den gelebilecek her türlü mihver taarruzundan masun kalabilmiştir. Objektif olan herkesin memnunlukla teslim eylediği bu hakikat, münferit vakalar ve zahirî delillerle örtülemez. Bu hakikat, aynı zamanda, Sovyet notasına, göre, mihver devletlerine ait harp gemilerinin Boğazlardan sözde serbest geçişi dolayısiyle vuku bulmuş kıtaat hareketlerine müteallik Sovyet iddiasını da ortadan kaldırmak için

kâfidir. Filhakika, nota, mihverin Boğazlardan serbestçe faydalanmasının Sovyet hükûmetini, önemli miktarda askerî kuvvetleri harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çekerek Karadeniz havalisinin savunmasına tahsis ettiğini beyan eylemektedir. Türk hükûmetinin kanaatınca, bu suretle vuku bulan kıtaat hareketlerinin hakikî sebebi böyle gözükmektedir. Harp olaylarının ışığında ve sırf askerî plân üzerinde geriye bakarak hüküm vermek icab ederse, Karadeniz havalisine kıtaat tahsisi, aşağıdaki sebepler dolayısile, Türkiye'nin Boğazlardaki tavır ve hareketi ile hiçbir irtibat arzetmemektedir:

1. Karadeniz'deki Sovyet sahilerinin güvenliğine karşı hakikî tehdid, bu deniz kıyılarının büyük bir kısmının Alman orduları tarafından işgal edilmesinden, Rumen ve Bulgar filolarına Almanların el koymuş olmalarından ve Karadeniz limanlarına demiryolu ile veya Tuna üzerinden gönderilmiş bulunan Alman ve İtalyan gemilerinin mevcudiyetinden ileri gelmekte idi.

2. Karadeniz havalisine kıtaat tahsisi, muhasamalar başlar başlamaz ve hele 1942 yılı ilkbaharlarından itbaren bu deniz kıyıları boyunca yapılan Alman taarruzuna karşı koymak mecburiyeti ile izah edilir. Bu taarruz, muhtemel inkişafları bakımından Türkiye'nin duyduğu endişenin ve Karadeniz kıyılarında almak zorunda kaldığı savunma tedbirlerinin de sebep ve menşeini teşkil etmiştir.

Gerek bu notanın, gerek, bunun tamamlamakta, 22 Ağustos tarihli notanın mutaleası, Karadeniz devletlerini makul ve muvafık bir şekilde tatmin için Montreux Sözleşmesinde hakikaten tadili gereken şeyin ne olduğunu tayine yeter. Evvelâ, bugünkü şartlar ve teknik mütalâlar hesaba katılarak, 2 numaralı ek tâdil edilmelidir. Sonra, Montreux Sözleşmesindeki Milletler Cemiyetinin rolüne ve müdahalesine dair olan hükümler, yerlerini dünya barışını koruma görevinde, Birleşmiş Milletler Teşkilâtının koyduğu usule bırakmalıdır. Nihayet, Japonya âkit devletler listesinden çıkarılmalı ve tadili metinde Amerika Birleşik Devletleri mumzi olarak bulunmalıdır. Cumhuriyet hükûmeti Montreux Sözleşmesinin muhtemel bir tadilini işte bu çerçeve içinde tasavvur etmektedir. Ve Cumhuriyet hükûmeti, kendisine yapılan davetlere icabetle, Boğazlardan geçişe mütedair hükümlerin tâdili ile ödevli bir konferansta kendini temsil ettirmeğe muvafakatını verdi ise,

onun bu hareketinde, sadece, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenlik icaplarını genel menfaat ile telif edebilecek her teşebbüs karşısında takdire değer bir milletlerarası işbirliği zihniyetinin tezahüründen başka bir şey görmemek gerekir. Bu sebeple ve yukarıda anılan iki notadaki izahlara ve muhakemeye dayanarak Cumhuriyet hükûmeti Montreux Sözleşmesini akteden devletlerin ve Amerika Birleşik Devletlerinin muvafakati ile, sözleşmede tasrih edilmiş bulunan tadil isteklerinin bu devletleri toplayan bir Konferasta tatbik mevkiine konmasına herhangi bir güçlük çıkarmamak hususundaki kararını tekrarlar. Fakat, bu tadili, İkinci Cihan Harbi sırasında Boğazlar rejiminin sözde ihlâli yüzünden kendisine yükletilmek istenilen mevhum bir mesuliyete dayanarak haklı göstermeye çalışan esassız şikâyetleri kabul edemez.

Türk hükûmeti, Sovyet notasının 4'üncü noktası hakkında verilen tamamlayıcı izahları da en büyük bir ilgi ile incelemiştir. Bu hükûmet, ehemmiyeti dikkat gözünden kaçmaması lâzım gelen bu noktanın tam bir surette anlaşılabilmesi için gösterilen nezaketten dolayı Sovyet hükûmetine teşekkür eder.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre, Sovyet hükûmetinin fikrince, Boğazlar rejiminin kurulması, aşağıdaki sebepler dolayısile münhasıran Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı bulunan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır:

1. Kapalı bir deniz olmak itibarile Karadeniz'in özel bir durumu vardır. Bu sebepten Boğazlar, ancak Karadeniz'de mahdud sayıda bulunan devletlerin kıyılarına götüren bir deniz yolu teşkil etmekte ve bu yüzden Cebeltarık ve Süveyş Kanalı gibi evrensel mahiyette olan deniz yollarından farklı bulunmaktadır. Şu halde Boğazlar rejiminin kurulmasında sahildar devletlerin en fazla ilgili bulunmaları tabiidir.

2. Montreux Konferansı esasen sahildar devletler lehine bir rüçhan rejimi kurmuşur. Üstelik, Sovyet tekliflerinin ilk üç noktasını tartışma esası olarak kabul etmek suretile de, Türkiye, Karadeniz devletleri için "çok daha kesin bir rüçhan rejimi" tanımış bulunmaktadır.

3. 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Sözleşmesinin, Karadeniz ve Boğazlar rejimi milletlerarası statüsünün serbest seyrüsefer esası dairesinde hazırlanmasını Karadeniz'de kıyıları bulunan memleketler temsilcilerinden müteşekkil bir konferansa tevdi etmek hususunda iki âkit tarafın

mutabakatını tesbit eden 5'inci maddesile dahi Türk hükûmeti Karadeniz'in özel durumunu tanımıştır. Bu madde hükmüne dayanan Sovyet notası, bu şekilde derpiş edilmiş bulunan ve diğer memleketlerin menfaatleriyle asla terauz etmeksizin, Karadeniz'de sahili olan memleketlerin haklı menfaatlerini karşılayan tesviye usulünün, daha fazla vakit geçirmeden, tatbik mevkiine konulması gerektiğini beyan etmektedir.

Cumhuriyet hükûmeti yukarıda hülâsa eldilen noktaların gerektirdiği cevapları aşağıda açıklamağa müsaraat eyler:

1. Sovyet hükûmetinin fikrince, kapalı bir deniz olmak itibarile, Karadenizin, ilgisini sade onun sahildarı bulunan devletlere inhisar ettiren özel bir durumu vardır.

Bu tartışmaya, esasen Karadeniz'i açık bir deniz saymakta birleşmiş görünen doktrinin otoritesini karıştırmaksızın, Türkiye hükûmeti, Boğazlar hakkında, Rusya'nın da katılmasiyle bugüne kadar yapılmış olan milletlerarası mahiyetteki bütün tesviye tarzlarının, sahildar olan ve olmayan devletlerin geçiş serbestliğine az veya çok sıkı bir surette takyidler konulmasını ancak, genel menfaat gayesile, diğer ilgili devletlerle uygunluk halinde olarak, Türkiye'nin kendi rızasiyle muvafakat ettiği, istisnalar şeklinde kabul etmiş olduğuna sadece işaretle iktifa eyler. Kapamanın istisnaî mahiyetidir ki bu aynı kaideyi Avrupa amme hukukunun genel bir prensipi haline getirmek için 19'uncu yüzyılın ortalarına doğru Çar hükûmeti tarafından yapılan gayretleri izah eder. Yukarıda açıklanan görüşü desteklemek üzere, yalnız en yeni sözleşmelerden örnek göstermiş olmak için, milletlerarası antlaşmaların koyduğu ve Babı Âli'nin sulh halinde bulunduğu müddetçe yabancı devletlere Boğazlara girmeği daima yasak etmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu kaidesinden ayrılarak, aynı zamanda Karadeniz'de de seyrüsefer serbestliğini tazammun eyleyen, Boğazlardan serbest geçiş prensipini kabul etmiş bulunan Lausanne ve Montreux Sözleşmelerine müracaat kâfidir. Yukarıda anılan sözleşmelerin, serbestlik prensibinde Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler lehine yaptığı istisnalar, bugün yürürlükte bulunan rejimin bazı hükümlerinin değiştirilmesi için yapılması düşünülen görüşmelerden sahildar olmayan devletlerin dışarda bırakılmasını değil, fakat tâdili, meselenin makul bir surette halledilmesinde menfaatli bulunan bütün devletlerin mutabakat ve muvafakatına istinad

ettirmek gerektiğini ispat eylemektedir. Bu genel yetki çerçevesinden ayrılmak, bir devletin, ancak âkit tarafların muvafakatiyle bir sözleşmenin taahütlerinden kurtulabileceği veya onun bazı hükümlerini değiştirebileceği hakkındaki devletleri umumî hukukunun esas prensipinin inkârından başka bir mâna ifade edemez. Bu sebepten, münakaşa edilen nokta Türk Boğazlarında geçiş rejimine müteallik olduğundan ve Montreux Sözleşmesi de mumzî devletlere bu vesika hükümlerini ancak âkit devletleri toplayan bir milletlerarası konferansta ve Sözleşme metninin derpiş ettiği usule uyarak değiştirebilmek mecburiyetini yüklediğinden, Sovyet görüşünü devletler hukukunun prensip-lerile uzlaştırmak güçtür. Hiç şüphesiz Türkiye, Boğazlarda serbest seyrüseferin, Karadeniz'de kıyısı bulunan memleketler için gösterdiği hayatî menfaatı en başta takdir ve teslim eden devlettir Esasen bu sebeplerdir ki, bir tâdil konferansında kendisini temsil ettirmeği müşkülâtsız kabul etmiş bulunmaktadır. Fakat Türkiye aynı meselenin âdilâne bir surette tesviyesi hususunda diğer devletlerin ilgilerini de tanımazlık edemez. Türkiye kendisinin bir Karadeniz devleti olduğunu pek iyi bilmektedir. Ancak o, bir Akdeniz memleketi olduğunu da unutamaz. Çok nazik bir coğrafî durum dolayısile, Boğazların dar alanının ayırdığı iki dünya arasında irtibatı sağlamakla görevlenmiş olan Türkiye, bu durumun, etrafını çeviren iki denize karşı, kendisine yüklediği ödevleri müdrik bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Türk hükûmeti, Karadeniz ve Boğazlar meselesini yalnız bu denizde kıyısı bulunan devletleri ilgilendiren bir mesele sayamaz.

2. Türk hükûmeti, Montreux Sözleşmesinin, Boğazlara mütedair Lausanne Sözleşmesinden de ileri giderek, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler lehine sarih bir rüçhan sistemi koymuş olduğu hususunda Sovyet hükûmeti ile mutabıktır. Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti tarafından ileri sürülen ve sonradan Sovyet hükûmetince ele alınan üç prensipi Montreux Sözleşmesinin tadili için derpiş edilen milletlerarası konferansta tartışma esası olarak kabul etmekle Türkiye, Büyük Britanya ve Amerika hükûmetleri, bir uzlaşma zihniyeti ile hareket ederek Sovyet isteklerini daha geniş şekilde tatmin imkânını nazarı itibara almağa muvafakat etmişlerdir. Bu duruma göre, Türk hükûmetince, Sovyet notasında iler sürülen delil, daha ziyade, Sovyet isteklerinin Boğazlar rejiminin tâdili hususunda başlıca

ilgili hükûmetler tarafından tam bir iyi niyetle karşılandığını belirtmeğe yaramaktadır; fakat bu delil, aynı devletlerin ve Montreux Sözleşmesinin diğer mumzi-lerinin, tâdil usul ve muamelesinin, yalnız lehlerinde yapılması düşünülen tavizlerden büyük bir kazanç elde edecek olan Karadeniz devletlerinin değil, aynı zamanda derpiş edilmekte olan önemli toplantılar esnasında sözünü duyurmaya ve menfaatlerini korumaya yetkili bütün devletlerin de meşru menfaatların dahilinde olarak açılıp muvaffakiyetle sona ermesini görmek hususundaki hak ve ilgilerini ortadan kaldıra-maz.

3. Sırf hukuk bakımından mütalâa edilince, 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Türk-Sovyet Antlaşmasının 5'inci maddesi bir taahhüt ifade eder. Gerçekte ise, iki Âkit Taraf bunu başka türlü uygulamış ve bu husustaki iradelerini temamile zıd bir şekilde, ilk önce çok genişlemiş milletlerarası bir çerçeve dahilinde Boğazlar rejimi hakkında Lausanne'da girişilmiş olan müzakerelere fiilen katılmak suretiyle, ifade eylemişlerdir. Gerçi, bu husustaki görüşmeler sırasında Boğazların kapalı kalması prensipini hararet ve belâgatla müdafaat etmiş olan Sovyet Başdelegesi Mösyö Çiçerin "bu deniz kıyılarının güvenliğini müessir bir şekilde koruyacak karşılıklı şartların tesbiti için bir konferans toplanmasını Karadeniz devletlerine teklif" niyetinde olduğunu bildirmekten geri kalmamıştır. Bununla beraber bu proje Konferansta hazır bulunan delegasyonların hemen hepsinin itirazları ile karşılaşmıştı. Bu konuda yapılan demeçlerden Sovyet görüşünün diğer sahildar devletlerin görüşlerini hesaba katmaz gibi göründüğü anlaşılmaktadır. Hakikaten bu devletlerin temsilcileri Sovyetler Birliğine kendi adlarına söz söylemek hakkını tanımamış, ve dünya barışının idamesi ile Karadeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliği hususundaki fikirlerinin Sovyet hükûmetinin fikirlerinden esaslı bir şekilde farklı olduğunu ilâve etmişlerdir. Diğer taraftan, aynı demeçler Sovyet teklifinin iki deniz arasındaki geçidin milletlerarası bir yol sayılması gerektiği hakkında ki devletler hukuku prensipini nazarı itibare almadığını ve Konferans tarafından kabul edildiği takdirde, Sovyetler Birliğine Karadeniz'de istisnaî ve haksız olarak rüçhanlı bir mevki bağışlamış bulunacağını ve Boğazların harp gemilerine açık bulundurulmasının en kuvvetli deniz devletinin lehine olacağı yolundaki

Sovyet delilinin, Karadeniz’in kapanmasının diğer sahildar devletleri en fazla kara kuvvetlerine malik olacak deniz devletinin, başka bir tâbir ile, bizzat Sovyetler Birliğinin arzusuna tâbi kılacak yolundaki mukabil delil karşısında bütün kuvvet ve değerini kaybettiğini meydana çıkarmıştır.

Boğazlar rejiminin tanzimi kadrosu hususunda Türkiye ve Rusya’nın hareket hatlarındaki aynı değişiklik, ikinci olarak, gösterdiği büyük maharetle hükûmetinin görüşünü müdafaa edip haklı çıkartan seçkin Sovyet Delegesi Mösyö Maksim Litvinof’in da iştirak ettiği uzun ve yorucu tartışmaların mahsulü olan ve Monreux rejimini kuran konferansa iki memleketin yetkili temsilcilerinin katılmalarında da görünmektedir. Mösyö Litvinof, konferansın son genel oturumunda elde edilen mükemmel sonuçlardan dolayı memnunluğunu boş yere izhar etmiş değildir. Konferansın kapanış oturumunda söz alarak dinleyicilere şu heyecanlı hitapta bulunması da keza boş yere olmamıştır: “Büyük devletlerin emperyalist savaşlarına iştirak ve yeni toprak futuhatının gerçekleşmesi için Karadeniz’i bir üs olarak kullanmağa çalışan eski emperyalist Rusya’nın yerine bugün, Karadeniz’in en büyük kısmını işgal eden, ilk hareketlerinden biri emperyalist emellerden tamamile vaz geçmek olan ve o zamanda beri değişmez ve sistemli bir şekilde bir barış politikası güden, yalnız kendi güvenliği değil fakat yakın ve uzak bütün komşuların güvenliği hakkında da kıskanç davranan yeni bir Sovyet Sosyalist Devleti vardır... Konferansa iştirak eden herkes buradan memnun bir halde ayrılacak ve memnun olmıyan kimse kalmayacaktır.”

Doğruluğu nisbetinde realist olan, söyleyen hükûmet için şeref teşkil eden ve dinlemek fırsatına nail olanların kulaklarında hala çınlayan bu sözler -ki Cumhuriyet hükûmeti bunları hatırlatmakla zevk duymaktadır- fazla olarak Montreux toplantısına önayak olan Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti ile Sovyet hükûmetinin, 1936’da, artık Boğazlar meselesinin halli için yalnız Karadeniz devletlerine münhasır bir konferasın toplanmasını 1921’de derpiş eyledikleri sıradaki durumda bulunmadıklarını ispat etmek maziyetini de haizdir. Hiç şüphesiz, devletler arasında bir anlaşmaya esas teşkil eden hükümler, eski taahhütlerin yerine geçecek olan ve usulü dairesinde imzalanıp tasdik edilen yeni hükümleri taşıyan daha sonraki bir Sözleşmenin akdi gününden itibaren yürürlükten kalkar. Boğazlar rejiminin

tanziminde yetki çerçevesi de hassaten bu mahiyettedir. Yukarıdaki izahlar ve demeç parçaları, Moskova Antlaşmasının 5’inci maddesine dayanarak Sovyet notasının ortaya çıkardığı tartışma konusunun bugün ancak tarihi bir mahiyeti olduğunu açıkça göstermektedir. Her halde yukarıda anılan hususlar, Sovyet hükûmetinin ileri sürdüğü tarihi delilin, kendisinin müdafaa eylediği teze artık temel teşkil eder mahiyette görünmediğini ispat etmektedir.

Aynı izahlar ve demeç parçaları, yalnız Karadeniz’de kıyısı olan devletler tarafından bir Boğazlar rejimi kurulması amacını güden Sovyet formülünün, 24 Eylül tarihli notada açıklanan kanaatın tersine olarak, Boğazlarda menfaatleri bahis mevzuu olup kıyıları bulunmıyan devletlerden hiçbirini tatmin eder görünmediğini de keza ispat eylemektedir.

Aynı düşünceler ve aynı sonuçlar, tıpkı yukarıda anılan 5’inci madde şeklinde kaleme alınan ve Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 tarihinde mün’akid antlaşma ile keza Türkiye ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 tarihinde mün’akid antlaşmada mevcut bir madde hükmüne dayanan Sovyet iddiasını red için de muteberdir.

22 Ağustos tarihli notasında Türkiye hükûmeti, Boğazlar rejiminin, Montreux Sözleşmesinin çerçevesine ve derpiş ettiği usule mugayir olarak yapılacak tâdiline karşı koyan ahdî sebepleri beyan ve izaha çalışmıştı. 5’inci nokta hakkında Sovyet notasında verilmek nezaketi gösterilen tamamlayıcı izahlar karşısında, Türkiye hükûmeti de anılan notadaki yeni tefsirlere mütedair kendi görüş tarzını açıklamayı vazife bilmiştir. Bunun için, Türkiye hükûmeti, bu notadaki izahların, aynı konu üzerinde verilip bundan evvelki notada mevcut olan izahlara ilâvesi suretile mütalâa edilmesini Sovyet hükûmetinden rica eder.

Boğazlar da bir Türk-Sovyet müşterek savunma sistemini iltizam eden Sovyet notasının 5’inci noktasına gelince, Sovyet hükûmeti, Türkiye hükûmetinin, bu teklifin Türkiye’nin egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı düşüncesinde bulunduğunu ve ilk önce Sovyet hükûmetinin bu husustaki müsbet mülâhazalarının öğrenmeden bu sonuca vardığını müşahede eylemektedir. Böylece, esassız ve Sovyetler Birliğinin vakariyle telifi gayrı kabil şüpheler göstermek suretiyle Türkiye

hükûmetinin, Sovyetler Birliği ile karşılıklı itimada dayanan dostane münasebetleri yeniden kurmak yolundaki kendi sözlerile tam tezad halinde bulunduğu notada ilâve olunmaktadır. Sovyet hükûmeti, yaptığı teklifin uygulanmasının yalnız Türkiye'nin egemenliğine en ufak bir zarar vermekle kalmayıp hatta güvenliğinin pek mahsus derecede artması suretiyle geçekleşebileceği mütalâasında bulunmaktadır.

Türkiye hükûmeti, ilk önce Sovyet hükûmetinin müsbet telkinlerini öğrenmeden bile, egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı mütalâasında bulunduğu 5'inci noktanın görüşülmesine muvafakat etmediği hakkındaki düşünceye iştirak edememektedir. Burada her şeyden önce, Türkiye hükûmetinin, kendileriyle münasebette bulunduğu yabancı devletlerin teşebbüslerini ilgi ve hayırhahlıkla karşılanmaktan asla geri kalmadığını söylemek lâzımdır. Bu münasebetle Türkiye hükûmeti, ilk defa olarak 1939 yılında Saraçoğlu-Molotov görüşmeleri sırasında ortaya atılan Boğazların Türkiye ve Sovyet hükûmetleri tarafından müşterek savunması meselesinin sonradan Moskova'da Türk temsilcisi ile bir görüşmede keza Sovyetler Birliği hükûmetince daha ağır bir şekilde ele alınmış olduğunu bilhassa hatırlatmak ister. Bu konu, pek doğru olarak, bir memleketin bağımsız olması ve bağımsız kalması kendilerine gösterilecek risyetten ayrılmayan haklara dokunur mahiyette sayıldığı içindir ki Türkiye'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Heyeti umumiyesiyle Boğazlar meselesi, keza, son zamanlarda Ankara ve Moskova arasında yapılan etraflı muhabere ile Türkiye ve Sovyetler Birliğinin karşılıklı durumlarının esaslı bir incelenmesine konu olmakta devam eylemiştir. Bu itibarla, Türkiye'yi 5'inci noktayı aydınlatmak için Sovyetler Birliği ile dostça konuşmalar yapmaktan kaçınmak töhmeti altında bulundurmak haksızdır. Boğazlardan geçiş serbestliği prensipi herkesce kabul edilmiş kaidelere göre, güvenliğini ve ülkesini savunmasını sağlamak hususunda sahildar devletin haiz bulunduğu hakta sınırlanmış olup hiçbir veçhile bu devletin haiz bulunduğu hakla sınırlanmış olup hiçbir veçhile bu devletin varlığını koruma hak ve ödevini eksiltemez. Her hangi bir saldırıya karşı kendini koruma hakkı, şerefini bilen bağımsız bir devlet için hiç şüphesiz ki egemenliğinin en esaslı vasfıdır. Türkiye tarafından Boğazların müşterek savunmasının kabulü, egemenliğinin yabancı bir devletle paylaşılmasından başka bir

mâna ifade edemez. 22 Ağustos tarihli notasında Cumhuriyet hükûmeti, Sovyet hükûmetine, Türk Topraklarını, her hangi bir saldırıya karşı, şimdiye kadar olduğu gibi, savunmak hususundaki kesin azmine dair, gereken bütün teminatı vermiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında samimi ve güven verici münasebetlerin kurulması isteğini açıklamıştır; aynı teminatı, yeniden teyid eylemekle bahtiyardır. Türkiye hükûmeti, Karadeniz'deki Sovyet kıyılarının 2100 kilometreyi bulan bir uzunlukta olduğunu gözden kaçırmamakta, fakat aynı denizdeki Türk kıyılarının da hemen hemen o kadar uzun olduğunu unutmamaktadır. Şayet Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmıyan devletlere kapalı tutulması prensipi- ki bu haddi zatında Sovyetler Birliğinin güvenliği için çok değerli bir teminat teşkil etmektedir- Sovyet endişelerini gidermeğe yetmiyorsa, bu devlet için Karadeniz'e karşı bir saldırış halinde yapılacak şey işi, saldırıları önleme yolunda bugüne kadar insanlığın bulduğu en mükemmel hal çaresine, yani, milli kuvvetler ile Birleşmiş Milletler Teşkilâtının nereden gelirse gelsin bütün saldırıları önlenmekle ödevli kuvvetlerinin müşterek savunmasına bırakmaktır.

Bu mülâhazalar bir tarafa bırakılsa dahi, Türkiye hükûmeti, Sovyetler Birliğinin savunma hakkının, Türkiye'de, bu memleketin egemenlik hakları hiçe sayılarak, kullanılabilmesini anlıyamamaktadır. Türk hükûmeti burada, Mösyö Çiçerin'in Lausanne Konferansında nasıl şiddetli bir lisanla Boğazlardan geçiş kontrolünün Türkiye'nin elinde alınması tasavvuruna itiraz ettiğini ve nasıl haklı olarak "Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının açık bir ihlâli" diye tavsif ettiği bu fikre muhalefetini bildirdiğini hatırlatmaktan kendisini alamamaktadır. Türkiye hükûmeti, bugün Sovyetler Birliğinin kendisi için benimseyerek ileri sürdüğü aynı kontrol talebinin Türkiye tarafından reddedilişini Sovyetler Birliğinin kendi vakariyle telifi gayrı kabil saymasına idrak ve tasavvur edememektedir; halbuki, Cumhuriyet hükûmetinin kanaatınca, bahis mevzuu olan şey, bilakis, Türkiye'nin, bağımız bir devlet sıfatiyle şeref, haysiyet ve hatta mevcudiyetidir.

Sovyet notası, tezini desteklemek için, 1914 yılında Goeben ve Breslau Alman kruvazörlerinin Boğazlardan geçişini hatırlatmaktadır. Osmanlı hükûmeti tarafından satın alınan bu iki gemiye yapılan atıf, ne bahse konu mesele ile ne de Montreux Sözleşmesinin totbikatiyle bir alâka

göstermemekte ve daha ziyade, kararsularına sağınan muharip gemilerin tarafsızlarca satın alınıp alınamayacağı keyfiyeti ile ilgili bir devletler hukuku mevzuu olarak görünmekdir.

Keza, Karadeniz'e kıyısı olmıyan birkaç devletle birlikte güya Boğazlarda askerî tedbirler alındığına mütedair olarak Sovyet notasında yapılan ima da Türkiye'de anlaşılmamıştır, çünkü bu telmihin taalluk ettiği olaylar her türlü esastan âridir ve bu sebeple ima tartışma dışında kalmaktadır.

22 Ağustos tarihli notasında Türkiye hükûmeti, Sovyetler Birliğinin Karadeniz'deki güvenliğinin en sağlam teminatının Boğazlarda, bağımsız bir devletin vakar ve egemenliğiyle telifi gayrı kabil bir imtiyazlı stratejik vaziyet aranmasında olmayıp, aradaki münasebetlerde bir düzenlik eseri husulüne yardım etmeyi hararetle isteyen, fakat muvazi sahadaki gayret noksanından dolayı bu uğurdaki çalışması maalesef sektelere uğratılan kuvvetli bir Türkiye ile güven verici münasebetlerin yeniden kurulmasında bulunduğunu belirttikten sonra, Türkiye tarafından verilen bu birinci derecede önemli teminattan başka, ayrıca, Sovyetler Birliğinin Boğazlarda tamamiyle ihtimal dışı bir tehlike halinde kendisinin ve Türkiye'nin üyesi bulundukları Birleşmiş Milletler Teşkilâtının müessirliğine de güvenmesi gerektiğini ilâve eylemekte idi.

Sovyet hükûmeti, notasında, bu atfı hatırlattıktan sonra, 5 numaralı teklifin anılan teşkilâtın prensip ve amaçlarına temamile uygun olduğunu beyan eylemektedir. Türk hükûmeti, Sovyetler Birliğini, tabii olarak, pek ziyade ilgilendiren bir meselede Birleşmiş Milletler Teşkilâtının önemini belirtirken, bilhassa antlaşmanın yeni Milletlerarası Teşkilâtın, bundan böyle emrine verilmiş olan milletlerarası kuvvetlerin teminatı altında bulunan her devletin güvenliğinden sorumlu bulunduğu hükmünü koyan prensip ve amaçlara müdeair 1'inci maddesine işaret eylemek istemiştir. Türk hükûmeti, keza, Birleşmiş Milletler Antlaşmanın "Teşkilât üyelerinin, milletlerarası münasebetlerinde gerek her hangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasî bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçlarıyla telif edilemiyecek her hangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınmaları" hususundaki, prensiplere

mütedair 2’nci maddesi gereğince üye devletler tarafından alenî ve resmî surette alınmış olan teahhüde atıfta bulunmak istemişti.

Dışardan gelecek bir saldırıya karşı her memlekete kendisini istediği gibi savunmak hakkını tanımak zarureti hususundaki mülâhazalar bir tarafa bırakılırsa, Cumhuriyet hükûmeti sükûn ve barışı iştiyakla isteyen bütün milletlerin ümitlerini San Francisco eserlerinden doğan güvenlik teminatlarına bağladıkları bir zamanda, yeni teşkilâtı ve bahşettiği müşterek güvenlik teminatlarının mevcudiyetini hesaba katmıyan bir teklifin bu teşkilâtın amaçları ve prensipleri ile nasıl telif edilebileceğini anlamakta zorluk çekmektedir. Keza, kendi ülkesinde güvenliği kurmak için komşusunun güvenlik ve egemenliğini yoketmeyi mübah sayan aynı teklifin, başkasının toprak bütünlüğüne ve siyasî egemenliğine saygı göstermek vecibesiyle nasıl telif edilebileceğini izah edememektedir. Bu itibarla Cumhuriyet hükûmeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 5’inci noktasının Türkiye’nin, terkine imkân bulunmayan egemenlik hakları ve hiçbir tahdide tahammülü olmayan güvenliği ile telifi gayrı kabil bulunduğunu yeniden tekrarlamak mecburiyetindedir.

Türk hükûmeti, yukarıdaki uzun izahlara dayanarak Montreux Sözleşmesoinin tâdili için toplanacak bir konferansa iştirak etmeği kabul eylemekle iyi niyetinin ve uzlaşma fikrinin maddî delilini vermiş olduğuna kani bulunmaktadır. Cumhuriyet hükûmeti, kendi tekliflerinin doğurduğu düşüncelerin Sovyet hükûmeti tarafından da aynı objektif görüş ve hayırhahlıkla incelenmesini talep eder.

Nihayet, Türk hükûmetine Potsdam kararlarını hesaba katmaksızın, yalnız Montreux Sözleşmesinin tâdili usulünün kabul şartlarına bağlı kaldığı hakkında yapılan Sovyet tarizine kısaca karşılık vermek için bu hükûmet ilk önce, iradesinin serbest bir tezahürü olarak göz önünde tutmayı kabul ettiği bahis mevzuu kararların, anılan konferansta temsil edilmiş bulunan üç devletin görüşlerini, Türkiye’nin egemenlik hakları çerçevesi dahilinde, tâdil konferansını toplantıya çağırmak için zemini hazırlayacak şekilde ve sadece konuşma yolu ile, telif teşebbüsünden başka bir gaye gütmediğini belirtmek ister. İşbu kararlar, bu devletlerin Boğazlar meselesine verdikleri önemli alâmetleridir; fakat mümzi devletleri bağlayıcı yegâne vesika olan Montreux Sözleşmesinin yerini tutamazlar. Diğer

taraftan, Cumhuriyet hükûmeti, kendisince bilindiğine göre, Sovyet notasının bahis mevzuu ettiği kararların, Montreux Sözleşmesinin muhtemel tâdili için, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da Potsdam'da temsil edilmiş bulunan üç devletin her biri arasında, doğrudan doğruya konuşmalar derpiş ettiğini tasrih eylemeği faydalı sayar. İmdi, Türk hükûmetinin fikrince Potsdam Konferansının temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar ilk önce Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya hükûmetlerinin Ankara'ya yapmış oldukları tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vukubulan nota teatisiyle, bugün fiilen tamamlanmış bulunmaktadır. Onun için, Cumhuriyet hükûmeti, bu suretle yapılmış olan temasların Türkiye ile bahis mevzuu üç devletten herbirinin Boğazlar meselesi karşısındaki durumlarının sarahatla ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatındadır. Bu şartlar içinde, Türk hükûmeti, gelecekte, muhabere suretile görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe göstermekten kendini alamamaktadır. Bu hükûmet, tâdil usulünün verimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatındadır. Sovyet isteklerinin 4'üncü ve 5'inci noktaları hakkında işbu nota ile 22 Ağustos tarihli notada tasrih edilmiş bulunan durumunu muhafaza etmekle beraber. Türk hükûmeti, kendi hesabına, Montreux Sözleşmesinin tâdili müzakerelerine başlamak için Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa ve anılan Sözleşmenin, Japonya hariç, diğer mümzilerini toplayacak olan bir konferansa iştirake âmade bulunduğunu beyan eder.

Bu nota, milletlerin bir barış geleceğine ait dileklerini tebellür ettiren Teşkilâta coşkun saygı duyguları izhar edilmeden bitirilecek olsaydı hiç şüphesiz ki eksik kalırdı. Cumhuriyet hükûmeti dostuk, hakkaniyet ve karşılıklı saygıya dayanan dünya düzeninin desteği, canlı bir işbirliği hizmetinde verimli müesseselerin temeli bulunan Birleşmiş Milletler Teşkilâtının istikbaline olan kuvvetli inancını bir kerre daha ifade etmek ister: Türk hükûmeti, milletler arasında işbirliği lüzumunu ve bu işbirliğini tedvir eden bir hukuk fikrini herkese aşılamak ödevini üzerine alan ve milletler topluluğunu tesanüt ve birbirine bağlılığın semereli bir gelişmesine doğru yönelten ve böylece umumî bir istikrar ve refah sağlayarak büyük bir

medeniyet eseri yaratacak olan bu devletler manzumesine en büyük ümitler bağlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, Büyük Kuzey Komşusu ile, iyi niyet sahibi bütün milletlere nimetler dağıtan miletlerarası işbirliğinin ışığı içinde, bu huzur alanında buluşmayı kuvvetle ummaktadır.

24 Eylül tarihli Sovyet notasının bir örneği Türk hükûmeti tarafından Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri hükûmetlerine tevdi olunmuştur.

İşbu notanın bir örneği, Montreux Sözleşmesini imzalayan devletlere -Japonya hariç- ve Amerika Birleşik Devletleri hükûmetine gönderilmiştir.

Ankara, 18 Ekim 1946

419 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 5

NATO HAKKINDAKİ SOVYET NOTASI[420]

NATO'nun Türkiye'yi üyeliğe davet kararı ve Türk hükûmetinin de bu daveti kabul etme yönündeki eğilimi hakkında basında çıkan haberler üzerine SSCB hükûmeti aşağıdaki hususları Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine belirtmeyi gerekli görmektedir.

Sovyet hükûmeti resmi dökümanlarında belirttiği gibi bu blokta yer alan ülkelerin kendilerini savunmaya yönelik amaçlarıyla, söz konusu olan bu blokun hedeflerinde ortak bir yan görmemektedir. Zira, kimsenin bu ülkelere saldırma düşüncesinde olmadığından dolayı, bu blok belirtilenin aksine saldırgan emeller gütmektedir ve bu şekilde uluslararası barış ve güvenliği güçlendirmeye yönelik bir amacı gerçekleştirmesi mümkün değildir.

Atlantik blokunun kurulmasından bu yana ortaya çıkan olaylar, yani bu blokta yer alan ülkelerin ortak bir ordu meydana getirmek için adımlar atması, Batı Almanya'nın yeniden askerî bir güç haline getirilmesi ve başında Hitler yanlısı generallerle Batı Almanya ordusunun bu gücün içinde yer alması, giderek artan silâhlanma çabaları, diğer ülkelerin topraklarında Amerikan askerî üslerinin kurulması ve yaygınlaşması ve diğer bir takım askerî önlemler, Amerika Birleşik Devletlerinin önderliğindeki emperyalist devletlerin saldırgan politikalarına Atlantik Bloku'nun alet olduğu konusunda hiçbir şüphe bırakmamaktadır.

Çeşitli verilere göre Amerika Birleşik Devletlerinin komutasında ve Amerikan uzmanlarının yardımlarıyla Türk topraklarında hava ve deniz üsleri kurulmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği sınırları yakınlarında geniş boyutlarda askerî havaalanları oluşturulmaktadır.

Bu şartlar altında Atlantikle hiçbir bağlantısı olmayan Türkiye'nin Atlantik Blokuna davet edilmesi, emperyalist devletlerin Türk topraklarını Sovyetler Birliğine karşı saldırgan amaçlarında kullanılmak üzere Sovyetler

Birliği sınırları yakınlarında askerî üsler oluşturmak için kullanmaktan başka bir hedefe yönelik olmadığı aşikardır.

Sovyet hükûmeti, Türkiye ile komşu olan ve doğal olarak bu gibi gerçeklere ilgisiz kalamayacak bir konumda olduğundan dolayı yukarıda değinilen hususlarla ilgili olarak Türk hükûmetinden bir açıklama beklemektedir.

Sovyet hükûmeti, aynı zamanda, bu saldırgan Atlantik Blokuna girmekle ve Türk topraklarının Sovyetler Birliği sınırları yakınlarında yabancı kuvvetlerin askerî üsler oluşturması için kullanılmasına izin vermekle Türk hükûmetinin üzerine almakta olduğu sorumluluğa dikkat çekmek istemektedir.

4 Kasım 1951

420 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 6

NATO KONUSUNDA TÜRK CEVABÎ NOTASI[421]

Sovyet notasında Atlantik Blokunun emelleriyle ilgili yapılan yorum hiçbir şekilde gerçekleri yansıtmamaktadır. Süregelmekte olan uluslararası gerilim ve içinde bulunulan durumda Birleşmiş Milletler Örgütünün istenilen boyutlarda barış ve güvenliği temin edebilir olmaması pek çok ülkeyi toplu halde kendi güvenliklerini garanti altına çalışmaya itmiştir. Atlantik Anlaşması bu ihtiyaçtan doğup Birleşmiş Milletler şartının özüne uygun olarak vücuda getirilmiştir ve tamamiyle savunmaya yönelik bir tabiattadır. Bu sebepten ötürü böyle bir antlaşmanın herhangi bir ülkeye karşı saldırgan emeller güdebileceği iddiası gerçeklerden uzaktır.

Doğrudan Türkiye’ye değinilen kısımda ülkelerin dünya barışı ve güvenliğine yönelik yaklaşımlarını çarptırma çabası görülmektedir. Türkiye, tutumuyla her dönemde barışa bağlı olduğunu göstermiş olan bir ülke olarak Atlantik Topluluğuna dahil olmakla yalnızca kendi ulusal güvenliğini garantiye almak ve bunu da herhangi bir saldırıya karşı ortak güvenlik çerçevesinde gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Ancak, eğer Sovyetler Birliği ve onunla yakından bağlı olan ülkelerin kendi bölgelerinde Sovyet uzmanların yönetimi altında izlemiş oldukları genel siyaset ve bölgedeki askerî hazırlıklar dikkate alınırsa, Türkiye için geçerli olan yukarıda sözü edilen durumun Sovyetler Birliği ve onunla yakından bağlı ülkeler için geçerli olduğu söylenilemez.

Türkiye tarafından kabul edilen askerî önlemler hiçbir ülkeyi hedef almamaktadır. Bunlar yalnızca milletlerarası hukuk tarafından her bağımsız ülke için en temel hak olarak tanımlanan kendi haklarını korumak ve muhafaza etmek ihtiyacına yönelik savunma önlemlerinden başka bir şey değillerdir. Türkiye bu yasal önlemleri henüz Atlantik Anlaşmasına dahil olması yönünde herhangi bir hazırlık yokken almıştır. Dolayısıyla bu önlemlerle Türkiye’nin Atlantik Topluluğuna girmesi arasında bir ilişki

kurmaya ve bu sorumluluğu Türkiye’nin üstüne yüklemeye çalışmak gerçeklerden tamamiyle uzak ve ilgisiz bir iddiada bulunmaktan başka bir şey değildir.

Türkiye, kendisine ilke olarak barış içinde daha yüksek bir yaşam standardı ve refah düzeyi oluşturmayı almıştır ve yukarıda sözü edilen askerî önlemleri alırken de kendisini harekete geçiren kesinlikle bu hedefin gerçekleşmesinin engelleneceği yönünde bir takım hayalî korkular değildir. Kaldı ki bu önlemler gelecek yıllar boyunca ülkeye ağır bir maddi yük getirecektir. Eğer Sovyet hükûmeti bu hususları objektif bir biçimde ele alacak olursa, Türkiye’nin kendi güvenliğiyle ilgili kaygılar duyması için ciddi sebepleri olduğunu görecektir. Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehdit eden unsurlarla karşı karşıya olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti, Türk-Sovyet dostluğundaki soğukluktan dolayı dünya kamuoyunda sorumlu görülmediğinin bilincinde olarak, hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın hedefi dünya barışını sağlamak olan Atlantik Anlaşmasına dahil olmak suretiyle yalnızca kendi güvenliğine hizmet etmekle kalmayacak, aynı zamanda kendisine karşı saldırgan emeller besleyenleri engellemek suretiyle tüm halkların barış ve güvenliğine hizmet edecektir.

12 Kasım 1951

421 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 7

NATO HAKKINDA İKİNCİ SOVYET NOTASI[422]

İçinde bulunduğumuz yılın 12 Kasım'ında Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakan Vekili Sayın Ağaoğlu'nun SSCB hükûmetinin Türkiye Büyükelçisi A. A. Lavrishchev'e vermiş olduğu Türk hükûmetinin cevabına karşılık SSCB hükûmeti aşağıdaki hususları belirtme ihtiyacını duymuştur:

Türkiye'nin Atlantik Blokuna katılma kararı ve Amerika Birleşik Devletleri Komutası ve uzmanlarınca Türk topraklarında hava ve deniz üsleri oluşturmasına yönelik çalışmalar sonucu Sovyet hükûmeti içinde bulunduğumuz yılın 3 Kasım'ında Türkiye'nin komşu devletlerinden biri olarak bu gibi oluşumlara tabiatıyla seyirci kalamayacağını bildirmişti. Aynı zamanda Sovyet hükûmeti Türkiye'nin bu saldırgan Atlantik blokuna katılmak ve Türk topraklarının Sovyet sınırları yakınında yabancı askerî üsler kurulmasına, kullanılmasına müsade etmekle üzerine bir sorumluluk almakta olduğuna dikkat çekmişti.

Türk hükûmeti bu duruma cevaben Atlantik Blokunun saldırgan olmadığını herhangi bir kanıta yer vermeksizin savunmaktadır. Türk toprakları üzerinde Amerikan askerî üslerinin kuruluyor olması hususuna ise değinilmemektedir. Türkiye'nin Atlantik blokuna katılmasının Türkiye'nin güvenliğini korumaya yönelik çabalar olduğu belirtilmektedir. Türk hükûmeti Atlantik Blokunu oluşturanların saldırgan politikasını savunmaya çalışırken uzun zamandan beri Sovyetler Birliğinin dış politikası hususunda yapılan haksız suçlamaları tekrarlamaktadır. Ancak, Sovyetler Birliğinin dış politikası bilindiği üzere halklar arasında barış ve işbirliğini güçlendirmeye yöneliktir.

Türk hükûmetinin Türkiye'nin saldırgan Atlantik Blokuna katılmasını haklı çıkarma ve aynı zamanda Sovyetler Birliğinin barışçıl dış politikasını lekeleme çabaları Türk hükûmetinin gerçek amaçlarını kamu oyundan gizlemek hedefine yöneliktir. Bu amaçlar ki Türkiye'yi, Atlantik Blokunun

SSCB ve diğer barışsever ülkelere karşı saldırgan planlarını uygulamaya alet etmektedir.

Türk hükûmetinin Atlantik Blokuna katılma arzusu ve aynı zamanda Türk topraklarında, özellikle de Sovyetler Birliği sınırlarına yakın bölgelerde Amerikan askerî üslerinin giderek artan bir şekilde kurulması Türk hükûmetinin yukarıda belirtilen şekilde barışçıl bir politika güttüğü iddiasını çürütmektedir.

Sovyet hükûmetinin sorularına Türk hükûmetinin cevabı Türk hükûmetinin, Türk topraklarının Sovyetler Birliği sınırları yakınlarında saldırgan amaçlara yönelik askerî üsler kurulmasını engellemeye yönelik herhangi bir önlem almadığını göstermektedir. Bu durumda Sovyet hükûmeti Türk hükûmetinin cevabını tatminkar bulmamıştır ve Türk hükûmetinin bu çabalarını haklı gösterecek SSCB tarafından gelebilecek hayati bir tehlike olduğuna yönelik iddialarını da kökten reddetmektedir.

Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetinin ülkesini Atlantik Blokunun saldırgan amaçlarına doğru çekmekte olduğuna dikkat çekmek ister. Bu durum Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri ciddi bir şekilde zedeleyecektir ve bunun sorumlusu da Türk hükûmeti olacaktır.

30 Kasım 1951

422 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 8

ORTA DOĞU KOMUTANLIĞI HAKKINDA SOVYET NOTASI[423]

Türkiye, ABD, İngiltere, Fransa hükûmetlerinin Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, İsrail ve Ürdün hükûmetlerine sözde Orta Doğu Komutanlığı konusunda mesajları hakkında, Sovyet hükûmeti aşağıdaki hususları Türk hükûmetine açıklamayı lüzumlu görmüştür:

Türkiye ABD, Büyük-Britanya ve Fransa hükûmetleri, üstte bahsedilen mesajlarda ve 10 Kasım tarihinde yayınladıkları ve Yakın ve Orta Doğu ülkelerine ilettikleri bildirgeden de anlaşılacağı gibi, bu ülkelerden -askerî üslenme, haberleşme, liman ve başka hizmetleri elde edip, dolayısıyla Atlantik Blokuyla irtibat teşekkül ederek- silâhlı kuvvetlerinin sözde Müttefik Komutanlığın tahakkümü altına almayı öngörüyorlar. Bu teklifler ve dört ülke tarafından yayınlanan deklarasyon, Yakın ve Orta Doğu ülkelerini Atlantik Bloku tarafından teşebbüs edilen savaş bloku oluşturmak denemesinden başka bir şey değildir. Orta Doğu Komutanlığını oluşturmak isteyen bu 4 ülkeden Yakın Doğu ülkelerinin birçoğunda asker ve üs bulunduran bazıları o bölgede daha şimdiden kuvvetlerini takviye ediyorlar. Dolayısıyla Yakın ve Orta Doğu ülkelerini bu askerî saldırgan blokun içine çekmeye çalışarak, Türk hükûmeti ve Orta Doğu Komutanlığını kurmak isteyen diğer müteşebbis ülkeler, bu ülkeleri Atlantik Bloku Silahlı Kuvvetlerinin cephaneliği haline getirmek istiyorlar. Bu dört ülkenin, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde bu ülkelerin rızası da olmadan askerî varlıklarını genişletmeleri ancak bu şekilde (yukarıdaki şekilde) değerlendirilebilir. Esasen bu emeller Yakın ve Orta Doğu ülkelerini işgal etme ihtirasından başka bir şekilde anlaşılamaz. Yabancı ülke silâhlı kuvvetleri böylece Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin içişlerine devamlı karışarak, onların ulusal bağımsızlıklarını engellemek istiyorlar. ABD, İngiliz ve Fransız hükûmetleri gibi Türk hükûmeti de Orta Doğu Komutanlığının oluşumunu

Yakın ve Orta Doğu bölgesinin savunması ve varolduğu iddia edilen bir dış tehditi öne sürerek haklı kılmak istiyor. Fakat bu iddia mesnetsiz olduğu gibi, kamuoyunun dikkatini bu dört ülkenin asıl saldırgan emellerinden başka bir yöne çekmek istemeleri olarak da değerlendiri-lebilinir. Eğer bu ülkelerin bağımsızlığına ve egemenliğine karşı bir tehlikeden bahsetmek gerekirse, bu tehlike, diğer egemen halklar ve ülkeler gibi, dış baskı olmaksızın kendi ulusal politikalarını ebediyen yürütmek isteyen Yakın ve Orta Doğu ülkeleriyle uzlaşmak istemeyen, Orta Doğu Komutanlığı projesinin müteşebbislerinden başka kimseden gelemez. SSCB hükûmeti sınırlarına yakın bölgede konuşlanacak Orta Doğu Komutanlığı olgusuyla şekillenen yeni bir saldırgan proje karşısında kayıtsız kalamıyacağı konusunda Türk hükûmetinin dikkatini çekme gereği görmektedir. Sovyet hükûmeti, bundan böyle bölgedeki (kötü) durumun sorumlusunun bahsekonu Komutanlığın müteşebbisleri olan Türkiye ve diğer üç ülke olacaklarını da ayrıyeten belirtmek gereğini görmektedir.

24 Kasım 1951

423 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 9

ORTA DOĞU KOMUTANLIĞI HAKKINDA İKİNCİ SOVYET NOTASI[424]

Sovyet hükûmeti, Türkiye, ABD, Fransa ve İngiltere'nin Yakın ve Orta Doğu'da sözde Orta Doğu Komutanlığı kurma projelerine karşılık 24 Kasım tarihinde verdiği notaya ve Türk hükûmetinin verdiği cevabî notayla bağlantılı olarak, aşağıdaki hususları belirtmek ister.

Sovyet hükûmeti notasında da daha önceden de belirtti ki Orta Doğu Komutanlığı planı, Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, İsrail ve Ürdün'ü saldırgan Kuzey Blokunu'nun aldığı tedbirlerin içine çekmeyi ve dolayısıyla bu blokun başındaki ülkelerin yukarıdaki ülkeleri birer cephaneliğe dönüştürmeyi amaçlıyor. ABD'nin ve diğer emperyalist kuvvetlerin dünyayı hegemonyaları altına alma emellerini gösteren bu planların ifası, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin yeni bir dünya savaşına sürüklenmeleri anlamına gelmektedir. Bu ülkelerde bunu bu şekilde algılamaktadırlar.

Güçlü İngiliz-Amerikan grubunun Türkiye'nin de katılımıyla Orta Doğu Komutanlığı planını icraata geçirmesi, saldırgan planların hayata geçirilmesinden başka birşey ifade etmemektedir. Avrupa'da şimdiden, başında Hitler'in generallerinin bulunduğu Alman ordusunu tekrardan yaratmak istermişçesine, Kuzey-Atlantik Blokuna bağlı ve Amerikalı General Eisenhower tarafından kumanda edilen, Müttefik Kuvvetler Genel Komutanlığını kurdular. Uzak Doğu'da Japon militaristlerin işbirliği ile kurulan ve saldırgan hedefleri olan Amerikan Kumanda Merkezi kuruldu. Orta Doğu Komutanlığı organizasyonu ve Orta Doğu'da öngörülen askerî üslerin kurulması, İngiliz-Amerikan grubunun Avrupa ve Asya'da varolan saldırgan planları ile yakın ilintide olup Türkiye'nin ve Yunanistan'ın Atlantik Blokuna katılımlarıyla, SSCB ve bölgedeki halk demokrasilerinin

çembere almaya katkıda bulunacaklardır, bu da bir üçüncü dünya savaşı planının hazırlıklarını teşkil eder.

18 Aralık 1951 tarihli notasında Türkiye, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin Orta Doğu Komutanlığına üye olup olmamakta tamamiyle serbest olduklarını belirtmekte. Bu notada Türkiye, Orta Doğu Komutanlığının amacını, bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmesi için müşterek bölge savunması için ortak çabalar gösterilmesi gereksinimiyle açıklamaya çalışıyor. ABD ve İngiltere'nin Orta Doğu Komutanlığı planlarına katılan Türkiye bunu Orta Doğu ülkelerinin de görmek istediği gibi her alanda bağımsız ve egemen olarak ve hiçbir dış baskıya maruz kalmadan davranmalarına bağlıyor. Bu düşüncenin sahteliği barizdir.

Orta Doğu Komutanlığı, Türk notasında iddia edildiği gibi ne hür irade ile ne de savunma amacıyla kurulmaktadır, ve de Orta Doğu ülkelerine tamamiyle Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa tarafından empoze edilmektedir. Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin üstünde hiçbir tehdit yoktur ve bu komutanlığın kurulmasını onlar istememişlerdir. Aksine bu ülkelerde, ABD, Fransa, İngiltere ve Türkiye gibi saldırgan ülkelerin bu tür askerî tedbirlerine sürüklenmenin kaygısı ve direnci var.

Orta Doğu Komutanlığının kurulmasının ne bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmesiyle ne de Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlığının korunmasıyla hiçbir ilgisi yok. Bu ülkelerde daha hala koloniyal rejimin kuvvetli izlerinin rastlandığının ve hala bazılarının ulusal egemenlikleri ihlal edilircesine saldırgan güçler tarafından hala işgal altında olduklarının altını çizmek gerekir. Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden tamamiyle kuvvetlerini çekmek yerine ve böylece onlara tam özgürlük ve bağımsızlıklarını vermek yerine, İngiliz-Amerikan planı İngiliz askerlerinin yanı sıra bu ülkelerde Fransız, ABD, Türk ve başka devlet askerlerinin de yerleşmesini öngörüyor. Bunun, bölge ülkelerinin ticaret yapmak istediği bir çok ülke ile ekonomik ilişkilerinin sonu olacağının işareti olduğunu söylemek için derinlemesine bir analize gerek yoktur. Bu takdirde savunma ve ekonomik ve sosyal hedeflerden sadece alaycı bir biçimde bahsetmek mümkündür.

18 Aralık tarihli Türk notasında Orta Doğu Komutanlığının kurulması BM şartında öngörülen kendini savunma hakkına bağlanıyor. Bu bağlantının hiçbir dayanağı yoktur. BM şartı savunma hakkından bir BM

üyesinin bir silâhlı saldırıya maruz kalması halinde bahsediyor. Hiçbir Yakın ve Orta Doğu ülkesi saldırıya maruz kalmadığına göre, İngiltere’nin Mısır’daki hareketleri hariç -ki bunlar Orta Doğu Komutanlığı projesi katılımcısı bazı ülkeler tarafından doğrulandı- bu komutanlığın kurulmasını BM şartına bağlamak esas amacını saklamak için yapılan bir teşebbüstür. Esasında komutanlık kurulması için İngiliz-Amerikan planları BM’nin hedefleri ile bariz tezat teşkil etmektedir ve zaten bunun içindir ki Orta Doğu Komutanlığı da bağlı olacağı Atlantik Bloku gibi BM dışında ve arkasında kurulmuştur.

ABD hükûmeti kuvvetlerini Avrupa ve Asya’da bulundurmakla da kalmıyor. Kore’de savaşıyor, Taiwan isimli Çin adasını istila etti. Birmanya’yı istila etti vs... ve şimdi de saldırgan planlar ABD’den binlerce kilometre uzakta olan Yakın ve Orta Doğu bölgesine sıçradı. Ve bu da BM bayrağı ile saklanmaya çalışılıyor, ne varki BM, ABD’nin ve Atlantik Blokunun yaptıklarını hiçbir zaman onaylamadı.

Bütün bunlar gösteriyor ki Orta Doğu Komutanlığı projesinin müteşebbislerinin hedefleri ne Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin ulusal çıkarlarını gözetmek için ne de BM’nin barışçı hedeflerine hizmet etmek. Bu da gösteriyor ki, Türkiye’nin saldırgan politikalairını benimsediği İngiliz-Amerikan grubu Orta Doğu ülkelerini koloni veya yarı-koloni olarak kabul edip onları emellerine alet etmek istiyorlar. Bu Başkan Truman ve Başbakan Churchill’in Ocak ayında Washington’daki ikili görüşmeleri hakkındaki açıklamalarıyla da kanıtlanmış oldu. “Orta Doğudaki hedeflerimiz için Komutanlığın kurulması önemlidir.” demişlerdi.

ABD, İngiltere ve Fransa hükûmetleri 1950 Mayıs’ında, Arap ülkeleri ve İsrail’in silâh ve savaş malzemesi ihtiyaçlarını karşılama konusunda tutumlarını açıklayan bir deklarasyon yayınladılar. ABD, Fransa ve İngiltere’nin bölgedeki etki alanlarının varlığını ortaya koyan bu açıklama, bu üç gücün Orta Doğu ülkelerini kendi savaş planlarının bir malzemesi gibi gördüklerini ve “gerekli gördükleri” takdirde bu bölge ülkelerine karşı BM çerçevesi dışında hareket edebileceklerine dikkat çekiyordu. Bu planların daha sonraki uygulaması Orta Doğu Komutanlığının kurulmasıdır. Bu şekilde Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarının ve özgürlüklerinin, ve dolayısıyla ulusal eşitlikleri ve çıkarları gözeten BM’nin başlıca

hedeflerinin edepsizce ihlal edildiği görülüyor. Türkiye'nin de katılımıyla yukarıda bahsedilen bu üç güç bazı Orta Doğu ülkelerinin yarı sömürge şeklinde büyük güçlere bağımlı olmalarıyla yetinmiyorlar. Bu üç güç bu ülkeleri kendi maceracı amaçları için bir şekilde üçüncü dünya savaşı çıkarma hazırlıklarına da dahil etmek istiyorlar.

Atlantik Bloku'nun saldırgan planlarına katılarak, Türkiye bu durumu, Orta Doğuda sömürgeciliği ve yarı sömürgeciliği yoğunlaştırmak isteyen ve dolayısıyla SSCB'nin ve halk demokrasilerinin etrafını ablukaya almak için adapte etmek isteyen bazı güçler için değil de, "özgür dünyanın" güvenliği için yapılan gerekli bir işmiş gibi açıklıyor. Türkiye'nin bu politikalarının kaçınılmaz bir şekilde sürükleyeceği sonuçları analiz etmeden, Sovyet hükûmeti daha önceden de yaptığı gibi barışın sağlamlaşmasını savunacağını ve diğer barışçı halklarla eşitlik ve karşılıklı egemenliğe saygı prensipleri çerçevesinde ilişkiler kuracağını beyan eder.

Barışın tesisi ve korunması çerçevesinde Sovyet hükûmeti 24 Kasım 1951 tarihli notasında ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin dikkatlerini Orta Doğu Komutanlığının kurulmasıyla şekillenen yeni saldırgan planlarını SSCB sınırları yakınında uygulayacaklarının altını çizdi. Aynı şekilde Sovyet hükûmeti Orta Doğu ülkelerini Komutanlığın maceracı hedefleri hakkında uyararak bu oluşumun kurulmasının bir 3. dünya savaşı hazırlığına kendilerini de dahil etme arzusunun olduğunu belirtti.

Bütün bu yeni bir dünya savaşı çıkarma çabalarının karşısına Sovyet hükûmeti, diğer barışçı ülkelerin de aynı şekilde düşündüklerinden emin olarak, barışın tesisi ve korunması adına, SSCB halklarının kırılmaz iradelerini çıkarıyor.

Orta Doğu Komutanlığı projesinin, ABD, Fransa ve İngiltere tarafından hazırlanan üçüncü dünya savaşı girişimleri olarak nitelendirerek, Sovyet hükûmeti 24 Kasım 1951 tarihli notasında bu saldırgan planlar karşısında belirttiği tutumunu teyit ederek, Türkiye'ye ve diğer müteşebbis ülkelere bu planların hayata geçirildiği takdirde ondan sonraki gelişmelerden kendilerinin sorumlu olacağını beyan eder.

Moskova 28 Ocak 1952

424 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 10

TÜRK CEVABÎ DEKLARASYONU[425]

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, 30 Mayıs 1953 tarihinde Sovyet Rusya Hariciye Nazırı Ekselans M. Molotof tarafından Türkiye’nin Büyükelçisine okunmuş ve tevdi edilmiş olan, metni aşağıda münderiç beyanata ıttıla kesbeylemiştir:

“Son zamanlarda Sovyetler Birliğinin komşu devletlerle münasebetleri meselesi ile meşgul olan Sovyet hükûmeti, diğer meseleler arasında Sovyet-Türk münasebetlerinin durumuna da dikkat atfetmiştir.

Bilindiği gibi, 1925 tarihli Sovyet-Türk muahedesinin müddetinin sona ermesi ile alakalı olarak, Sovyet-Türk münasebetlerinin tanzimi meselesi birkaç sene evvel iki devlet mümessillerinin resmi görüşmelerinde mevzubahis edilmişti. Bu görüşmelerde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Türkiye’ye karşı bazı toprak iddiaları ve aynı veçhile Sovyet hükûmetinin, Sovyetler Birliği emniyetine Karadeniz Boğazları cihetinden gelebilecek tehdidin bertaraf edilmesine müteallik mülahazaları da yer almış bulunuyordu. Türkiye hükûmeti ve içtimai mahafili bunları teessürle karşılamış ve bu da Sovyet-Türk münasebetleri üzerinde tesirini göstermekten hali kalmamıştı.

İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini namına Ermenistan ve Gürcistan hükûmetleri Türkiye’ye karşı toprak iddialarından sarfınazar etmeyi mümkün telakki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet hükûmeti bu mesele hakkındaki eski nokta-i nazarını yeniden gözden geçirmiştir ve Sovyetler Birliğinin Boğazlar cihetindeki emniyetini Sovyetler Birliği için olduğu gibi Türkiye için bu kabule şayan şartlar altında temin etmeği mümkün addetmektedir.

Bu suretle, Sovyet hükûmeti Sovyetler Birliğinin Türkiye’ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder.”

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, Sovyetler Birliğinin Türkiye’ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını mübey-yin Sovyetler Birliği hükûmetinin beyanatını memnuniyetle kaydeder.

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti bu beyanatta atıf yapılan iyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini arzusu Türkiye’nin daima beslediği ve beslemeğe devam edeceği arzuya tamamen tekabül ettiğini beyan eder.

Boğazlar meselesinin, Sovyetlerce de malum olduğu veçhile, Montreux Mukavelesi ahkamına tabi bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti bu münasebetle tebarüz ettirmek ister.

18 Temmuz 1953

425 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 11

SOVYET YÜKSEK ŞURASININ BÜTÜN DÜNYA PARLAMENTOLARINA HİTABI[426]

SSCB, Yüksek Sovyet'i bütün devlet parlamentolarının dikkatini insanlık için hayati önem taşıyan aşağıdaki hususlara çeker.

Uluslararası ilişkilerin gelişmesi olağanüstü bir sorumluluk sahasına girdi. Atom, elektronik ve uzay keşfi çağı, bilimin ve tekniğin gelişmesinin ufkunu sınırsız genişletmiştir. Fakat aynı zamanda insanlık bu büyük keşiflerin yok olma ve maddi zarar vermek için kullanılması tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Daha şimdiden yok etmeye neden olacak çok büyük boyutlu yıkım olanakları depolandı. Bu arada silâhlanma yarışı başka ülkeleri de dahil ederek ve dünya halklarının yaşam gücünü yok ederek devam etmekte. Bir taraftan halklar insanca yaşam şartlarından yoksun fakirlik içinde yaşarken, öbür yandan ölüm makinalarının üretimine çok önemli fonlar ayrıldı. Silâhlanma yarışı ve Soğuk Savaş devletler arasındaki ilişkileri bozmaktadır, aralarında suni engeller oluşturmaktadır, aralarında değiş tokuşu ve ticareti engellemektedir ve böylece ekonomik gelişmeleri geciktirmektedir.

Silâhlanma yarışı insanlığı yeni bir savaş çukuruna çekmektedir. Devletlerarasında anlaşmazlık ve kuşku eğilimi doğurup, milyonlarca insan birbirine diş bileyip gökyüzünü nükleer mühimmatla yüklü bombardıman uçakları arşınlarken en küçük yanlış adım bir felakete neden olabilir. Bir kaç dakikada öyle bir savaş çıkarki, cephedekiyle arkadaki askerler, askerler ile siviller arasında hiçbir fark kalmaksızın hepsi yok olurlar. Eğer halklar, hükûmetler ve parlementolar olayların bu akışını değiştiremezlerse binlerce şehir ve köyün, fabrikaların, paha biçilmez kültürel yapıtların ve milyonlarca insanın yok olması engellenemez.

Çıkış yolu nedir? Bu duruma nasıl son verilir? İnsanlığa nasıl sakin, barış dolu, rahat bir hayat sağlanabilir?

Bir savaş ihtimalinin zincirleme gelişmesini engellemek için bir tek emin ve kesin yol vardır. Bu yol devletlerin tam olarak silâhsızlanmasından geçer. Bu savaş imkanları yok edildiğinde bütün silâh türleri lağvedildiğinde ve ordular dağıtıldığında, kan akmaksızın sağlam bir barışın koşulları oluşur.

Genel ve toplu bir silâhsızlanma, devletleri eşit duruma getirecektir. Hiçbir devlete zarar vermeden halklarına güvenlik sağlayacaktır. Kısmi bir silâhsızlanmanın yolaçtığı kimilerine yarar, kimilerine zarar verme durumuda bu şekilde ortadan kalkacaktır. Bu şekilde silâhsızlanmayı kontrol etme zorlukları da ortadan kalkacaktır. Tam ve genel bir silâhsızlanma sağlanırsa kontrol de kendiliğinden sağlanacaktır.

Tam ve genel silâhsızlanma uluslararası ilişkiler tarihinde yeni bir çığır açacaktır. Değişik ekonomik ve sosyal sistemli devletlerin birarada yaşamasını kesinlikle sağlar ve devletler iyi komşular olarak yaşarlar. Ekonomik, kültürel ve ticari ilişkilerin gelişmesi için yeni imkanlar ortaya çıkacaktır. Bugünlerde bir çok uluslararası sorun çözümlenmemiş gözükmektedir. Fakat silâhlanma yarışını durdurup ve orduları lağvedip bir an önce sorunların halli için yeni imkanlar doğmasını sağlamak lazımdır.

Böylelikle silâhlanmaya akan büyük maddi ve araç gereç imkanları serbest kalacaktır. Bu parayla kaç tane ev, okul, hastane, fabrika, elektrik santralı, kanal ve yol inşa edilir. İşcinin ve köylünün gelirinin büyük bir kısmını emen vergiler de bu şekilde indirilmiş olacaktır. Bilimsel ve teknolojik projelerin hayata geçirilmesi için çok büyük ve tükenmez imkanlar doğacaktır, bilimadamları ve uzmanlar barışa ve refaha bu şekilde hizmet imkanı bulacaklardır.

Tam ve genel bir silâhsızlanma, ekonomik yönden zayıf ülkelerin gelişmelerinde yeni bir tarih sayfası açacaktır. Bugün bu ülkelerin gelişmesi yavaş seyretmektedir. Asya, Afrika ve Latin Amerika da milyonlarca insan açlık ve yarı açlık içerisinde yaşamaktadırlar. Silâhsızlanma bu haksızlığı ortadan kaldırmak için çok büyük kaynakları açığa çıkartıp gelişmemiş sömürge ülkelerinin bu gecikmeyi yakalamalarına izin verip yeni yardım kaynakları doğuracaktır.

Günümüzde tam ve genel bir silâhsızlanma sağlamak mümkün müdür? Bu bir ütopya mıdır?

Hayır, çağımızda bu bir ütopya değildir. SSCB Yüksek Sovyet'i bu amaca ulaşılabileceğine olan tam inancını ifade eder. Birkaç on sene önce bu fikrin gerçekleştirilmesi sağlanamamışsa, bugün tam ve genel silâhsızlanma fikri bir çok insan topluluğunun, ulusun ve halkların bayrağı olmuştur. Bu konuda günümüzde pek çok mücadele veren devlet var.

Silâhsızlanma sorununu çözmek insanın elinde olan bir olgudur. Silâhı yaratan insandır ve bunu imha edebilir ve etmelidir. Çağımızın bu acil sorununun çözümünün perspektifleri günümüzde son derece elverişli olup, uluslararası ilişkilerin gelişmesinde yeni bir iyileşme sağlayacaktır. Silâhlanma yarışı fikrinin saçmalığı günden güne çeşitli toplum katmanlarına, meclis üyelerinin ve resmi zevatın kafasına girmiştir. Her tarafta Soğuk Savaşa son verme eğilimli fikirler kuvvetlenip uluslararası sorunların çözümünün kuvvete başvurmadan görüşmeler ve anlaşmalarla sağlanacağına inanılmaktadır.

SSCB Başbakanı Kruşçev'in Amerika'ya yaptığı ziyaret ve Başkan Eisenhower ile görüşmesi, uluslararası gerginliğin azalmasında çok büyük bir rol oynamıştır.

İnsanlığın önüne, bütün problemlerin görüşmelerle halledileceği fikrinin tek yol olacağı bir imkan açılmıştır. Günümüzde herşey halkların istek ve ısrarlarına bağlıdır. Bu konuda parlamentolara, hükûmetlere ve devlet yöneticilerine çok büyük bir sorumluluk düşmektedir. Halklar ve seçmenler meclislerden bu konuda açıklama beklemektedirler. En başta parlamentolar ve hükûmetler günümüz en ateşli konusu olan silâhsızlanma sorununa ve diğer uluslararası problemlere bir çözüm bulmak zorundadırlar.

Silâhlanmaya devam etmeyi haklı kılan hiçbir politik ekonomik ve diğer neden olamaz. Bu fikre sadece, halklarının çıkarlarını göz önünde bulundurmayan ve kendilerine çıkar sağlamak isteyen çevreler karşı çıkmaktadırlar. Fakat bunların direnişini de kırmak mümkündür. İnsanlığın yaşamsal çıkarları bu direnişin kırılmasını mecbur kılmaktadır.

Tam ve genel silâhsızlanma sorununu çözmek için somut imkanlar vardır. Bu imkanlar Sovyet hükûmetinin BM'in tetkikine sunduğu önerilerde yeralmaktadır.

Şimdi de devletlerin, hükûmet ve parlamentolarına bilhassa büyük devletlerin iyi niyeti ve isteğine bağlı olarak, ölüm gereçlerinin yok

edilmesini, silâh rezervlerinin boşaltılmasını sağlamak düşmektedir. İnsanlığın acı bir savaşa sürüklenmesi veya barış yolunda gelişerek ilerlemesi onların elindedir.

Yüksek Sovyet ve Sovyetler hükûmeti Sovyet halkının istekleri doğrultusunda silâhsızlanma sorununun çözümü için ve uluslararası yumuşamayı sağlam bir barışa dönüştürmek için kendilerine düşecek her türlü şeyi yapmaya hazırdırlar.

SSCB Yüksek Sovyeti, hükûmetinin BM'e sunduğu tam silâhsızlanma önerilerine tam destek vererek, Sovyet hükûmeti-nin bu insiyatifinin bütün devletlerin hükûmetlerinden destek göreceğine inacını ifade eder. Yüksek Sovyet bütün ülke parlamento ve parlamenterlerinin, halklarının bu silâhlanma karşısında yükünü kaldırmak, silâhsızlanmayı sağlamak ve dolayısı ile insanlığın önüne ilelebet bir barış yolu açmak için kendi taraflarında bütün imkanlarını seferber edeceklerini ümit etmektedir.

426 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 12

BAŞVEKİLLERİN ZİYARETLERİ HAKKINDAKİ TÜRK-SOVYET MÜŞTEREK TEBLİĞİ[427]

Son zamanlarda Ankara'da, Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında, Türk-Sovyet münasebetlerinin islâhını ve iki tarafı karşılıklı olarak ilgilendiren diğer meseleleri görüşmek üzere, Türk ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükûmet Başkanlarının yüksek seviyede bir toplantı akdetmeleri hususunda fikir teatisinde bulunulmuştur. Taraflar Türkiye Cumhuriyeti Başvekili ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Vekiller Heyeti başkanı arasında ziyaret teatisinin faydası üzerinde mutabık kalmışlardır.

Bununla ilgili olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Vekiller Heyeti başkanı N. S. Kruşçef'in daveti üzerine Türkiye Cumhuriyeti Başvekili Adnan Menderes'in 1960 yılının Temmuz ayında Sovyetler Birliğini resmen ziyaret etmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Türkiye Başvekilinin Moskova'ya gelişinin kat'i tarihi bilâhare tespit edilecektir.

Bu ziyareti, Türk hükûmetinin daveti üzerine, N. S. Kruşçef'in Türkiye'yi ziyareti takip edecektir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Vekiller Heyeti Başkanı N. S. Kruşçef'in Türkiye'ye geliş tarihi bilâhare tesbit edilecektir.

Ankara, Moskova, 12 Nisan 1960

427 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 13

TÜRK-PAKİSTAN PAKTI İLE İLGİLİ OLARAK SOVYET RUSYA HARİCİYE NEZARETİNCE 18 MART 1954 TARİHİNDE MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİMİZE TEVDİ EDİLEN NOTANIN METNİ[428]

Türkiye ve Pakistan'ın 19 Şubat tarihinde müştereken yayınladıkları, iki ülkenin imzalayacağı ve aralarında hür türlü alanda, askerî alan da dahil olmak üzere, işbirliğini öngören Türkiye-Pakistan Paktı ile bağlantılı olarak SSCB hükûmeti Türk hükûmetine aşağıdaki hususları beyan etmekte yarar görür.

Türkiye-Pakistan müşterek bildirisinden ve de iki ülke devlet adamlarının açıklamalarından da anlaşılacağı gibi, imzalanması tasarlanan antlaşma komşu ülkelerin çıkarlarını zedelemezlik edemez. Yabancı basın ve Türk basını bu antlaşmanın Türkiye ve Pakistan arasında geniş bir askerî işbirliği öngördüğünü ve bu çerçevede de daha geniş bir blok oluşturmak için bir üs kurulacağını haber vermektedir. Öte yandan, özellikle dikkatler, Türkiye Dışişleri Bakanının da Meclis'te 24 Şubat'ta beyan ettiği gibi, bu oluşuma başka ülkenin de dahil edilmesinin tasarlandığı, bu nedenle de antlaşmanın Orta Doğu Askerî Bloku'nun çekirdeğini teşkil ettiği, hususuna çekilmektedir.

Türkiye ve de Pakistan'a karşı hiçbir tehdit olmadığı göz önüne alınırsa, bu Antlaşma "tedafüi" olarak nitelendirilemez. Aksine, Türk ve Pakistan devlet adamlarının beyanatlarından da anlaşılacağı gibi, Antlaşmanın hazırlanışı Kuzey Antlantik Bloku askerî planlarıyla yakından alakalı ve bazı ülkelerin, öncelikle Yakın ve Orta Doğu ülkeleriyle Güney Doğu Asya ülkelerinin, güvenlik konularına temas ediyor.

Sovyet hükûmeti Türkiye'ye tevdi ettiği 24 Kasım 1951 ve 28 Ocak 1952 tarihli notalarda, Yakın ve Orta Doğu'da teşkil edilmek istenen askerî

blokların amacının bu bölgedeki ülkeleri saldırgan Atlantik ittifakının cephaneliği haline getirmek olduğunu belirtmişti.

Türkiye'nin Yakın ve Orta Doğu'da ve Güney Doğu Asya'da askerî blok oluşturmak için son faaliyetleri, SSCB'nin ve diğer ülkelerin uluslararası gerilimi hafifletmek ve ülkeler arasında ilişkileri geliştirmek için tedbir aldıkları bir zamana rastlaması dikkat çekicidir. Türkiye'nin icraatleri bu bölgelerdeki durumu kötüleştireceği gibi SSCB'nin güvenliğiyle de doğrudan bağlantılıdır.

Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetinin dikkatini, böyle bir politikanın Sovyet-Türk ilişkilerine sekte vurmamasının imkansız olduğu hususuna çekme gereği duymaktadır. Bu şekilde davranarak, Türk hükûmeti böyle bir durumun sorumluluğu üstlenmektedir.

Moskova, 19 Mart 1954

428 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 14

MOSKOVA'DAKİ TÜRKİYE BÜYÜKELÇİLİĞİNCE SOVYET RUSYA HARiCiYE NEZARETİNE TEVDİ EDİLEN CEVABÎ NOTANIN METNİ[429]

Türk Büyükelçiliği aşağıda, 18 Mart 1954 tarihli 33 nolu SSCB Dışişleri Bakanlığnın şifahi notasına hükûmetinin cevabını iletmekten kıvanç duyar.

Türk hükûmeti, SSCB hükûmetinin, onu barışçıl devletler arasındaki barışı ve güvenliği ve dahası işbirliğini artırmak amacı ile giriştiği her politik eylemin, aksine sistematik bir şekilde her defasında barışa ve iyi anlaşma hususlarına ihanet etmiş gibi suçlayarak göstermesini üzüntüyle müşahade etmektedir.

Bu suçlamalar sadece formel diplomatik yollarla değil, ki bu ve bunun öncesinde birkaç tanesi öyle yapılmıştır, her türlü yayın ve propaganda şekliyle yapılmaktadırlar.

Öyle görünüyor ki Sovyet hükûmeti, Türkiye gibi ülkelerin bütün şansları kullanarak, esasında barış korunması ve güvenliğin barışçıl ve iyi niyetli ülkeler arasında sıkı bir işbirliği ile sağlanması amacı ile gösterdikleri çabaları, varolan, uluslararası gerginliğin nedenleri olduğu inancını yaymaya çalışmaktadır. Aşikardır ki, Sovyet hükûmetinin bu eylemlerinin nedenlerinden biri, dünya kamuoyunu bu ülkelere baskı yaparak ortak güvenlik hususundaki kenetlenme çabalarından vazgeçmelerini sağlamaktır.

Yukarıda bahse konu SSCB Dışişleri Bakanlığının şifahi notasının daha Türkiye-Pakistan anlaşması imzalanmadan açıklanmış olması da bu propaganda faaliyetlerinin fazla bir özen gösterilmeden sadece psikolojik bir etki yaratmak için yapıldığının açık bir göstergesi.

Türk hükûmetinin politikası ve mensubu olduğu anlaşmaların -Pakistan ile son imzalanan da dahil olmak üzere- içeriği ve hedefleri gayet açıktır. BM şartının prensiplerine uygun yapıcı, barışçı ve tedafüi nitelikleri de tüm iyi niyetli gözlemciler tarafından tescil edilebilir.

Dışişleri Bakanlığının yukarıdaki notasında SSCB'nin uluslararası gerilimi hafifletmek ve ülkeler arası ilişkileri geliştirmek için tedbirler aldığı söylenmektedir. Bu açıklama, barışa sıkı sıkıya bağlı ve diğer bütün ülkelerle iyi ilişkiler içine girmek isteyen, bilhassa da komşularıyla, Türk hükûmetinin olaylarla gerçekleşmesini görmek istediği bir açıklamadır.

Bunun yanında, SSCB hükûmetinin Türkiye'ye karşı giriştiği mesnetsiz suçlama propagandası gösteriyor ki iki ülke arasındaki ilişkiler, ki bu konuda Türk hükûmeti her zaman karşılıklı haklara saygıya dayalı olmasını istemiştir, SSCB hükûmeti tarafından bu şekilde algılanmayıp ve fakat birbirine politikalarını baskı uygulayan bir anlayışla görülmektedir.

Sovyet hükûmeti, bahsekonu nota'sında da desteklediği gibi, Türk hükûmetinin politikasının ilişkilere sekte vurmamasının imkansız olduğunu ve böyle bir durumun sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini söylerken, rolleri tersine çeviriyor.

Problemleri çözmek yerine sadece yanıltıcı görüntüler vermeye yarar sağlayan bu tür uygulamalar güven atmosferi sağlamaya yaramazlar ve bu konuda da Türkiye hiçbir şekilde sorumlu tutulamaz.

9 Mayıs 1954

429 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 15

Sovyetler Hariciye Vekaletinin Yakın Orta Doğu Güvenliği Hakkındaki Beyanatı (17 Nisan Tarihli Sovyet Gazetelerinin İlk Sahifelerinde Neşredilmiştir)

“Son zamanlarda Yakın ve Orta Doğu’da durum önemli derecede gerginleşmiştir. Bu husus Batılı devletlerin Yakın ve Orta Doğu’yu, agresif Kuzey Atlantik Paktının bir peyki halinde, yeniden askerî kutuplaşmağa sokmağa çalışmalarından neş’et etmektedir.

1951 yılında (Orta Doğu Komutanlığı) denilen plan Yakın ve Orta Doğu memleketlerinde mukavemetle karşılaşınca, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, ayrı ayrı veya birlikte dolaşık yollardan hareket ederek Yakın ve Orta Doğu memleketlerini kendileri tarafından tesis edilmekte olan şu veya bu gruplara sokmağa çalışmaktadırlar.

Türk-Irak askerî paktının tahakkuku ile ellerinde yalnız agresif kuvvet bulunan ve kendi stratejik menfaatlari uğruna bu bölgedeki memleketler arasında ihtilaf çıkarmağa çalışan bu pakt kurucuları Irak’ı diğer Arap memleketlerinden ayırmağa ve bu memleketler arasındaki münasebetleri gerginleştirmeğe muvaffak olmuşlardır.

Son zamanlarda durum o vaziyete gelmiştir ki, Suriye hükûmet ve halkını korkutmağa ve durumunu değiştirerek agresif askerî bloklara girmeğe icbar yolunda ultimatom mahiyetinde istekler ileri sürülmeğe başlanılmıştır. Batılı devletlerin Türkiye vasıtasile Yakın ve orta Doğu’da askerî blok kurmak hususundaki bu hareket tarzları ve rolleri, Arap memleketlerinde istiklallerinin tehdit altında bulunduğu ve Türkiyenin yeniden bu memleketler üzerinde hakimiyet kurmak üzere hareket ettiği yolunda haklı olarak endişeler uyandırmaktadır.

Keza ayni şekilde büyük tazyik Mısır’a da yapılmaktadır: Bu memleketten Türk-Irak Paktına karşı takındığı menfi tavrı değiştirmesi ve

yabancı tazyikine mukavemet gösteren Suriye'yi desteklememesi istenilmektedir.

Bu kabilden tazyikler, Mısır ve Suriye ile beraber hareket ederek Arap devletlerinin Batılı devletler tarafından kurulmakta olan askerî bloklara katılmamaları yolunda hareket eden Suudi Arabistan'a da yapılmaktadır.

Bu blokların kurucuları son zamanlarda İran'a da tazyiklerini artırarak onu tehlikeli bir yola doğru itmektedirler.

Yakın ve Orta Doğu'da askerî bloklar tesisi yolundaki politikanın esasında olduğu gibi Güney Doğu Asya bölgelerinde (SEATO denilen) agresif blokun meydana getirilmesinde de bazı Batılı devletlerin bu memleketleri müstemleke haline getirmeğe çalışma yolunda gayretler gösterildiğinin görülmesi güç değildir. Batılı devletler atide de Yakın ve Orta Doğu memleketleri halkını istismar ve bu memleketlerin tabii servetlerini amansızca kullanmak suretiyle muazzam monopollerini zenginleştirmek istemektedirler Eski çarelerle hakimiyetlerini tesis ve idameye imkan bulamayınca artık bu devletler bu bölgenin savunma ihtiyaçlarına cevap vermekte olduğu yolunda sahte bahaneler ileri sürerek Yakın ve Orta Doğuyu agresif bloklara sokmağa çalışmaktadırlar.

Yakın ve Orta Doğudaki askerî bloklar bu bölge memleketlerine değil, bil'akis bu bölgede hakimiyet tesis etmeğe çalışan agresif Amerikan çevrelerine lüzumludur. Bunlar keza, bu bloklar vasıtasiyle sallanmakta olan durumlarını Yakın ve Orta Doğunun, müstakil milli insiyatif yolundaki, hayatı menfaatları bahasına tutmağa ve takviyeye çalışan İngiliz çevrelerine lüzumludur.

Bu askerî blok kurucuları bununla esasen muayyen stratejik maksatlar güttüklerini de saklamaktadırlar. Bu hususu Birleşik Amerika ve İngiliz resmi şahsiyetlerinin, bu batılı devletlerin zikredilen bloklara (Kuzey tabakası) denilen askerî sistemlerine ait planın meydana getirilmekte olduğu yolundaki beyanatlarından da anlaşılmaktadır. İngiltere'nin Türk-Irak Paktına katılması, aynı zamanda Irak'taki askerî üslerin muhafazasını sağlayan Irak ordusunu İngiliz subaylarına tabi kılan ve dolayısile Irak'ı esaret altına alan, karşılıklı yardım namı altında Irak'la yeniden yapılan muahedenin imzası da bunu göstermektedir.

Yakın ve Orta Doğu bölgesinde agresif blokların meydana getirilmesinin sulh ve güvenliğin desteklenmesile olduğu gibi bu bölgenin esas milli menfaatları ile de ilgisi yoktur. Bu planlar, Batılı devletlerin Yakın ve Orta Doğu memleketlerine karşı güttükleri politikanın evvelce olduğu gibi yeniden bu memleket halkını müstemleke ve istismar boyunduruğu altına sokmağa çalıştıklarını kafi derecede ısbat etmektedir. Bunu yaparken müstemlekeciliğin ve doğu milletlerini esaret altına almanın zamanının geçmiş olduğu hakikatını hesaba katmamaktadırlar.

Yakın ve Orta Doğu memleketleri halen istiklallerini kaybetme ve alakaları olmayan yabancı emeller için bir harbe sürüklenme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bu husus memleketlerin siyasî çevrelerinin bu kabil tehlikeleri nazarı itibara almalarından da anlaşılmaktadır. Keza aşikardır ki Yakın ve Orta Doğu memleketler halkı istikballerini agresif bloklara bağlamağa çalışan yabancı devletlere karşı mukavemetlerini artırmaktadır. Ve eğer bazı Arap devletlerinin idarecileri bu grupların organizatörlerinin dizgini altında uysalca hareket ediyorlarsa bu ancak onların kendi milletlerinin hakiki millî menfaatlarını ifade etmekten ne kadar uzak olduklarını göstermektedir.

Geçmişte bir çok defalar olduğu gibi bugün de Birleşik Amerika ve İngiltere, bu memleketlerin (Sovyet tehlikesi)’ne maruz bulundukları hakkında yersiz yalanlarla Yakın ve Orta Doğu’da güttükleri planların agresif karakterini örtmeğe çalışmaktadırlar. Bu kabil hayal mahsullerinin hakikatla hiçbir alakası olmadığı gibi Sovyetler Birliğinin dış siyasetinde, milletlerarası münasebetlerde hiçbir devletin iç işlerine karışmamak, istiklale ve devlet bütünlüğüne hürmet prensiplerine göre müsavi haklara dayanan bir sulhun tesisinin mündemiç bulunduğu malumdur.

Sovyet Devleti teşekkülünün daha ilk gününden itibaren emperyalist emeller ve koloni zulmü politikasını esaslı olarak tetkik etmiş ve Doğu memleketleri ile Çarlığın aktetmiş olduğu gayrı adil mukaveleleri iptal etmiştir.

Doğu memleketlerinin milli hamlelerine tam anlayış ve sempati gösteren Sovyet hükûmeti Afganistan’ın istiklalini ilk olarak tanımış ve devlet bütünlüğünü tesis yolunda ona destek olmuştur.

Sovyet hükûmeti; Çarlık hükûmetinin İran'la yaptığı gayrı adil akitleri bozmuş ve İran'da Rusya'ya ait bulunan büyük maddi kıymetleri ona devretmiştir.

Türkiye'nin milli istiklal uğrunda yaptığı ağır mücadele senelerinde Sovyet hükûmeti ona elini uzatarak Türk milletinin yabancı müstevlilere karşı mücadelesinde kat'i rolü oynamış olan her türlü yardımı yapmıştır.

Sovyet hükûmeti, Suudi Arabistanı müstakil olarak ilk defa tanımış; Yemen, Suriye ve Lübnan'ın istiklal ve Mısır'ın yabancı orduları topraklarından çıkarma yolunda mücadelelerini desteklemiştir.

Sovyet hükûmeti Yakın ve Orta Doğu memleketlerinin, milli istikl,l ve devlet bütünlüklerinde istikrar sağlayacak olan haklı isteklerini milletlerarası teşekküllerde daima desteklemektedir.

Sovyet hükûmeti daima sulh ve milletlararasındaki gerginlikleri hafifletilmesi politikasını desteklemiş ve desteklemeğe devam edecektir. Hususile buna silâh yarışının durdurulması, atom ve hidrojen silâhlarının yasak edilmesi, tehirsiz olarak silâhların tahdidi (ilk planda beş büyük devletin), Avrupada Kollektif Güvenlik sisteminin kurulması yolundaki yaptığı teklifler bunu isbat etmektedirler.

Tamamile aşikardır ki Sovyetler Birliğinin milletler tarafından derin alaka gösterilen ve desteklenen bu kabil politikası Yakın ve Orta Doğu memleketlerinin esas milli menfaatlarına ve genel sulhun desteklenmesine de cevap vermektedir.

Yakın ve Orta Doğu memleketlerinin güvenliği hakikaten tehlike altında bulunmaktadır. Fakat bu tehlike Sovyetler Birliği tarafından değil, güvenliklerinin sağlanması bahanesile bu bölgedeki memleketleri kendi stratejik harp sahnesi haline ve ekonomik bakımdan da müstemleke ve tabi devletler durumuna getirmeğe gayret eden ve Yakın ve Orta Doğu da agresif bloklar kurmağa çalışan devletler tarafından gelmektedir.

İşaret edilen bloklar, Yakın ve Orta Doğu'da kurulan askerî üslerin Sovyetler Birliğinin güvenliği ile doğrudan doğruya alakalı bulunması cihetile Sovyetlerin Yakın ve Orta Doğu'da yaratılmakta olan duruma bigane kalamayacakları aşikardır. Sovyetler Birliğinin bu memleketlerle direkt yakınlığı diğer yabancı devletlerden mesela binlerce kilometre

mesafede bulunan Birleşik Amerikanın durumu ile ayni olmaması Sovyet hükûmetinin pozisyonunu ifadeye kafidir.

Yakın ve Orta Doğu memleketlerinin agresif askerî bloklara iştirak etmemesi güvenliklerinin teminat altına alınması için esas şartı ve bu memleketlerin tehlikeli harp sergüzest-lerine sürüklenmemelerine karşı da en iyi garantiyi teşkil eder.

Bütün memleketler arasında sulhane işbirliği inkişafı için gayret sarfeden Sovyet hükûmeti Yakın ve Orta Doğu memleketlerile, bu bölgede sulhun takviyesi için, işbirliğini desteklemeğe ve inkişaf ettirmeğe hazırdır. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i 9 Şubat 1955 tarihli deklarasyonunda: küçük büyük devletler arasındaki münasebetlerin sulh ve sükun içinde dostane işbirliğinin inkişafına dayanan prensiplere göre kurulmasına büyük bir önem verdiğini beyan etmiştir.

Sovyetler Birliği; devletler arasındaki münasebetlerin ve hakiki güvenliğin teminat altına alınmasının zikredilen deklarasyondaki malum prensiplere göre kabil olacağına kanidir. Yani müsavat, içişleri müdahale etmeme, saldırmazlık ve diğer devletlerin toprak bütünlüğüne riayet, bağımsızlık ve milli istiklale hürmet.

Sovyet hükûmeti Yakın ve Orta Doğu memleketlerinin bu prensiplere göre kendilerine Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin tanzimi, memleketlerinin milli istiklallerinin takviyesi, sulhun ve milletlerarasında dostane işbirliğinin desteklenmesi yolunda atacakları her ileri adımı müsbet alaka ile karşılar.

Eğer Yakın ve Orta Doğu memleketlerine karşı tehdit ve tazyik politikası devam edecek olursa o takdirde meselenin Birleşmiş Milletlere götürülmesi gerektir.

Sovyet hükûmeti sulh işinde ısrar eder ve Yakın ve Orta Doğu memleketlerinin hürriyet, istiklal ve içişlerine müdahale edilmemesine müdafaa edecektir.

16 Nisan 1955

EK 16

SURİYE OLAYLARI HAKKINDA BULGANİNİN MESAJI[430]

(gayri-resmi çeviri)
Ekselansları
Sayın Adnan Menderes
Türkiye Başbakanı
Ankara
Sayın Başbakan,

Türk-Sovyet ilişkilerinin bugünü ve gelecekteki gelişmeleri hakkındaki hislerim beni size bu mektubu yazmaya sevk etti.

Türk hükûmetinin de bildiği gibi, Sovyet hükûmeti son zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesi daha önceden de olduğu gibi, dostluk, işbirliği ve karşılıklı güven ilişkilerinin tesisi, için bir çok adım atmıştır, ki inancımıza göre bu iki halkın hayati yararına olacaktır. Böyle bir iyileşme için de iki tarafın karşılıklı çabaları ve isteklerinin gerekli olduğuna inanmakta olup, bu hedefe merhalelerle ulaşmak için de zamanın önemini göz önünde bulundurmaktayız. Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetinin de aynı istekle bu yönde davranacağını temenni etmektedir.

Bu çerçevede Sovyet hükûmeti Orta ve Yakın Doğu'daki son gelişmeler karşısında Türk hükûmetine açıkça intibalarını iletmek istemektedir. Fikrimize göre, II. Dünya Savaşından sonra bölgedeki değişikliklerinin en başında burada bir çok bağımsız ülkelerin kurulmuş olması gelmektedir, ki bunlar devlet bağımsızlıklarını kuvvetlendirmek istemişler bunda da bir çok başarı kaydetmişlerdir.

Dış güçlerin engellemesine rağmen, daha öncede Türkiye'nin yaptığı gibi Mısır, Suriye, Suudî-Arabistan, Sudan, Lübnan gibi devletlerin bunu yapması şüpheyle karşılanmamalıdır.

Bu bölgedeki değişiklikler şüphesiz bölgedeki diğer ülkeler için önem taşımaktadır, barışa bağlı olanlar da dahil olmak üzere, çünkü Mısır, Suriye,

Sudan, Lübnan gibi ülkeler bu bölgedeki ve küresel barışın sağlanması ve korunmasına ve devletler arasındaki barışçıl işbirliğinin gelişmesine ilgisiz olamazlar. Sovyetler Birliği, Kemal Atatürk zamanında Türkiye'yi desteklediği prensipleri baz alarak, BM şartı ile tam uyum içerisinde, bu bahsedilen devletlerin bu meşru ulusal esinlerini ve barışçıl politikalarını desteklemiştir ve destekleyecektir.

Bu mesajla Sayın Başbakan, bir defa daha belirtmek isteriz ki, Sovyetler Birliği, bölgedeki barışın korunması ve geliştirilmesi ve buradaki ülkelerin kendi ulusal menfaatleri çerçevesinde kendi kararlarıyla gelişmesini istemekten başka, bu bölgede ekonomik veya diğer şahsi çıkarlar peşinde olmamıştır ne de bunu istemektedir.

Maalesef diğer bazı büyük devletler bu ülkeler hakkında BM prensiplerine ve amaçlarına ters düşerek, aynı şekilde düşünmemektedirler. Bu ülkelerden bazıları Orta ve Yakın Doğu ülkelerinin doğal zenginliklerinden faydalanmak amacıyla, eşit işbirliği ve paylaşım çerçevesinde değil, fakat bu halkların sömürgeci prensiplerde kullanarak, bu bölgeden menfaat sağlamak istemektedirler. Bölgedeki varolan gerginliğin başlıca nedeni, bu ülkelerin tarihi değişimleri göz önüne alınmaksızın bu bölgedeki ülkelerin işlerine hoyratça karışmalarıdır.

Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetinden bölgede oluşan durumlar ve bilhassa Suriye etrafındaki vaziyet karşısında kaygısını saklamamaktadır. Bilindiği gibi ulusal politik bağımsızlıklarını savunan Suriye ve Mısır uzun zamandan beri hoyratça dış siyasi, ekonomik ve askerî baskılara maruz kalmaktadırlar. Son haftalarda Suriye üstündeki baskılar çok tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Orta ve Yakın Doğu ülkelerine son günlerde Amerikalı yetkili Henderson tarafından yapılan ziyaretler Suriye'ye askerî dış destekli bir silâhlı müdahale fikrinin girişimi olarak kabul edilebilir. Henderson'un görevi, herkesçe bilindiği gibi, Suriye'ye karşı, buradaki ulusal hükûmeti devirmek için ve ülkedeki durumu Amerikan büyük tekellerinin ve sömürgeci büyük güçlerin menfaatleri doğrultusunda değiştirerek bir komplo kurmaktı.

ABD'de bazı çevreler Suriye'ye karşı bir askerî müdahalede Ürdün, Irak gibi Yakın ve Orta Doğu ülkelerini ve belki de başkalarını, kullanmak istiyorlar. Fakat bu çevreler dikkate almalıdırlarki Arap ülkelerinin

istisnasız bütün halkları Bagdad askerî paktını kabul etmeyip ve bazı devletlerin hükûmetlerinin de yaptığı gibi sömürgecilere iyi görünmek istemektedirler. Herkes tarafından, bilindiği gibi bu halklar sömürgecilerden kurtulup, kendi bağımsızlıklarını ve egemenliklerini sağlamak ve savunmak istiyorlar.

Suriye'ye karşı girişilecek kötü planlar dahilinde Türkiye'ye de bir rol düşeceği açıkça söylenmektedir. Tabii ki bunlara inanmak istememekle birlikte, olayın bu kadar ciddiyeti karşısında, Türkiye'ye bu konuda değerlendirmelerimizi iletmeyi mümkün gördük. Türkiye'nin yüksek yöneticilerinin bu planlara olumlu bakıyor görünmeleri hususunda göstergelerden de fevkalade endişe duyduk.

Türk kuvvetlerinin Suriye sınırında yoğunlaştırıldığını ve Türkiye'nin Suriye'ye karşı saldırıda kullanılmak üzere Amerikan silâhlarının Türk topraklarına transferini derin bir kaygıyla öğrendiğimizi saklamak istemiyoruz. Bu askerî kuvvetlerin, aleyhinde yalan ve kışkırtıcı propagandalar yürütülen küçük bir komşu ülke sınırlarında neden yoğunlaştığını anlamak o kadar zor değil.

Eminiz ki, Sayın Başbakan, bu olaylara Sovyet Rusya'nın duyarsız kalmaması konusunda mutabıksınız. Sovyetler Birliği, Yakın ve Orta Doğunun kendisine yakın olduğu ve kendi toprak güvenliğini göz önünde bulundurarak bölgede savaş olasılığı bulunurken bu durumda uzak kalamıyacaktır, ki zaten böylesi bir silâhlı çatışma belirtilen bölge sınırları içinde de kalmıyacaktır.

Sovyet hükûmeti bütün barışçı devletlerin böyle bir tehlikeye karşı önlem almalarının görevleri olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, Türk hükûmetinden, büyük dostluk mantığı ile, Türkiye'nin barışı bölgede ve de dünyada korumak adına Suriye'ye karşı yapılacak herhangi bir müdahaleye -ki bu müdahale bölgedeki barışı tehlikeye sokarak sıcak savaş doğuracaktır- katılmaması çağrısı yapıyoruz. Suriye'nin etrafında oluşan tehlikeli durumdan endişe duyan bir tek Sovyetler Birliği değildir, başka ülkelerde vardır.

Ve Türklerin sınırlarda yığınak yaptığı haberleri gelince, Türklerin aynı durumda komşuları sınırlarına yığınak yapıyor olsalardı kendilerini nasıl hissedecekleri konusunda çok doğal bir soru soruyoruz. Türkiye böyle bir

maceraya girmekle sadece kendine kötülük yapacaktır kanaatindeyiz. Bu macera bölgede barışın korunması için değil fakat bölgedeki doğal zenginlikleri kendi çıkarları için sömürmek isteyen dış mihraklar tarafından yapılmak istenmektedir. Eminiz ki, Suriye'ye karşı herhangi bir saldırı ve sonrasında bölgede herhangi bir savaş çıkması karşısında en fazla yarayı Türkiye alacaktır ve bölgedeki durumu sarsılacaktır. Türkiye'nin de katılacağı bir saldırının coğrafi konumlarını göz önüne almamazlık edemeyiz.

Fikrimize göre Suriye'ye karşı girişilecek bir askerî macerayı sınırlandırma hesapları tehlikelidir. Tarih kolay zaferlerle ve az zaiyatla bitecekmiş gibi başlayan, fakat öyle olmayan birçok savaş örneğiyle doludur. I. ve II. Dünya Savaşları da bu şekilde yerel saldırganlıklarla başlamıştır. Fakat bütün dünya bu savaşların hem saldırganlara hem de insanlığa verdiği ağır sonuçları bilmektedir.

Yerel savaşların, savaş aletlerinin de gelişmesi doğrultusunda, daha büyük bir karışıklığa dönme tehlikesinin günümüzde büyüdüğü konusunda herhalde, benimle aynı fikri paylaşıyorsunuzdur, Sayın Başbakan. Bir kere patlak verdikten sonra yerel çarpışmalar, genel bir savaşa her an dönebilecektir. Onları da bölgede sınırlamak zor olacaktır.

Bunun içindir ki hükûmet başkanları, barışın korunması, devletlere tehdit ve zora başvurmayı yasaklayan BM şartı hükümlerinin devletler tarafından uyulmasını sağlamak, sorumluluğunu üstlenmektedirler. İnanın Sayın Başbakan, kimse, Suriye'nin bölgede şu veya bu ülke için bir tehdit unsuru oluşturduğunu kasıtlı iddialarını, ciddiye alamaz. Eminiz ki bu iddiaları ortaya atanlar bile zar zor inanmaktadırlar.

Sonuç olarak Sovyet hükûmeti adına Türk hükûmetini temin ederim ki, Sayın Başbakan, Sovyetler Birliği Türkiye ile dostane ve iyi komşuluk ilişkileri içinde münasebetleri yürütmek kuvvetle ve samimiyetle istemektedir. Çağdaş Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk'ün bağımsız Türkiye bayrağını kaldırdığı zamanı bilmekteyiz ki, bu bayrak Doğu halkları tarafından sömürgeciliğe karşı bağımsızlık ve özgürlük bayrağı olarak görülmüştür. Sovyetler Birliği o zaman sadık bir dost gibi elini uzatmış ve mümkün dahilinde yardım ve destek vermişti. O zaman Sovyet-Türk dostluğu bölgedeki barışa ve bağımsız Türk devletinin güçlenmesine

katkıda bulunmuştu. Bu mesajım Türk devletine ve halkına aynı duygular ile Orta ve Yakın Doğu'da barışın korunması ve gelişmesi duyguları içerisinde alınmalıdır.

Yukarıda belirttiğimiz değerlendirmelerin Türk hükûme-ti tarafından titizlikle inceleneceğini ümit ederek, biz de Türk hükûmetinin bu konuda değerlendirmelerini mütalaa etmeğe hazırız, ki bunun küresel ve devamlı bir barış için önemi çok büyüktür.

Saygılarımla

N. Bulganin

10 Eylül 1957

430 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 17

ADNAN MENDERES'İN CEVABÎ MESAJI[431]

Sayın Başkan,

Büyükelçi Sayın Rijov'un bana ilettiği mesajınızı aldım.

İki ülke arasındaki karşılıklı güvene bağlı dostane ilişkilerin tekrardan tesisi konusundaki samimi dileğinizi büyük bir memnuniyetle not ettim. Bu arada bunun gerçekleşmesi için daha hedefe yol kat etmek gerektiğini söylemeniz, bu sürecin çok ciddi sorunlara takıldığını ima etmektesiniz.

Sizin bu samimi nitelikteki ve hakikatli sözlerinize, bu konuda kendi düşüncelerimle aynı samimiyetle cevap verme olanağını bulduğum için size müteşekkirim. Ümit ederim ki düşüncelerim Türk halkında üzüntü ve acı uyandıran bu konu hakkında aşağıda geliştireceğim düşüncelerim size bir mantık tahlili yapma fırsatı versin.

Biz de geride kalan ve Türk-Sovyet ilişkilerini belirleyen samimi dostane ve karşılıklı güven ortamını düşünerek acı duymaktayız. Mesajınızda da belirttiğiniz gibi bu dostluk şüphesiz Türkiye'ye çok faydalı olmuştur. Fakat, unutmamak gerekir ki bu dostluk, o zamanlar tamamiyle izole edilmiş ve Batı dünyasından uzaklaştırılan ve Türkiye gibi varolma savaşı veren genç Sovyet devletinin güvenliğini pekiştirerek, Sovyet Rusya'ya da yararlı olmuştur.

Biliyoruz bu ilişikler önemli bir sallantı yaşamadan II. Dünya Savaşına kadar süregelmiştir. Bunun da Türkiye tarafından gösterilen çabalar sayesinde gerçekleştiği bir hakikattır. II. Dünya Savaşı ile başlayan kısma gelince, Türkiye'nin SSCB'ye karşı iyi niyetli tarafsız ve dostane bir politika sürdürdüğünü inkar etmek zordur. Bu politika sayesinde, kuruluş yıllarında da olduğu gibi, Sovyetler Birliği güney sınırları hakkında en ufak bir endişeye kapılmamıştır.

Savaşın sonunda Türkiye'nin Sovyetler Birliğine karşı iyi komşuluk ve dostane politikalarına gelen tepkileri size hatırlatmama gerek yoktur. Savaş

bittikten sonra, daha öncesinden daha fazla dostane tavır umduğumuz Sovyetler Birliği, acı ve hayretle gördük ki bize 1925 yılında imzalanan dostluk anlaşmasından vazgeçtiğini bildiriyordu.

Buna rağmen Türkiye Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurma ümidini kaybetmedi. 1925 Anlaşmasının yerine geçecek yeni bir anlaşma imzalamak istedi. Bu konudaki görüşmeler bir zaman sürmüş, fakat Sovyetler Birliğinin Boğazlarda üslenmek istemesi ve Kars, Ardahan vilayetlerinin devrini istemesi sonucunda mecburen kesilmişti. Bu kesintiyi Sovyetler Birliğinin Kuzey Doğu Anadolu kıyılarındaki bazı istekleri izlemiştir.

Doğaldır ki, Kuzey komşusundan toprak bütünlüğüne gelen saldırı niteliğindeki bu üzücü istekler karşısında, Türkiye'nin bu komşusuna olan güvenlik duyguları ve itimadı ağır bir darbe almıştır. Bu güven kopması, başka ülkelerden çok Rus komşularımızın bağımsızlığına ve özgürlüğüne bağlılık karakterini daha iyi tanıdığı Türk halkı üstünde nasıl acı ve derin bir etki yarattığını görmek zor değildir.

Ülkelerimiz arasında ciddi, devamlı ve samimi bir dostluk herşeyden önce karşılıklı güven ve emniyet duygularına bağlıdır. Sayın Başkan, bu tür samimi ve hakiki dostluk ilişkilerinin tehdit ve baskıyla tesis etmek mümkün değildir. Ayrıca, Türk-Sovyet ilişkileri dünya ilişkilerinden ve sorunlarından soyut bir şekilde ele alınamaz. Uluslararası ilişkilerin bu günkü şekli tarihte daha önceden bilinmemekteydi. Kendilerini tehdit altında gören bir çok ülke birleşerek, bağımsızlıklarını, özgürlüklerini ve ulusal varlıklarını müştereken müdafaa etmeye karar verdiler. Kendini tehdit altında gören Türkiye'de, ulusal varlığını, özgürlüğünü ve bağımsızlığını korumak için bu gruba dahil olmayı gerektirdiğine hükmetti. Bu çabuk gelişmeler karşısında, karşılıklı güven, dostluk ve iyi komşuluk kavramları yeni bir anlamlar kazandılar ve sadece Türkiye-Sovyetler Birliği ikili ilişkileri çerçevesinde değerlendirilen kavramlar olmaktan çıktılar. dünyanın bugünkü görüntüsüne bakmak bu gerçeği kavramak için yeterli olacağı kanaatindeyim.

Barışçıl ülkelerin bu acı verici durumlarından en çok etkilenenlerin başında hiç şüphesiz ki Türkiye gelmektedir. Sayın Başkan, sizi binaenaleyh temin ederim ki, ülkem tehditlerin ve baskıların bertaraf

edilmesiyle mutlu olacaktır ki, tüm dünyaya genel bir barış ve güven ortamı yerleşsin, dolayısıyla da Sovyetler Birliği ile aramızda tekrardan hakiki dostluk politikaları güdülsün. Hakiki bir dostluğun şartlarını kabullenerek, yeni Sovyet yöneticileri, seleflerinin baskı ve tehdit politikalarından vazgeçerek, Türkiye'de ve başka ülkelerde bazı ümitler uyandırmışlardı. Fakat bu konuda belirtmek isterim ki, doğrudan ulusal varoluş ve halkların özgürlüğü konularına temas eden bu konularda (sarf edilen) sözler yeterli kalmamaktadır. Gerekli olan, hukuki, hakiki ve ciddi hareket ve girişimlerdir. Temellerinden sarsılan güven ve güvenliğin başka türlü tekrardan tesis edilebilineceği düşüncesi yanlış olacaktır.

Bölünmez niteliğe sahip bu gelişmeleri, Türkiye ve içinde bulunduğu Orta Doğu bölgesi açısından incelemekteyiz; yeni ve tehlikeli girişimler başlatıldığını ve hızla geliştirildiğini görmekteyiz.

Mesajınızın konusu olan Suriye hususuna gönderme yaptığımı anlamış olmalısınız. Türk ulusal vicdanında toprak taleplerinden ve Boğazlarda üslenme isteklerinde ötürü doğan kuşkuların bir anlamda yatışmaya başladığı bir ortamda, ki buna yeni Sovyet idarecilerinin bu talepleri tenkit ederek bu istekleri reddetmeleri yolaçmıştır, Suriye konusunun bu şekilde ortaya çıkması ve bu konuda maalesef baskı unsurları içeren mesajınızın yayınlanması, 1945 teki ulusal varoluşumuza kastedilen girişimler sonrasında oluşan aynı güvensizlik atmosferinin tekrardan yaratılmasına neden olup, ikili ilişkilerimizi kökünden sarsmıştır. İnanmanızı istirham ederim ki, biz de yeni Sovyet yöneticilerinin geçmişteki hatayı tamir etmek için sarf ettikleri çabaların yok edilmiş olmasından acı duymaktayız.

Olaylara gelince, işaret etmek isterim ki Suriye'de vuku bulan yıkıcı olaylar en üst boyutlara ulaşmıştır. Başka bir yönden de bu ülke, kendi savunma ihtiyaçlarından da fazla olarak hızlı bir şekilde silâhlanmaktadır. Daha doğrusu, Suriye gerektiğinde başka ülkelerin kullanabileceği bir silâh deposu haline gelmektedir.

Merak celbeden husus da, Suriyeli komşularımızdan bu konuda sizden aldığımız ve bu mektupla cevaplamaya çalıştığım mesaj gibi bir mektup almamış olmamızdır. Bu olay, bugünkü Suriye konusunun SSCB tarafından benimsendiğinin (üstlenildiğinin) bir göstergesi değil midir?

Olaylar hakkındaki bu tanı, ülkeniz tarafından Orta Doğu'da sürdürülen politikalarla, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin hakiki dostluk temellerine oturtulması istediğiniz arasındaki tezatları ortaya koymaya yeterli olacaktır.

SSCB'nin Orta Doğu'da ve özellikle Suriye'de süregeldiği politikalardan vazgeçmesi, Ekselanslarının mesajında da belirtildiği gibi eğer Türkiye ile karşılıklı güvene dayalı hakiki dostluk ilişkilerinin tekrardan tesisi hususunda müsbet bir etki yapacaktır. Bu da laf ve sözleri hayata geçirilmesi ile teyit edilebilecek bir husustur.

Bu konuda, tekrardan kesinlikle belirtmek isterim ki komşularımızın her hangi birine karşı en ufak bir saldırgan niyetimiz yoktur ve olmayacaktır. Buna karşın, içtenlikle ve yoğun olarak Suriye halkının ve diğer Arap ülkelerinin, toprak bütünlüğünü ve genel olarak da gelişmesini ve mutluluğunu istemekteyiz. Bunun içindir ki Suriye gibi Arap dünyasının önemli bir üyesinde vuku bulan olaylar konusunda kaygılanmaktayız.

Dostlarımızla paylaştığımız bu kaygılar doğrultusunda isteğimiz üzere ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Loy Henderson olayların vahametini incelemek için Türkiye'ye gelmiştir. Henderson ile görüşmeler hiçbir saldırgan amaç taşımamıştır. Kendi güvenlikleri konusunda endişe duyan ülkelerin müttefikleri ile birlikte bir durum değerlendirmesi yapmalarına imkan tanımışlardır.

İşte bu özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını olası bir saldırı halinde tekrardan kaybetme endişesidir ki Orta Doğu'daki barışçıl ülkeleri kendi aralarında bir Savunma Anlaşması imzalamaya itmiş ve Anlaşmanın güçlenmesi için de ABD'nin ve İngiltere'nin yardımını istemişlerdir.

Bununla birlikte, her ne kadar müttefiklerimiz kendilerini mesnetsiz suçlamalara karşı savunabileceklerse de, Bağdat Anlaşmasına saldırgan bir karakter yüklemek ve Batılı güçleri sömürgecilikle suçlamak, belirtmek isterimki her zaman gerçeğe aykırı olacaktır. Çünkü Bağdat Anlaşması, bütün öbür savunma anlaşmaları gibi, özgürlük içinde yaşamaya devam etmek isteyen ulusların duydukları kaygıların eseridir.

Türkiye'nin komşusu Suriye'ye karşı aldığı önlemlere gelince, sanırım bunları ofansif ve saldırgan olarak nitelemek, bu ülkeye ve diğer komşularımıza karşı sürdürdüğümüz doğru politikalar göz önüne alınırsa,

mesnetsizdir. Türkiye sadece kendi savunmasını sağlamak için önlemler almaktadır, bu da hem görevi hem de hakkıdır.

Barışın korunması hususundaki ikazlarınıza gelince, bu konuda kimseye pabuç bırakmayan Türkiye'nin, başkalarından da fazla bir şey öğrenmeye ihtiyacı yoktur.

Sonuç olarak, Türkiye askerî maceralara yönelik politikalar sürdürmekten çok uzaktır. Tek isteği de diğer ülkelerinde aynen barışçıl bir şekilde davranarak dünyadaki askerî maceraların bir an önce son bulmasıdır.

Aynı zamanda, Türkiye ki BM şartı çerçevesinde kendine düşen görevleri yerine getirerek bu konudaki hassasiyetini kanıtlamıştır, bundan sonra şart çerçevesinde kendine düşen görevleri yerine getirmeye kesinlikle kararlıdır.

Size bütün içtenliğimle Türk-Sovyet ilişkileri ve Orta Doğu'da ve Suriye'deki durum hakkında görüşlerimi iletmiş bulunuyorum. Eminim ki uluslararası ilişkilerin sağlam temeller üstüne oturtulması, Ulusların her türlü şüphe ve saldırganlık kaygısından arınmaları ile mümkündür. SSCB'nin bu konuda tüm dünyaya verebileceği teminat ve huzur çok geniştir.

Bitirmeden önce, sizi temin etmek isterim ki başlıca isteğimiz Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerimizin devam etmesidir. Hiçbir şüphe yoktur ki, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı doğan ulusal güvenliğimiz hususundaki kaygılar bertaraf edildiği takdirde, bu ilişkiler daha önce de dostane ve karşılıklı güven hususundaki raporlarda belirtildiği gibi, değişebileceklerdir, bunu da Türkiye büyük bir memnuniyet ve zevkle karşılayacaktır.

Sayın Başkan, en derin saygılarımın ifadesinin kabulünü rica ederim.

Adnan Menderes

30 Eylül 1957

431 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 18

BULGANİN’İN İKİNCİ MEKTUBU[432]

22 Kasım 1957

Muhterem Başvekil Beyefendi,

Sovyet hükûmeti, 30 Eylül tarihli cevabı mesajınızı dikkatle tetkik etmiştir.

Sovyet hükûmeti, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerinin ipkası ve bunların iki memleketimiz arasında mazide mevcud olan dostluk ve itimad münasebetlerine kalbi hususundaki Türk arzularına dair teminatı kaydetmek fırsatını bulmuştur. Sovyet hükûmeti, Sovyetler Birliğinde Türkiye’ye karşı aynı arzuların mevcut olduğunu teyid etmek ister.

Bununla beraber, Suriye etrafında tahaddüs eden vaziyetten dolayı Sovyet-Türk münasebetlerinin bugünkü manzarasının karardığı hususu üzerine dikkati çekmekten kendimizi alamıyoruz. 10 Eylül tarihli mesajının Türk hükûmetini, sulhun Yakın ve Orta Doğu’da ve bütün dünyada vikayesi uğrunda, bu bölgedeki hadiselerin arzu edilmeyecek şekilde inkişafını önlemeye matuf gayretlere iştirak etmeye ve Suriye’ye silâhlı bir müdahale gibi, ağır neticeler tevlid edebilecek işlere karışmamaya dostane bir şekilde davet etmek maksadını güttüğünü hatırlatmak isterim.

Mevzubahis mesajda bizler, en halisane hislerle meşbu olarak, Orta Doğu’da sulhun muhafazasına karşı herhangi bir alaka duymayan ve sadece bu bölgedeki servetlerden kendilerine kâr temin etmeyi düşünen yabancı mahfillerin tavsiyesine uymak suretiyle Türkiye’nin ancak büyük felaketlere sürekle-nebileceği hususunu dikkatinize arzetmeyi vazife bildik. Mesajımızda, aynı zamanda Suriye’ye karşı müteveccih askerî maceranın tahdit edilebileceği yolundaki hesapların tehlikeli ve mesnetsiz olduğunu ve bu bölgede başlayacak silâhlı bir ihtilafın umumi bir harbe müncer olmasının mümkün bulunduğunu da belirtmekte idi.

Muhterem Başvekil, Türk ve Sovyet milletleri dahil bilumum milletlerin yakinen benimsedikleri sulhu korumak maksadıyla Sovyet hükûmeti tarafından mevzubahis mesele hakkında yapılan mütelaa ve ikazları muhtevi diğer belgeler de şüphesiz yüksek malumunuzdur.

Hadiselerin müteakip inkişafı ve Birleşmiş Milletler Umumi Asamblesinin halihazır toplantısında Suriye meselesi etrafında cereyan eden müzakereler, endişe duymakta ne kadar haklı olduğunuzu göstermiştir. Suriye'nin milli istiklalini celbetmek ve bu memleketi bazı yabancı devletlerin emrine tabi kılmak maksadiyle sulhsever Suriye devletine karşı hazırlanan askerî bir komplonun mevcudiyetini teyit eden bir çok yeni vakalar şimdi artık malumdur. Suriye hudutları yakınında yapılan ve gerek mahiyeti gerekse vüs, ati itibarıyla tehlike arzeden yabancı kıtaat ve deniz kuvvetleri tahşidatına dair vakayı kimse inkar etmemiştir. Suriye'deki şehir ve mahallerin muayyen müddetler zarfında muayyen askerî birlikler tarafından işgalini derpiş eden Suriye'ye müteveccih bir askerî harekat planı keşfedilmiştir. Yalnız gizli olarak malum memleketleri Suriye'ye karşı tecavüze tahrik etmekle iktifa etmeyip alenen bu hareketleri teşvik etmekten çekinmeyen Amerika Birleşik Devletlerinin bütün bu meselede oynadığı rol tamamen ortaya çıkmıştır. Herkesçe malumdur ki Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti aynı zamanda Atlantik Paktını kullanmak yolundaki tehditlere başvurmuş ve Şarkî Akdeniz bölgesine Amerika Birleşik Devletlerinin 6. filosunu göndermiştir.

10 Eylül tarihli mesajımızda, Türkiye'nin sulh için bütün bu tehlikelere faal şekilde iştiraki ve Suriye'ye karşı bir taarruz planı hazırlıklarında kendisine ayrılan rol üzerine dikkat nazarını çekmiş ve bu suretle Sovyetler Birliği hükûmeti nezdinde mahsus endişe hisleri yaratan ve onu düşünceye sevkeden hususlar üzerinde durmuştum. Müteakiben alınan haberlerin bu endişeyi bir kat daha arttırmamasına imkan yoktur.

Sovyetler Birliği komşusu Türkiye ile en iyi ve en dostane münasebetler tesisiyle samimi olarak alakadardır. Sovyetler Birliği, aynı zamanda, Yakın ve Orta Doğu'daki müstakil devletlere her nereden olursa olsun silâhlı bir tecavüzü tecviz etmemek ve bu bölgede devamlı bir sulh ve sükunun idamesi hususları ile de samimi ve hadd bir şekide alakadardır. Bundan maada, sulhun idamesini ve tecavüzün tecviz edilmemesini, devletler

arasında müslihane birlikte yaşamanın (Coexistence-pacifique) çok mühim bir şartı ve Türkiye'ye mücavir bahis konusu bölgenin hem yakınında bulunan Sovyetler Birliğinin emniyetinin garantisi olarak mütalaa etmekteyiz. Mesajınızda Türkiye'nin komşularına karşı tecavüz emelleri beslemediği, Suriye'nin istiklal ve tamamiyeti mülkiyesine riayeti temenni eylediği ve Türkiye'nin harpcuyana sergüzeştleri istihdaf eden bir politika takip etmekten çok uzak bulunduğuna dair vaki teminatını Sovyetler Birliği bittabi kaydetmiş bulunmaktadır. Türkiye tarafından vaki ve Birleşmiş Milletler Teşkilatındaki mümessillerince de tekrarlanmış olan bu gibi teminat tabiatiyle katî bir mana ifade etmektedir. Lakin bu gibi ahvalde, durumun takdiri meselesinde başlıca rolü oynayan vakalardır.

Maalesef, Türkiye-Suriye hududunda idame ettirilen hakiki durum, maruz teminat ile tenakuz teşkil etmektedir. Türk-Suriye hududunda tahşid edilen bir çok Türk kıtaları geri çekilmemiştir ve bu Türk kıtaların gösterişli yer değiştirme hareketlerine hala devam olunmaktadır. Türk askerî uçakları son günlerde sistematik bir şekilde Suriye semalarına girmektedir. Türk askerî birlikleri de, hiçbir sebep olmaksızın, Suriye hududunu geçmekten ve hudut karakolları ile Suriye köylerine hücum etmektedirler. Türk makamlarının tesiri altında bulunan Türk resmi şahsiyetleri, Türk matbuatı ve radyosu Suriye'ye karşı hasmane ve tahrikçi kampanyalarına devam etmektedirler. Türkiye'nin bu politikası tehlikeli bir şekilde ateşle oynamaktan başka bir şey değildir. Bunlar Türkiye'nin Suriye'ye verdiği sulhçu teminatla kabili telif değildir.

Halbuki, kanaatimizce, Türk hükûmeti, bu bölgede böyle bir gerginliğin devamını ve Suriye üzerinde tazyik yapma yolundaki aşikar temayülleri, Yakın ve Orta Doğu'da devamlı bir sulhun temin ve idamesi ile ilgili devletleri, bu bölgede, sulh ve sükûnun idamesine matuf müessir tedbirler almaya mecbur edeceğini hesaba katmak zaruretindedir.

Diğer taraftan, bize, pek tabii olarak bir sual varit olmaktadır. Türkiye bir Orta Doğu devleti olmak sıfatı ile, bu mıntıkanın dünyanın en gergin bir bölgesini teşkil eylemeye ve her zaman patlayabilecek bir barut fıçısına benzemeye devam etmesinden hakiki bir menfaatı varmıdır?

Bize göre Türkiye ve Sovyetler Birliğinin hayati menfaatleri bu bölge memleketlerinin milli istiklal ve hakimiyet haklarına riayet ve sulhun

takviyesi hususunda devletlerin işbirliği yapması suretiyle bu bölgede hakikî bir gevşemeyi temin lüzumunu amir bulunmaktadır.

Sayın Başvekil, mesajınızda, Sovyetler Birliğinin Yakın ve Orta Doğu'da ve bilhassa Suriye muvacehesinde takip ettiği siyaseti mütedair tenkitkar mütalaalarda bulunuyor ve hatta, Sovyetler Birliğinin bu politikasını terketmesiyledir ki Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında münasebetlerinin yeniden tesisi temellerinin yaratılabileceğini telkin eyliyorsunuz.

Şayet Türkiye hükûmetinin Sovyetler Birliği siyaseti hakkında bazı şüpheleri mevcutsa, pek tabidir ki, aramızda karşılıklı anlayışa varmaya matuf lüzumlu izahatı vermeye hazırız. Her şeyden önce şunu isteriz ki Sovyetler Birliği Yakın ve Orta Doğu devletleriyle olan münasebetlerinde, Türkiye'nin de katıldığı Asya ve Afrika memleketlerinin Bandung Konferansı prensiplerine tekabül eden bir politika takip etmektedir. Sovyetler Birliğinin bu politikası mezkur memleketlerin istiklâl ve hakimiyetine riayete, sulh içinde birlikte yaşama, hukuk musavatı, içişlerine adem-I müdahale prensiplerine ve karşılıklı işbirliğine istinat etmektedir. Sovyetler Birliği bu mıntıkada ekonomik veya diğer imtiyazlara veyahut bu kabil hususi rüçhaniyetlere malik bulunmamakta ve bunları aramamaktadır. Sovyetler Birliğinin Suriye de dahil, hiçbir Arap memleketi ile hiçbir gizli anlaşması yoktur. Sovyetler Birliği Yakın ve Orta Doğu'da sulhun bekası ve mıntıka devletlerinin hiçbir yabancı memleket tarafından iç işlerine karışılmaksızın milli menfaatlerine uygun olarak hürriyet ve istiklal içinde yaşama imkanlarına malik olmaları keyfiyetiyle ilgilidir. Tabiidir ki Sovyetler Birliğinin bu nevi emelleri müstemlekeci esaretinden yeni kurtulan ve milli hakları için ve yok olmaya mahkum müstemlekeciliğe karşı hakiki bir mücadele idame eden memleketlerin emellerine de tekabul etmektedir. Fakat, daha yakınlarda, Atatürk devrinde Türkiye Cumhuriyeti de zaten bu prensibi resmi ve aleni surette ilan ve müdafaa eylemekte idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920'de Suriye'nin ve diğer bir çok Şark memleketlerinin müstakil devlet olarak tanınması prensibini ilan etmişti. Türkiye şimdi bu prensibi neden ayaklar altına almak istemektedir?

Kemal Atatürk Türkiye'nin, zayıf Şark milletlerinin ekonomik esaret ve tahakküm altına alınmasına müteveccih bir vasıta olarak kullanılması

teşebbüslerine karşı mücadele etmiştir. Acaba bu prensip halen devletlerarası münasebetlerindeki hakiki manasını kayıp mı etmiştir?

Türkiye Büyük Millet Meclisi vaktiyle yabancı iktisadi kontrola karşı ve Türkiye hakkındaki bilumum nüfuz bölgelerinin kaldırılması için mücadele prensibini ilan etmişti. O halde Suriye veya Mısır gibi Arap devletlerinin aynı hakları şimdi hangi selahiyetle ihlal edilebilmektedir?

Türkiye, Sovyetler Birliğini bazı Arap memleketlerine müdafaaları için lüzumlu silâhları satmasından dolayı muaheze etmektedir. Fakat yine Sovyetler Birliğidir ki, 1920'de, Türk milleti Atatürk'ün idaresinde istiklal ve hürriyeti için savaşırken Türkiye'ye silâh ve mühimmat yardımı yapmıştı. O zaman Türk milleti bu yardımı selamlamıştı. O halde hangi sebeplerledir ki Türk hükûmeti Sovyetler Birliğinin menfaatinden ari olarak Arap devletlerine yaptığı yardıma itiraz etmektedir.

Türk hükûmeti Sovyet Rusya'nın Yakın ve Orta Doğu Bölgelerinde takip etmekte olduğu siyaseti terketmesi temennisinde bulunmaktadır. Fakat bu husustaki mütalaası nedir? Türk hükûmeti istiklal ve hükümranlığını yabancı bir tecavüze karşı müdafaa eden Arap halklarının haklı milli emellerini desteklemekten Sovyetler Birliğinin tevakki etmesini mi temenni etmektedir? Sovyetler Birliğinin bu memleketlerin milli istiklallerini tarsinine yardım etmekten sarfı nazar etmesini mi arzu etmektedir? Sovyetler Birliğinin bazı müstemlekeci memleketlerin siyasetini takip ederek ve mesela müstakil milli siyaset takip eden Suriye ve Mısır ile ticaretini kesmek ve böylece bu memleketlere tatbik edilen fiili ablukaya iştirak etmesini mi ister? Yoksa Türk hükûmeti müstemlekecilerin menfaatlerine hizmet eden Bağdat Askerî Grubuna Yakın ve Orta Doğu memleketlerini sokmağa çalışan Batı devletlerinin bu faaliyetlerine Sovyetler Birliğinin yardım etmesini mi arzu etmektedir? Şayet istihdaf edilen gaye bu ise, Sovyet-Türk dostluğunun ihyası için Sovyet Rusya'dan aşırı taleplerde bulunul-muyor mu sualini sormak yerindedir.

Sovyetler Birliği kendi istikballeri için müstemlekecilik aleyhinde yaptıkları mücadelede bütün Arap devletlerini ve hatta şarkın diğer bütün memleketlerine mazide yardım ettikleri gibi istikbalde de yardım edeceklerdir. Sovyetler Birliği Türkiye ile dostluğa ehemmiyet vermekte olup bu dostluğun tesisini arzu etmektedir. Bununla beraber şark

memleketlerinin ve bilhassa Şarkî Arap devletlerinin milli istiklallerinin idamesini reddetmek pahasına bu dostluğu tesis etmek istememektedir.

Başvekil Beyefendi, Türkiye'nin diğer Doğu devletleriyle olan münasebetlerinde, Asya-Afrika devletlerinin Bandung Konferansında kabul ettikleri ve Birleşmiş Milletler Teşkilatında mündemic bulunan sulhcu prensiplere mugayir bir siyaset takip etmekteki alakasının ne dereceye kadar hakiki olduğu hususunda bizde uyandırılan tereddütlere yukarda da işaret etmiştim. Halihazırda Suriye'ye karşı mevcut askerî komploya iştirak etmek suretiyle Türkiye'nin milletlerarası siyaset alanında kazanacağı bir şey varmıdır? Henderson'la Ankara ve İstanbul'da vaki görüşmeler, Türk-Suriye hududundaki tecavüzi mahiyette askerî nümayişler ve buna mümasil diğer bütün hareketler Türkiye'nin yabancı memleketlerdeki manevi prestijinin düşmesi neticesini vermemişmidir? Bütün bunlar Türkiye'yi sade Şarkta değil fakat sulha bağlı herkes nezdinde fevkalade nazik bir duruma sokmamış mıdır?

Türkiye Cumhuriyetinin zamanında herşeyden evvel Arap memleketlerinin kendisine karşı vaktiyle beslemekte oldukları şüphe ve korkuları izale etmeye gayret etmekle muvaffakiyetler elde ettiği, Arap memleketlerinin dahili işlerine müdahale etmekten tevakki ettiği ve Arap memleketleri ile mütekabil münasebetlerini alakadar eden meselelerde kendi müstakil siyasetini takip ettiği bilinmektedir. Bununla beraber ne yazıktır ki Kuzey Atlantik ve Bağdad Askerî bloklarına iştirak ettiği andan itibaren diğer devletlerin milli menfaatlerini ve kanaatimizce, kendi istikbalini ihmal eden Türkiye Arap devletlerinin dahili işleriyle o derece alakadar olmağa başlamıştır ki Şarkın müstemlekecileri olarak tanınan Batılı devletlerin bir nevi mümessili haline gelmiş ve zaman zaman bu devletlerden biri gibi hareket etmiştir.

Başvekil Beyefendi, mesajınızda Suriye'ye sanki bir silâh deposu haline gelmiş gibi tarizlerde bulunuyorsunuz. Yakın ve Orta Doğu'nun silâh deposunun hangi memleket olduğu hakkında bir kanaata varmak icabederse bunun küçük ve sulhperver Suriye değil fakat uzun bir zamandan beri iktisadiyatı ve bütün hayatı askerî bloklar kurucularının mutale-besine tabi kılınan Türkiye olduğu meydana çıkar. Müstakil Arap devletlerine karşı olan siyasetinde Türk hükûmetinin ittihaz ettiği hattı hareket Suveys krizi

esnasında ve Mısır'a karşı geçen sene girişilen tecavüzde bariz bir şekilde ortaya çıkmış olduğu gibi Suriye devletine tevcih edilen fasılasız husumet ve tehdit kampanyasında da tezahür etmektedir.

Şark'da ecnebi esarete karşı hürriyet ve istiklal bayrağını ilk çekmiş olanlardan biri olan Türk halkına karşı duymuş olduğumuz sempati ve dostluk hislerini muhafaza etmekte olduğumuz içindir ki bütün bunları görmek bize elem vermektedir. Komşuları ile sulh içinde yaşayan sulhperver bir devlet sıfatı ile komşu Türkiye'nin refahını bütün kalbimizle temenni etmekteyiz. Memleketlerimiz arasında dostluk ve iyi komşuluk münasebetleri ancak ve ancak bu zemin üzerinde bina edilebilir.

Fakat şayet Türkiye sulhu ihlâl yolunda, tecavüz yolunda yürüyecek olursa muhakkak ki her birimiz tuttuğu yolda yürümeğe devam edecektir.

Başvekil Beyefendi, mesajınızda İkinci Cihan Harbinde ve bu harbi takip eden devrede Türk-Sovyet münasebetlerinin istihaleleriyle ilgili olarak Türk hükûmetinin noktai nazarını serdediyorsunuz. Memleketlerimiz arasındaki münasebetler tarihi bir zaviyeden tetkike tabi tutulacak olursa, böyle bir takdirin, mesela İkinci Cihan Harbi ile veya diğer devreler ile ilgili olarak Alman arşivlerinden elde edilen malumat ile geniş bir şekilde tamamlanacağına şüphe yoktur. Her ne kadar bu kabilden mütalaalar Türkiye'nin bazı çevrelerinin Sovyetler Birliğine karşı tarzı hareketinin özelliğini göstermesi ve iki devlet arasında itimad meselesile ilgili hususatı tetkike medar olması bakımından bir ehemmiyeti haiz ise de, her halükarda siyasî cepheden, bütün dikkatin iki memleketimiz arasındaki münasebetlerin hal ve istikbali üzerinde ve bu münasebatın ıslahına mani olacak veya ademi itimad ve mütakabil uzaklaşma tevlit edecek maniler üzerinde teksif edilmesinin daha makul olacağı aşikardır. Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı hiçbir arazi veya diğer talepleri olmadığı ve Sovyetler Birliği siyasetinin tamamen Türk devletinin toprak bütünlüğü, hakimiyeti ve istiklaline hürmet şeklinde tezahür eden Leninist prensiplere istinad ettiğini Sovyetler Birliği daha evvel ifade etmiş ve bu hususu tekrar teyid etmeyi uygun görmektedir. Sovyet hükûmeti, Türkiye ve Sovyetler Biriliğinin iki komşu devlet olmakla kalmayıp, fiili durumlarına göre iyi birer komşu ve tabii dostlar olmaları kabil ve lüzumlu olduğu noktasından hareket etmektedir. Zira bu dostluk Türk ve aynı zamanda Sovyet milletleri

için sulh ve sükun içinde yaşamak ve kuvvetlerini büyük çapta bir iktisadi ve kültürel kalkınmaya hasretmek imkanları gibi mütekabil büyük menfaatler temin etmektedir.

Aynı zamanda şuna da kaniyiz ki Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin dostluğu ile ve Yakın ve Orta Doğu devletlerinin emniyetinin tarsini sadedinde sarfedecekleri müşterek gayret, bu mıntıkada müstek,r ve sakin bir havanın teessüsüne büyük miktarda yardım edecek ve bu keyfiyet dünya sulhu için çok büyük bir mana ifade eyliyecektir. Bununla Sovyet hükûmeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki münasebetlerin ıslahını Garp devletleriyle münasebatının değiştirilmesine katiyyen vabeste tutmamaktadır. Sovyetler Birliğinin Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa ve diğer Batı devletleriyle iyi münasebetleri tesisini arzuladığı herkesin malumudur. Atlantik Paktı ve Bağdad Paktı muvacehesindeki herkesçe gayet iyi bilinen ve bihassa menfi tavrına rağmen, Sovyet hükûmeti Türkiye'nin bütün bu askerî birliklere katılmış olmasını halihazır Türk-Sovyet münasebetlerinin düzeltilmesini bizatihi aşılması imkansız bir engel olarak görmemekte ve aksine mezkur ve münasebetlerin ıslahının dünyada hüküm süren gerginliği izalesine ve her iki devletin emniyetlerinin tarsinine ehemmiyetli surette hizmet edeceğini düşünmektedir.

Sayın Başvekil, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında eski dostluğa ve itimada müstenit münasebetlerin ihyası arzusunu Sovyet hükûmetinin muhtelif vesilelerle izhar etmiş olduğu malumunuzdur. Türk-Sovyet münasebatının halihazır durumunu tetkik ve samimi münasebetler ile hakiki iyi komşuluk münasebetlerinin teesssüne matuf iktisadi işbirliği meselesi dahil karşılıklı tekliflerin yüksek seviyede münakaşasını temin maksatları ile bu senenin Temmuz ayı içerisinde, Ankara'daki Sovyet Sefiri Sovyet hükûmetinden telakki ettiği talimata tevfikan Türk hükûmetine Türk ve Sovyet devlet adamları arasında şahsi münasebetlerin tesisine matuf resmi teklifler yapmıştı. Sovyet hükûmeti Ankara'daki Sovyet Sefirinin talimatlarını verirken, memeleketlerimiz arasında dostane münasebetlerin tesisine matuf resmi teklifler yapmıştı. Sovyet hükûmeti Ankara'daki Sovyet Sefirinin talimatlarını verirken, memleketlerimiz arasında dostane münasebetlerin ıslahının sulhun Yakın ve Orta Doğu'da

kuvvetlendirilmesine olduğu gibi bu bölgedeki milletlerarası gerginliğin izalesine de yardım edeceğini göz önünde bulundurmakta idi. Fakat maalesef dostça yaptığımız talebin Türk hükûmeti canibinde gereken akisi bulmadığını, Türk hükûmetinin her iki memleket arasındaki münasebetlerin islahı yolunda atılmış herhangi ve hatta en küçük adımları dahi, büyük tereddütlerle karşıladığını müşahede etmek zorunda kaldık. Bunun neticesinden anlaşılıyor ki Türk hükûmeti bu mevzuda başka bir yol takip etmektedir. Öyle zannediyoruz ki Sovyetler Birliğinin Suriye ile mürtebit meseleler ve Sovyet-Türk münasebetleri hususundaki durumu kafi derecede vuzuh ile izah edilmiştir. Bundan dolayı herhangi bir tefsir yapılması için hiçbir esas mevcut değildir.

Diğer taraftan, sulhun tersini ve mütekabil bir itimat havasının tesisi gayesiyle, Sovyet Türk münasebetlerinin ıslahı ve Yakın ve Orta Doğu'da havanın yumuşaması için mevcut bütün imkanları kullanmaya daima amadeyiz.

Türk hükûmetinin, Sovyet hükûmetinin yukarıda maruz düşüncelerini dikkatle mütalaa edeceğini ümit ederiz.

Saygılarımın kabulünü rica ederim, Sayın Başvekil.

N. Bulganin

23 Kasım 1957

432 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 19

ADNAN MENDERES'İN BULGANİN'E MEKTUBU

Muhterem Başkan,

Türk hükûmeti 22 Kasım 1957 tarihinde gönderme nezaketinde bulunduğunuz mesajınızı gerektirdiği dikkatle ve titizlikle tetkik etmiştir.

Sovyet hükûmetinin Türkiye ile dostluk ve karşılıklı güvene dayalı ilişkiler kurmak arzusunu bir defa daha teyit etme nezaketini gösterdiğinizi memnuniyetle kaydettik.

Fakat, daha başından belirtmek isterim ki, mektubunuzun diğer kısımlarında yer alan, gözlemler ve değerlendirmeler bu istenilen amacın gerçekleşmesine müsaade etmeyen tarzdadır. Ekselansları hatırlamak isterlerse, daha önceki mektubunda, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi hususundaki kararlılığımı açıkça ifade etmiştim. İkili ilişkilerimizde ve de genel olarak uluslararası ilişkilerde temelinden sarsılmış olan güvenlik ve karşılıklı güven konularının tekrardan tesisinin önemini vurgulamaya çalışmıştım. Aynı zamanda, Orta Doğu'daki güven ortamının sağlanmasına neden olan engelleri tetkik etmiş ve Suriye'deki duruma değinmiştim.

Hâlbuki mesajınızdan edindiğim intiba, hükûmetinizin Türk-Sovyet münasebetlerini, genel olarak Orta Doğu'da ve özellikle de Suriye ve Mısır politikaları ile ilişkilendirdiği, ve böylece problemlerin tetkikinden sonra bu açıdan bir sonuca varmak isteğidir.

Bu kavramın Türk-Sovyet ilişkilerinin sağlığına kavuşması hususunda yetersizliğini ortaya koyduktan sonra, sizin izlediğiniz yolu izleyerek, Suriye'deki duruma ve bu konudaki gözlem ve iddialar hakkında fikrimi ifade etmek isterim. Bir defa daha altını çizmek isterim ki: Suriye ulusu ile hiçbir halledilecek problemimiz yoktur. Bu öbür Arap kardeşlerimizle olan ilişkilerimizde de böyledir. Orta Doğuda bazen Müslü-man kardeş ülkeler arasında ikincil derecede problemler çıkıyorsa, bu anlaşmazlıklar her zaman ilgili taraflar tarafından halledilebilinirler. Müşterek geçmişleriyle birleşmiş

olan bu uluslar, ortak gelecekleri hususunda da idrak içindedirler ve bu idrak her gün aralarındaki bağı güçlendirmektedir.

Suriye konusundaki kaygılarımızın kaynağı, bu kardeş ulusla olmuş olan anlaşmazlıklara dayanmamaktadır. Bu kaygılar, Suriye halkının yabancı olduğu ve dış mihraklardan kaynaklanma olasılığı olan olaylarda yatmaktadır, ki bu gelişmeler Orta Doğu'daki kardeş ulusların, Suriye'de dahil olmak üzere, sükûnetine ve güvenliğine sekte vurabileceklerdir.

Bu kaygıları tanımlayan olayları ve faktörleri, 22 Kasım tarihli mesajınızın fikir ve mütalaa silsilesinden ayırabiliriz.

Mektubunuzda ilk göze çarpan, Sovyetler Birliğinin Suri-ye'nin savunucusu olarak ve onun adına konuşmak istercesine çıkışıdır. Bu eğilim, mesajınızda size, Suriye'ye karşı sözde Türkiye'den gelebilecek saldırgan niyetlere ve tamamen hayal ürünü olarak nitelemek zorunda olduğum, Suriye sınırında olduğunu iddia ettiğiniz bir takım Türk askerî manevralarına gönderme yapmanızı zorunlu kılmıştır. Bu arada, amacı suni bir savaş tehlikesi atmosferi yaratmak olan ve ilk mesajınızda yer alan mesnetsiz suçlamaları tekrarlarken, ki bunlar BM Genel Kurulunda ele alınmıştır, bu suçlamaların daha sonraki hadiseler ve gelişmeler çerçevesinde kendiliğinden yalanlandığını söylemeyi unutmuş görünüyorsunuz. Gerçekten de ilk mesajınızda bahsettiğiniz, ve fakat Suriye sınırında önlem almak amacıyla yapılan manevralar daha mesajınız bize ulaşmadan, son bulmuşlardı ve katılan birlikler yerlerine dönmüşlerdi. Suçlamalarınıza ters olarak gelişen başka bir hususta BM'deki tartışmalar, Suriye konusunda Türkiye'ye karşı yöneltilen suçlamaların dayanaksız olduğunu kanıtlamış ve bu BM formunun uluslararasındaki uyum ve dayanışmayı sağlamak için değil de, kargaşa yaratmak için, ki genel kurulun sonu bu hissiyatla bitmiştir, kullanıldığı gerçeği ortaya çıkmıştır.

Mektubunuzun Suriye ile ilgili bölümünde durmama izin verin. Bu bölümde bir taraftan Suriye'nin saldırgan bir tehditle karşı karşıya olduğu ispat edilmek isteniyor, diğer taraftan da Orta ve Yakın Doğu'daki sürekli barışın korunmasıyla ilgilenen devletlerin, barışın korunması için çeşitli önlemler alma mecburiyetinde kalabilecekleri söyleniyor. Suriye konusunda Sovyetler Birliğinin önlemler alabileceği iması acaba bu sözlerin içeriğinde

bahsedilen amaç ve Suriye'nin içinde gerginliği sürdürmek için gösterilen çabaların bir ilişkisi bulunup bulunmadığı sorusunu akla getiriyor.

Suriye'ye Türkiye'ye atfedilen gerçeğe aykırı suçlamaları cevaplandırdıktan sonra, Orta Doğu bölgesindeki problemlerle ilgili görüşlerinizi mütalaa etme fırsatı doğmuşken, bu fikirleri kendi görüşlerimizle karşılaştıracağız.

Tekrarlamaktan hiçbir zaman sıkılmayacağım bir gerçeği tekrar ifade etmek isterim: temel hedefimiz Orta Doğu'da barışın, istikrarın ve güvenliğin yerleşmesidir. Tüm kalbimizle, bölgede asırlardan beri yanı başımızda bulunan Arap halklarının ulusal gelişmesi barış ve sükûnet içinde devam etsin. Hedeflerine ulaşmak için elimizden geleni yapmakta bizim bir görevimizdir.

Dolayısıyla fikir ve değerlendirmelerimizde, Orta Doğu'-daki kardeş Müslüman halkları birbirine yaklaştıran sosyal ve tarihi etkenlerden başka, bölgedeki barışın sağlanması ve dolayısıyla kendi güvenliğimizin pekiştirilmesi tasası önemli bir yer teşkil etmektedir. Bunun içindir ki Türkiye bölgedeki kardeş Arap ülkelerinin ve tabii ki yakın komşusu Suriye'nin barış ve güvenlik içinde gelişmesinden ve ilerlemesinden sadece mutluluk duymuştur.

Sömürgeciliğe gelince, Türkiye, bildiğiniz gibi her zaman buna karşı çıkan ulusların başında gelmektedir, bunu da uluslararası toplantılarda dile getirerek gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin, sizin de mesajınızda gönderme yaptığınız gibi, Bandung Konferansında ki tutumu bu gerçeğin açık bir kanıtıdır. Bu arada, Bandung Konferansının sömürgeciliği tel'in eden deklarasyonunda da belirtildiği gibi ülkelerin karıştırarak köleleştirmenin de sömürgeciliğin yeni bir tanımı olduğunu gözden kaybetmemek lazımdır.

Kaybolmakta olan eski tip sömürgeciliğin yerine bu şekil de bir sömürgeciliğin yerleştiğini kabul etmek lazımdır.

Türkiye'nin bunun yayılmasına karşı olan ve engellemeğe çalışanlar arasında yer aldığı hatırlatmak gereksizdir.

Sayın Başkan,

30 Eylül tarihli mektubumda, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesine olan kesin inancımı ifade etmiştim. Bu inancımı ve başka konular hakkındaki düşüncelerimi bu mektupla teyit etmek fırsatını verdiğiniz için

size minnettarım. Eminim ki, son derece dostane olmasını istediğimiz Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi için öncelikle birleştiğimiz ve ayrıldığımız noktalardaki fikirlerimizi belirlememiz gerekmektedir. Bu açıdan baktığımızda mektuplaşmamız fayda getirmedi denemeyecektir.

En iyi dileklerimin kabulünü rica ederim.

17 Ocak 1958

Adnan Menderes

(Gayrı resmi tercüme)

EK 20

ORTA VE YAKIN DOĞU OLAYLARI HAKKINDA SOVYET HÜKÛMETİNİN AÇIKLAMASI

Moskova 16.7.1958 TASS

15 Temmuz'da dünya ABD ordularının Lübnan'a müdahalesini kızgınlıkla öğrendi. Amerikan 6. Filosu Beyrut limanına girerek Lübnan topraklarına asker indirmiştir.

Aynı gün Beyaz Saray, ABD hükûmeti adına yayınladığı özel açıklamada, Lübnan'ın içişlerine kaba bir şekilde bu müdahaleyi haklı çıkarmak istedi. Bu açıklama ABD'nin Lübnan'a asker sevk etmesinin nedeninin bu ülkenin hükümranlığı ve bağımsızlığı tehdit altında olması kaygılarından ve o ülkedeki ABD vatandaşlarını korumak için yaptığını ileri sürüyor.

Kimse Lübnan'ın hükümranlığını ve bağımsızlığını tehdit etmediği için, bu iddia boştur. Bu BM Genel Sekreteri Hammarskjold tarafından ve BM gözlemcilerinin ifadeleriyle teyit ediliyor. Vatandaşlarının güvenlikleri konusunda da sormak lazım ki hangi uluslararası kural bir ülkeye başka bir ülke topraklarına bu hususta asker göndermesine müsaade ediyor. Uluslar arası hukukta böyle bir kıstas yok. Bu iddialar sömürgeciler tarafından asırlardan beri korsan saldırılarını meşru kılmak için sıkça kullanılan iddialardır.

ABD müdahalesinin esas amacı, bu bölgedeki petrol tekeline başka batılı güçlerle sahip olarak, sömürgeci tahakkümlerini, bölge politikalarının iflası, Bağdat Paktının ve Dulles Eisenhower doktrinlerinin çöküşü sonrasında Orta ve Yakın Doğu ülkeleri üstünde, devam ettirmek içindir.

Bu durum, Bağdat'taki olayların böyle bir ABD müdahalesini gerektirdiği iddia edilen Beyaz Saray açıklamasıyla da teyit ediliyor. Bu arada, Bağdat olayları, buradaki halkların sömürgecilerden kurtularak kendi geleceklerini tayin etme isteğinin açık bir kanıtıdır.

Öğrendiğimize göre, 13-14 Temmuz gecesi Irak'ta halkın da desteklediği bir askerî müdahale olmuş, monarşist rejim yıkılmış ve Irak Cumhuriyeti hükûmeti ilân edilmiştir.

General Kerim Kasım tarafından yönetilen hükûmetin dış politika konusundaki ilk kararları, Bandung Konferansına tam destek veren, Irak'ın askerî tacizkâr Bağdat Paktından çekildiğini ve de Birleşik Arap Cumhuriyetinin tanıdığını ilân eden açıklamalar olmuştur.

Irak hükûmeti BM prensiplerine göre hareket edeceğini, bir Arap politikası benimseyeceğini ve Bandung Konferansının kararlarına harfiyen ve hassasiyetle uyacağını, ve ulusun menfaatine olan tüm anlaşmalara ve taahhütlere uyacağını açıklamıştır. Aynı zamanda yabancıların güvenliklerini garanti altına aldığını ve mal varlıklarının dokunul-mazlığına riayet edileceğini açıklamıştır.

Yukarıdaki hususlar, hükûmetin ulusal bağımsızlığını korumak, ve sömürgeciliğe karşı ulusal ekonomik bir gelişme sağlayarak hayat seviyesini yükseltmek için diğer Arap halklarıyla beraber özgürlük için mücadele etme niyetini ortaya koymuştur.

Tabii ki Irak hükûmetinin, halkın ve diğer Arap ülkelerinin istekleri doğrultusunda ki bu açıklaması bütün barışçı devletler tarafından desteklenmiş, ki bu devletler Irak'ta bir cumhuriyetin kurulmasını Irak halkının iç işi olarak görmektedirler.

Tabii ki Irak'taki bu gelişmeler sömürgecilerin işine gelmeyip Irak Cumhuriyetinin kuruluşunu saklamadıkları bir düşmanlıkla karşıladılar.

Sömürgeci güçlerin şarki Arap ülkeleri hakkındaki planları özellikle İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama ile teyit edilmiştir. Loyd açıklamasında hükûme-tinin ABD çıkarmasından daha önceden haberdar olduğunu ve İngiliz hükûmetinin ABD hareketine tam destek verdiğini ve bölgedeki birliklerinin teyakkuz halinde olduklarını açıkladı.

Bu müdahaleciliğe bir neden yaratabilmek için Lübnan Başkanı Chamoun'un ABD, İngiltere ve Fransa'ya çağrıda bulunarak askerlerini Lübnan'a göndermelerini istedi.

Lübnan'daki iç savaşın ve bölgedeki karışıklığın nedeni, olayların tamamen iç sorunlardan kaynaklanan, ve Bağdat Paktı ülkeleri ve ABD'nin

bu ülkedeki halk karşıtı rejimi her ne pahasına olursa olsun başta tutmak istemesindendir.

ABD müdahalesi yalnız Lübnan'a karşı değil özgürlük isteyen bütün Arap halklarına karşı bir müdahaledir. Bu yukarıda bahse konu Beyaz Saray açıklamasıyla da kanıtlanmaktadır, ki burada müdahale Irak'taki olaylarla da ilintilen-dirilmektedir. Bu duruma, Ürdün Kral Hüseyin'in danışmanlarının tavsiyesiyle, kendini Irak-Ürdün koalisyonu Kralı ilân ederek, ki buna hiçbir şekilde hakkı yoktur, halk tarafından devrilen Kral Faysal'ın yerine geçtiğini söylemesi de kanıt teşkil etmektedir. Halk tarafından desteklenen Irak hükûmetinin koalisyondan çekilmesinin açıklaması kale alınmak istenmemektedir.

ABD'nin askerî müdahalesi açıkça emperyalistlerin maskelerini atarak barışçıl Arap halklarına karşı açık bir saldırganlığa giriştiklerini göstermektedir. ABD hükûmetinin, büyük güçlerin bölge ülkelerine müdahalesini engelleyen 11 Şubat 1957 tarihli Sovyet önerisini, niçin kabul etmediğini şimdi anlıyoruz.

ABD hükûmeti bu taahhütlerde bulunarak bölgede barışın korunması ve gevşeme sağlanmasını reddetmiştir. Bölgede saldırgan harekâtla gerekli serbestiyi istiyordu.

ABD askerî müdahalesi barışa çok büyük ve üstlenilmesi zor bir darbe indirmiştir. Halklar bu terbiyesiz sömürgeci saldırganlığa ve Arap ülkelerinin egemenliğine ve bağımsızlığının kabaca ihlal edilmesine ve de BM prensiplerinin bilinçli ihlaline, karşı kayıtsız kalamazlar.

Beyaz Saray'ın kendini savunma olarak nitelendirdiği bu iddialar bu prensiplere tamamen aykırıdır. ABD'nin Lübnan'dan binlerce km uzak olduğu ve dolayısıyla Lübnan'ın ve diğer Arap ülkelerinin ABD'ye karşı hiçbir tehdit teşkil etmediğini bilmeyen birileri mi var? ABD müdahalesi başlı başına bu küçük Arap ülkesi için tehdit teşkil etmektedir.

BM şartını kaba bir şekilde ihlal ederek, ABD Güvenlik Konseyini ve tüm BM'yi oldu bittiye getirerek, bu kuruluştan tek taraflı hareketine destek almaya çalışmaktadır.

ABD'nin başka sömürgeci ülkelerin desteğiyle bölgede giriştikleri müdahale, dünya barışı için tehditkar ve tehlikeli bir durum doğmasına neden olmuştur. Güvenlik Konseyi ve BM Genel Kurulu zaman

kaybetmeden, hiçbir kışkırtma olmadan vuku bulan bu saldırgan müdahaleye son vermek için önlem almak zorundadırlar.

Sovyet hükûmeti, ABD hükûmetini Arap ülkelerinin içişlerine karışmaktan vazgeçmeye ve Lübnan’dan askerlerini çekmeye davet ediyor.

Sovyet hükûmeti, Sovyetler Birliğinin barışın ve güvenliğin sağlanması amacıyla her türlü tedbiri alma hakkını saklı tutarak, komşu bölgesindeki bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalamayacağını açıklamak ister.

16 Temmuz 1958 TASS

EK 21

SOVYET HÜKÛMETİNİN TÜRK HÜKÛMETİNE MUHTIRASI HAKKINDA[433]

Moskova, 26.7.58 TASS

Sovyet hükûmeti, Türkiye'deki SSCB maslahatgüzarı vasıtasıyla Türk hükûmetine bir muhtıra vermiştir. Bu muhtıra da Türk hükûmetine Yakın ve Orta Doğu'da meydana gelebilecek askerî bir çatışma hususunda ağır sorumluluklarını hatırlatmaktadır.

Bu muhtırada son günlerde Türkiye'nin Kral Hüseyin'in bir çağrısı bahane edilerek Irak sınırında ve Irak topraklarında gerçekleşebilecek bir askerî operasyon olasılıklarından bahseden haberlerin varlığından söz edilmektedir.

Bu bölgedeki durum halen tehlikelidir. Irak'a karşı bir müdahale tehlikesi henüz geçmemiştir. Son gelen habere göre, Türkiye yedekleri silâh altına almaktadır ve Diyarbakır'da birleşen kuvvetler, hiçbir tehdit teşkil etmeyen Suriye ve Irak sınırlarına doğru gönderilmektedir.

Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin saldırganlardan yana yer almayacağını ve sözleriyle değil hareketleriyle bölgedeki durumun gerginleşmesine yol açan işlerden kaçınmasını temenni etmek ister.

433 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 22

TÜRK CEVABÎ DEKLARASYONU[434]

18 Temmuz 1958 tarihli şifahi mesajınız ve onunla ilgili metni Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından incelenmiştir.

Başbakan ve kurul, barışçıl ögeler içeren çeşitli açıklamalar yaptığınız göndermeleri memnuniyetle karşılamışlardır. Haddizatında Türkiye, yalnız Orta Doğu'daki barışa değil bütün dünya barışına bağlı olup, bu tutumunun da Sovyet hükûmeti tarafından kabul görmesini memnuniyetle görüyoruz.

Türkiye olayları kendisinin ve müttefiklerinin güvenliği açısından tetkik etmektedir. Politikalarını mensubu olduğu savunma paktları doğrultusunda belirler. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgedeki gerginliği arttıracak bir harekete katkıda bulunmayacağından ve alacağı bütün önlemlerin sadece nefsi müdafaa için alacağından emin olabilirsiniz.

18 Temmuz 1958

434 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 23

ORTA DOĞU MESELELERİ HAKKINDA SOVYET NOTASI

Sovyet hükûmeti, 22 Temmuz'da Türk hükûmeti ve Başbakanı adına Dışişleri Bakanı Zorlu tarafından SSCB geçici maslahatgüzarı Joukovski'ye yapılan açıklama hakkında aşağıdaki hususlarda Türk hükûmetinin dikkatini çekmek ister

Türk hükûmetinin deklarasyonu Türkiye'nin yalnız Orta Doğu'da değil bütün dünya barışına bağlılığını ifade etmektedir ve Türkiye'nin bölgede gerginliğe yol açabilecek herhangi bir adım atmayacağını ifade etmektedir. Türkiye'nin bu beyanı eğer uyguladığı politikalar ile bağdaşsaydı selamlamak gerekirdi.

Sovyet hükûmeti müşahade etmiştir ki bu açıklama Türkiye'nin bölgedeki son gelişmelerden sonra izlediği politikalarla uyuşmamaktadır. Dışişleri Bakanı Zorlu'nun 22 Temmuz'da *Daily Mail* gazetesine verdiği mülakat bu konuda dikkat çekicidir.

Bu görüşmede, Türkiye'nin İngiltere'yi Ürdün politikaları hususunda tamamen desteklediği söylenmekte, ve bu hareketlerin Irak'a da yayılması temennisi dile getirilmektedir. Sayın Zorlu'nun açıklamaları Türkiye'nin barışçıl ifadelerine ve de Türk hükûmetinin 22 Temmuz tarihli açıklamasına aykırıdır. Aynı zamanda, Türkiye'nin Adana'da Lübnan'a müdahele etmiş ABD'ye güçlerinin birleştirilmesi için bir üs tahsis etmesi bu açıklamaya aykırıdır.

Her taraftan gelen haberlere göre son günlerde Türkiye Irak'a karşı operasyonlar hazırlığındadır ve bu da Kral Hüseyin'in bir çağrısı bahane edilerek gerçekleştirilecektir. Tabii ki bu saldırı Irak halkının ve diğer Arap halklarının karşılık vermesine yol açacaktır, bu operasyonları Türkiye, ABD direkt yardımı olmadan gerçekleştiremez. Bu konuda ABD ile Türkiye arasında tam bir mutabakat sağlanamamış olması, SSCB'nin ve diğer barışçıl devletlerin Lübnan ve Irak hususunda ve bu operasyon planı

karşısında kararlı tepkiler ve uyarıları, Türk kuvvetleri tarafından Irak'ın istilasını henüz mümkün kılmamıştır.

Buna rağmen bölgedeki durum gergin kalmaktadır. Irak'ın karşı bir müdahale olasılığı henüz ortadan kalkmamıştır. Diyarbakır'da birleştirilen kuvvetler, hiçbir tehdit teşkil etmeyen Suriye ve Irak sınırlarına kaydırılmaktadırlar.

Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetini bölgede çıkabilecek olası bir çatışma konusunda uyarmayı görev addetmektedir. Ayrıca bölgedeki saldırganlardan yana Türk hükûmetinin yer almayacağını, ve sözleriyle değil hareketleriyle bölgedeki durumun gerginleşmesine yol açan işlerden kaçınacağını temenni ederiz.

EK 24

TÜRK CEVABÎ NOTASI

Birkaç zamandan beri Türk uzmanları ve Amerikalı uzmanlar yüksek irtifalarda meteorolojik bulguları balonlar vasıtasıyla toplayarak değerlendirmek için işbirliği yapmaktadırlar. Bu incelemelerin sonuçları meteorolojik servislerce değerlendirileceği gibi önümüzdeki jeofizik konferansının çalışmalarında da yararlı olacaktır.

14 Ocak 1956 tarihinde Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan Türkiye Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün bildirisinde bu konu belirtilmiş ve kullanılan balonlar ve taşıdıkları malzemeler hakkında bilgi verilmişti. Bu balonların Türk topraklarında bulundukları takdirde ne yapılması gerektiği bu bildiride belirtilmişti. Bu bildirinin de gösterdiği gibi bu balonların tam kontrolünün sağlanamaması inecekleri yerin tam olarak saptanamamasına yol açmaktadır. Meteorolojik işler için bu tür balonlu uygulamaların varlığı bir gerçektir. Ayrıca aynı amaçla kullanılan Sovyet balonu da Türk topraklarında birçok kereler bulunmuştu.

Dolayısıyla Bakanlığın notasında bahsedilen Sovyet topraklarına inişin bir kazadan ibaret olup, olağan kabul edilmesini, ve (tarafımızdan) Sovyet topraklarını ihlal etmek gibi hiçbir taammüd taşımadığının anlaşılması gerekmektedir.

Bakanlığın notasında belirtildiği gibi, balonların hava trafiğine tehlike teşkil etmesi hususunda da, hatırlatılması gerekir ki, bu tür deneyler hava trafiğini çok yoğun olduğu ülkelerde yüksek irtifalarda yapılmıştır ve bu balonlar hava trafiğine tehlike teşkil etmeyecek şekilde donatılarak tasarlanmışlardır.

Bu deneylerin bilimsel ve kamuoyunun bilgisi dahilinde yapıldığı ve bu deneyin hiçbir kazaya sebebiyet vermediği göz önüne alındığında, Türk hükûmeti, Sovyet hükûmetinden bu deneyi niceliğiyle hiçbir şekilde

bağdaşmayan başka bir şekilde yorumlayan bir nota almış olmaktan şaşırmıştır.

Bu arada, Amerikan yetkililerle hem fikir olarak, Türk yetkililer her türlü yanlış anlamayı önlemek için daha fazla balonun bırakılmaması için gerekli önlemleri alacaklardır.

14 Şubat 1956

EK 25

BALONLAR HAKKINDA SOVYET NOTASI[435]

"Sovyet hükûmeti, Türk topraklarından Sovyetler Birliği hava sahasına balonlar gönderildiğine mütedair 4 Şubat tarihli notasına Türk hükûmeti tarafından verilen 11 Şubat tarihli cevabı notayı kabzeylediğini haber verir ve bu mevzuda aşağıdaki hususları beyan etmeyi lüzumlu görür.

Sovyetler Birliği hükûmeti 4 Şubat tarihli notası ile son zamanlarda Amerika'da imal edilmiş ve havadan resim çekme, otomatik verici ve alıcı ve başka cihazlarla mücehhez bulunan birçok balonun, Türkiye'den gelerek Sovyetler Birliği hava sahasına girmiş bulundukları hususunda Türk hükûmetinin nazarı dikkatini çekmişti.

Türk hükûmeti, 11 Şubat tarihli notasıyla, "bir zamandan beri" Türk makamlarının Amerikan makamları ile müştereken yüksek hava tabakalarına Türk topraklarından balonlar gönderdikleri hususunu kabul etmiştir. Fakat aynı zamanda bu balon uçuşlarının hava münakalatını tehlikeye koymadığına mütedair olmak üzere bir delil ileri sürülmektedir ki bu da hava sahalarının ihlalini haklı göstermez.

Bu maruzata binaen Sovyet hükûmeti, bu gibi balonların Sovyetler Birliği hava sahasına gönderilmesinin, Sovyetler Birliğinin toprak dokunulmazlığına ve dünyaca kabul edilmiş hukuku düvel kaidelerine kabaca bir tecavüz teşkil eylediği hususunda tekrar nazarı dikkati çeker.

Bundan başka, Sovyet hükûmetinin malik bulunduğu müteaddit mütalaalarla diğer birçok Avrupa devletleri hükûmetlerinin bu mevzuda yaptıkları beyanatlar, mevzubahis balonların hava nakliyatını olduğu kadar, üzerinde uçtukları mıntıkalar ahalisini de ciddi bir tehlike karşısında bıraktıklarını teyit etmektedir. Bir tayyarenin yüzlerce kilo ağırlığında eşya ile yüklü bir balonla çarpışmasının muhakkak bir facia yaratacağı kolaylıkla anlaşılır. Aynı zamanda, balonun otomatik olarak tavsif edilen tahribinden sonra, büyük bir irtifadan serbestçe düşen koca madeni çubuğa asılı cem'an

200 ilâ 300 kilo ağırlığında bir sandığın, binaları telefon ve elektrik hatlarını, muhtelif inşaatı hasara uğratabileceği ve kurbanlar verdireceği bedihîdir. Rasat araştırmaları için alelumum kullanılan normal balonların mevzubahis olduğuna ve Sovyet hava sahasına tesadüfen girdiklerine müteallik bulunan Türk hükûmetinin notası hakkında da Sovyet hükûmeti 4 Şubat tarihli notasında söylediğini teyit etmeyi lüzumlu görür. Sovyet hükûmeti, Türk arazisinden Sovyet hava sahalarına gönderilen balonların hava tazyiki, dereceli hararet, hava rutubeti vesaire gibi başlıca rasat hadiselerini tespite medar olacak hiçbir alet taşımadıkları ve 300 kilo ağırlığında bütün teçhizatlarının havadan resim alma ve Coordonner ve hususî radyo teknik enstalasyonlarını tespite mahsus münhasıran yukarıda mezkur aletlerden mürekkep olduğu hususunda Türkiye hükûmetinin yeniden nazarı dikkatini çeker.

Sovyet hükûmetinin mümasil bir notasına cevaben Amerika hükûmeti, Sovyet hava sahalarına giren balonların rasat araştırmalarına mahsus olduğunu ve havai nakliyat için bir tehlike arz etmediklerini beyan eylemiş olmakla Sovyet hükûmeti, Amerika hükûmetine iş bu balonları ve aletlerini teşhir etmek üzere New-York'ta, Washington'da veya alâkadar hükûmetlerinin muvafakatıyla Londra'da ve Paris'te umumî sergiler açmayı ve gereken izahatı vermek üzere bu sergilere kendi mütehassıslarını göndermeyi teklif ettiği Türk hükûmetinin ıttılaına arz eder.

Sovyetler Birliği arazisinde tutulan sayısız balonlara malik olduğundan Sovyet hükûmeti -kendi tarafından ileri sürülen iddiaların doğruluğu üzerinde bir kanaat sahibi olmak lüzumu hissedildiği takdirde– alâkadar hükûmetlerin mutabakatı ile diğer memleketlerde de mümasil sergileri açmaya hazır olduğunu beyan eder.

Sovyet hükûmeti, mütehassısların ve efkârı umumiyenin, bu sergiler hakkında malumat aldıktan sonra Sovyetler Birliğinde tutulan bu balonların hedefleri ve hava münakalatı ve ahali için arz ettikleri tehlike mevzuunda bir kanaat sahibi olabileceklerine inanır.

Bundan başka, Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetinin Sovyet hava sahalarına bilhassa Türk arazisinden gönderilen balonların ve aletlerini tetkik etmek üzere Moskova'ya kendi mütehassıslarını göndermeyi lüzumlu addedip etmediğini öğrenmek arzusundadır.

Sovyet hükûmeti, ileride Sovyet hava sahalarına Türk topraklarından balonlar gönderilmesine mani olmak üzere tedbirler alacağına müteallik bulunan Türk hükûmetinin beyanını kaydı malumat eder."

20.02.1956

435 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 26

TÜRK CEVABÎ NOTASI[436]

Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği SSCB Dışişleri Bakanlığı saygılarını ileterek, meteoroloji balonları konusunda vermiş olduğu 20 Şubat 1956 tarihli notaya cevaben aşağıdaki hususları bilgilerine sunmaktan kıvanç duyar:

Yukarıda bahsedilen notada, balonların hava trafiğine ve düştükleri yerlerde teşkil ettikleri, ve de gönderiliş amaçlarının meteorolojik gözlemler olmadığı iddia edilmektedir. Diğer yandan belirtmek gerekir ki, bakanlığın notalarında balonlar tartışma konusu yapılırken, Sovyet topraklarından Türkiye tarafına geçen, daha önceki Büyükelçilik cevabî notasında bahsedilen, Sovyet balonları hakkında hiçbir açıklama yapılmamaktadır.

Yukarıda dile getirilen iddialara Büyükelçiliğimiz daha önceden 11 Şubat 1956 tarihli notayla cevap vermişti. Balonların Sovyet Rusya tarafına geçişlerinin bir kaza olduğu ve normal uçuş güzergahlarının Türkiye'de bulunduğu göz önüne alınırsa, olağan olarak nitelendirilebilecek riskler haricinde Bakanlık notasına belirtilen tarzda tehlikeler olsaydı, zaten Türk hükûmeti böyle bir uçuşa izin vermezdi, ki bu tehlikeler bir çok denemeye rağmen gerçekleşmedi.

Bu balonların meteorolojik işlemler haricinde kullanıldığı iddiaları hususunda Türk hükûmeti bu konuda öne sürülen argümanları maalesef tatmin edici bulmamaktadır.

Türk hükûmeti balonları incelemek için Moskova'ya uzman gönderme niyetinde değildir. Bu ziyaret, balonların Türkiye'den bırakılanlar olup olmadığı hususunu aydınlatmak için yapılacaksa, balonlar teamüllere göre geri verildiği takdirde bu ortaya çıkacaktır. Eğer bu ziyaret, Türk uzmanlar tarafından teknik olarak bilgilendirilmek için yapılacaksa, bu yola başvurmadan ve uluslararası hukukla belirlenmiş bazı patent koruma yasaları göz önüne alınarak, başka şekilde yapılabi-linir.

Bu konudaki teknik ve siyasî tartışmaların pratik hiçbir fayda getirmeyeceğine inanan Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, gelecekte bu tür deneyler esnasında bırakılan balonların Sovyet hava sahasına geçmesine olanaklar çerçevesinde imkan verilmeyeceğini belirtmektedir.

436 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 27

BULGANİN'İN ADNAN MENDERES'E MESAJI[437]

12.12.1957

Moskova

Sayın Başbakan,

Size bu mektubu mevcut uluslararası duruma dair bazı düşünceleri paylaşmak için gönderiyorum. Önceki mesajlarımda Sovyet hükûmetinin yakın ve Orta Doğuya, Suriye çevresindeki olaylara ve Sovyet-Türk münasebetlerine dair görüşlerini belirtme fırsatını değerlendirdim. Bugün, Sovyet hükûmeti Türk hükûmetinin dikkatini uluslararası durumun genel problemlerine çekmeyi gerekli görmektedir.

Paris'teki yaklaşan NATO konseyi toplantısı ile ilgili olarak, ABD'nin Büyük Britanya'nın ve bu gruplaşmanın diğer ülkelerinin devlet adamları ve askerî liderleri, kamuya bu toplantının bu askerî ittifakın üyeleri tarafından atom savaşı hazırlıklarını keskin biçimde hızlandıracak yeni stratejik planları değerlendireceği ve biçimlendireceğini özgül olarak da diğer NATO üyeleri toprakları üzerinde ABD nükleer ve füze üsleri kurulacağını gösteren bir takım açıklamalar yapmışlardır.

Malumdur ki Washington'daki toplantılarda ABD başkanı ile Büyük Britanya başbakanı, yaklaşan NATO toplantısının görev ve eğilimlerini önceden saptamak ve ittifak üyelerine bilfiil iki güç arasında kararlaştırılan silâhlanma yarışının yoğunlaştırılmasını empoze etmek amacıyla bira araya gelmiştir. Toplantı sonrasında yayınlanan bildiriden anlaşılmaktadır ki ABD ve Büyük Britanya hükûmetleri atom ve hidrojen silâhları kullanarak savaş için hazırlanma politikalarını sürdüreceklerdir ve bu yüzden hiçbir şekilde uluslararası tansiyonu düşürecek silâhsızlanma sorununu ve acil diğer uluslararası meseleleri makul bir anlaşma bazında diğer devletlerin de yasal haklarını göz önüne alan biçimde çözümlemek istikametinde bir arzu izhar etmemektedirler.

Böylece, gündemdeki mesele silâhlanma yarışının ve “soğuk savaş”ın suni olarak yaratılmış bir kaygı ve savaş psikozu ortamında devam ettirilmesidir. Sovyet hükûmeti inanmaktadır ki, bu ne esin kaynakları ne de genel barış için iyi hiçbir şey öngörmeyen bu politika, tehlikelidir. hükûmetinizin yeni yayınlanan programında görüldüğü gibi, siz Sayın Başvekil, çok haklı olarak son zamanlarda soğuk savaşın daha sert ve tehlikeli olmaya başladığını vurgulamaktasınız.

NATO ülkelerinin ABD ve Büyük Britanya hükûmetlerince yakınlarda açıklanan “karşılıklı bağımlılık” adı verilen doktrini müelliflerinin NATO ülkelerine, topraklarını ve ekonomik kaynaklarını atomik savaş hazırlıkları için kullanmak yönünde ve dış politika konusundaki bağımsızlıklarını daha da kısıtlayacak yeni yükler ve yükümlülükler empoze etme niyetine şahadet etmektedir. Bu doktrinin garip bir rol dağıtımından başka bir şey olmadığı açıkça görülebilmektedir: bazı devletler doların ve silâhların temin edicisi olarak kalmayı arzu etmekte bu arada diğer NATO üyeleri kum torbası[438] rolüne layık görülmekte ve topraklarını saldırgan için planlanan ilk mukabele darbesinin hedefi olarak koymaları istenmektedir.

Görüşümüze göre, NATO konseyi öncesinde NATO, SEATO ve Bağdat paktı askerî örgütlenmelerinin bir şekilde tek organizasyona dönüştürülmelerine dair açıklamalar yapılması, tesadüf değildir. Bu blokların dünyanın değişik bölgelerindeki ülkeleri bir askerî ortaklıkta birleştirmesi savaş tehlikesinin muhtemel mevkilerini çoğaltacak ve çatışmaların genel savaşa dönüşme tehlikesi arttıracaktır. Birleşme halinde herhangi bir NATO ülkesi, kilometrelerce uzaktaki ülkelere karşı da askerî yükümlülük altına girecektir. Ortaya, ister istemez, mesela, Türkiye’nin uzaklarda, askerî çatışmalara karışma riskini arttıracak yeni yüklenimleri gerektirecek çıkarları var mıdır sorusu çıkmaktadır. Ayrıca, böylesine global bir askerî örgütlenme içindeki ülkelerin dış politikalarının bir iki ülkenin askerî kaygılarına göre belirlenir hâle gelmesi Birleşmiş Milletleri de güçten düşürecektir.

Barış ve uluslararası işbirliği davası için tehlike arz eden bir nokta da, Eisenhower-MacMillan toplantısını müteakiben açıklandığı gibi ABD ve Büyük Britanya hükûmetlerinin yakın ve Orta Doğu ile Asya ve Afrika’nın diğer ülkelerindeki politikalarında birbirlerini destekleme kararıdır.

Şimdiden bile, “Eisenhower doktrini” adı verilen doktrinin uygulanması, gerçeklerin de işaret ettiği gibi, ABD’nin yakın ve Orta Doğu ülkelerinin içişlerine açık müdahalesini, bu ülkelerin bağımsız dış politikalar izlemesine önlem çabalarını ve bölgenin bazı ülkelerini ötekilere karşı oynamasını izlemekte ve bölgeyi uluslararası tansiyonunun en tehlikeli noktalarından biri hâline getirmektedir. Bu doktrinin fiilen Eisenhower-Macmillan doktrinine dönüştürülmesi Yakın ve Orta Doğu durumunun daha da vahimleşmesi ile neticelenir ki bu bölge ülkelerinin çıkarları kadar, dünya barışının menfaatini de etkileyecektir.

Sayın Başvekil SSCB’nin Orta Doğu’ya dair problemlere ilişkin görüşlerine vakıfsınız. Bu yöre ülkelerine doğrudan komşu konumdaki ülkemiz Orta Doğu’da barışın korunması, bütün bu düvel ile iyi komşuluk ilişkilerinin devamı ve eşitlik hükümranlıklara karşılıklı saygı esası doğrultusunda münasebetler konularıyla yakında ilgilidir.

Yukarıdakiler SSCB’nin Türkiye Cumhuriyeti politikasına tamamen uymaktadır. Tam bu sebep ile, Türk hükûmetine Türkiye Cumhuriyetinin üye olduğu bazı askerî gruplaşmaların hareketlerinin sonucu olarak tezahür edebilecek neticelere ilişkin kaygılarımızı söylemezlik edemeyiz. Bu üyelik neticesinde Türkiye Cumhuriyetinin toprağı büyük güçlerden birince askerî planlarını uygulamak için kullanılmaktadır. ABD’nin yardımı ve Amerikan askerî uzmanlarının gözetimi altında sayısız havaalanı, askerî ve bahri üsler Türk toprağı üzerinde tesis edilmiş olup bunların sayısı ve tabiatı bariz şekilde Türkiye Cumhuriyeti silâhlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarının fevkindedir.

ABD askerî liderlerinin açık sözlü beyanlarından ve Türkiye Cumhuriyeti görevlilerinin demeçlerinden anlaşıldığı gibi, Türk toprağındaki askerî üs ve havaalanları savaş vukuunda NATO’nun tam emrine verilecek ve SSCB’nin hayati merkezlerine darbe vurmak için kullanılacaktır. Kasım sonunda Akdeniz NATO kuvvetleri baş kumandanı Amiral Lamb’in Ankara’da verdiği beyan NATO kumanda merkezinin askerî planlarında SSCB’ne karşı aynı zamanda uluslararası su yolları olan Karadeniz Boğazlarını da kullanma planları hazırladıklarını göstermektedir. Dahası, Türk hükûmeti Türk topraklarında Amerikan atomik taskforce’ların (hazır kuvvet) kurulmasına ve konuşlanmasına olur vermiştir.

Sovyet hükûmeti Türk toprağının yabancı bir güç tarafından Türkiye Cumhuriyetinin komşusuna karşı askerî hazırlıklar için kullandırmasının Türkiye Cumhuriyetini tehlikeli bir pozisyona sokacağına Türk hükûmetinin dikkatini çekmeyi görevi saymaktadır.

Kimse ciddi şekilde öteki ülkelerin ve bu durumda Türkiye'nin topraklarındaki Amerikan savaş üslerinin güya savunma amaçlı olduklarına inanamaz. Bu üslerin savunma amaçlarına hizmet etmedikleri ve edemeyecekleri barizdir çünkü modern silâhlara, hatta, mesela kısa menzilli füzelere karşı savunma aracı olarak işe yaramaları mümkün değildir. Gerçekte bütün fonksiyonları saldırgana kısa menzilde bir hücum imkanı sağlamaktan ibarettir. O zaman, saldırganın üslerinin bulunduğu ülkenin kaderi ne olacaktır? Bu, bariz şekilde, bu üsleri inşa edenler için bir dert teşkil etmemektedir.

NATO liderlerinin hareketleri diğer NATO ülkelerindeki Amerikan ileri karakollarının sadece muhtemel savaş alanlarını ABD'den mümkün olduğunca uzak tutmaya ve savaş vukuunda kaçınılmazlaşacak, mukabil darbelerin öncelikle üslerin bulunduğu ülkeleri hedef almasına yaradığı konusunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Size önceki mektuplarımda değindiğim konuya dönersek, Sayın Başvekil NATO çevrelerinde yeni geliştirilen savaşların "lokalize edilebileceği, küçük savaşların yapılabileceği" teorisinin tekmil geçersizliğini yeniden vurgulamak isterim. Bu teori bariz olarak şu veya bu devleti yabancı çıkarlar için cevval davranmaya ikna amacıyla çıkarılmıştır. Bir savaşın eğer dizginlenmezse, bir tek bölgede tutulabileceğini varsaymak tehlikelidir. Hızla gelişen askerî teknikler, atomik ve roketli silâhlar devrinde savaşı belirgin coğrafi sınırlara hapsetmek imkansızlaşmıştır. Uluslararası arenadaki son gelişmeler dolayısıyla da savaş artık lokalize edilemez. dünyanın değişik bölgelerindeki birçok ülke kesin taahhütlerle birbirine bağlanan askerî karşıt kampların üyesidir. Bir ülkenin bir savaşa karışmasını, mevcut bloklar ve taahhütler sistemi dolayısıyla diğer devletlerin de katılımı izlemek durumundadır.

Sayın Başvekil bu kaygıları serdetmekle SSCB sadece Türkiye'yi en dostane şekilde NATO ittifakının askerî hazırlıklarına katılmasının sonuçları hakkında uyarmayı ve Türk hükûmetinin dikkatini NATO konsey

toplantısında ele alınacak planların dünya barışı davasına getirdiği tehdide çekmeyi amaçlamaktadır. Bunu, uluslararası tansiyonu gevşetmek ve savaş tehlikesini azaltmak üzere alınacak tedbirlerin diğer ülkeler ile Türk Cumhuriyeti ve SSCB menfaati dahilinde olduğu inancı ile yapmaktayız. Artık I. Dünya Savaşının yarım milyon Türkün ölümüne 800 binin sakat kalmasına yol açtığını biliyoruz. Sovyet halkı vatanlarının bağımsızlığını ve bütünlüğünü saldırgana karşı savunurken daha da fazla acı çektiler. SSCB halkı ve Sovyet hükûmeti bir başka savaşın önlenmesinden yanadırlar.

Eğer bugünlerde NATO ülkelerinde SSCB tarafından bir saldırı tehlikesi yalanları dolaşmakta ise, eğer uluslararası. Jeofizik yılı dolayısıyla sputniklerin uzayda dolaşmaları gibi bir bilimsel başarı dahi savaş isteğini yelpazelemekte kullanılıyorsa, eğer belli çevreler halkları sürekli bir yeni savaşın kaçınılmazlığına ve savaşa hazır olunması gerektiğine şartlandırıyorsa, bu NATO ülkelerinin yürüttüğü, halkların, kasti biçimde dünyayı savaşın eşiğinde tutmaya dönük “kuvvet pozisyonları” politikasını silâhlanma yarışını ve atomik savaş hazırlıklarını haklı göstermek amacıyla aldatılmasından başka bir şey değildir.

SSCB tarafından bir “saldırı tehlikesi” uydurmasının SSCB’nin NATO ve Varşova paktı arasında bir saldırmazlık paktı imzalanması önerisini sürekli reddedenler tarafından yayılması kendi başına açıklayıcı bir göstergedir. Halkları SSCB’nin askerî teknik konusundaki ilerlemesi ile korkutmak isteyen liderler SSCB’nin uzun zamandır ısrarla istediği nükleer silâhların kullanılmasını reddeden bir anlaşmanın sonuçlandırılmasını önlemek için ellerinden geleni yapmaktadır.

Sovyet hükûmeti dış politikasında savaşın kaçınılmazlığına inanmamaktadır.

Dünya barışını korumak için yola çıkarsak, dünyada kapitalist ve sosyalist devletler olduğu kabul edilmelidir. Dışarıdan bu statükoyu güçle değiştirme çabası, felâketengiz sonuçlara varacaktır.

Hayat, büyük ve küçük, sosyalist ve kapitalist devletler arasında ilişkiler geliştirmenin yegâne doğru yönteminin barış içinde bir arada yaşama, toprak bütünlüğüne ve hükümranlığa karşılıklı saygı, saldırmazlık, içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar olduğu konusunda kanıtlar sunmaktadır. Bu ilkeleri Türkiye Cumhuriyetinin de üyesi olduğu Bandung

Konferansında benimsemiştir. SSCB 40 yıldır barış içinde bir arada yaşamayı şiar edinmiştir. Çin Halk Cumhuriyetinin de aynı görüşleri paylaştığı bilinmektedir.

Uluslararası iklimi radikal biçimde değiştirmek ve kalıcı barış için bize göre, soğuk savaşın ve güç pozisyonları politikasının zedelediği uluslararası güven güçlenmelidir.

Silâhsızlanma görüşmelerinin batılı güçlerin tek yönlü avantajlar edinme girişimlerinden ve SSCB'ne kabul edilemez görüşme şartları ve gündemleri empoze etmekteki inatları yüzünden kilitlendiği bugünlerde silâh yarışına son veren ve hiçbir ülkenin menfaatini bozmadan askerî çatışma olasılığını ortadan kaldıracak bir anlaşmaya adım adım varılması gerektiği inancındayız.

Sovyet hükûmetinin bu konuda görüş ve önerileri:

Öncelikle kanaatimize göre, devletlerin nükleer silâh kullanmamayı ve 2-3 yıl için yeni deneme yapmamayı kabul etmeleri elzemdir. Bu anlaşma bize göre 17-1-1958 yürürlüğe girebilir.

Mevcut durumda büyük güçlerin her tür nükleer silâhı, tabii ki kendi toprakları da dahil olmak üzere yabancı topraklara yerleştirmekten vazgeçmesi önem taşıyacaktır. SSCB, ABD ve Büyük Britanya hükûmetlerine Batı ve Doğu Almanya ya böyle yerleştirmeden vazgeçme anlaşması önermektedir. Bu anlaşma vukuunda ve Doğu ve Batı Almanya hükûmetlerinin de nükleer silâh üretiminden ve Almanya ile bu ülkeler hükûmetlerince deklare edildiği üzere Polonya ve Çekoslovakya da konuşlandırılmalarından vazgeçmeyi kabul etmeleri halinde, merkezi Avrupa da 100 milyon nüfusun yaşadığı büyük bir bölge atomik silâhlardan arınacaktır atomik savaş tehlikesi azalacaktır.

Avrupa'daki durumu iyileştirmek ve savaş tehlikesini önemli ölçüde azaltmak NATO ve Varşova arasında saldırmazlık paktı ile kolaylaşır. Bu pakt Türkiye Cumhuriyeti dahil tüm imzacıların lehine olacaktır.

Sovyet hükûmeti Yakın ve Orta Doğu durumun normalleşmesi için, bütün güçler, özellikle ABD, Büyük Britanya, Fransa ve SSCB arasında bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ihlal edilmemesi ve sorun çözümünde kuvvet kullanmaktan vazgeçilmesini öngören bir anlaşmanın yapılması yönünde adım atılması gerektiğine inanmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin

diğer bölge ülkeleriyle birlikte bu öneriyi desteklemesinin normalleşmeye katkı sağlayacağı açıktır. Devletler arasındaki güvenin artması için bir yandan da pek çok batılı ülkede basın ve radyo tarafından diğer ülkelere yönelik düşmanca propagandanın ve savaş propagandasının da sona ermesi lazımdır.

Son olarak, ticaret engellenmeksizin gelişmedikçe ilişki ve güven olmaz tıpkı bilimsel, kültürel, sportif ve diğer ilişkiler gibi. SSCB'nin ticaretin engelsiz gelişmesi arzusunu vurgulu-yorum..

Güven ortamının tesisi aynı zamanda asker ve silâh azaltması, stokların yok edilmesi ve üretiminin durdurulması da dahil komple nükleer yasak, NATO ve Varşova Paktı dahil yabancı ülkelerden kuvvetlerin çekilmesi mevcut paktlar yerine bir kolektif güvenlik sistemi kurulması gibi tedbirlerle desteklenmelidir.

55 yazındaki Cenevre dört kuvvet hükûmet başkanları konferansının olumlu sonucu göz önüne alınarak, kapitalist ve sosyalist devlet temsilcilerinin üst düzey bir toplantılarının büyük önem taşıyacağı ortadadır.

Sayın Başvekil ummak isteriz ki, Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti gereken dikkat ile bu mektuptaki kaygıları değerlendirecek ve uluslararası güveni güçlendirmek için elinden geleni yapacaktır. SSCB bunu Yakın ve Orta Doğu da barışa önemli katkı saymaktadır ve gerçek iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasına hizmet edeceğine inanmaktadır.

Kendi hesabına, Sovyet hükûmeti bu mektupta serdedilen problemlere dair Türk hükûmetinin sunacağı kaygu ve teklifleri dikkatle değerlendirileceğini taahhüt eder.

Moskova, Aralık 12, 57

N. Bulganin

(*Pravda*, *İzvestia*, tam metin) Cumartesi, 14 Aralık 57

437 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

438 (kurşuna karşı siper – ç.n) {cannon fodder = top yemi / purveyors = kaynak, sağlayıcı vb. / ç.n.)

EK 28

BULGANİN'İN MENDERES'E 8 OCAK 1958 TARİHLİ MESAJI[439]

12 Aralık 1957 tarihli size gönderdiğim mesajımda uluslararası gelişmelerhakkındaki Sovyet hükûmetinin görüşlerinin yanı sıra problemlerin halli için ilgili devletlerin temsilcilerinin kişisel görüşmelerinin faydasını açıkça göstermiştim.

Karşılıklı güvenin güçlenmesi ve varolan gerginliğin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak için ilgili devlet yöneticilerinin birbirleriyle görüş teatisinde bulunacağı uluslararası bir toplantının faydasını ifade eden 21 Aralık 1957 tarihli Yüksek Sovyet kararından mutlaka haberdar olmuşsunuzdur.

Bu mesajımda da silâhsızlanma probleminin de tartışılacağı ve önümüzdeki iki üç ay içerisinde düzenlenecek böyle bir toplantı fikrini Türk hükûmetinin görüşlerine sunmaktayım.

Sovyet hükûmeti bu teklifi uluslararası koşulların gerektirdiği ilişkilerin geliştirilmesi ve barışçıl ve huzur ortamının sağlanması fikrinden yola çıkarak yapmaktadır.

Sovyet hükûmetinin böyle bir konferans hakkındaki tutumu önerilerimizde açıklıkla sergilenmektedir, onun için bu husustaki ayrıntılara girmeyeceğim.

Bu arada Sovyet hükûmetinin böyle bir toplantının amaçları hakkında ki görüşlerini ifade edeceğim.

Kanımızca böyle bir toplantıya NATO ve Varşova Paktlarına imza koyan devletlerin katılması mümkündür, çünkü en başta bu ülkeler bilhassa Avrupa'daki son durum ile ilgilidirler. Tabii ki iyi niyet çerçevesinde daha kısıtlı bir toplantıda gerçekleşebilir. Bu takdirde, hiçbir askerî gruplaşmaya bağlı olmayan Hindistan, Afganistan, Mısır, Yugoslavya, İsveç ve Avusturya gibi ülkelerin de katılımı barışa katkıda bulunacaktır. Şüphesiz

bu ülkeler barışın sağlanmasına ve gerginliğin giderilmesi için sarf edilen ortak çabalara katkıda bulunacaklardır.

Toplantıya katılan temsilcilerin devletlerin sosyal yapısı çerçevesinde ve anlaşma olasılıklarını engelleyici teklifler yapmaması bize göre son derece faydalı olacaktır. Ekonomik ve siyasî yapısı değişik olan, kapitalist veya sosyalist ideolojilerle yönetilen devletlerin varlığını göz önünde bulundurmazlık edemeyiz. Dolayısıyla bu devletlerin gelişme hususundaki algılamalarının farklı olması doğal olacaktır.

Bilindiği gibi BM genel kurulu devletlerin barışçıl bir şekilde müştereken var olmaları gerekliliğini son toplantısında ifade etti. Onun içindir ki katılan her ülke kendi fikirlerini savundu. Devlet yöneticileri, bütün halkların menfaatine, barışın korunmasına ve yıkıcı bir atom savaşının çıkmasına engel olunmasına katkıda bulunmak için bütün imkanlarını seferber etmelidirler. Sosyal yapılardaki farklılığa rağmen, eminiz ki, devlet yöneticilerin de bütün problemlerin üstüne çıkmasıyla, böyle bir beraber yaşama *(co-existence)* mümkün kılınacaktır.

Sayın Başbakan, NATO'ya üye olan ve Sovyetler Birliği hakkında iyi niyet taşımayan bazı ülkelerin yöneticilerinin bile silâhsızlanmanın da yer aldığı aciliyet teşkil eden uluslararası problemlerin hallinin doğu ve batı arasındaki görüşmelerden geçtiğini kabul etmelerini, büyük bir memnuniyetle not etmekteyiz. Kamuoyunun da bildiği gibi Aralık ayındaki NATO konseyi silâhsızlanma hususunda görüşmeler hakkında olumlu görüş bildirdi. Çalışmalarını Kahire'de noktalayan Asya-Afrika ülkeleri dayanışma toplantısı da doğudaki milyonlarca halkların dileğini dile getirerek, bir arada barışçıl yaşama, uluslararası yumuşama ve silâhsızlanma istediler. Konferans bütün halkları dünya ülkelerinin iç içe yaşamak ve anlaşmak için ellerinden geleni yapmaya davet etti.

Bununla birlikte, sosyalist ülke yöneticileriyle görüşmelerin fayda etmeyeceğini savunup, Komünizme ve onun doktrinlerine hayvanî *(zoologique)* bir şekilde nefret duyarak, böyle bir görüşme istemeyenler de yok değil. Bu gibiler artık banalleşen iddialarını yenileyerek iyi niyet kanıtı olarak Sosyalist ülkelerden bazı kanıtlar beklediklerini, kendilerinin sorunlara önerileri olup olmadığını öğrenmeksizin, söylemektedirler. Halbuki önerileri yoktur. Görüşmeleri bir yana bırakıp, kendi yollarında,

soğuk savaşın ve silâhlanmanın yolunda ilerlemek istemektedirler, ki bu da sıcak bir savaş ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Belki de bunlar Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin sistemlerinden vazgeçmelerini istemektedirler? Zannediyorum ki, Sayın Başbakan, bu gibi öneriler tamamıyla muhakeme gücünü kaybedenler tarafından ortaya atılabilir. Temsiliyetçi fikirler taşıyanların olduğunu da saklamıyorum. Görüşmelerde böyle ön şartlar öne sürmek bu olayı barışa değil savaşa koşturur.

Bunlar (nefret duyanlar) soğuk savaşa devam etme isteklerini hiçbir şekilde saklamadan uluslararası sorunlara da çözüm aramamaktadırlar. Bunun devletlerin birbirine açtığı bir çeşit ideolojik Haçlı Seferi olduğunu anlamak zor değildir. Din için yapılan seferlerin amacı da menfaat sağlamaktı, bugünkü “Haçlılar” dünya hükümranlığı için ideolojik nedenler taşıyan saldırgan tavırları gizlemeye çalışmaktadırlar.

Sovyet hükûmeti, böyle bir konferansın toplanması, bütün uluslar arası ilişkilere bağlı sorunların çözümüne katkıda bulunacağı fikrine sahiptir. Dört büyük devletin yöneticilerinin Cenevre’deki yaz 1955’teki toplantısının deneyimi, bizce bu önerilen konferansın başarıya ulaşacağı fikrini doğuruyor. Aciliyet arz eden uluslararası sorunların görüşmelerle halli fikrinin de yaygın olması da bunu destekliyor.

Cenevre konferansının sonuçlarını gölgeleme çabalarını kesinlikle bertaraf etmek lazımdır. Bu konferansın belli bir yumuşama sağladığı kesindir. Bilhassa ABD’li devlet adamları Sovyetler Birliği ile belli bir yumuşama olasılığını reddederek, Sovyet hükûmetinin, Almanya konusunda olduğunu iddia ettikleri gibi, politikalarını saptırmaya çalışıyorlar. Gerçekle bağdaşmamasına rağmen, SSCB’ni Cenevre kararlarından uzaklaşmış gibi gösteriyorlar. Konferans sırasında da, daha sonra da, Sovyetler Birliği Almanya sorununun çözümünü, iki Almanya arasında imzalanacak bir anlaşmanın halledeceğine inanmakta. Cenevre ruhuna karşı gelen Sovyetler Birliği değil, bu soğuk savaşa ve çılgın silâhlanma yarışına baş koyan devletlerdir.

İşte soğuk savaş çığırtkanları tarafından bile inkar edilemeyecek Sovyet tutumundan birkaç örnek.

Sovyet hükûmeti uluslararası gerginliğin yumuşaması için her an faaliyette bulundu ve bulunacak. Avusturya konusunda, Sovyet-Yugoslav

ilişkileri, Japonya ile savaş halinin sona ermesi, Batı Almanya ile diplomatik ilişkiler kurma, Kore savaşını sona ermesiyle teyit edilen Sovyet çabaları, Vietnam'daki durumun düzelmesi, Mısır'daki savaşın son bulması ve Suriye'ye karşı girişilen saldırgan tutuma karşı tavır alma, hususlarını hatırlatmak yeterli olacaktır. Devletler arasında güvenin ve barışın güçlenmesini isteyen Sovyetler Birliği, Port-Arthur ve Porkkala Und'daki askerî üslerini boşaltmış, ve 50 bini Demokratik Alman Cumhuriyeti de olmak üzere toplam asker sayısını iki milyon civarında azaltmıştır.

Şimdi de, Yüksek Sovyet'in 21 Aralık 1957 tarihli kararına istinaden de, 41 bini Demokratik Alman Cumhuriyeti ve 17 bini Macaristan'da da olmak üzere 300 bin kişilik bir azaltmaya da gidiyoruz.

Sovyetler Birliği nin, silâhsızlanma, atomik ve termonükleer savaş önlemeye yönelik ve bu gibi silâh denemelerini bile yasaklayan, yapıcı önerilerini hatırlatmama izin verin. Sovyetler Birliği, NATO, Varşova Paktı veya diğer ülkeler arasında saldırmazlık anlaşması önerdi. Bu öneriler içerisinde Orta ve Yakın Doğu'daki barışın sağlanması ve korunması için bir dizi öneriler de vardır. Eğer bütün bunlar Sovyetler Birliğinin barışçıl politikalarına örnek teşkil etmiyorsa? Eğer diğer ülkelerde ABD'de en başta olmak üzere, bu tür önerilerde bulunsaydılar, bu soğuk savaşı bitirmek ve bütün dünya ülkelerinin kuvvet indirimine giderek tam bir silâhsızlanma sağlanması anlamına gelecekti.

Bazı Batı basın organlarında şu gibi iddialar ortaya atılıyor: Bugün, diyorlar, Sovyetler Birliği ile görüşmelere başlamanın anlamı yok, çünkü uzaya gönderdikleri yapay uydular, gelecekte kıtalararası balistik füzelere sahip olacaklarının göstergesi. Sovyetler Birliğinin görüşmeler esnasında bu konuyu bir güç gösterisi olarak kullanacağı, ve fakat batının zaman kazanarak kendini SSCB ile eşitledikten sonra ancak görüşmelere başlanması gerektiğini dile getiriyorlar.

Bu gibi görüşler dar düşünceliler tarafından, halkların geleceği ve barışı düşünmeden ortaya atılmaktadır. Sovyetler Birliğinin hayali bir "zayıflığı" da bu, silâhlanma ve soğuk savaşı destekleyen askerî çevreler tarafından yönlendirilen bu basında yazılmıştı. O zamanlarda Sovyetler Birliği, silâhsızlanma konusunda önlemler önermiş ve terk taraflı olarak silâhlı

kuvvetlerini azaltmaya gitmişti. Bu olayda Sovyetler Birliğinin kendi ihtiyaçlarının bilincinde olduğunu göstermiyor-duysa...

Sovyetler Birliğinin hiçbir zaman meselelerin halli için kuvvet kullanımı gibi bir önerisi olmamıştır, bu da kendi dış politikasına aykırıdır. Eskiden olduğu gibi şimdi de meselelerin hallini eşit şartlarda görüşmeler şeklinde görmektedir. Eğer ABD ve bazı ortakları, görüşmelere başlamak için ABD'nin kendi uydularını fırlatmasını bekleyecekseler, bu eninde sonunda gerçekleşecek, bu onların bileceği bir olaydır, fakat bu esnada bu konuda da SSCB yerinde saymayacak ve daha önceki başarıyla da teyit edildiği gibi ilerleyecektir. Bu ne demektir? Bu demektir ki, daha önceden sağlanmış güç dengelerinde gelecekte de fazla bir değişiklik olmayacaktır.

Yüksek seviyeli uluslararası görüşmelerde rakipler Sovyetler Birliğinin silâhsızlanma komisyonunun çalışmalarına katılmadığından bahsediyorlar. Doğru, bir komisyona katılmamızın şu anda verimsiz olacağını düşünüyoruz. Sovyetler Birliği daha önceki seneler batılı güçlerle silâhsızlanma konusunda bir anlaşmaya varabilmek için çok çabalar vermişti. Fakat o önerilere ilk önce onlar sahip çıkmadılar ve görüşmeleri imkansıza sürüklediler.

BM Genel Kuruluna batılı güçlerin tavrını onaylayan ve dolayısıyla Sovyetler Birliği ve batılı güçlerin arasındaki silâhsızlanma hususu engelleyen kararı çıkarttırdılar.

Türkiye'nin bu karardaki oylamasından dolayı üzüldüğümüzü belirtmek isterim, Sayın Başbakan.

Çünkü batılı güçlerin bu tür davranışları, baskı kullanmadan hedefleri anlaşma ve görüşmelerle problemleri çözmek olan BM'nin amacına ters hareket etmesine yol açmaktadır.

Sovyet hükûmeti daha önceden, BM nezdinde küçüklü büyüklü bütün ülkelerin katılacağı bir silâhsızlanma komisyonu oluşturulması fikrini desteklediğini ifade etti. BM çalışmalarına veya uluslararası bir konferansın bu konuda çalışmalarına katılacağını da söyledi. Sovyetler Birliği, Arnavutluk tarafından BM'de teklif edilen, yarısını dünya barışına bağlı ve bu hususta faaliyet gösteren sosyalist ve tarafsız ülke temsilcilerinin teşkil edeceği daha kısıtlı bir komisyon kurulması teklifini de destekledi. Fakat bu önerilerin hiçbiri kabul görmedi.

Bu mesajdan da çıkartabileceğiniz gibi, Sayın Başbakan, Sovyetler Birliği acil konuların halline, ve bilhassa silâhsızlanma hususuna, önem vermektedir.

Mecburen görmekteyiz ki, NATO’nun Aralık toplantısında da görüldüğü gibi, bazı ülkeler önemli konularda görüşmelerde bulunmayı hor görmektedirler. Bir taraftan barış temennileri ederlerken, öbür taraftan silâhlanma yarışına girmekteler, atomik ve termonükleer silâhlanma da dahil olmak üzere. Bunun için ki, Sayın Başbakan, komşumuz Türkiye’nin bu gibi tutum takınan ülkelerin yanında yer almasından duyduğumuz, üzüntüyü, ve söylemeliyim, hayal kırıklığını, açıkça ifade etmem gerekir. NATO’nun Aralık toplantısında komşularına karşı olduğu kadar diğer uluslar arası konularda da, Türkiye’nin en saldırgan tutumu takındığını da hatırlatmak gerekir. Bütün NATO ülkelerinin silâhlanması ve bir an önce bunlara nükleer silâh ve füze sağlanması teklifi Türk delegeden geldi.

Türkiye’nin ekonomik ve kültürel gelişmesi için devamlı bir barışın gerekliliğine geçmişte olduğu gibi şimdi de inanmaktayız. Bizim tarafımızdan az anlaşılır bir şekilde Türkiye’nin diğer NATO ülkelerinin önüne geçerek füze ve nükleer silâhlanma konusundaki eğilimi, ülkenizin bu tehlikeli adımının nereye varabileceğini tahmin edemememizden kaynaklanmaktadır. Sanayii potansiyeli az olan ve bilimsel açıdan yetersiz olan Türkiye’de bu tarz gelişmeler ülkeyi daha da bir çıkmaza sokacaktır.

Belki sözlerimi sert bulacaksınız, Sayın Başbakan. Fakat açıkça ifade etmeliyim ki, Türkiye’nin de coğrafi konumunu göz önüne alarak, bir atom savaşı patladığı ve kıvılcımlarının Orta ve Yakın Doğu’ya sıçraması halinde, Türkiye’deki NATO üslerine ulaşmak için kıtalararası balistik füzelere, orta menzilli füzelere bile başvurmak gerekmemektedir, çünkü böyle bir mesafe en basit füzeler tarafından bile kat edilebilir. Bilim ve Tekniğin 5-10 ve daha fazla milyon ton trotil patlaması sağlayacak termonükleer bir bomba yapılmasına müsaade ettiği bilinmektedir. Bunun için bilim adamları ve askerler, böyle bir menzili olan güncel bir silâhın öldürücü ve yıkıcı özelliklerinin, meselâ Türkiye’nin yüzölçümü kadar göreceli küçüklükte bir alanı hiçbir canlı bırakmaksızın yok edeceğine, dikkat çekmektedirler. Vatandaşlarının hayatlarını topraklarını atomik ve füze silâh deposu haline getirerek tehlikeye atan devlet adamlarının

varlığını tahayyül etmek çok zor. Türk hükûmetinin de böyle bir tehlikeli adım atmasını kabullenmekte zor.

Sayın Başbakan, eğer sözlerim şahsınız ve çalışma arkadaşlarınız tarafından herhangi bir göz korkutmak gibi algılanırsa çok üzüleceğim. Dikkatinizi bilimin ve teknolojinin düşünülmemiş atomik ve termonükleer bir oyun sonrasında yol açabileceği boyutlara çekmem bu nedenden ötürü değil. Sizi sadece olayları değerlendirerek sağduyuya davet ediyorum. Bazı devlet adamlarının bu gibi silâhlarla donandıktan herhangi bir atom savaşı çıktığında tehlikeden uzak kalma hayalleri olayların ehemmiyetini saklayamaz. Bu yüzden de Türk Dışişleri Bakanının Türk topraklarını bir an önce NATO atom ve diğer silâhlarına yüksek komutanlık uygun gördüğü takdirde açma isteğini Paris dönüşü ifade etmesi, izah edilemez bir tehlikeye atılma niyeti olarak görülmektedir ama nasıl? iyi mi kötü mü? Bu konuda bir şark atasözünü hatırlatmama izin verin: “Bir tek kibrit büyük bir yangın başlatabilir, fakat önce kendisi yanar.”

Sovyetler Birliği, Türkiye’nin ekonomik olarak bağımlı olduğu ve askerî yardım aldığı ülkelerin Türk devlet adamlarını bu tür açıklamalar yapmaya ittikleri olasılığını kabul ediyor. Belki de bu bedava silâh alımlarından Türkiye’de bazıları ihya olmaktadırlar. Bütün bunlar halkın hayat seviyesinin düşmesine, vergi yükünün artmasına, iç ve dış borçlanmanın artmasına ve pahalılığa yol açıyor. Bu yardımların da Türkiye’nin ekonomik ve kültürel kalkınmasında katkıda bulunmak için değil, ülkenin stratejik ve coğrafi konumunu göz önünde bulunduran batılı bir ilgiden kaynaklandığını söylemeden geçemeyeceğiz. Eğer Türkiye I. Dünya Savaşı esnasında Alman emperyalizmi yüzünden acı çekti ise, şimdi de, Türkiye’ye yabancı bazı nedenlerden dolayı coğrafi konumundan dolayı bazı yollara itiliyor. Bu konumda Türkiye’nin durumu Batı Almanya’ya benzemektedir, çünkü bu çevreler Türk topraklarını stratejik ve askerî manevra sahası olarak kullanmak istiyorlar. Tabii ki bu ülkenin bir savaş arenası olarak termonükleer silâh kullanılabilecek bir saha olmasına aldırmaksızın.

Türk halkının gönlünü okşayan ve Türkiye’nin Orta ve Yakın Doğu’daki rolü konusundaki ileri sürülen ikiyüzlü fikirler, Almanya’nın sözde Arî Alman ırkının önemini vurgulayan fikirleri kadar tehlikelidirler.

Dikkatinizi, yabancı üs bulunduran ülke halklarının karşı karşıya bulundukları tehlikelere çekmeyi bir görev addediyorum, Sayın Başbakan. Bildiğiniz gibi atom ve hidrojen bombaları yüklü Amerikan uçakları, Amerikan üssü bulunduran ülkelerin üstünde sözde güvenlik uçuşu yapmaktadırlar. Bu uçakların pilotları kazara veya psikolojik bozukluklardan dolayı herhangi bir ülkenin üstüne bir bomba bırakmasının ihtimalinin getireceği tehlikeyi ve buna da savaş kurallarının gerektirdiği gibi cevap verilme ihtimalini göz önünde bulundurmak lazımdır. Başka bir kaza ise, arızalanmış bir uçaktan savunulduğu iddia edilen ülkenin üstüne atom bombasının düşmesi de milyonlarca insanın ölmesine yol açacaktır. Sovyetler Birliği bu takdirde kayıtsız kalamayacaktır, çünkü bu atom ve hidrojen bombası yüklü uçaklar Avrupa ülkeleri üstünde uçuş (amaçları) Sovyetler Birliğine yöneliktirler. Bu yüzden insanlığın mahvına yol açabilecek tehlikeli ve gayri insani bu olaylara karşıyız. Bu konunun halkların kabusu olmaktan çıkmasının gerektiğine inanıyoruz. Bu da bütün bilinçli hükû-metlerin halklarına karşı sorumluluğudur.

Yukarıda ki hususlar bizi başka bir önemli bir hususta yaklaştırıyor, Sayın Başbakan, çabalarımızı halkın istekleri doğrultusunda Sovyet-Türk ilişkilerini düzeltmek için yöneltebilir miyiz?

Orta ve Yakın Doğu’daki barışın sağlanması ve korunması için, ve uluslararası gerginliğin giderilmesi için Türkiye’nin dile getirdiği kaygıların dayanağı yoktur. Tam tersine, silâhlanma yarışının durması, soğuk savaşın son bulması, ve Türkiye’nin komşularıyla ilişkilerini geliştirmesi, Türk halkına emin bir gelecek sağlamaya ve dolayısıyla hızlı bir ekonomik ve kültürel kalkınmaya katkıda bulunacaktır.

Daha önceki mesajlarımda size, Sayın Başbakan, Sovyetler Birliğinin Türkiye’ye karşı samimi ve dostane görüşünü ve de Türkiye’de yayılmaya çalışan Sovyetler Birliğinin Orta Doğu’daki politikaları çerçevesinde oluşan Türkiye’de oluşturulan kaygıların dayanaksız bir fikir olduğunu, ifade etmek fırsatı bulmuştum. Sovyetler Birliği Türkiye’yi ne çevreleme politikaları doğrultusunda hareket etmekte, ne bu ülkeye karşı içişleri de dahil olmak üzere müdahaleci bir politika gütmekte. Sovyet hükûmetinin tek isteği dostane ve iyi komşuluk ilişkileri içerisinde güven içerisinde beraberce yaşamaktır. Karşılıklı güvenin sağlanması sayesinde bu hususun

bölgede ve dünya barışı için yapacağı katkının farkındayız. İnanıyoruz ki, Sayın Başbakan, Türkiye, hükûmeti ve halkı, en az Sovyetler Birliği ve halkı kadar dostane işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri hususuna önem atfetmektedirler. İnanıyoruz ki, bölgenin atomik ve termonükleer silâhlardan arındırılmış tutulması Orta ve Yakın Doğu barışı için önemli bir şey ifade edecek ve bölgeden yıkıcı atomik bir savaş tehlikesini uzak tutacaktır.

Bu yüzden, Türk hükûmetinin, yumuşama ve barışın korunmasını sağlayacak uluslararası bir konferans hususundaki Sovyet önerisini dikkate alacağına inanmak istiyoruz.

Uluslararası acil sorunların halli, karşılıklı anlayış, iyi niyet, inanç ve azim gerektirdiğinden yola çıkıyoruz. Tabii ki eğer şu veya bu ülke konferansı başarısızlığa uğratmak için konferansa gelirse, bu toplantı ertelenecektir.

NATO'nun dışişleri bakanları seviyesinde bir toplantı önerisini, zaten bazı bakanların böyle bir toplantının fayda vermeyeceğini söyleyerek eski görüşlerini savunmaya devam etmeleri, böyle bir toplantının müspet sonuçlar vereceği karşısındaki şüphelerimizi sizden saklamayacağım. Bakanların daha geniş çaplı bir toplantıda şu veya bu konuda daha iyi sonuçlar alabileceklerine inanıyoruz.

Türkiye'nin olumlu yaklaşımı ve böyle bir konferansa katılma isteğini ifade etmesi, temenni ederiz ki barışın pekişmesine Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında iyi komşuluk ilişkilerinin tesisine katkıda bulunur.

En samimi saygılarımla,

N. Bulganin

8 Ocak 1958

439 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 29

MENDERES'İN BULGANİN'E CEVABÎ MESAJI[440]

23.02.1958

Sayın Başkan,

14 Aralık 1957 ve 9 Ocak 1958 tarihli mektuplarınızdaki bütün noktalar büyük dikkatle ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Mesajınızda Sovyet hükûmetinin Suriye olayları ve Türk-Rus ilişkileriyle ilgili görüşlerinden ve Türk hükûme-tinin aynı konularla ilgili olarak Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği kanalıyla tarafımdan size iletilen ayrıntılı cevaplarından bahsetmektesiniz. Yukarıda bahsi geçen mektuplarınızda amacınızın Türk hükûmetinin dikkatini mevcut uluslararası duruma çekmek olduğunu açıkça belirtmeniz nedeniyle, aynı konularla ilgili olarak Türk görüşlerini açıklamaya çalışacağım.

Sayın Başkan,

Mektuplarınız NATO'nun, bazı üyelilerinin saldırgan davranışları ve kendisinin de bu yönde hareket ettiği yolunda zımni bir suçlama içermektedir. Bilindiği gibi NATO, ülkenizin de tarafı olduğu Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 51. maddesindeki ortak savunma hakkına dayalı olarak kurulmuştur. Gerçekte Antlaşma, ortak bir güvenlik sisteminin yaratılmasını amaçlayan maddeler içermektedir. Bununla beraber, bugüne kadar, Birleşmiş Milletler Örgütü böyle bir güvenlik sistemini kurmakta başarısız olmuştur. Veto gücünün kullanılış biçiminin günümüz dünyasındaki güvensizlik ve istikrarsızlığın en önemli nedeni olduğu kuşku götürmeyen bir gerçektir.

NATO gibi SEATO ve Bağdat Paktı da Antlaşmanın aynı maddesine dayanılarak, aynı ihtiyaca cevap vermek üzere kurulmuştur. Bu üç kuruluşun sadece savunma amacına yönelik olarak kurulmuş oldukları kuruluş antlaşmalarında açıkça belirtilmiştir. Eğer, bir an için, bu paktlar arasında savunma amaçlı bir bağın kurulduğu varsayılsa bile, bu bağın

askerî bir anlaşmazlığı tırmandırmak üzere kurulduğu iddiası gerçek dışı kalmaktadır. Bu yüzden, bu paktlardan herhangi birinin saldırgan bir amaçla diğerlerini de maceracı bir savaşa sürüklemesi düşünülemez.

Bu örgütler tarafından düşünülemez olan bu olasılık örgütlerin üyeleri tarafından bireysel olarak da aynı ölçüde geçersizdir. Paktın amaçlarının dışında hareket eden bir devletin davranışları kendi paktı tarafından da onaylanamaz.

Bu nedenle, ben de, bu örgütlerin en eskisi olan NATO'nun 9 yıllık geçmişinde sadece saldırganlıktan kaçınmakla kalmayıp, aynı zamanda bu tarz eğilimleri desteklemediğini gösteren açık deliller olduğunu belirtmek isterim.

Mektuplarınızda bahsettiğiniz savaş politikası izleyen (termonükleer ve atom silâhlarının kullanılacağı bir savaş) ve amaçlarına ulaşmak için NATO'yu kullanan iki ülke, aslında, Sovyet Rusya'ya ve Birleşmiş Milletler Nükleer Silâhsızlanma Alt Komitesine geniş çaplı bir silâhsızlanma planı teklif eden dört ülkeden ikisidir. Bildiğiniz gibi, bu plan, diğer silâhsızlanma müeyyideleriyle birlikte, tüm silâh tiplerinin üretimine ve stok edilmesine büyük sınırlamalar getirilerek, bunların etkili bir şekilde kontrol altında tutulabilmesi içindi. Sovyet Bloku tarafından reddedilen bu plan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda büyük bir çoğunluk tarafından kabul görmüştü.

Bu reddedişe rağmen, NATO Hükûmet Başkanları konferansından sonra yayımlanan bildiri, Sovyet hükûmetinin uluslararası ilişkilerdeki mevcut tansiyonu düşürmeyi amaç-layan bu anlaşmaya bir kez daha davet eden çok nazik ifadeler içermektedir.

Sayın Başkan,

Bunu kabul etmek, egemenliği özgürlüğüne ve bağımsızlığına bağlı ülkenin hükûmeti, en önemli görevlerinden birisi olan ülkesinin savunma ihtiyaçlarını göz önünde tutan Türk hükûmeti, ülkesinin gerekli gördüğü bölgelerinde gerekli savunma tedbirlerini almakta tabii biçimde hak sahibidir. Türkiye tarafından bu amaçla uygulanan müeyyidelerin ülkenin savunma gereksinimleriyle sınırlanmış olduğunu belirtmek isterim. Bu savunma müeyyidelerinde saldırgan bir tutum buluyorsanız, Sovyet

Rusya'daki çok sayıdaki her türden üs ve silâhın bulunmasını nasıl açıklarsınız.

Siz ise bazı devletlerin egemenliklerine zarar verebilecek biçimde inisiyatif almaktan vazgeçmelerini isteyerek, ve bu ülkelere, kendilerini ilgilendiren sorunlarda kuvvet kullanmamalarını önererek, Yakın ve Orta Doğu'daki istikrarsız durumu yeniden tesis etmek istiyorsunuz.

Bölgenin ülkeleriyle ilgili Türkiye'nin duyguları ve Türk hükûmetinin görüşleri, Türk hükûmetinin 30 Eylül 1957 ve 7 Ocak 1958 tarihli mektuplarında açıklanmıştır. Bunları burada yinelemek arzusunda değilim. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalarken bütün Birleşmiş Milletler üyelerinin kabul ettiği bir hak ve görev olarak gereken durumlarda, ülkenin durumu ve konumu göz önüne alınmaksızın kuvvet kullanımına saygı gösterilmesi gerekmektedir.

İki blokta yer alan büyük ve küçük ülkeler arasındaki ilişkilerin birbirlerinin egemenliğine saygı göstermekten, saldırmazlık ve iç işlerine karışmamaktan geçtiğini öne süren görüşünüze tamamıyla katılıyorum. Bu prensiplerin teyit edildiğini görmek açıkça mutluluk vericidir, bununla beraber, bunları uluslararası ilişkilerde de uygulamak gerekir. Kısa zaman önce Macaristan'da meydana gelen trajik olaylar belirttiğiniz görüşlerle pratikte uygulananlar arasında ciddi farklar olduğunu maalesef ortaya çıkarmıştır.

Dünya barışı için mevcut statükoyu değiştirmekten vazgeçilmesi görüşünüze tamamıyla katılıyorum. Bununla birlikte statüko, barışçı anlaşmalarla bile değişmemelidir. Sizin de farkında olduğunuz gibi dünyadaki istikrarsızlığın en önemli nedenlerin birisi Almanya'nın bölünmüşlüğüdür. Bu en önemli sorunun tek çözümü 1955'te Cenevre'de 4 Hükûmet Başkanının konferansında alınan kararların aynen uygulanmasında yatmaktadır.

Aynı zamanda, statükoyu kuvvet kullanarak değiştirme çabaları da bağlantılı olarak, statükoyu sürdürürken kullanılan metotlar da dünya barışı için ciddi tehdit oluşturmaktadır. Bir süre önce Orta Avrupa'da meydana gelen olaylar bunun iyi bir örneğidir.

Savaş tehlikesini azaltmak için aşağıdaki müeyyideler teklif edilmiştir:

a. Taraf ülkelerin nükleer silâh kullanmaktan vazgeçmesi;

b. Nükleer silâhların 2 ila 4 yıl arasında bir dönem için test edilmekten vazgeçilmesi;

c. Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere arasında, nükleer silâhların Federal Almanya Cumhuriyeti ve Almanya'nın Sov-yet etkisi altındaki kısmından kaldırılması;

d. Almanya'nın nükleer silâh üretmekten vazgeçmesi ve buna karşılık Çekoslovakya ve Polonya'nın da nükleer silâh üretmekten vazgeçmesi;

e. NATO ve Varşova Paktı arasında bir saldırmazlık antlaşmasının imzalanması.

Bildiğiniz gibi Birleşmiş Milletler Antlaşmasına göre Örgütün bütün üyeleri diğer ülkelerin toprak bütünlüğü ve siyasî bağımsızlıklarına saygı göstermek ve saldırgan eğilimlerle silâh kullanımına karşı çıkmaya angaje edilmiştir. Şüphesiz, bu nükleer silâhları da kapsamaktadır.

Nükleer denemelerin belirli bir süre için askıya alınması, bu hareketin kontrollü olarak bir silâhsızlanma anlaşması imzalanmaksızın güvenliği artırmaya pek etkisi olmayacaktır.

Almanya, Polonya ve Çekoslovakya'nın nükleer silâhlardan arındırılması belirttiğiniz gibi modern silâhların geliştirilmesiyle pratik bir yarar getirmeyecektir. Gerçek sorun silâh üretimine son verilerek, mevcut stokların etkin kontrol altında kademeli olarak azaltılmasını sağlayacak bir silâhsızlanma anlaşması imzalanarak çözülebilecektir.

Birleşmiş Milletler'in bütün üyelerinin, bütün saldırgan davranışlardan vazgeçmiş olmalarından dolayı, bir saldırmazlık anlaşmasının çok önemli sonuçlar getirmeyeceğini düşünüyorum. Esasen, saldırmazlık anlaşması imzalayan ülkelerin kendilerini Birleşmiş Milletler Antlaşmasının dışında görmelerinin ciddi tehlikeler doğurabileceğini düşünüyorum.

Böylece mektuplarınızda geçen konularla ilgili olarak Türkiye'nin görüşlerini ortaya koymuş bulunuyorum. Ayrıca bu açıklama, günümüz dünyasındaki tansiyonu düşürmek konusunda Türkiye'nin görüşlerini de açıklamaktadır. Özellikle, sözünü ettiğiniz ülkelerimiz arasındaki karşılıklı güven ortamının kurulabilmesinin avantajlarını da vurgulamak isterim. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi, muhakkak ki, ticaret, kültür, bilim ve spor alanlarına da yansıyacaktır.

9 Ocak tarihli mektubunuzda, gelecek ay ilgili devlet adamları arasında acil sorunların çözümü için olağanüstü bir konferans önermektesiniz. Daha önce belirtildiği üzere, Sov-yetler Birliği, NATO Hükûmet Başkanları konferansına aynı sorunlar üzerinde anlaşma sağlamak üzere davet edilmişti.

Bu çok önemli sorunların çözümü ileride yapılacak uluslararası konferanslarda bulunabilir.

Lütfen en iyi dileklerimi kabul ediniz.

28 Şubat 1958

440 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 30

MEMLEKETİMİZDE ROKET ÜSLERİ TESİSİ HAKKINDA SOVYET HÜKÛMETİNİN 28 NİSAN 1959 TARİHLİ DEKLARASYONU[441]

Ankara ve Washington basınlarından alınan haberlere göre Türkiye topraklarında orta menzili balistik roket üsleri kurulması mevzuunda Türkiye ile Amerika hükûmetleri hâlen müzakerelerde bulunmaktadırlar. Bu haberlerde Türkiye'de Amerikan roket üslerinin kurulması planlarının teferruatı üzerinde çalışıldığına yani buna ait bir anlaşmanın çok yakında Amerika ile imzalanmasının görüşüldüğüne işaret edilmektedir. Türk matbuatı, Türkiye Hariciye Vekili M. Fatih Rüştü Zorlu'nun, Amerika Hariciye Nezareti mesul şahsiyetleri ile bu meseleyi görüştüğünü bildirmektedir.

NATO Konseyinin Nisan ayında Amerika'da mün'akit toplantısında, Türk arazisinde Amerikalılar tarafından kurulacak güdümlü mermi atma rampalarının tesisi ile ilgili müzakerelerden bahsederken, M. Zorlu'nun Güney kanadında kendisini bir kale addeden Türkiye'nin "müdafaasının" kuvvetlenmesi zaruretine atıf yaparak, bu gibi hareketleri haklı göstermeğe çalışan beyanatı da bunu ispat etmektedir.

Bütün bu haberler Türkiye hükûmetinin, Türkiye'yi, Yakın ve Orta Doğu'da Amerika'nın atom roket üssü haline getirmek hedefine güden agresif çevrelerin planlarının tahakkukuna iştirake hazır olduğunu göstermektedir.

Bütün bunların, Sovyetler Birliğini olduğu kadar, Türkiye'nin komşusu diğer barışsever devletleri de düşündürmekten hali kalmayacağı tabiidir.

Barışın muhafazası ve kuvvetlenmesi lehinde daima aynı istikamette çalışan ve Türkiye ile iyi komşuluk münasebetleri gütmek isteyen Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin, yeni bir harbin açılması planlarını hazırlayan agresif NATO kuvvetleri ile işbirliğinin genişlemesinden doğacak tehlikeli duruma

Türk hükûmetinin bir çok defalar nazarı dikkatini celp etmişti. Bu hususta, Amerika ve Türkiye, İran ve Pakistan arasında aktolunan ikili askerî anlaşmalar dolayısı ile, Sovyet hükûmetinin 25 Mart 1959 tarihi deklarasyonunda, hususuyla, gerekli ihtarda bulunulmuştu.

Sovyetler Birliği hükûmeti, Türk hükûmetinin, Türkiye arazisinde Amerikan nükleer ve roket silâhlarının yerleştirilmesine müsaade etmek niyetini, Yakın ve Orta Doğu'da gerginliği arttıran, ve Sovyetler Birliği Cenup hudutlarını tehdit eden yeni bir adım olarak telâkki etmeden geçemez. Böyle bir tehlikeli yola girmekle Türkiye hükûmeti, mezkur planların tahakkuku ile doğacak neticelerin mesuliyetini üzerine almaktadır.

Bu hususa Türkiye hükûmetinin tekrar nazarı dikkatini celp eden Sovyet hükûmeti, barış uğrunda Cenup hudutlarının emniyetini lazım geldiği şekilde temin için gereken bütün tedbirleri almak mecburiyetinde kalacağını bir kere daha kaydetmeği zaruri addeder. Sovyetler Birliği hükûmeti, Türkiye hükûmetinin, Türkiye'nin hakiki emniyeti, Yakın ve Orta Doğu'da barışın muhafazası menfaatlerine ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında normal, iyi komşuluk münasebetlerinin idamesi vazifesine yabancı olan planlara memleketinin gittikçe daha fazla sürüklenmesini esefle müşahede etmektedir.

Barış davasına tehlike teşkil edecek hadiselerin ileride gelmesini samimi surette önlemeği arzu eden Sovyet hükûmeti, Türkiye tarafından bu mesele hakkında lüzumlu izahatı almak ister. Ve bu deklarasyona mümkün olan en kısa zamanda verilecek cevaba minnettarlığını ifade eder.

28 Nisan 1959

441 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 31

MEMLEKETİMİZDE ROKET ÜSLERİ TESİSİ HAKKINDA SOVYET HÜKÛMETİNİN 25 HAZİRAN 1959 TARİHLİ DEKLARASYONU[442]

Avrupa'da sulh ve emniyetin nefyine hareket eden Sovyet hükûmeti reisi Kruşçev'in Balkanlar'da ve Adriyatik'te atom silâhlarından ve füzeden mücerret bir bölge kurulması yolunda teklifi malumdur. Sovyet hükûmeti şuna kanidir ki, bu bölge memleketlerinin topraklarında atom ve füze üsleri kurulmasından vazgeçmeleri bu memleketler halkının hayati menfaatleri icabındandır. Ve bunun bu bölgede sükun ve emniyet davasına büyük yardımı dokunacaktır.

Amerika'nın tazyiki üzerine Türkiye ve İtalya hükûmetleri topraklarında Amerikan atom ve füze üslerinin kurulmasına ve Balkan yarımadasının stratejik durumunun tecavüzkâr gayeler uğrunda istimaline müsaade etmişlerdir.

Yunan hükûmeti de Yunanistan'ı bir atom silâh yeri haline çevirmek niyetindedir. Her zamandan ziyade bugün bu bölgede sulh ve emniyetin aleyhine bir tehdit baş göstermektedir.

Balkan memleketlerine hem hudut olması dolayısıyla Balkanlarda sulhun muhafazası ve takviyesiyle ilk ağızda ilgisi bulunan Sovyetler Birliğinin emniyeti için bu kadar tehlikeli olan hadiselerin inkişafı üzerine durması tabiidir.

Sovyet hükûmeti, hak, eşitlik karşılıklı hürmet ve içişlere ademi müdahale prensipleri dahilinde Balkan milletleri arasında en geniş bir işbirliği ve sulhun takviyesi üzerinde ısrarla duran memleketler hükûmetlerinin gayretlerini çok takdir eder.

Bu cümleden olarak Romanya hükûmetinin 6 Haziran tarihli deklarasyonunu kayıt ile Arnavutluk ve Bulgar hükûmet-lerinin ve devlet

adamlarının Balkanlarda ve Adriyatik'te atomsuz bir bölge kurulmasına müteallik beyanlarını selamlar.

Sovyet hükûmeti, Yugoslav Cumhurreisi Broz Tito'nun 8 Haziran tarihli beyanatından müsteban olacağı vechile, Yugoslav hükûmetinin ayni teklife müzaheret ettiğini müşahade eder.

Şu kadar var ki Sovyet hükûmeti, İtalya, Türkiye ve Yunanistan hükûmetlerinin durumunun atomsuz bir bölge kurulmasına ciddî bir mâni teşkil ettiğini esefle işaret eder. İtalya, Türkiye ve Yunanistan hükûmetlerinin komşularının makul sesine kulak verecekleri ümit edilir.

Sovyet hükûmetinin kanaatince atomsuz bir bölge kurulması işini, bu baptaki anlaşmayı imzalayacak devletlerin NATO veya Varşova Paktı azası olup olmamaları ile bağlamamak lazımdır.

Böyle bir bölgenin Balkanlar'da ve Adriyatik'te kurulması işinin beynelmilel gerginliği azaltacağına ve Avrupa sulhunu ve emniyetini takviye edeceğine kani olan Sovyet hükûmeti diğer büyük devletlerle beraber bu bölgeyi teminat altına almağa hazır olduğunu beyan eder.

Sovyet hükûmeti böyle bir bölgenin kurulmasına yardım etmek ve bu meselede alakadar devletler bir anlaşmaya vardıkları takdirde bu bölge memleketlerinin emniyet ve istiklallerini Sovyetler Birliği ile birlikte teminat altına almak hususunda Amerika, İngiltere ve Fransa hükûmetlerine hitap eder.

Sovyet hükûmeti Balkanlar'da ve Adriyatik'te atomsuz bir bölge kurulmasına alaka gösteren memleketlerin iş bu deklarasyonda tafsil edilen mülahazaları gereken dikkatle ele alacaklarını ümit eder.

25 Haziran 1959

442 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 32

MEMLEKETİMİZDE ROKET ÜSLERİ TESİSİ HAKKINDAKİ SOVYET DEKLARASYONUNA 13.7.1959 TARİHLİ CEVABIMIZ[443]

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği hükûmetinin, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğine Balkanlar ve Adriyatik mıntıkasının atom silâhlarından ve füzelerden tecrit edilmiş bir bölge haline ifrağına mütedair olarak tevdi etmiş bulunduğu 25 Haziran 1959 tarihli beyanatını dikkatle tetkik etmiş bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, her şeyden evvel Türkiye'nin yegâne arzusunun gerek bulunduğu mıntıkada ve gerek bütün dünyada sulhun idamesi ve milletlerin her türlü tecavüz tehlikesinden ve korkusundan masun ve mahfuz tutacak şeraitin tekemmülü olduğunu bildirmek ister.

Türkiye'nin diğer bir arzusu da hiç şüphesiz dostluk ve barış içerisinde yaşamaktır. Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti bu hislerle mütehalli olarak Sovyet hükûmetinin tekliflerini yukarıda bildirdiği gibi büyük bir itina ile tetkik etmiştir.

Sovyet Rusya hükûmeti vaki beyanatında Türkiye'nin ve onun komşusu ve müttefiki İtalya'nın ve Yunanistan'ın her türlü atom silâhlarından ve füzelerden tecrit edilmesini istemektedir. Buna mukabil Türkiye'ye hemcivar olan diğer Balkan memleketlerinin de atom silâhlarından tecrit edilmesini ve Türkiye ile anılan diğer müttefikinin istiklal ve tamamiyeti mülkiyetlerinin Rusya, Amerikan, İngiltere ve Fransa tarafından garanti olunmasını teklif etmektedir.

Sovyet Rusya bu teklifini ileri sürerek Türkiye'nin ve onun Balkan ve Adriyatik mıntıkasındaki müttefiklerinin Birleşik Amerika hükûmetinin tazyiki altında atom silâhlarını kabul etmeğe mecbur kaldıklarını ve bunun sulhu tehlikeye düşürdüğünü ve kendi teklifleri kabul edildiği takdirde bu mıntıkalarda sulhun tersin edilebileceğine işaret etmiş bulunmaktadır.

Türkiye hükûmetinin istiklaline ve tamamiyeti mülkiyesinin muhafazasına bağlı her hükûmet gibi tecavüz tehlikesi karşısında, sulh cephesine mensup müttefikleri ile birlikte her türlü müdafaa tedbirlerini almasından ve bu meyanda en mütekamil müdafaa silâhlarını elinde bulundurmaya çalışmasından tabii bir şey olamaz.

Sovyet teklifinin kabulü ise bir yandan Türkiye'yi en mütekamil müdafaa silâhlarından mahrum ederken diğer taraftan komşusu Rusya'nın bu silâhları elde bulundurmasını önletecek hiçbir tedbiri ihtiva etmemektedir.

Sovyet devlet adamlarının müteaddit beyanları ile de sabit olduğu gibi, bugün Sovyet Rusya elinde bulunan atom silâhları ile dünyanın her bölgesini tehdit ve tahrip etmek imkanına sahiptir. Bu vaziyet muvacehesinde Türkiye'nin ve diğer bazı Balkan komşularının atom silâhlarından ve füzelerden tecrit edilmiş olması Türkiye'yi hiçbir suretle Rusya'nın muhtemel tecavüz tehditlerinden masun kılamayacağı gibi, memleketimizin emniyetini de kendi ihtiyarı dışında başkalarının garantisine ve onlar tarafından alınacak tek taraflı kararlara tabi kılmaktadır. Böyle bir durum, Türkiye'yi hür devletler camiası içinde bir nevi vesayet altına koyacak ve onu en tabii haklarından olan kendi kendini gereği gibi müdafaa imkanından mahrum edecek bir mahiyet taşımaktadır. Bunun kabul edilemeyeceği bedihidir.

Mezkur beyanatın yapılmış olması dahi Türkiye'nin almayı derpiş ettiği müdafaa tedbirlerinin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, atom silâhları ve füzelerin menzillerinin gittikçe uzaması, Sovyet devlet adamlarının yukarda zikredilen beyanlarından da anlaşılacağı üzere, artık ufak mıntıkaların atomdan tecridini sulh ve emniyet bakımından faydalı bir amil olmaktan çıkarıldığından böyle bir tecrit ancak politikaları ile bir kül teşkil eden müdafaa cephesini de farklı mesuliyetler ve müdafaa imkanları yaratmak suretiyle bu cephenin sarsılmasını temin edecek bir taktik olarak mütalaa edilebilir.

Bugün eğer hakikaten mütekabil tecavüz korkusunun izale edilmesi ve hürriyet ve adalet içinde bir sulhun teessüsü arzu ediliyorsa bunun en iyi çaresi hiç şüphesiz atom ve füzeler de dahil bilumum silâhların kontrollü tehdidi ile ademi tecavüz meselelerinin bir tüm olarak ele alınması ve

devletler arasında Sovyet Rusya beyanatının karakteristik vasfını taşıyan küçük büyük diye tefrikçi görüşün ortadan kaldırılmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, Sovyet Rusya'nın sulhun teessüsü hususunda samimi arzu ile mütehalli olarak ademi tecavüz ve bilumum silâhların kontrollü tahdidi meselesini müspet bir şekilde ele alacağını ve bu sahada müspet faaliyet göstermek suretiyle sulh ve insaniyete hizmetler ifa etmek yoluna gideceğini daima ümit etmektedir.

13 Temmuz 1959

443 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 33

13 ARALIK TARİHLİ SOVYET NOTASI[444]

Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetine aşağıdaki hususları ifade etmeyi gerekli görmektedir:

ABD devlet sekreterliğinden ve Dışişleri Bakanı Sayın Zorlu'nun açıklamalarından öğrendiğimize göre, ABD ve Türkiye askerî işbirliği alanlarını genişleten bir anlaşma imzalama hazırlıklarını yapmaktadırlar. Bu anlaşma yabancı ve Türk basının bildirdiğine göre, Türk topraklarında ABD'ye üs kurmasını, füze fırlatma rampalarının da bulunduğu, öngörülmektedir.

Türk yetkililerinin daha önceleri NATO başkomutanlığının da onayı olduğu takdirde, balistik donanımlı, nükleer silâh ve füze konuşlandırılmış, yabancı üslerin inşaları hususunda ki beyanatları bu fikir silsilesinde hatırlanmaktadır.

Bu yeni anlaşma, Bağdat Paktı üyelerinin ABD ile ilişkilerinin sıklaştırılması hususundaki daha önce ortaya atılan fikir doğrultusunda hazırlanmaktadır.

Bu anlaşmanın, Türkiye'nin barışçıl komşularına, ve yakınındaki diğer Bağdat Paktı üyelerine, karşı yönelik olduğu saklanmamaktadır. Lübnan'a müdahele esnasında ABD'nin kuvvetlerini toplamak için kullandığı Adana üssünün kullanılmış olması, ki bu BM tarafından kınandı, Türk topraklarının yabancılar tarafından ne şekilde kullanılacağının açıkça bir göstergesidir. İran, Pakistan ve Türkiye'nin ABD ile askerî anlaşma hazırlıkları, bir çok bölge ülkesi tarafından haklı kaygıyla karşılanmakta ve bu durumun bu bölgedeki gerginliği arttıracağı görüşü savunulmaktadır.

Sovyet hükûmeti, bu anlaşmanın imzalanmasının uluslararası gerginliğin tırmanmasına katkıda bulunamazlık edemeyeceğini ve Türkiye'nin NATO ve yandaşları (Bağdat Paktı) tarafından bu tehlikenin içine çekildiği gerçeğini, açıklamayı bir görev saymaktadır, çünkü Türk toprakları yabancı

devletler tarafından yapılan, ve SSCB ve diğer bölge ülkelerinin güvenliklerine yönelik, operasyonların üssü haline getirilmektedir.

Türkiye bu anlaşmanın “savunma” amaçlı olduğunu ileri sürerek, kamuoyuna anlatmaya çalışmaktadır. Bunun ikna edici olmadığını çok iyi biliyoruz çünkü Türkiye’ye yönelik, bilhassa da ikili ilişkilerini iyi komşuluk çerçevesinde geliştirmek istediğini dile getiren SSCB’den, hiçbir tehdit bulunmamaktadır. Bilindiği gibi Sovyet hükûmeti Türkiye ile ilişkilerini en iyi düzeye getirmek için somut adımlar atmış ve hakikaten iki tarafın da istemesiyle iyi komşuluk ilişkilerinin sağlam temelleri atılmış olacaktır.

Türkiye’nin bir yandan NATO ve ABD ile askerî işbirliği anlaşmaları imzalaması tabii ki, Türk yetkililerinin SSCB ile ilişkilerin geliştirme istekleri ile bağdaşmamaktadır. Türk hükûmeti hakikaten SSCB ile ilişkilerini düzeltmek isteseydi, askerî yollara başvuran önlemler için imza atmaz dolayısıyla SSCB ile ilişkilerini bozacak yolu tercih etmezdi.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Sovyet hükûmeti bu konuda, Türk hükûmetinden aydınlatma istemektedir.

13 Aralık 1958

444 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 34

TÜRK HÜKÛMETİNİN SOVYET HÜKÛMETİNE AÇIKLAMASI[445]

1. SSCB Dışişleri Bakanlığının Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine 13 Aralık 1958 tarihinde tevdi ettiği mesajı, Türk hükûmeti dikkatle tetkik etmiştir. Bu sayede o mesajda istenilen açıklamalara fırsat bulduğu için memnuniyetini ifade eder, çünkü Sovyet mesajında ki bir takım iddiaların aydınlatılması ve düzeltilmesi gerekmektedir.

2. Sovyet açıklaması ABD ile Bağdat Paktı ülkelerinden bazılarının sürdürdüğü görüşmelere gönderme yapmaktadır. Ne Türkiye ne de diğer ilgili ülkeler BM şartının 51 maddesinde öngörülen ve Paktın savunma sisteminin pekiştirilmesini amaçlayan bu görüşmelerin varlığını saklamamışlardır. Türk hükûmeti bir çok defalar Orta Doğu'daki yıkıcı mahiyetli gelişmelerden duyduğu kaygıyı dile getirmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'nin ve komşularının güvenliklerine halel getirebilecek niteliktedirler. Bu takdirde bu ülkelerin savunmalarını sağlamlaştırmak istemeleri son derece doğaldır. Sovyet mesajının gönderme yaptığı görüşmeler egemen ve bağımsız bir devletin uhdesindedir. Türk hükûmeti, Sovyet hükûmetinin, her bağımsız ülkenin tek başına veya müştereken kendi savunması için önlemler alma hakkını teslim etmesini ümit etmek istemektedir.

3. Bu nedenle, Türk hükûmeti bahse konu görüşmelerin SSCB'ye ve diğer komşulara yönelik olduğunu iddia eden Sovyet mesajının mantığını anlamakta güçlük çekmektedir. Türk hükûmeti bahse konu görüşmelerin savunma amaçlı bir ittifak olan, barışçıl nitelikli Bağdat Paktı çerçevesinde sürdürüldüğünü belirtmek ister. Bu görüşmelerin amacı Türkiye'nin Pakt çerçevesinde dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı savunma kapasitesini arttırmaktır. Dolayısıyla Türkiye'ye ve müttefiklerine saldırabilecek ülkelere karşı yöneliktirler.

Türk hükûmeti, SSCB'nin böyle bir niyeti olmadığı beyanını duymaktan mutluluk duymaktadır.

4. Türk hükûmeti, Sovyet hükûmetinin, SSCB'den ve komşularından Türkiye'ye karşı herhangi bir tehdit gelmeyeceği doğrultusunda ki açıklamasını da memnuniyetle not etmiştir. Türkiye, bütün komşularının da kendisi gibi başlıca prensiplerinden bir tanesi her türlü saldırganlığı mahkum etmek olan BM şartına bağlıdır. Türkiye ve komşuları bu prensibe titizlikle bağlı olduklarını davranışlarıyla gösterdiler. Türkiye bütün komşularının aynı titizliği göstermek istemesine inanmak ister.

5. Bu konuda, Türk hükûmeti bazı Sovyet yetkililerinin 13 Aralık açıklamalarıyla bağdaşmayan sert tonlu açıklamalar yapmaktan kaçınmadıklarına dikkat çekmek ister. Devletlerin ilişkilerinin gelişmesinin ve mükemmele ulaşmasının hiçbir tehdit unsuru taşımayan bir yoldan geçtiğinin farkında olan Türkiye, sorumluluğu kendisine ve müttefiklerine ait olmayan nedenlerden dolayı, yerkürenin II. Dünya Savaşından beri ikiye bölünmüş olduğunun altını çizmek ister. Türk hükûmeti, bu ayrılığın kökenindeki nedenler tam bir güven ortamı sağlamak amacıyla bertaraf edilmediği sürece ve ardından kontrollü bir genel silâhsızlanma sağlanmadıkça, BM şartına uyan Türkiye, bağımsızlığını ve güvenliğini sağlamak için tek başına veya müştereken güvenlik tedbirleri almaktan vazgeçmeyecektir.

6. Sovyetler Birliğinin Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek istemesi Türk hükûmetini rahatlatmıştır. Sovyet hükûmeti emin olabilir ki, Türkiye, devlet adamlarının da sırası geldikçe ifade ettikleri gibi, bu görüşleri paylaşmakta ve hatta SSCB ile ilişkilerinin karşılıklı tam güvene dayanan bir dostluğa yükselmesini arzulamaktadır. Fakat, Türkiye'nin NATO ve Bağdat paktı çerçevesinde taahhütlerinin bu konuyla bağdaşmadığını iddia eden Sovyet mantığını anlamamaktadır. Türk hükûmeti ve yukarıda bahsedilen iki kuruluşun diğer üyeleri müteaddit defalar bu iki oluşumun, kendi bölgelerindeki barışın, huzurun ve özgürlüğün sağlanması amacıyla sadece ve sadece savunmaya yönelik olduğunu ifade ettiler. Türk hükûmeti, kendisinin ve müttefiklerinin tutundukları tavrın hiçbir şekilde bu fikre zıt düşebilecek şekilde olmadığının altını çizmek ister. Orta Doğu'da geçen seneki gelişmelerin

Türkiye'nin, ve hatta özellikle ABD ve İngiltere'nin kaygılarını nasıl haklı çıkarttığını hatırlatmak yüzeysel (fuzuli) bir yaklaşım olmayacaktır. Bu olaylar, BM şartı çerçevesinde davranan bu iki ülkenin bölge halklarının bağımsızlığı ve özgürlüğü için giriştikleri harekâtlar da bunu haklı kılmıştır.

7. Sonuç olarak, Türk hükûmeti yukarıdaki açıklamalarıyla, Sovyet hükûmetinin istediği aydınlatmaları vererek ona BM şartı çerçevesinde davrandığını kanıtlamış olacaktır. Barışçıl ve meşru bu politikaların, titiz ve dikkatli bir değerlendirmesinin tarafsız ve dürüst gözlemciler tarafından bu şekilde algılanacağından şüphe duymamaktadır. Sovyet hükûmetinin bu olaylar çerçevesinde kendisi (Türkiye) ile iyi komşuluk ilişkileri tesis etmek isteğini devam ettirmesini ümit etmektedir.

5 Ocak 1959, Ankara

445 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 35

U2 UÇAĞI HAKKINDA, SOVYET NOTASI[446]

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri hükûmeti aşağıdaki hususatı Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine beyan eylemeği zaruri telakki etmektedir.

1 Mayıs 1960 günü Moskova saati ile 05.36'da askerî bir uçak Sovyet hududunu ihlal ederek Sovyetler Birliği dahilinde 2.000 kilometreyi aşan derinliğe girmiştir. Tabiatıyla Sovyet hükûmeti Sovyet devleti hududunun bu şekilde kabaca bir ihlalini cezasız bırakmazdı. Bu uçağın niyeti ve maksadı anlaşılır anlaşılmaz tayyare, Sovyet roket kıtası tarafından, Sverdlovsk bölgesinde düşürülmüştür.

Sovyet makamları elinde bulunan malumatın tetkiki neticesinde, hudutlarımızı ihlal eden bu uçağın Amerika Birleşik Devletlerine ait, devamlı surette Türkiye'de üslenen ve Pakistan tarikiyle hasmane gayelerle Sovyetler Birliğine gönderilen bir tayyare olduğunu katiyle tespit edilmiş bulunmaktadır.

Sovyet Vekiller Heyeti Başkanı Kruşçev'in de Yüksek Sovyetlerin 7 Mayıs tarihli kapanış celsesinde bildirdiği veçhile, tahkikat neticesinde elde edilen kati malumat, 1 Mayıs tarihinde Sovyet hududunu ihlal etmiş bulunan Amerikan tayyaresinin uçuşunun hangi maksatlarla yapıldığı hususunda hiçbir şüpheye mahal bırakmamaktadır. Lockheed U2 tipi bu uçak Sovyet arazisi üzerinde istikşaf ve diversion yapmağa yarar şekilde teçhiz edilmiştir. Uçağın bordasında havadan fotoğraf çekme aletleri ve radyo lokasyon şebekesi ve havaya karşı savunma sistemine dahil özel radyosu, teknik vasıtaların tespitine yarar cihazlar mevcuttur. Uçak hadisesinin tahkikatını yapan Sovyet eksperleri komisyonun elinde, bu uçağın casusluk ve istihbarat vazifesiyle uçtuğuna dair münakaşa götürmez delilller mevcuttur: Sovyet müdafaa ve sınai tesislerinin filmlerini, Sovyet radyo lokasyon istasyonlarının neşrettiği dalgaları tespit eden şeritler ve saire gibi.

Uçağın Adana civarındaki İncirlik Amerikan-Türk askerî hava üssüne bağlı bulunduğu ve oradan 27 Nisan'da hareket ederek Pakistan'daki Peşaver meydanına uçtuğu tespit edilmiştir. Sağ kalan Amerikalı casus havacı Powers'in elinden alınan güzergah kartında, Adana'dan itibaren uçuş vazifesinin bütün yolu gösterilmiş bulunmaktadır. Peşaver - Aral Gölü - Sverdlovsk - Arhangelsk - Murmansk ve nihayet Norveç'in Bude tayyare meydanına iniş. Casus havacı Türkiye'de üslenmiş bulunan On-On remizli Amerikan Hava Birliğine mensup olduğunu, bu birliğin yüksek irtifalardan askerî istihbaratla tavzif edilmiş bulunduğunu bahusus Sovyet radar hava savunma şebekesini tetkik maksadıyla müteaddit defalar Türk-Sovyet hududu boyunca uçtuğunu bildirmiştir.

Tekzibi kabil olmayan bu olaylar karşısında Amerika Birleşik Devletleri Hariciye Nezareti 1 Mayıs tarihinde Sovyet hududunu ihlal eden Amerikan uçağının askerî istihbarat maksadıyla Sovyet hudutları dahilinde gönderildiğini itiraf etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu suretle uçağın tecavüzkâr maksatlar takip ettiği de itiraf olunmuştur.

Sovyet hükûmeti uçağın toprakları üzerinde üslenmiş bulunduğu ve hazırlığını yaptığı Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliğine karşı vaki bu hasmane hareketin hazırlanmasında ve tatbikinde oynadığı rolü kayıt etmeden geçemez. Askerî üsler tesis etmesi ve Amerikan Hava Kuvvetlerini Sovyetler Birliğine karşı tecavüzkâr hareketlerde bulunması için arazisini Amerika Birleşik Devletlerini terk eden Türk hükûmetinin, bu hareketleri kendisini şeriki mevkiine koyduğu ve bu çeşit hareketlerden doğması muhtemel ağır mesuliyetleri de üzerine aldığını Türk hükûmetine beyan etmeyi Sovyet hükûmeti zarurî telâkki etmektedir. Bütün bunlar, Türk devlet adamlarının sulhun takviyesi, beynelmilel havanın yumuşaması ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin iyileşmesi uğrundaki gayretlere iştirak etmeyi arzu ettikleri yolundaki beyanlarına hiç uymamaktadır.

Sovyet hükûmeti, bundan evvel de Türk hükûmetini, Türk arazisinin üçüncü devletler tarafından bir askerî meydan olarak kullanılmasının tehlikelerine dair ikaz etmiştir. Sovyetler Birliği hava sahasının Türk arazisinden havalanan yabancı uçaklar ve hava balonları ile ihlali vakaları üzerine de Sovyet hükûmeti nazarı dikkati celp etmiş bulunuyordu.

Mamafih, yukarıda verilen malumatın ışığı altında Sovyet hükûmetinin, sulhun idamesi ve Sovyet-Türk münasebetlerinin iyileşmesi düşüncesinden mülhem bu ihtarlar Türk hükûmetince nazarı itibara alındığı neticesine varmaktadır.

Sovyet hükûmeti yabancı askerî uçaklara, Sovyetler Birliği hava sahasını ihlal eden hareketler hazırlamak ve tatbik etmek üzere Türk topraklarından faydalanmak imkanı verilmesi keyfiyetini Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine protesto eder. Sovyet hükûmeti, Türkiye arazisinin bu kabil tahrik edici hareketler tekerrür ettiği takdirde gerekli mukabil tedbirleri almak mecburiyetinde kalacağını ihtar etmeyi zaruri telakki eder. Malum olduğu veçhile, Sovyetler Birliğinin elinde, Sovyetler Birliğine karşı tecavüz maksadıyla kullanılan bütün üsleri tamamen zararsız hale koyacak vasıtalar mevcuttur. Pek tabii olarak netayicinin mesuliyeti, diğer memleketlere karşı tecavüzde bulunan ve tecavüze şerik olan devletlere raci olacaktır.

13 Mayıs 1960

446 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

EK 36

U2 HAKKINDA TÜRK CEVABÎ NOTASI[447]

Türk hükûmeti, 1 Mayıs 1960 günü Sovyet hava sahasında düşürülen Amerikan uçağı hakkında Sovyet hükûmetinin 13 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğine tevdi ettiği notayı gereken bütün dikkatle incelenmiştir.

Her şeyden evvel, Türk hükûmeti bir Amerikan uçağının SSCB hava sahasında uçuşu ile ilgili hadisenin ve bunun doğurduğu anlaşmazlığın Türk ve Sovyet hükûmetleri arasında tartışma konusu olmayacağı hususunu Sovyet hükûmetine bildirmek ister.

Diğer taraftan, Türk hükûmeti esasen Birleşmiş Milletlerin tetkikine sunulmuş olan bu hadise hakkında hiçbir surette hüküm yürütmeyi arzu etmemektedir.

Türk hükûmeti bahis konusu uçağın, yetkili Sovyet makamlarının kendilerinin de söylediği gibi, Türk topraklarını terk ettikten ancak üç gün sonra Sovyet hava sahasına girmiş olduğu vakası üzerine de Sovyet hükûmetinin dikkat nazarını celp etmek ister. Bu keyfiyet, Sovyet hava sahası üzerindeki uçuş için Türk hava sahasının kullanılmadığını açıkça ispat etmektedir.

Esasen Türk hükûmeti, herhangi bir uçağa, gerekli müsaadeyi almaksızın kendi hava sahasından Sovyet hava sahasına geçmesi hususunda hiçbir zaman müsaade vermemiş olduğunu katiyetle beyan edebilecek durumdadır.

Aynı zamanda Türk hükûmeti esasen Amerikan makamlarının hiçbir zaman bu kabil talepte bulunmamış olduklarını tasrih etmek ister.

Bu hususlar muvacehesinde, Türk hükûmeti aşağıdaki açıklamalarda bulunmayı arzu eder:

Türk makamlarının sorumluluğu Türkiye hava sahası hudutlarını aşamaz. Türkiye hava sahası üzerinde uçan yabancı uçaklara verilen müsaadelerin

ancak, bu konudaki milletlerarası hukuk kaidelerine uygun olarak bahşedildiği aşikardır.

Türkiye hava sahası dışındaki uçuşlara gelince, Türkiye hükûmeti bunların sorumluluğunu ancak uçuşlarına müsaade olunan Türk uçakları bahis konusu olduğu hallerde yüklenebilir.

Dolayısıyla, Türk hükûmeti, Amerikan uçağının SSCB'den gayri üçüncü bir memleket istikametinde hareket etmeden evvel İncirlik hava üssünü kullanmış olmasından doğan sorumluluğu hakkında Sovyet hükûmetinin yukarıda mezkur notasında ileri sürülen ithamı hiçbir şekilde kabul edemez.

Bazı Türk üslerinin başka hükûmetler ve bilhassa Amerikan Birleşik Devletleri hükûmeti tarafından kullanıldığı hususunda Sovyet hükûmetince yapılan ikaza gelince, Türk hükûmeti bağımsız devlet sıfatı ile Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Antlaşması ve devletler hukuku prensip ve hükümleri gereğince hava üslerini, tamamen tedafüi gayelerle müttefiklerinin emrine vermek hakkına sahip olduğunu Sovyet hükûmetinin dikkatine bilhassa arz eder. Başka bir tabirle, Türk hükûmeti müttefik devletlerin veya başkalarının uçaklarına kendi üslerini ve hava sahasını komşularının emniyet ve huzurunu ihlal edebilecek mütecaviz maksatla kullanmak hakkını hiçbir zaman vermemiş ve vermeyecektir.

Ayrıca Türk hükûmeti, kendisi ile Amerikan hükûmeti arasında mevcut anlaşmanın, Amerikan uçaklarına, Türk yetkili servislerinin müsaadesi olmadan Türk hava sahası dışında uçmak imkanını vermediğini ve onları bu konuda Türk hükûmetinin otoritesine tabi kıldığını Sovyet hükûmetine beyan edebilecek durumdadır.

Bu şartlar altında Türk hükûmetinin, kendisi hakkında Sovyet notasında ileri sürülen itham ve ikazları ancak reddedebileceği aşikardır.

Yukarıda mezkur notada atıfta bulunulan Sovyet arazisi üzerinde evvelki uçuş hadiselerine gelince, bu vakalarda da kendisine hiçbir mesuliyet payı yükletilemeyeceğini Türk hükûmeti zamanında Sovyet hükûmetine açıkça izah etmişti.

Diğer taraftan Türk makamlarının Türk hava sahasında Sovyet uçaklarının müsaadesiz uçuşları hakkında bir çok defa şikayette bulunmak zorunda kaldığını, bu münasebetle Türk hükûmeti hatırlatmak ister.

Türk hükûmeti, bütün bu hadiselerin, teamüller ve devletler hukuku prensipleri çerçevesi dahilinde halledilmesi gerektiği kanaatindedir. Bu çerçeve dışındaki teşebbüsler, tabiatıyla tarafların menfaatlerine uymamakta ve sulhun vikayesine yardım etmemektedir.

Nihayet, siyasetini daima Birleşmiş Milletler Antlaşması prensiplerine istinat ettirmiş olan Türkiye'nin, komşuları ile en iyi münasebetler tesisine gayret sarf etmekten hiçbir zaman hali kalmadığını ve istiklalini teminat altına almak ve barışın korunmasına yardım etmek gayesiyle ancak tamamen tedafüi bir karakter taşıyan ittifaklara girdiğini Türk hükûmeti Sovyet hükûmetinin ıttılaına arz etmek ister. Ve bu ittifaklar, kendisine karşı aynı arzuları besleyen ve barış idealine aynı derecede bağlı olan ittifak dışı devletlerle Türkiye'nin en iyi münasebetlere girişmesine mani olacak mahiyette telakki edilemez

Türkiye, bütün komşularının ayni prensiplerden mülhem olduğunu ve iyi komşuluk münasebetlerinin tesisinde kendisi kadar hassasiyet gösterdiklerini görmekten çok bahtiyar olacaktır.

24 Mayıs 1960

447 Hasan Basri Aktaş özel arşivinden temin edilmiştir.

SON SÖZ

1950-1960 Demokrat Parti dönemi Türk-Sovyet/Türk-Amerikan ilişkilerinin temeli, 1945-1950 yılları arasında atılmıştır. SSCB'nin uzun bir belirlisizlik döneminden sonra 1946 yılında Türkiye'den bir takım taleplerde bulunması olayların başlangıcını oluşturmaktadır. Bundan sonra Türkiye Sovyet tehlikesi karşısında ABD'nin desteğini sağlamak için çaba sarf edecek ve incelenen dönem içinde SSCB ile ilişkilerinde daima 1946 taleplerini hatırlayacaktır.

1945-1950 yılları arasında Türkiye'nin ABD desteğini kazanmak için demokratik hayata geçme kararı vermesi iç politikanın dış politikaya uyarlanmasındaki en belirgin örnektir. Türkiye'nin SSCB karşısında ABD desteğini kazanmak için verdiği uzun diplomasi mücadelesi nihayet 1947 yılında semeresini verecek, Türkiye Truman Doktrini ve Marshall Planına dahil edilmekle aradığı ABD desteğini bulacaktır. Ancak bu destek ABD bakımından bu devletin siyasi, askerî ve ekonomik çıkarlarının zorunlu sonucu olacak ve incelenen dönemde ABD'nin bu üç motivasyonu Türkiye'yi, özellikle SSCB ile ilişkilerinde sıkıntıya sokacaktır.

14 Mayıs 1950 seçimleri, Türkiye'nin 1960'a dek yaşayacağı Menderes dönemini beraberinde getirmiştir. Seçim sonuçlarına en fazla sevinen ülke "Hür Dünya"ya bir devlet daha katıldığı için Amerika olmuştur. Ancak balayında bile ABD, Türkiye'ye almadan vermemektedir. Mesela Türkiye'nin NATO'ya alınmaması söz konusudur ve partner ABD Türkiye'ye yardımcı olmamaktadır. Türkiye'nin sonunda NATO'ya alınmış olmasına, Kore Savaşına asker göndermesinin etkili olduğu söylenegelse de asıl etki SSCB faktörüdür: Çünkü SSCB'ye karşı NATO'nun Türkiye'de üs ihtiyacı belirmiştir. Kısacası Türkiye'yi NATO'ya ABD'nin "olur"u, ama SSCB'nin dolaylı yardımı sokacaktır. Tarihlerin 1952'yi gösterdiği o

yıldan, incelemenin sınırını oluşturan 1960'a kadar Türkiye'nin NATO angajmanı SSCB ile ilişkilerini bir nota teatisi niteliğine büründürmüştür.

Türkiye NATO'ya katılmasının diyeti olarak, bir Orta Doğu Komutanlığı tesisinde rol alma konusunda Batılılara söz vermiştir. Sözünü yerine getirmek için Orta Doğu'da giriştiği faaliyetler de SSCB'nin tepkisiyle karşılaşmıştır. Ama sonuçta Batı'nın SSCB'ye karşı Orta Doğu'daki yerini ebedileştirmek için tasarladığı Orta Doğu Komutanlığı projesi hayata geçmemiştir. Bu ise daha ziyade Arap devletlerinin tepkisi ve Batı devletlerin amaçlarındaki farklılıklar yüzündendir.

1953 yılı Stalin'in öldüğü ve akabinde Sovyetler Birliğinin barış taarruzlarına başladığı yıldır. Bu meyanda SSCB, Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçecek ve iyi komşuluk ilişkileri kurmak isteyecek ama bu durum Türkiye'nin SSCB korkusunu azaltmayacaktır. Bunda Batı Bloku ile çizilen kader birliğinin yanı sıra ABD ile kurulmuş ekonomik bağlantıların rolü de olacaktır. Türkiye, ABD menfaatlerinin belirlediği ekonomik yardımın azalmasını ABD hasisliği olarak algılamaya başladığında, SSCB alternatifini değerlendirmek isteyecektir. Ancak hükûmetin bu amaçla 1960'da SSCB'ye yönelimi, içinde ABD parmağı olduğu şüphesi uyandıran bir askerî darbe sebebiyle sonuçsuz kalacaktır.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra, NATO'yu destekleyen çeşitli bölgesel paktlar kurarak, güvenlik halesini genişletmek isteyecektir. Bu çerçevede en çok hareketlendiği bölge, Orta Doğu'da, yine SSCB ile karşı karşıya gelecektir. Temelde bölgedeki ABD-SSCB mücadelesinin alt düzey görünümü olan bu karşı karşıya geliş, Bağdat Paktı, Irak ihtilali ve Lübnan çıkarması olaylarında kendini göstermektedir. Türkiye'nin bazen ABD tarafından teşvik edilen, bazen yine ABD tarafından dizginlenen davranışlarının temelinde yatan (düşünce) hep biraz daha ABD yardımı sağlama umudu olacaktır. Ama görünür gerekçe Sovyet tehdidini izale etmek olduğundan Türkiye Sovyet tepkisi alacaktır. Türkiye'nin Orta Doğu macerası SSCB yanında Arap devletleriyle de ilişkilerini bozmuştur. Yine Türkiye'nin 1955 Bandung Konferansında bağlantısızları küstürmüş olduğu da hesaba katıldığında durumun tatsızlığı ortaya çıkmaktadır.

Nasıl Türkiye'nin ABD nedeniyle Orta Doğu'daki varlığı Sovyet tepkisini çekmişse, ABD'nin Türkiye'deki varlığı da Sovyet tepkisi

çekecektir. SSCB'nin Türkiye'deki ABD üslerinin saldırgan niyetlerle kullanılacağı yolundaki ikazlarına, savunma amacı güdüldüğünü söyleyerek cevap veren Türkiye 1956 Balon Krizi ve 1960 U2 olayı ile SSCB'ye mahcup olacaktır. Oysa SSCB için bu üsler kurulduklarından beri görünen köy meselesidir. Bu iki olay SSCB'yi hem doğrulamış, hem de Türkiye'nin ABD karşısındaki çaresizliğinin teyidi olmuştur. SSCB'nin sürekli tepkisini çeken Türkiye'deki füzelerin bu dönemde somut bir soruna sebep olmaması ise Menderes'in tek şansı olmuştur.

Sonuçta Demokrat Parti dönemi günahı ve sevabıyla Türkiye Cumhuriyeti tarihinin üzerinde çokça konuşulacak bir dönemi olmaya devam edecektir.